HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1956

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1956

ÚJ FOLYAM BUDAPEST III. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET FOLYÓIRATA

Felelős szerkesztő: a Hadtörténelmi Intézet főnöke.
Szerkeszti a szerkesztőbizottság. Budapest, I., Kapisztrán-tér 2. Tel.: 360—764.
Megjelenik negyedévenként.
Felelős kiadó: a Katonai Kiadó, Budapest, VI., Sztálin-út 2. Telefon: 112—064.
Egyes szám ára 8 Ft. Előfizetési ára félévre 16, egész évre 32 Ft.
Csekkszámla szám: 61.297 bef. szla. Budapest.
Megrendelhető: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor-tér 1.
Telefon: 180—850 és a kiadónál.

18979/2. — Vörös Csillag Nyomda, Budapest. Felelős: Poroszka L.

A NÁNDORFEHÉRVÁRI DIADAL 500. ÉVFORDULÓJÁRA

Ez évben ünnepli népünk a török felett aratott egyik legnagyobb győzelem, a nándorfehérvári diadal 500. évfordulóját. Történelmünknek dicső dátuma 1456. július 22-e, mert e napon a magyar nép bebizonyította, hogy elég erős hazája megvédésére minden hódítóval szemben, ha akad olyan vezető államférfi, aki bízik benne, s nem fél kezébe fegyvert adni. A magyar nép számára a haza akkor nem jelentett sokkal többet a legszűkösebb életlehetőségeknél, mégis végtelen akarattal ragadott fegyvert e kevés védelmére.

Súlyos idők jártak azidőtájt hazánk felett. II. Mohammed török szultán világhódító tervei új állomásául Magyarországot jelölte ki. Eddigi harci sikerei és az országunkat jellemző korabeli állapotok céljait illető vérmes reményekkel tölthették el. A török hadsereg átszervezése, amelyet ő kezdett meg, gyors eredményeket hozott, hadvezéri képességeit Konstantinápoly ostromakor, s másutt is megcsillogtatta. Híres jelmondatában jól tükröződik életének célja, az uralkodása elé önmaga kitűzte terv: „Miként egy isten uralkodik az égben, illő, hogy egy ura legyen a földkerekségnek is". A magabiztos hódító 1456-ban egy pártharcoktól feldúlt, erőforrásai egyesítésére képtelen ország ellen fordult.

Néhány évvel korábban Hunyadi János, a török elleni harc és a létükben fenyegetett népek összefogásának európai szervezője, kora diadalmas hadvezére és széleslátókörű politikusa, kísérletet tett arra, hogy — megtörve az oligarchia erejét — megszilárdítsa Magyarországon a központi hatalmat. Ez volt ugyanis egyik legfontosabb feltétele az európai kultúrát veszélyeztető hódító elleni sikeres harcnak. Hunyadi célkitűzéseit nem koronázhatta siker, mert a magyar nagyurakat nem hazájuk, vagy a szomszédos népek veszedelme, nem is az európai haladás érdekei késztették állásfoglalásra, hanem csakis önös érdekeik lebegtek szemük előtt. Jelentékeny katonai erőiket nem a nemzetüket fenyegető hódító visszaszorítására használták fel, hanem gyűlölt ellenfelük, Hunyadi hatalmának megtörésére és az élete ellen szőtt orgyilkos tervek végrehajtására. Nem a bárói ligák jószándékán múlt, hogy „nemzeti nagylétünk nagy temetője" Mohács volt 1526-ban, s nem hetven évvel korábban, Nándorfehérvár.

A szultán rendkívüli készületeket tett hadjárata sikerének biztosítására. Már az előző év végén elkezdte dunai hajóhadának építését,

mert a csaknem három oldalról folyóktól határolt Nándorfehérvárt víz felől is körül akarta zárni. Hajókon szállította roppant seregének utánpótlását és az ostromszerek, sőt a csapatok egy részét is. A török serege, amely július 3-án ért a vár alá — mozgósítva hatalmas birodalmának szinte teljes katonai erejét —, a legnagyobb volt, amelyet valaha európai hadjáratra felvonultatott. Az ostromlók nagyszámú faltörő ágyúval és másfajta löveggel, sok ostromgéppel rendelkeztek, a Duna felől pedig hatalmas, mintegy kétszáz hajóból álló folyami flotta zárta el az ostromlottakhoz vezető utat. Az óriási emberözönnel szemben mindössze 5000 harcos védte a várat Szilágyi Mihály parancsnoksága alatt. Hunyadi a veszély első jelére sürgetni kezdte a segélyt, de kiáltó szavai süket fülekre találtak. Ő maga nagy áldozatokat hozva, mintegy 10 000 főnyi hadsereget állított ki, ezzel az erőve azonban nem akadályozhatta volna meg a vár elfoglalását. A király és a nagyhatalmú bárók távol tartották magukat a veszélytől, sorsukra hagyták Hunyadit és a vár védőit.

A már-már pusztulásra ítélt vár mégsem maradt magára, mert a nép tízezrei álltak talpra a török hódító ellen.

Az inkvizíciós tevékenységgel megbízott Kapisztrán János hosszas sürgetés után végre hajlandónak mutatkozott, hogy kereszteshadjáratot hirdessen a nép között. Toborzó tevékenységét azonban, melyet főleg a veszélytől távolabb eső vidékeken folytatott, csekély eredmény kísérte. Hunyadi sokkal többet várt a nép kezdeményezésétől és elszántságától, s a végveszély láttán ő maga vette kezébe a toborzás ügyét. A fenyegetett országrészekben folytatta a sereg gyűjtését és felhívására, elsősorban a Délvidékről, tömegesen jelentkeztek a parasztok, mert bíztak vezérükben és védeni akarták mindazt, amit számukra a haza jelentett. A felkelők között nem voltak ott az urak, hanem „csak a köznép a városokból és a falvakból". Nem riasztotta vissza őket sem az ellenség félelmetes híre, sem a maguk szegényes előkészületeinek, felszerelésének, hiányos katonai tapasztalatainak tudata. A szegény nép lelkesültségét, buzgóságát, önfeláldozását, amellyel a haza védelmére sietett, nem hallgathatták el a kortársak sem: „...kevés fegyvert láthattál volna köztük, lovakat sem, legfeljebb az élelem szállítására..." Ki kardot vitt magával, ki pedig parittyát, egyeseknek íjj jutott, másoknak csak vascsáklya vagy durva fütykös.

Ez a rosszul felszerelt és a kortársak által kezdetben nagyon lenézett, lecsupált paraszti had vidáman és bizakodó lélekkel, kemény fegyelmezettséggel és nagy harci elszántsággal indult célja felé, Nándorfehérvár alá.

A veszély híre bejárta Európát is, de nem voltak különbek a magyar bárónál a külföldi urak sem. Ők is féltek fegyvert adni a néptömegeknek, és az egyház sem szorgalmazta a segélyhadak küldését, pedig ahol meghirdették a keresztes hadjáratot, külföldön is nagy lelkesedéssel gyülekezett a városok és falvak egyszerű dolgozó népe. A feu-

dális nagyurak akadályozták útrakelésüket, de a német, lengyel, cseh és más nepek fiaiból álló csapatok elindultak tapasztalt vezérek és útkalauzok nélkül is, hogy csatlakozzanak a török ellen harcoló magyar néphez. Nem az ő hibájuk, hogy nagy részük elkésett a harcból; de azok, akik még idejében értek a csata színhelyére, testvéri érzelmeik mellett bátorságuknak és elszántságuknak is számos tanúbizonyságát adták.

A szultán a Magyarország kapujának tartott Nándorfehérvárhoz érkezve, a szárazföld felől állította fel ostromló csapatait, s úgy ítélt, hogy hajóhada a folyókon kellően elzár a vártól minden összeköttetést. Hunyadi éber hadvezéri figyelmét nem kerülte el a hiba, melyet a török akkor követett el, midőn a Száva balpartját nem szállta meg csapataival. Az ostromlottakhoz csak a folyón keresztül juttathatott segítséget, és ezért a legkülönbözőbb dunai szállító eszközökből sebtében összeszedett hajóhadát, amelyre fegyveres felkelőket helyezett, Szalánkeméntől ráúsztatta a blokírozó ellenséges flottára. Több órás véres harc után a víziutak feletti ellenőrzés a magyar hajóhad kezébe jutott. A dunai harc eldöntésében jelentékeny részt vállaltak a Nándorfehérvárból kitörő szerb sajkások, akik megyven dereglyéjükkel hátba támadták az ellenséges hajókat.

Még nagyobb jelentősége volt azonban a Hunyadi vezette szárazföldi erők mozdulatainak, melyek — a Duna jobbpartján kísérve a flottillát — megakadályozták, hogy a török helyrehozza korábban elkövetett hibáját, és átkelve a Száván, oldalról fenyegesse a támadó hajókat.

A továbbiakban a kereszteseknek ez a hadmozdulata még komolyabb szerepet nyert. A felkelők a Duna—Száva torkolatánál ütöttek tábort, és így lehetőségük nyílott, hogy a török hajóktól megtisztított folyón keresztül bármikor segítséget vigyenek a szorongatott védőknek. Ezt a lehetőséget Hunyadi nyomban ki is használta és jelentékeny számú csapatokkal erősítette meg a vár közvetlen védelmét. A Száva balpartján elhelyezkedő magyar tábor pedig ugyanakkor állandó fenyegetést jelentett az ostromlóknak: az oldaltámadás vagy a bekerítés veszélyet.

A nagy győzelmet értékelve és az események későbbi menetének ismeretében kétségtelen az, hogy a győzelem legfontosabb feltételét biztosította ennek a hadmozdulatnak a végrehajtása. A világhódító szultán és hadvezéreinek tétlensége, midőn a Száva-balpart megszállásáról volt szó, sok véráldozattól kímélte meg a felmentő sereget. Hunyadi érdeme az, hogy felismerve az ellenség által elkövetett hibát és a folyótorkolati tábor *stratégiai* jelentőségét, habozás nélkül cselekedett, hogy biztosítsa csapatainak az ellenséggel szembeni legkedvezőbb helyzetet.

A népfelkelők az első sikerek után még lelkesebben követték Hunyadi utasításait, aki többezer főből álló csapatot vitt a várba; egy részüket titokban, hogy a török ne legyen tisztában a védők számával. A többiek a táborban gyakorlatoztak, hogy hiányos katonai ismereteiket legalább részben pótolják.

A várt döntő rohamot a szultán július 21-én indította a vár ellen. A török hatalmas erőkkel tört a falakra és nagy veszteségek árán sikerült elfoglalnia a külső várat, sőt veszélyben forgott már a belső vár is, midőn Hunyadi a tartalékban hagyott keresztesekkel a belső várból ellentámadásra indult. A keresztesek lelkesedése és küzdenivágyása határtalannak bizonyult, rohamuk elsöpörte az ostromlókat, akik elkeseredett tusa után menekülésre kényszerültek. Egész éjszakai szakadatlan küzdelemben győztek Hunyadi népfelkelői és visszaűzték táborába a már diadalmámorban égő török sereget.

A török elvesztette a kegyetlen harcban gyalogságának színe-javát, s most, a vereség után nagy levertség uralkodott táborában. A védők örömujjongása pedig a túlerejű ellenség felett aratott győzelem nyomán határtalan volt. Büszkeség töltötte el a felkelőket és sikerük nagy önbizalmat kölcsönzött nekik, mert valóban csak az ő kitartásuk, majd elsöprő rohamuk őrizte meg a várat. Most már nem vegyült bátor tekintetükbe aggódalom, midőn a rombolt falakról a roppant szultáni táborra tekintettek.

Hunyadi mégis visszatartotta féktelen harcvágytól tüzelt katonáit, mert tudta, hogy a szultán seregének ereje még mindig nagyon nagy, és félt, hogy egy meggondolatlan támadás a hajnalra kivívott sikert halomra döntheti. A július 22-i események, a nagy diadal tehát nem az ő kezdeményezésének érdeme.

Július 22-én egyre merészebben néztek farkasszemet a győztes felkelők a megvert ostromlókkal. Lelkesítette őket a diadal tudata, és már a déli órákban, Hunyadi utasításai ellenére, sokan kiszöktek a várból, hogy megütközzenek az ellenséges előőrsökkel. Egyre többen csatlakoztak hozzájuk, megfutamították néhány török gyalogos és lovas csapatot, melyek vissza akarták őket űzni. A szávabalparti tábor katonáit is felelkesítette a győzelem ők sem akartak tovább tétlenek maradni: nem akartak kimaradni a diadalból. Kapisztrán tiltakozását, aki vissza akarta őket tartani figyelembe sem véve, átkeltek a Száván és oldalba támadták a törököt. A délutáni órákban már teljes erejével tombolt a harc a Nándorfehérvár alatti mezőkön és dombokon.

Maguk az események igazolták a balparti tábor elfoglalásának nagy jelentőségét. A Száván keresztül intézett oldalozó támadás teljesen megbontotta az ellenség harcrendjét, zavart és futást idézett elő. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy ez a támadás volt a végső győzelem döntő biztosítéka és a népfelkelőket dicséret illeti azért, hogy ezt a hadmozdulatot parancs nélkül is végrehajtották.

A török csapatok visszaszorultak, a diadalittas keresztesek már az ázsiai csapatok táborába is benyomultak, mikor a szultán összeszedte nagy veszteségektől megóvott lovasságát; veszélyeztetett csapatai segítségére sietett, és hátbatámadva az üldözőket, elvágta visszavonulásuk útját. Hunyadi gyakorlott szeme felismerte a kedvező pillanatot. Eddig

növekvő aggodalommal figyelte harcosait, most gyorsan segítségükre ment. A várbeli katonasággal megrohanta a török ágyúállásokat, melyeket a szultán fedezetlenül hagyott, és az elfoglalt ágyúkat a török ellen fordítva, tüzet zúdított rá, majd a megzavarodott lovasság ellen rohamra indult és megfutamította a két tűz közé szorult szultánt és csapatait.

A nándorfehérvári csata másik döntő mozzanata — az oldalozó támadás mellett — a török ágyúállások elfoglalása volt. Hunyadi ezzel teljesen megzavarta az ellenséget, mely súlyos anyagi és emberveszteséget szenvedett. Mohammed, aki a sikertelen roham után még nem kívánta félbehagyni az ostromot, most már — ütegei elvesztésével — lemondhatott a vár elfoglalásáról.

A török egészen európai serege táboráig hátrált. Itt a szultán rendezte csapatait és támadásra indult ágyúállásai visszafoglalására, de kísérlete sikertelen maradt. Még kétszer újította meg rohamát és az öldöklésnek csak a leszálló éj vetett véget. Hunyadi még mindig nem tudta felmérni győzelme teljes értékét, úgy hitte, hogy a török erejét véglegesen még nem törte meg. Kimerült csapataival nem mert tovább küzdeni, s félt azokat éjszakára váron kívül hagyni. Tönkretette tehát az elfoglalt ágyúparkot, s lerontva az ostromárkokat és sáncokat, visszavonult a várba.

Másnap reggel már csak az elhagyott török tábort szemlélhették a védők, mert az ellenség éjszaka, titokban elmenekült.

A diadal teljes volt; „Hunyadi az egész török hadsereg fölött győzelmeinek legfényesebbikét vívja ki" — írja Marx a nándorfehérvári csatáról. Óriási zsákmány jutott a győztesek kezére és a dicsőség híre szárnyra kelve, gyorsan terjedt nemcsak Magyarországon, hanem Európában is. Mindenütt örömujjongás fogadta ezt a hírt, hiszen Hunyadi nemcsak Magyarországot, hanem egész Európát, a haladó kultúrát mentette meg a barbár pusztítástól. Ilyen vereség már félszázada nem érte a török birodalmat! Hadseregének java elveszett, gyalogságának zöme pusztult el a sikertelen ostromban. A sereg maradványai demoralizálódtak és a birodalom hosszabb ideig képtelennek bizonyult hasonló hadsereg kiállítására. A hódító szultánt „paraszti kéz verte le — írja a krónikás Turóczi — járatosabb a kapa, mint a fegyver forgatásában; s ki sok kürt, harci dob hangja mellett, nagy vígsággal jött, éj csendjében, rútul futamodott meg".

Mi hozta meg a nagy diadalt?

Mindenekelőtt a magyar nép lelkes harcát és a segítségére siető más népek fiainak önfeláldozását illeti dicséret, mert nem riadtak vissza semmi veszélytől és hősök módjára tartottak ki az ellenséges túlerővel szemben. Ha összegezzük a harcok legfontosabb hadművészeti tanulságait, elsősorban a dicsőséges dunai harcot és a szávabalparti tábor elfoglalását, mint a győzelem legfontosabb hadászati feltételét, kell

kiemelnünk. Fontos szerepet játszott a győzelem kivívásában a védők kemény ellenállása az ostrom alatt, mellyel nagy vérveszteséget okoztak a török csapataiban. A már amúgyis megtizedelt ellenséget a túlpartról kiinduló oldaltámadás, összekapcsolva a várból kirontók arctámadásával, teljesen összezavarta és kivetette állásaiból. Rendkívüli jelentősége volt továbbá a fedezetlenül hagyott török ütegek elfoglalásának és megtartásának is. E tényezők összessége szerezte meg a török feletti győzelmet, s ha ezek közül csak egy is elmarad, nem születhetett volna ekkora siker. Mindez pedig csak úgy volt lehetséges, hogy Hunyadi a kiképzetlen és hiányos fegyverzetű felkelők harcmódját sikeresen hangolta össze saját begyakorlott, magas harcértékű csapatainak működésével. Ez Hunyadi hadművészetének legzseniálisabb vonása, amely nemcsak a nándorfehérvári csatában nyilvánult meg, hanem egész élete hadvezéri művészetében is.

A HADMŰVÉSZET TÖRTÉNETE
A RABSZOLGATARTÓ TÁRSADALOM KORA HÁBORÚINAK HADMŰVÉSZETE

(II. KÖZLEMÉNY)

Je. A. Razin professzor, vezérőrnagy

BEVEZETÉS

II. RÉSZ

A HÁBORÚ: FEGYVERES HARC AZ OSZTÁLYTÁRSADALOMBAN

A háború sajátosságai

M. V. Frunze azt írta, hogy a hadsereg élete két tényezőből tevődik össze: a politikai és a harci-technikai tényezőből. Ez utóbbi olyan kérdéseket foglal magában, amelyek a csapatok konkrét szervezési formáival és harckiképzésével, a csapatok vezetésének, a harc megvívásának stb. módszereivel és eljárásaival kapcsolatosak. A háborúnak a maga egészében politikai tartalmán kívül megvan a maga sajátos harci-technikai tartalma is. A háború a maga menetében nem szakad el a politikai alaptól és rendszerint politikai aktus fejezi be. De mindenesetre a politika *folytatása* más, erőszakos eszközökkel.

Clausewitz szerint a háború eszköze a *fizikai erőszak*, melynek alkalmazásában nincs határ. A háború — Clausewitz megállapítása szerint — az erőszak aktusa és mint ilyen *kiterjesztett párviadal*. De nem helyes a háborút párviadalnak, még kiterjesztett párviadalnak sem tekinteni. A párviadal fogalma kizárja a harc társadalmi jellegét. A párviadal — fizikai harc, állati összecsapás. Természetesen a háborúban szélesen alkalmazzák az erőszakot, de az erőszak aktusa jellemző az egész állatvilágra is, nemcsak a háborúra. Nem ebben rejlenek a háború sajátos vonásai. A harc magasabb formáinak az alsóbbrendű formákra való visszavezetése nem tudományos, hanem mechanikus koncepció.

Clausewitz a háború sajátos vonásait eltorzítva, azt tartotta, hogy a

háborúban a siker elérésének eszköze: „az erőszak alkalmazásának legfelső foka". Aki semmivel sem törődve, vért nem kímélve alkalmazza az erőszakot, az — Clausewitz véleménye szerint — óriási fölénybe kerül azon ellenfelével szemben, aki nem teszi ezt. Eszerint a felfogás szerint a háború pusztán állati összecsapás. A történelem arról tanúskodik, hogy aki figyelmen kívül hagyja a hadviselés nemzetközi hagyományait és törvényeit, aki az erőszak „legfelső" fokát alkalmazza, az ebből semmit nem nyer. Így „az erőszak legfelső fokának" alkalmazása nem segített a német fasisztáknak a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja idején a partizánmozgalom elleni harcban: minél bestiálisabbak voltak a fasiszták, annál szélesebben bontakozott ki a partizánháború.

Amikor Clausewitz a háború sajátosságait pusztán a párviadalban és „az erőszak legfelső fokának alkalmazásában" jelölte meg, figyelmen kívül hagyta a fő dolgot, a harc társadalmi jellegét, ami abból adódik, hogy a háború elsősorban az uralkodó osztályok belpolitikájának folytatása.

Mao Ce-tung éppen a harc társadalmi jellegét emeli ki a háborúkban, amikor megállapítja, hogy a háború a harc legmagasabb formája, amelyhez ezen ellentétek bizonyos fejlődési szakaszában azért folyamodnak, hogy megoldják az osztályok, nemzetek, államok, politikai tömbök közötti ellentéteket.[1] Ezért a harc *társadalmi jellegét* vehetjük a háború első jellemző vonásának (sajátosságának). A második sajátosság abban jut kifejezésre, hogy a háború *fegyveres harc*, amely a politikai harc folytatása. A harmadik sajátosság abban rejlik, hogy *a fegyveres harcot tömörített és szervezett emberekkel vívják.*

V. I. Lenin többízben megállapította, hogy a szervezés megtízszerezi az erőket. I. V. Sztálin kiemelte, hogy az emberek először tömörülnek, szerveződnek és azután indulnak a harcba. Tömörítés és szervezés nélkül eredménytelen minden harc. Amikor megszűnik a katonai szervezet, amikor a hadsereg vagy egy része szervezetlen tömeggé válik, akkor már nem lehet győzelemre számítani. Az győz, aki a végsőkig fenn tudja tartani katonai szervezettségét.

A háború, harci-technikai oldaláról nézve az osztálytársadalomban folytatott harc formája, amelyet felfegyverzett, tömörített és speciálisan szervezett emberek folytatnak.

A tömörített és szervezett emberek fegyveres harca nem öncélú, hanem *a győzelem kivívására* szolgál. A győzelmet a háborúban harctevékenységgel — szervezett fegyveres fizikai és erkölcsi harccal — lehet kivívni, ennek megvan a politikai és anyagi-technikai alapja, amely közvetlenül a gazdasági tartalékoktól, az illető állam társadalmi és politikai felépítésétől és az adott államban az adott időben folyó osztályharctól függ. A véres fizikai és erkölcsi harc a háborúban csak eszköz az ellenség akaratának megtörésére, arra kényszerítésére, hogy elismerje a to-

[1] Mao Ce-tung, I. köt. Bp. 1952. 332. o.

vábbi ellenállás kilátástalanságát, beismerje vereségét és alárendelje magát a vele szemben támasztott követeléseknek.

A marxizmus—leninizmus klasszikusai, akik kimutatták az elszakíthatatlan kapcsolatot a háború, valamint a bel- és külpolitika között, feltárták a háború objektív alapjait, hogy a háború fegyveres társadalmi harc bizonyos gazdasági előnyök és politikai célok elérésére a harcban aratott győzelem útján. Mindez lehetővé teszi a háború általános objektíve fennálló törvényének megfogalmazását.

V. I. Lenin megkülönböztette a konkrét objektív világ fejlődésének törvényeit, s azok felismerésének törvényeit. Az objektív világ törvényei — az általánosság formája a természetben és a társadalomban, a jelenségek létezésének és fejlődésének alapja, ez szilárd (maradandó) a jelenségben, lényeges jelenség. Törvény és lényeg — mint V. I. Lenin megállapította — egynemű (egyrendű) vagy helyesebben azonos fokú fogalmak. A törvény az adott jelenség lényegét fejezi ki.

A természet és a társadalom mozgásának, fejlődésének általános törvényei az objektív világ visszatükröződései. A törvény a természet és a társadalom visszatükröződési formája az ember tudatában. A törvény fogalma — mondotta V. I. Lenin — egyik foka annak, ahogy az ember megismeri a világfolyamat egységét és kapcsolatát, kölcsönös függését és teljességét. A külső világ megismert objektív törvényei az ember céltudatos tevékenységének alapja.

A háborúnak, mint fegyveres társadalmi harcnak, megvannak keletkezése objektív alapjai, létezésének és fejlődésének belső alapja, a maga lényege az osztálytársadalom e jelenségében, azaz a háború alapvető általános törvénye, amelyet a következőképpen fogalmazhatunk meg: a győzelem kivívása az ellenség szétzúzása útján, amit a fegyveres erők szervezett ténykedésével, a meglevő gazdasági, politikai, erkölcsi és technikai lehetőségek e célra való felhasználásával érhetünk el.

A fegyveres erők által kivívott győzelmeknek a háború különböző időszakaiban megvoltak a maguk sajátságai, amelyek különböző társadalmi-gazdasági, politikai, erkölcsi és technikai alapjainak következménye volt, és ezek meghatározták a hadviselés módjait.

A harctevékenység a háborúban térben és időben folyik le.

Azt a területet, amely a fegyveres erők cselekményeinek körzete és amely a hadsereg utánpótlásának és ellátásának legközelebbi bázisát képezi, hadszintérnek nevezzük. Hadszintér lehet egy egész ország vagy annak egy része. Megkülönböztetünk szárazföldi és tengeri hadszinteret.

Azt a területet, ahol a hadműveletek közvetlenül kibontakoznak, hadműveleti területnek nevezzük. A hadműveletekre behatással vannak a terület nagysága, a közlekedési utak, a híradó eszközök, a helyi lakosság, a terep általános jellege (hegyvidék vagy pusztaság, erdős-mocsaras vidék stb.), amely befolyással van a fegyvernemek alkalmazására és a hadműveletek menetére.

A terep topográfiai sajátosságai közvetlenül hatnak a csapatok tevékenységére, hadviselésükre és harcászati manőverezésükre. A terep, először is, alkalmas lehet az ellenség elhelyezési körletének megközelítésére, másodszor, olyan akadály, terepszakasz lehet, amely megakadályozza, hogy az ellenség egy vagy más irányban hozzáférjen a mi harcrendünkhöz, harmadszor, fedezésül szolgálhat a földi és légi megfigyelés, valamint az ellenség tüze ellen. Hogy milyen hatást gyakorol a terep a csapatok harctevékenységére, az függ az évszaktól és az időjárástól.

A tábornok, tiszt és katona művészete abban áll, hogy mennyire tudja felhasználni a terepet saját csapatai harcképességének emelésére és az ellenség harcképességének csökkentésére. Ebből adódik a harctevékenységnek egy fontos vonása, a terep érzékelése, vagyis a terepen való gyors tájékozódási képesség. A terep nem értékelhető általánosságban, hanem a harcban részvevő fegyvernemek harctevékenységének céljától és jellegétől függően.

A térnek a háborúban különféle jelentősége van: a hadszintér — hadászati tényező, amely magában foglalja a hadviselés bázisát; a hadműveleti terület — hadműveleti tényező, amely magában foglalja a hadműveleti bázist; a terep (topográfiai sajátosságaival) — harcászati tényező, amely közvetlen befolyással van a csapatok harctevékenységére.

A háborúban nagy jelentősége van annak, hogyan tudjuk felhasználni az időt. A harc jelentős mértékben időnyerésért folyik. Ez vagy elősegíti az erőgyűjtést, a potenciális lehetőségek kibontakozását, illetve megvalósítását, vagy éppen ellenkezőleg, kimeríti az erőket.

Az időtényezőt különösen nagyra tartotta Szuvorov: „A háborúban drága a pénz — mondotta — az ember élete még drágább, de az idő a legdrágább." Az elvesztegetett idő, visszavonhatatlan veszteség. „Tanuld meg kihasználni a terepet, irányítsd a szerencsét: a pillanat hozza a győzelmet" — mondta Szuvorov.

A háborúban oly nagy szerepet játszó tér és idő megköveteli, hogy ezeket okosan használjuk fel. Ez a hadművészet egyik leglényegesebb momentuma. Szuvorov szemmértéke: ez elsősorban az erők, eszközök, a tér, az idő helyes, de ugyanakkor gyors számbavétele, a helynek és a csapás időpontjának megválasztása.

A harctevékenység egyik sajátossága, hogy széleskörűen, okosan kezdeményezzünk, egyéni kezdeményezést tanúsítsunk a katonai szervezet mindegyik láncszemében. A háború minden katonától nemcsak fegyelmet, egyéni bátorságot, merészséget követel, hanem határozottságot és azt a készséget, hogy a katona magára vállalja az egyéni felelősséget a harctevékenység nehéz pillanataiban és a katonai bajtársiasság érzése alapján kölcsönös segítséget nyújtson a harcban.

A háborúban nagy jelentősége van a hadászati kezdeményezés kivívásának. Így a fasiszta Németország, arra törekedve, hogy már a háború első napjaiban kezébe ragadja a hadászati kezdeményezést, 1941.

június 22-én váratlanul, hadüzenet nélkül hitszegően megtámadta a Szovjetuniót, ami átmeneti fölényt biztosított a német fasiszta hadseregnek. De a Szovjet Hadsereg a moszkvai irányban már 1941 decemberében kiragadta a kezdeményezést a német fasiszta csapatok kezéből és számos súlyos vereséget mért rá. 1942 nyarán a kezdeményezés átmenetileg ismét a németek kezébe ment át, de csak egy — a déli — irányban. A Szovjet Hadsereg, a sztálingrádi ellentámadás eredményeképpen, végérvényesen kezébe ragadta a kezdeményezést. A hadászati kezdeményezésért folyó harc a Nagy Honvédő Háború folyamán egyike volt azoknak a momentumoknak, amely a hadjáratok fő tartalmát meghatározta. Nagyjelentőségű ezenkívül a hadműveleti és harcászati kezdeményezésért való harc.

Mivel a háború a társadalmi harc egyik formája, a győzelem megszervezésének folyamata a következőket foglalja magában: először: a fegyveres erők személyi állományának, az osztálynak, az egész népnek tisztában kell lennie a harc céljával, ami hatással van a győzniakarásra; másodszor: mozgósítani kell az erőket és eszközöket és meg kell szervezni ezeket a harcra; harmadszor: ügyesen kell felhasználni őket a háború folyamán. Az objektív lehetőségek megléte még nem jelenti, hogy a győzelem magától fog jönni. Meg kell látni és okosan kell realizálni a fennálló lehetőségeket, valósággá változtatva a győzelem lehetőségét. Ezzel kapcsolatban a győzelem megszervezésében nagy szerepet játszik egy szubjektív tényező — a parancsnoki kar szervezőképessége és a hadvezér személyes tulajdonságai, az a képesség, hogy vezetni tudja a katonatömegeket.

A hadviselés eszközei

Az állam katonai szervezete, mint a hadviselés eszköze, közvetlenül függ: az illető ország gazdasága fejlettségi színvonalától, társadalmi és politikai rendszerétől. Minél magasabb az adott ország gazdasági fejlettségének színvonala és minél tökéletesebb társadalmi és politikai rendszere, annál erősebb és tökéletesebb katonai szervezete. Erről ismételten tanúskodik a Nagy Honvédő Háború tapasztalata, amikor megmutatkozott, hogy milyen óriási fölényben van a szovjet állam katonai szervezete a kapitalista államok katonai szervezeteivel szemben.

A katonai szervezet sajátosságai: a katonai fegyelem, a haditechnika, a katonai szervezet formái.

A fegyveres harc egyik sajátossága abban áll, hogy az ember többkevesebb öntudattal áldozza fel életét a harc általános céljának — a győzelemnek — elérése érdekében. Szuvorov felismerte a háborúnak ezt a sajátosságát és azt követelte, hogy „mindenkor fel kell áldozni saját magadat — ez a legmagasabbrendű szolgálat szabálya". Az önfeláldozás a győzelem kivívásának egyik legfontosabb eleme.

A katonai fegyelem összeforrasztja az embereket és arra ösztönzi

őket, hogy teljesítsék a háborúnak ezt a követelményét. Ennek sajátos vonása — mint erre I. V. Sztálin rámutatott —, hogy lényegében a kényszerítés módszerén alapszik. A külső kényszerítés gépezetévé vált az alakzat. A kényeszerítés alapjai és formái különbözők: a társadalmi ráhatástól egészen a fizikai kényszerítésig. A gyávaság a katonai kollektíva közvetlen érdekeinek, végeredményben az osztály- vagy népi érdekeknek elárulása és ezért ezt szigorúan büntetik a megszégyenítéstől egész a halálbüntetésig.

A katonai fegyelem az akarategység biztosításának legfontosabb eszköze.

A hadsereg el sem képzelhető fegyelem nélkül. Ahol nincs katonai fegyelem, ott nincs hadsereg. A fegyveres emberek mindaddig gyülevész tömeget képeznek, amíg a fegyelem nem szervezi meg és nem forrasztja össze őket. A háború háború, mondotta V. I. Lenin, s a háború vasfegyelmet követel meg.

A katonai fegyelem alárendeltség, amely szubordináción alapszik. A fegyelemnek az a célja, hogy a fegyveres erők egész személyi állományának erőfeszítéseit a kitűzött harci feladatok teljesítésére irányítsa. A katonai fegyelem összeforrasztja a hadsereget, egységes szervezetté változtatja, amely engedelmesen követi a hadvezér akaratát.

A különböző hadseregek fegyelmének alapjai különbözőek. A fegyelem természetes alapjainak nevezhetjük a társadalmi érdekeket, a belső meggyőződést, a katonai kötelességet.

A katonai fegyelem forrása lehet puszta külső kényszer. Ilyen például a zsoldoshadseregek — különösen a XVIII. századi porosz hadsereg — pálcafegyelme. A pálcafegyelem kizárja a kezdeményezést, az egyéni iniciativát. Egy ilyen fegyelemmel rendelkező hadsereg nem bír ki komoly megpróbáltatásokat.

A fegyelem a burzsoá hadseregekben félelmen, drillen, továbbá azon alapszik, hogy a katonát gépiesen alárendelik a parancsnoknak, összevéve erőszakos osztálykényszeren. Az imperialisták minden erővel fenn akarják tartani a rendet hadseregeikben és ezt a kényszert kiegészítik a katonák megfelelő megdolgozásával, minden eszközzel tompítják a katonák osztályöntudatát.

A legmagasabb fokú fegyelem a forradalmi hadseregekben volt és van. A Vörös Hadsereg — mondotta V. I. Lenin — páratlan szilárd fegyelmet teremtett, de ez a fegyelem nem a pálcán, hanem a munkások és parasztok öntudatán, odaadásán és önfeláldozásán alapszik. A katonai fegyelem a szovjet fegyveres erőknél, a burzsoá hadseregek fegyelmétől eltérőleg, azon alapszik, hogy minden katonai szolgálatban lévő egyén ismeri katonai kötelességét és tudja, hogy személy szerint felelős hazája védelméért. Ez a tudatos fegyelem kifejleszti a katona és a tiszt alkotóerőit és a kitűzött cél elérésére irányítja őket.

A fegyelem megmutatkozik a munkában tanúsított igényességben, a

megbízhatóságban, a pontosságban és a gondosságban, a szigorú katonai rend betartásában. De a katonai fegyelem a formalizmus ellensége, mely utóbbiból hiányzik a parancs lényegének teljesítése. A parancs teljesítésének szükséges feltétele a katonai ügy ismerete.

A győzelem kivívásának szükséges feltétele, hogy elegendő mennyiségben álljon rendelkezésünkre a korszerű haditechnika. De a technika magában nem dönti el a háború kimenetelét. A háború kimenetelét a korszerű technikával felszerelt, azt elsajátított és szilárd győzniakarással rendelkező ember dönti el.

A katonai fegyelem által összeforrasztott, és haditechnikával rendelkező katonai szervezetet a fegyveres erők, a hadsereg és a hadiflotta képezi.

Az „armija" (hadsereg) szó a latin „arma" szóból ered, ami azt jelenti, hogy fegyver. Ma ennek a kifejezésnek több jelentése van: először jelenti a hadsereget, mint a fegyveres erők szárazföldi részét, másodszor jelenti a hadműveleteket folytató hadsereget, azaz a fronton küzdő csapatokat, és harmadszor jelenti a hadsereget, mint korszerű szervezeti egységet.

Engels meghatározása szerint a hadsereg „ ... felfegyverzett emberek szervezett összessége, amelyet az állam támadó vagy védelmi háború céljára tart fenn".[2]

A hadsereg állománya, létszáma és harcértéke a feltöltési módtól függ, amit végeredményben az állam társadalmi és politikai felépítése határoz meg. A történelemben a hadsereg feltöltésének következő fő módozatai ismeretesek: kiváltságos réteggel, az uralkodó osztály egész állományával, a feudális úrtól személyes függőségben lévő személyekkel, zsoldosokkal, önkéntesekkel, általános hadkötelezettség alapján.

Privilegizált zárt katonai kaszt tiszta formájában az ókori Indiában volt meg. Az ókori Görögországban és Rómában a rabszolgatartók katonai kötelezettsége alapján alakítottak katonai szervezeteket, amelyeket azonban semmi esetre nem szabad azonosítani az általános hadkötelezettséggel. A feudális urak fegyveres kíséretét a feudális úrtól való személyi függés alapján töltötték fel.

A zsoldoshadseregek feltöltésére a zsoldosokat rendszerint deklasszált elemekből toborozták. A zsoldos katona jellemző sajátossága az volt, hogy szerződéses alapon teljesített szolgálatot; a katonának és tisztnek kifizetett zsold nem volt a zsoldos katonaság fő ismérve. A zsoldoshadsereg különböző népekből tevődött össze. A római, bizánci és más hadseregekben germánok, hunok, frankok, arabok stb. is teljesítettek zsoldosszolgálatot.

A forradalmi hadseregeket önkéntesekből töltötték fel. A feudális-jobbágytartó rend felszámolása volt az általános hadkötelezettség bevezé-

[2] Marx—Engels összes művei, XI. köt. II. r. 367. o. (oroszul).

tésének társadalmi előfeltétele. Az általános hadkötelezettség azt jelenti, hogy társadalmi helyzetétől függetlenül minden férfi egy bizonyos korhatár elérése után szolgálatot köteles teljesíteni a hadseregben.

Az orosz hadsereg feltöltésének fő módjai a következők voltak: önkéntes szolgálat a fejedelem fegyveres kíséretében, népfelkelés, birtok szerinti rendszer, újoncozás és általános hadkötelezettség. A zsoldos katonaság az orosz hadseregben nem fejlődött ki.

A népfelkelőket Oroszországban önkéntes szolgálat alapján hívták össze és ezek alkották vagy az egész hadsereget (1612-ben a lengyel és svéd betolakodókkal szemben) vagy ennek egy részét (az 1812-es népfelkelés Napóleon hadseregével szemben). A földbirtok szerinti rendszer alapján a földbirtokos köteles volt hadba vonulni, amiért viszont személyes használatra földet kapott parasztokkal együtt. Az újoncszedési rendszer alapján a földbirtokos a birtokán levő parasztporták meghatározott száma után állított ki újoncot. A jobbágyság eltörlése után Oroszországban bevezették az általános hadkötelezettséget.

A Szovjet Hadsereget kezdetben osztályhelyzet szerint kiválasztott önkéntesekkel töltötték fel; a hadseregbe csak munkást, parasztot és dolgozó értelmiségit vettek be. Az önkéntesség volt akkor az egyedül lehetséges módszer harcképes egységek alakítására. A későbbi időben a Szovjet Hadsereget és a Hadiflottát a szovjet alkotmánynak megfelelően általános hadkötelezettség alapján töltötték fel. A Szovjetunióban azonban a katonai szolgálat nem kötelezettség, hanem megtisztelő *kötelesség*, állampolgári feladat. A szovjet alkotmány etlörölte az osztálykorlátozást a hadkötelezettség teljesítésében, mert a Szovjetunióban megsemmisítették a kizsákmányoló osztályokat.

A nemzetek kialakulásának és a nemzeti államok létrejöttének időszakában kezdtek kialakulni a nemzeti hadseregek. De Nyugat-Európa nemzeti államainak hosszú időn keresztül zsoldoshadseregeik voltak. Az orosz állam hadserege mindig nemzeti hadsereg volt.

Megkülönböztetünk milic- és állandó hadsereget. A miliciát csak háború idején hívják össze, és a háború befejezése után a milicisták visszatérnek békés munkájukhoz. Békeidőben az ilyen hadsereget időnként részben vagy egészben összehívják az állomány, a létszám, a fegyverzet és a katonai képzettség felülvizsgálása céljából. Az állandó hadsereg hivatásos katonák hadserege, melyet nemcsak háború idején, hanem békeidőben is fenntartanak.

Megkülönböztetünk irreguláris és reguláris csapatokat. Az irreguláris csapatoknál nincs egyforma feltöltési rendszer, nincsenek egységes szervezeti formák és nincs szabályszerű harcalakzat. Nincs egyforma fegyverzetük és egyenruhájuk, és rendszerint maguk gondoskodnak ellátásukról. A irreguláris csapatok ismeretesek már a régi időktől fogva; megvoltak például a perzsa birodalomban, majd az araboknál, törököknél, kazároknál, besenyőknél, kunoknál és más népeknél. Oroszországban a

XVII. század óta voltak irreguláris csapatok a reguláris hadsereg mellett (kozákok, kalmükök stb.) Az irreguláris csapatokat mesterien alkalmazták a nagy orosz hadvezérek, Szuvorov és Kutuzov. A történeti fejlődés folyamán az irreguláris csapatok vagy átalakultak reguláris hadsereggé, vagy a reguláris hadsereg megalakításának bázisává váltak, vagy feloszlatták őket.

A reguláris hadsereg állandó hadsereg, amelynél egyforma a feltöltési mód, egységes a szervezetszerű tagozódása, teljesen az állam tartja fenn, egységes a kiképzési rendszer és a rendszeres oktatás. A reguláris hadseregnél egyforma a fegyverzet, a felszerelés és a ruházat, a személyi állomány közösen van elhelyezve és egyforma az életük és kiképzésük szabályozása. A reguláris hadsereg, amelynél felgyülemlik és megmarad a harci tapasztalat, káderhadsereggé válik.

A XV. században megvetették az állandó orosz hadsereg alapját, amely a XVI. és XVII. században továbbfejlődött és tökéletesedett, majd a XVIII. század elején befejeződött reguláris káderhadsereggé való alakulásának folyamata.

Ősidők óta a fegyveres erők két fajtája létezik: a szárazföldi csapatok és a hadiflotta. A fegyveres erők e két fajtáját századunkban egy harmadik, a légierő egészítette ki.

A szárazföldi csapatok fegyvernemekből állnak. A régi hadseregekben kezdetben egy fegyvernem volt — a gyalogság, amely később kopjásokra és íjjászokra oszlott. Azután megjelentek a harci szekerek, később az irreguláris lovasság, amely a második reguláris fegyvernemmé alakult át. A lőpor felfedezésével létrejött a harmadik fegyvernem — a tüzérség. A motor megjelenésével a XX. században megjelentek a páncélos csapatok. A fő fegyvernemeken kívül vannak még speciális csapatok: műszaki, híradó, vasúti, stb. A fegyvernemek meghatározott kölcsönös viszonya képezi az adott hadsereg struktúráját.

Minden hadseregnek meghatározott szervezeti formái vannak, amelyek háborúban és harcban biztosítják az akarategységet és a cselekvés egységét. A szervezeti formák az alsó (egyszerű) formáktól a magas (összetett) formákig változnak és fejlődnek. Kezdetben a hadsereg egyszerű, tagolatlan egység. Később kezd részekre tagozódni, ami lehetővé teszi a hadsereg vezetését mind békében, mind háborúban. A XII—XIV. században az orosz hadsereg ezredekből állt, amelyek századokra és tizedekre oszlottak. A XVIII. században megjelent a hadosztály, amely dandárokból állott. Ebbe tartoztak a zászlóaljakból álló ezredek, a zászlóaljak pedig századokra tagozódtak.

A hadsereg felépítésének és szervezeti formáinak objektív keletkezési és fejlődési alapjai vannak, mégpedig éppen a hadviselés formái és módozatai. Az egyes hadseregek felépítése és szervezeti formái többé vagy kevésbé felelhetnek meg ezeknek a követelményeknek és ez hatással van a hadsereg harcképességének fokára.

A hadsereget a hadvezér irányítja, aki vagy az összes fegyveres erők, vagy annak egy önálló része élén áll, és vezeti bizonyos stratégiai célok elérésére irányuló harctevékenységét. A hadvezér önállóságának foka különböző. Szuvorov a főparancsnoknak teljhatalmat követelt.

A hadvezérnek nagy szerepe van, de tevékenysége nem önkényes. Függ a konkrét objektív feltételektől, elsősorban a háború jellegétől és politikai céljaitól, a hátország szilárdságától, a hadsereg jellegétől és harcértékétől. A dolog lényege mindig az volt, hogy milyen helyesen fogta fel a hadvezér tevékenységének objektív feltételeit és milyen ügyesen tudta felhasználni a győzelem elérésének lehetőségeit.

A korszerű hadsereg, valamint annak hadműveleti magasabbegységei, magasabbegységei és egységei élén törzsek állnak. Ezek szerelik fel és látják el a csapatokat és vezetik azok harctevékenységét. A törzsek a vezetés szervei.

A fegyveres harc tartalma és fő formái

A hadművészet története bemutatja a változatos harci formákat, ezéknek a formáknak a fejlődését az alsóbb formáktól a legfelsőkig, az egyszerűektől a bonyolultakig.

A burzsoá katonai teoretikusok azon fáradoztak és fáradoznak ma is, hogy felderítsék a hadviselés azon univerzális módját, amely biztosíthatja a győzelmet. Ecélból tanulmányozták a nagy hadvezérek hadjáratait és néhány győzelmet eredményező harceljárásukat univerzálisnak kiáltották ki. Így Clausewitz sablont készített II. Frigyes harci módszereiből, és ugyanezt csinálta Jomini Napóleon haditetteiből. Ugyanezen az úton haladtak a német fasiszta ideológusok. De univerzális hadviselési mód nem létezik. Ezért el kell sajátítani minden harcmódot, ügyesen kell ezeket párosítani és a helyzettől függően kell felhasználni őket. A hadviselés módjai elsősorban a termelés fejlődésétől függően változnak. Ebből következik, hogy a hadművészet történetét a termelés fejlődésének történetével való elszakíthatatlan kapcsolatában kell vizsgálni.

A csapatok harctevékenysége — a harc, a hadművelet, az ütközet — képezi a háború specifikus tartalmát. A harc, a hadművelet, az ütközet közös célja, hogy az ellenséget élő erői és haditechnikája megsemmisítésével az ellenállás beszüntetésére kényszerítsük. Az ellenség csak akkor van megsemmisítve, ha megadta magát. A közvélemény és a hadviselés törvényei mindenkor tiltották a sebesültek és a foglyok megölését.

A harc fő eszközei — a tűz és a roham (ellenlökés), a hadműveleté — a hadműveleti manőver (ellenmanőver) és a csapás (ellencsapás), az ütközeté — a támadó és védelmi hadművelet. A harcoló csapatok a harctevékenység mindezen fajtáival arra törekednek, hogy az ellenféllel szemben előnyös helyzetbe jussanak és az ellenfelet arra kényszerítsék, hogy számára kedvezőtlen helyzetben kelljen küzdenie. Ez a csapatok, a haditechnika és a tűz ügyes manőverezésével érhető el. A hadművészet egész

története a manőver szerepének szakadatlan növekedéséről tanúskodik. Minden manőver mindig azt a célt szolgálja, hogy a leghathatósabban lehessen felhasználni a meglevő erőket és eszközöket. A manőver nem öncél, hanem az ellenség szétzúzására legkedvezőbb helyzet előkészítésének eszköze. Szuvorov mondta, hogy a tűz nyitja meg a győzelmet. Ez a tétel megállja helyét a korszerű harcra vonatkozólag is harcászati viszonylatban. A hadműveletben és a korszerű ütközetben a manőver nyitja meg az utat a győzelemhez.

A manőverek formái változatosak. A manőver elsősorban az ellenséggel szembeni, ha nem is általános, de részleges fölényt biztosító erők és eszközök ügyes átcsoportosítása; a harccselekmények formáinak okos kihasználása; a csapatok ügyes mozgatása acélból, hogy az ellenség csapatösszevonásaihoz képest kedvező helyzetet foglaljanak el.

A csapatokkal való manőverezést hadászati, hadműveleti és harcászati méretben valósítjuk meg. Így például először áttörjük az ellenség harcászati védőövét, majd a harcászati áttörés hadműveleti áttörésbe megy át, amely a továbbiak folyamán hadászati jelentőségűvé válhat. A hadműveletek során az ellenséges csoportosítás egy, vagy két szárnyának *megkerülése* hadműveleti jelentőségű. A szárnyak harcmezőn való *átkarolásának* harcászati jelentősége van.

A manőver leghathatósabb eredménye az ellenség bekerítése. „Ha visszaszorítjuk az ellenséget — mondta Szuvorov — ez nem siker; ha elvágjuk, bekerítjük, szétszórjuk — ez siker."

A hadművészet történetében az 1941—45. évi Nagy Honvédő Háborúig csak egyes eseteket tudunk arra, hogy az ellenség nagy erőit bekerítették: Cannaenál i. e. 216-ban, 1242-ben a jégcsatában, 1870-ben Sedannál és még néhány mást. Csak a szovjet hadművészet volt az, amely ezt a kivételt a hadviselés szabályává tette. Erről tanúskodik a sztálingrádi csata, a belorussziai, korszuny-sevcsenkoi hadművelet és sok más nagyobb, vagy kisebb hadműveleti és harcászati bekerítés, amelyekben szétzúzták a német fasiszta csapatok élő erejét és technikáját.

Megkülönböztetünk hadászati, hadműveleti és harcászati bekerítést. A hadászati bekerítés azt jelenti, hogy elvágjuk az összes utánpótlási és visszavonulási útvonalakat és a fegyveres erők hadászati csoportosítását teljesen elszigeteljük a bázistól és a tartalékoktól. A hadműveleti bekerítés azt jelenti, hogy elvágjuk az ellenség összes hadműveleti irányait, és hadműveleti csoportosítását megfosztjuk attól a lehetőségtől, hogy együttműködhessék a bekerítésen kívüli csapataival. A harcászati bekerítésnél a csapatoknak nincs lehetőségük a földi tűz hatókörén kívül manőverezni és egész harcrendjüket (két szembenálló pontról) tüzérségi tűz alatt tartják.

A bekerítés módozatai változatosak, változnak és fejlődnek. Eleinte csak harcászati manőver eredményeképpen megvalósított bekerítést láthatunk. A XIX. század második felétől a bekerítő hadműveletekben há-

rom fő szakaszt különböztetünk meg: hadműveleti manővert, amelynek az a célja, hogy átvágja az ellenség csoportosításának hadműveleti vonalait, ezután a hadműveleti bekerítés átnő harcászati bekerítésbe, majd az ellenség bekerített csoportosításának megsemmisítése következik. A Nagy Honvédő Háború bekerítő hadműveleteiben már öt fő szakasz különíthető el: az ellenség harcászati védelmének áttörése, a harcászati áttörés gyorscsoportok bevetésével hadműveleti áttöréssé való fejlesztése, a hadműveleti bekerítés megvalósítása és külső arcvonal alakításával való biztosítása, a hadműveleti bekerítés átnövesztése harcászati bekerítéssé, az ellenség bekerített csoportosításának feldarabolása és megsemmisítése.

A manőverrel elérni kívánt célok méretének és jellegének szempontjából megkülönböztethetünk: harcászati manőverezést a harcban — a tüzérségi tűz hatókörén belül; hadműveleti manőverezést — a harcmezőn kívül; hadászati manőverezést — a hadszintéren. A korszerű háborúban nagy szerepet játszik a tartalékokkal — a harcászati, hadműveleti és hadászati tartalékokkal — való ügyes manőverezés.

Minden manőver sikerének legfontosabb előfeltétele az alegységeknek, egységeknek, magasabbegységeknek, fegyvernemeknek, valamint a fegyveres erők fajtáinak jól szervezett együttműködése. Az együttműködésnek három fő fokozatát kell megkülönböztetni: a tűz és a csapatmozgás együttműködése a harcmezőn, a manőver és a csapások együttműködése a hadműveletben, a hadműveletek együttműködése a hadszíntéren.

A hadműveleti manőver formája a hadműveleti irány, amely azon irányban végzendő hadművelet eszméjét fejezi ki, ahol a csapatoknak egy konkrét hadműveleti feladat megoldására összevont főcsoportosítása tartózkodik. A korszerű hadműveletben rendszerint több hadműveleti irányban működnek a csapatok. A külső hadműveleti irányok formája az átkaroló manőver — a koncentrikus tevékenység; a belső hadműveleti irányok formája az excentrikus manőver. A hadműveleti manőver fő formái: tevékenység a külső hadműveleti irányokban, aminek következménye az ellenség nagy csoportosításának bekerítése; a belső hadműveleti irányokban kifejtett tevékenység, melynek eredménye az ellenség csoportosításának feldarabolása azzal a céllal, hogy részenként megsemmisítsük; az arcvonal áttörése, amelynek mind koncentrikus, mind excentrikus formája lehet.

A XVIII. századi katonai teoretikusok túlbecsülték a manővert és lebecsülték a harcot. Lloyd véleménye szerint a terep ismeretében mértani pontossággal ki lehet számítani minden hadműveletet, és hadat lehet viselni anélkül, hogy harcba bocsátkoznánk. Bülownak az volt a nézete, hogy a stratégia feladata a háború céljának elérése vérontás nélkül. „Ha kénytelenek vagyunk ütközetbe bocsátkozni — írta Bülow — ez azt jelenti, hogy előzőleg hibát követtünk el."

A katonatömegekkel való manőverezés művészete a hadszíntéren: manőverezés a tartalékokkal, a csapatok manőverei a csatatéren, manő-

ver tűzzel és technikával — mindezek fontos tényezői a hadművészetnek. De a háború folyamán végzett mindenfajta manőver, hadművelet és harc azt a célt szolgálja, hogy kedvező feltételeket teremtsünk a közvetlen harccselekmények végrehajtására.

A harc és hadművelet sikerének realizálása nagy jelentőséggel bír a háború folyamán. A harcmezőn és a hadműveletben kivívott győzelmet energikus, mesterien megszervezett üldözéssel kell megerősíteni. „A menekülő ellenséget — mondta Szuvorov — egyedül üldözéssel semmisíthetjük meg", ezért azt követelte, hogy „semmit sem szabad kímélni, fáradságot nem sajnálva üldözni kell az ellenséget éjjel-nappal, amíg nincs megsemmisítve". De a történelemből tudjuk, hogy ha az ellenségnek sikerül megőriznie tartalékait, az őt üldözőnek viszont nincsenek tartalékai, akkor ez utóbbit a vereség veszélye fenyegeti.

Az üldözés lehet harcászati, hadműveleti és hadászati. A hadművészet megköveteli, hogy fenntartsuk az üldözés szakadatlanságát, a harcászati üldözés átnőjjön hadműveleti üldözéssé, majd a hadműveleti hadászati üldözéssé, így egészen az ellenség teljes szétzúzásáig. Az üldözés ütemének nagy jelentősége van. Az üldözés menetében fontos szerepet játszik az elért eredmények megszilárdítása, a tartalék és a hadtáp felzárkóztatása. Az üldözési formák tekintetében megkülönböztetünk frontális, szárny- és párhuzamos üldözést.

A csapatok közvetlen harctevékenysége, mindenfajta manőver, valamint a hadászati, hadműveleti és harcászati átcsoportosítások megkövetelik a csapatok mozgatását, amit vagy gyalogmenetben, vagy valamilyen közlekedési eszközzel valósítanak meg. A menet megszervezését és lebonyolítását mindig a csapatok és parancsnokságaik harctevékenysége fontos elemeinek tartották.

A hadművészet története arról tanúskodik, hogy a harccselekmények rendszerint nagy területen zajlottak le és a háborúk hosszantartó jellegűek voltak. Közismert a százéves háború, a harmincéves háború, a huszonegy évig tartó északi háború, az első világháború, amely öt évig tartott, stb. A történelemben nem sok háború van, amelynek kimenetelét egy döntő ütközetben döntötték el (jégcsata, kulikovoi csata, Königgrätz és néhány más).

A csapatok harctevékenységüket, amely időben és térben zajlik le, konkrét célok eléréséért folytatják. A háború kimenetelét meghatározó, vagy a háború menetében gyökeres fordulatot eredményező célokat hadászati céloknak nevezzük. Míg azelőtt ezeket a célokat döntő ütközetekkel érték el, addig a jelenkor háborújában ehhez több nagy hadműveletre van szükség. A közelebbi hadászati célokból kiindulva megjelölhetők a részlet hadműveleti célok (az ellenség hadműveleti csoportosításainak megsemmisítése), amelyek hadművelettel érhetők el. A közelebbi hadműveleti céloktól függően határozzák meg a harccal megoldandó harcászati feladatokat (az ellenség harcászati csoportjainak megsemmisítése).

A hadászati és hadműveleti célok elérésére, a harcászati feladatok megoldására a csapatokat meghatározott rendben helyezik el. A csapatok elhelyezését a hadszíntéren a fegyveres erők hadászati felfejlődésének, a hadműveleti területen való elhelyezésüket hadműveleti felállításnak, a csatatéren való elhelyezésüket pedig harcrendnek nevezzük. A fegyveres erők hadászati felfejlődésének, a csapatok hadműveleti felállításának, és a harcrendnek alapja: a hadsereg tagozása (strukturája és szervezeti formái), a csapatok elhelyezése (a hadszíntéren, a hadműveleti területen és a harcmezőn) és működésük összehangolása (az együttműködés megszervezése).

A harctevékenység, mint olyan, minden oldalú — erkölcsi-politikai, harci, anyagi, technikai — biztosítást és kiképzett káderekkel való feltöltést követel. A harcbiztosítás különböző fajtái közül külön ki kell emelni a felderítést, a csapatok biztosítását (nyugvásban, menetben és harcban), és technikai biztosításukat.

A harcoló hadsereg utánpótlását és anyagi-technikai ellátását a közlekedési eszközök különböző fajtáival biztosítjuk, a hátországi bázisoktól az arcvonal-bázisokig és onnan a csapatokhoz. Az ellenkező irányban folyik a sebesültek elszállítása a hátországba és mindannak hátraszállítása, ami terheli a csapatokat, vagy generáljavításra szorul. A közlekedési utak, amelyeken az adott hadműveleti csoportosítás ellátása és a kiürítés történik, képezik a katonai közlekedési hálózatot. A katonai közlekedési hálózat biztosításáért folytatott harc és az ellenség összeköttetési vonalainak átszakítása fontos momentumai a harctevékenységnek. Az egységek és magasabbegységek az ellátásra és kiürítésre szállítási útvonalakat használnak.

A harctevékenységhez tartozik a csapatok vezetése is, amit a hadvezetés az egységek, magasabbegységek, és hadműveleti magasabbegységek törzsei útján valósít meg. A harccselekmények tervezése (a háború, hadművelet és harc tervei) a vezetés fontos momentuma. A hadvezetés és a törzsek a csapatok vezetésére különböző híradó eszközökkel rendelkeznek.

A harccselekményeknek két fő módja, két formája van: a támadás és a védelem, amelyekre vonatkozólag I. V. Sztálin kimutatta reális belső kapcsolatukat és egyiknek a másikba való kölcsönös átmenetét: támadás és visszavonulás, védelem és ellentámadás.

A harccselekmények céljától függően különböző a támadás és a védelem jellege (hadászati, hadműveleti és harcászati) és különböző fajtái vannak (támadó, védelmi és találkozó harcok és hadműveletek, támadás és visszavonulás, védelem és ellentámadás az ütközetben). A harc formái a történeti fejlődés eredményei. Csírái voltak a rajtaütés és védekezés, amely a fejlődés során támadássá és védelemmé alakult át.

A hadjáratokat, amelyeket a rabszolgatartók rabszolgaszerzés és idegen javak elrablása céljából indítottak, a stratégiai támadás első for-

májának vehetjük. A védekezési mód ebben az időben a városok megerősítése volt, kezdetben árkokkal, sáncokkal és palánkokkal, később kőfalakkal. A védelem passzív jellegű volt.

A későbbiek során a hódító hadjáratokkal szembeállították a stratégiai védelmet, amelynek eleme nemcsak a megerősített városok védelme volt, hanem a nyílt terepen vívott harc is. Ezzel kapcsolatban mint a harc egyik formája jött létre a visszavonulás, amely azután életre hívta az ellentámadást.

A harc taktikai formáinak differenciálódása lényegesen lassabban ment. Kezdetben az ellenfelek felállították harcrendjüket és azután kezdték meg a harcot. Ekkor még nem voltak támadó és védelmi harcok, mint olyanok. Csak amikor a roham életre hívta az ellenlökést, differenciálódtak a harccselekmények taktikai formái.

Clausewitz megpróbálta feltárni a harc fő formáinak tartalmát és kapcsolatukat. De ez a kapcsolat nála csak külső, logikai és méghozzá elvont kapcsolatként nyilvánult meg. A német teoretikus azt írta, hogy a védelem fogalma a csapás visszaverésében rejlik, a kivárás pedig ama ismérve, amelynek segítségével a védelmet a támadástól meg lehet különböztetni. A védelem: kivárás plusz cselekvés, amely annak két különnemű részét képezi. A cselekvés a védelemben az ellencsapás, reakció, az ellenfél kifárasztása. A támadásba való gyors, erős átmenetet Clausewitz a megtorlás csillogó kardjának, a védelem ragyogó momentumának nevezi. A védelem — Clausewitz megállapítása szerint — a hadviselés negatív célt követő erős formája, ezért a gyenge használja fel. A támadás fogalma — Clausewitz szerint — az általános csapásban rejlik, ennek lényeges ismérve a kezdeményezés megragadása, amelynek segítségével a támadást a védelemtől meg lehet különböztetni. A támadásra csak egy tevőleges kiindulópont jellemző. De ez csökkenő erejénél fogva eléri a kulminációs pontot, a fordulópontot a támadásból a védelembe való átmenetnél. A védelem a támadásnál — ez az elkerülhetetlen rossz, amely az erőkifejtést gátolja, mert semmivel sem segíti elő a támadás fokozódását, gyengíti hatását. A támadás, a hadviselésnek pozitív célt követő gyengébb formája. Ezt csak az erős tudja felhasználni.

Helytelen Clausewitznek az a megállapítása, hogy a védelem megtartás, a támadás hódítás. Nem lehet mondani, hogy a borogyinoi ütközetben a Kutuzov által az orosz hadsereg elé kitűzött cél Bagration sáncainak és Rajevszkij ütegeinek megtartása lett volna. Napóleon sem a borogyinoi mező e pontjainak meghódítását tűzte ki abszolút célul. Az orosz hadsereg a védelmi harcban szét akarta zúzni a francia hadsereget. A francia hadsereg támadó harcban akarta szétverni az orosz hadsereget. Tehát a támadás és a védelem nem különböző, hanem azonos célt követ, az ellenség szétzúzását, amelyet különböző módszerekkel valósít meg.

Nem helyes Clausewitznak az a megállapítása sem, hogy a védekezés a hadviselés erős formája, amelyet a gyenge fél használ fel, a tá-

madás pedig a gyenge forma, amelyet az erős fél alkalmaz. Amikor a német teoretikus a történeti tapasztalathoz fordul, megcáfolja ezeket a következtetéseket, helyesen állítja, hogy különböző időkben a harci eszközöktől függően a védelem hol erősebb, hol gyengébb volt a támadásnál: a feudalizmusban, amikor a várak megbízható védelmet jelentettek a támadással szemben, a passzív védelem formái voltak túlsúlyban; amikor viszont az ágyúk szétlőtték a lovagvárakat, a támadás erősebbnek bizonyult a védelemnél; a XVIII. századi vonalharcászatot és cordon-stratégiát védelmi tendenciák hatották át, mert a védőnek ebben az időben sok előnye volt; de amint fokozódott a tüzérségi és puskatűz ereje és megnőtt a csapatok mozgékonysága, a támadás ismét fölénybe került a védelemmel szemben.

A XX. század első negyedében az automatafegyvernek és a passzív védelem eszközeinek (lövészárkok, drótakadályok, beton) fejlődése egy bizonyos időre erősítette a védelmet, mert nagy fáradsággal lehetett lekűzdeni. Az áttörés továbbfejlesztési eszközeinek megjelenésével (légierő, páncélos és gépesített csapatok) a támadás ismét a védelem fölébe került.

A Nagy Honvédő Háborúban a Szovjet Hadsereg védelme például Sztálingrádnál és a kurszki kiszögellésben erősebbnek bizonyult a német fasiszta csapatok támadásánál. Az 1945. évi hadműveletekben a szovjet csapatok támadása erősebb volt a német fasiszta védelemnél. Ezért a kérdés lényege abban áll, hogy hogyan szervezzük meg a harccselekményeket, és hogyan tudjuk kihasználni a harc minden formáját.

Marx és Engels a forradalmi harc tapasztalatait tanulmányozva arra a következtetésre jutott, hogy „a védekezés — a fegyveres felkelés halála" (a fegyveres felkelés pedig ugyanaz mint a háború), hogy a támadás a védekezés legjobb fajtája. M. V. Frunze azon a véleményen volt, hogy a támadás mindig azzal hat az ellenség lelkületére, hogy a támadónál erősebb akarat nyilvánul meg. A támadó erkölcsi fölénye kétségtelen. A roham és a támadás, az egyéb azonos feltételek mellett, mindig kedvezőbb a védelemnél. „Mindig az győz — írta M. V. Frunze — akiben van elszántság a támadásra, a csupán védekező fél elkerülhetetlenül vereségre van ítélve." Tehát a támadás a harc legfőbb, döntő formája.

A védelem — Clausewitz szerint — csak az ellenség kimerítése, a támadás pedig megsemmisítése. Ezen az alapon Delbrück német történész minden idők stratégiáját a megsemmisítés stratégiájára és a kimerítés stratégiájára osztotta fel. Ez természetesen sematikus elképzelés, hiszen a védelem célja is végeredményben az ellenség legyőzése, csak más módszerekkel akarja ezt elérni, mint a támadás.

Clausewitz azt állította, hogy a támadás ereje csökkenő, a védelem viszont növekvő erővel rendelkezik. Amint a polgárháború (1918—1922) és a Nagy Honvédő Háború (1941—1945) tapasztalatai mutatják, a jól szervezett és mesterien végrehajtott támadás növekvő erővel rendelkezik. Ezt látjuk Kolcsak, Gyenyikin, Jugyenyics, Wrangel fehérgárdista had-

seregeinek és a német-fasiszta csapatoknak a szétzúzásánál. Csak az indokolatlan támadásnak csökkenő az ereje. Erre például szolgálhat Napóleon 1812. évi támadása, Gyenyikin támadása 1919-ben, a fehérlengyeleké 1920-ban, a német fasiszta csapatok támadása 1941-ben és még sok más.

A mesteri támadás fontos momentumai: a sikerek megszilárdítása, az erők átcsoportosítása a támadás során, a tartalékok felhasználása a siker továbbfejlesztésére, a hadtáp felzárkóztatása. A nem kellően megalapozott támadás, vagyis az olyan támadás, amely nem tartja be ezeket a feltételeket, elkerülhetetlenül kudarchoz vezet. Sikeres csak a jól megszervezett támadás lehet, amelynél a támadó biztosítja magát a meglepetésekkel szemben, felszámolja az egyes áttöréseket (ezek ellen nincs biztosítva egy támadás sem) és ily módon előkészíti az ellenség teljes megsemmisítését.

Az erők és védelmi eszközök kedvezőtlen viszonyánál a harccselekmények egyik formája a visszavonulás, amelynek célja elodázni a döntő csatát az erők felfejlesztéséig és átcsoportosításáig. A visszavonulás olyan harceljárás, amelynek célja az erőviszonyok megváltoztatása. A visszavonulás a hadászati manőver eszköze. Feladjuk a teret, hogy akár csak egy minimális lélekzetvételhez is jussunk és erőt gyűjtsünk. Visszavonulást hajtunk végre vereség esetén, amikor a hadsereg azért vonul vissza, hogy megőrizze embereit az újabb harcokra, vagy sikeres támadásnál is, amikor a hadsereg a támadás során túlságosan előreszaladt és nem biztosította kellően hátát, s ekkor azért kell visszavonulnia, hogy biztosabb kapcsolatot teremthessen tartalékaival és hadtápjával és azután ismét támadásba mehessen át.

A visszavonulás egyrészt hadászati kategória, másrészt — a csapatok visszavonása új terepszakaszokra és új állásokba — hadműveleti és harcászati kategória.

A szovjet hadtudomány azt tanítja, hogy a mesteri védelmet át lehet fejleszteni ellentámadásba.

Az ellentámadás jellemző momentuma az, hogy az ellenség a sikeres támadás eredményeképpen nem érte el hadászati céljait. Az ellentámadás szükséges előfeltétele a mesteri védelem, amelynek eredményeképpen megváltoznak az erőviszonyok és kedvező helyzet alakul ki ahhoz, hogy a kezdeményezést kiragadjuk az ellenség kezéből és döntő vereséget mérjünk rá. Az ellentámadásnak hadászati tartalma van. Az ellencsapás és az ellenlökés hadműveleti, illetve harcászati kategória.

Amikor az erők kimerülése következtében a támadó védelembe megy át, a védőnek pedig nincsenek tartalékai a védelmi ütközet sikerének realizálásához, létre jön az állásvédelem. A támadó tevékenységek átmenetileg szünetelnek. Az erejükben és eszközeikben kimerült felek arra törekednek, hogy az időt az erők és eszközök összegyűjtésére használják fel. M. V. Frunze azt írta, hogy az 1914—1918-as első világháborúban az állásharc úgy jött létre, hogy az egymással megütköző felek erőtlenek

voltak a döntés közvetlen tömegcsapással való meghozatalára. Másrészt, az objektív feltételek (a korlátozott terület és a korszerű technika) lehetővé tették a mielőbbi döntésről lemondott felek számára, hogy mozdulatlan állásokban védelemre térjenek át. Ennek a két momentumnak volt az eredménye az állásharc-forma az arcvonalnak rá jellemző mozdulatlanságával és szilárdságával. Az állásharc-forma azonban nem zárja ki a széles manővercselekményeket. Ezek a harci formák időben és térben összefonódnak.

A háború politikai-stratégiai eredményeiből kiindulva határozható meg a háború tudományos periodizációja. A háború rendszerint sajátos politikai-stratégiai tartalommal rendelkező időszakokból áll. Ilyen például az 1914—1918-as első világháború négy periódusa: a rövid ideig tartó háborúval kapcsolatos német terv kudarcának periódusa, Oroszország háborúból való kiugrasztására irányuló német terv kudarcának periódusa, az a periódus, amikor az antant sikertelen kísérletet tett arra, hogy összehangolt csapásokkal vereséget mérjen a német koalícióra és fordulatot idézzen elő a háború menetében, a német blokk állami katonai vereségének periódusa. Az 1941—1945. évi Nagy Honvédő Háborúnak négy periódusa van: a fasiszta Németország Szovjetunió elleni „villámháborúja" meghiusításának periódusa, a háború menetében beállott gyökeres fordulat periódusa, a Szovjet Hadsereg döntő győzelmeinek periódusa és a háborút befejező győzelmeinek periódusa.

A háború mindegyik periódusa stratégiai részletcélok elérésére irányuló hadjáratokból áll. A hadjárat a hadműveleti célokért folytatott hadműveleteket foglalja magába.

A hadműveletben és harcban olyan szakaszokat különböztetünk meg, amelyeket a harctevékenység jellege, a hadműveleti célok elérése és a (közelebbi, közbeeső, fő, további) harcászati feladatok teljesítése határoz meg. A hadművelet és harc szakaszait a csapatok cselekményeinek objektumai, időpontja, terepszakaszai és irányai alapján különböztethetjük meg. A háború, hadművelet és harc helyes periódizálása elősegíti az események kapcsolatainak tisztázását és lényegük megértését.

Ilyen módon a csapatok harctevékenységének célja — a győzelem; tartalma — a harc, hadművelet, ütközet; formái — a cselekmények harcászati, hadműveleti, hadászati módjai.

A MAGYAR ÁLLAM NEMZETKÖZI HELYZETÉNEK FŐBB VONÁSAI ÉS A MAGYAR—SZLÁV KATONAI EGYÜTTMŰKÖDÉS A XI. SZÁZADBAN*

Dr. Horváth Miklós őrnagy

Kelet- és Délkelet-Európa népeire hol a feudális német császárság uralkodó osztályainak, hol az osztrák Habsburgoknak, hol a német imperialista köröknek keleti expanziós politikája zúdított háborút. E harcok során évszázadról évszázadra egymást váltogatták az elnyomás sötét időszakai, a felszabadulás dicső napjai, a véres háborúkban életüket feláldozó népi — nem népi hősök dicső tettei, az úri árulók feljegyzett vagy fel nem jegyzett gyalázatos cselekedetei.

A mindenkori német uralkodó osztályoknak e politikáját a történelmi múltból levezetve, a jövőre kivetítve, 1921-ben Karl Hampe, a keleti terjeszkedés egyik pregnáns történetírója így foglalta össze:

„A világháború rettenetes éveiben a német birodalom nyugati részén is... a figyelem feszültebben és nyomatékosabban, mint valaha, fordult a német—szláv népek hatalmas küzdelme felé... ahol a fölös germán erők számára új településterület megszerzésének a lehetősége és a német befolyásnak Kelet felé való előretolása lépett előtérbe.

Ezek a remények közvetlenül csatlakoznak a középkori német eredményekhez, ami akkor nem kész állapotban abbamaradt, az most kell, hogy befejezést nyerjen."[1] (Kiemelés H. M.)

A második világháborúban, amely a történelem eddigi legnagyobb méretű német támadása volt Kelet-Európa népei ellen, a Szovjetunió szétzúzta a német fasizmust.

A második világháború után azonban az Amerikai Egyesült Államok, Anglia és Franciaország politikájában mind erősebben kezdett érvényesülni a reakciós, militarista körök befolyása. Kifejezésre jutottak a Kelet- és Délkelet-Európa területén létező szocialista tábor elleni háborús kalandok tervei.

* Részletek a „Küzdelmek a német feudális hódítók ellen a XI. században és ezek hatása Magyarország fejlődésére" c. kandidátusi értekezésből.

1 *Karl Hampe:* Der Zug nach Osten. Berlin, 1921. Bevezetés. — Egyébként jellemző, hogy a könyvet 1954-ben ismét kiadták Nyugat-Németországban.

A tervek érdekében a nyugati hatalmak gyorsítják a revansista nyugat-német „Bundeswehr" (Wehrmacht) fejlesztését és ezzel ismét közvetlen lett a német agresszió veszélye.

Ma azonban mások a történelmi körülmények.

A szocializmus útjára lépő Délkelet-Európa országai a Szovjetunióval együtt szilárd gátat vetnek a német revansisták esetleges agressziójának. Magában Németországban is más az erők eloszlása, mint régen volt. Ma létezik és hat a Német Demokratikus Köztársaság is.

Ugyanakkor Ausztria, amely a múltban vagy Németországgal versengve folytatott hódító politikát Kelet felé, vagy ennek érdekében Németország szövetségese volt, semlegességi politikát hirdet.

Amint a német keleti agressziónak megvan a maga történelmi múltja és jelene, úgy megvan a magyar—szláv — katonai szövetségben is megnyilvánuló — összefogásnak történelmi hagyománya, jelene és jövője.

A tanulmány feladata, hogy objektíven feltárja már a magyar állam megalakításakor szükségszerűen létrejött szláv—magyar katonai szövetséget s ennek gyakorlati működését a feudális német hódítók ellen, a szövetség népeinek függetlensége érdekében.

Tárja fel ugyanakkor a történeti fejlődésnek azt az első, alapot jelentő szakaszát, amely oda fejlődött, hogy ma Zsukov marsall Kelet- és Délkelet-Európa népeinek katonai kapcsolatát és erejét joggal jellemezhette e szavakkal a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusán:

„A Szovjetunió fegyveres erőivel együtt állnak a békének és népeik biztonságának őrhelyén a nagy Kínai Népköztársaság és a többi népi demokratikus ország fegyveres erői. Fegyveres erőink és szövetségeseink hadseregei igazi testvéri, barátian összetartó családját alkotják azoknak a harcosoknak, akik népük ragyogó jövőjéért küzdenek, és életük árán is készek megvédelmezni népük létérdekeit. Ez a mi erőnk, ezért vagyunk fölényben a kapitalista tábor fegyveres erőivel szemben."[2]

I.

A korai feudális magyar állam nemzetközi helyzetének főbb vonásai a XI. században

A magyar állam XI. századbeli külpolitikája régóta foglalkoztatja a magyar történetírást.

A klerikális szemléletű, félfeudális és a szláv népekkel szembeni magyar hegemóniát valló polgári történetírás a tények hamis csoportosításával vagy elhallgatásával a magyar—szláv kapcsolatok helyes értékelését nem tudta elvégezni. A tagadhatatlan kapcsolatokat úgy értékelte, mint egy olyan „történelmi jogosultságot", amely a német

[2] Az SZKP XX. kongresszusa. Szikra, 1956. 426. o.

keleti hatalmakkal együtt a magyar hódítást is indokolttá teszi a szláv népek felé.

Az 1900-as években a magyar finánctőke programját fejezte ki az a történelmi álláspont, amely a magyar uralmat a szláv népek felett *a német keleti terjeszkedési törekvéssel szemben hangsúlyozta.*[3]

Amennyiben pedig a félfeudális-polgári magyar társadalom ilyen általános történelmi szemlélete mellett a polgári vizsgálódás ki is terjedt a XI. századi magyar—szláv kapcsolatokra, az e területen kutató egy-egy jószándékú polgári történész esetében a kutatás arra a megállapításra jutott, hogy a társadalmi és állami életre ható szláv—magyar kapcsolatot „csak szerény méretek között találjuk meg".[4]

A Horthy-fasizmus történetírásának e kérdésben elfoglalt álláspontjára példaként idézem Hóman Bálint szavait, amelyek a X—XI. században a már fejlett nyugati feudalizmusnak a magyar és szláv népek társadalmi fejlődésére gyakorolt hatása helyett Kelet—Nyugat-ellentét problémáját akarja bizonygatni úgy, hogy Magyarország történelmi létalapja a Kelettel való szembefordulás.

„Kelet vagy Nyugat? Ez volt a nagy kérdés... a pusztulás várt a magyarra is, a történeti élete sorsdöntő órájában kelet felé fordul tekintetével... Géza, mint egykor Árpád, nyugatra nézett s ezzel eldöntötte nemzete sorsát... Érdeme, hogy a magyarság végleg elszakadt... és elfordult a bizánci—görög *szláv* kultúrköröktől."[5]

Így a hómani terminológiában nem a haladó társadalmi formáció kérdéséről van szó, hanem arról a politikai „világtáj" megoszlásról, amely a „magyar népet fenyegető szláv veszélyt" és a „minden jót a németeknek köszönhetünk" elvet hangoztatja. Az ellenforradalmi történetírás ezt „eszmei-történeti" indoklásnak szánta a készülő második világháborúban való részvételre a fasiszta Németország csatlósaként. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy az e kérdéssel foglalkozó művek zöme az 1938-as években, a győri fegyverkezési program megvalósításakor jelentek meg.

Csak hazánk és tudományos életünk felszabadulása, a marxizmus—leninizmus magyarországi diadala tette lehetővé, hogy a történetírás jelentős lépéseket tegyen előre a XI. századi magyar—szláv s ehhez a kérdéshez szervesen tartozó magyar—német kapcsolatok objektív feltárásában.

Molnár Erik összefoglaló munkája[6] eredményesen, a feudális termelőerők és termelési viszonyok alapján, világította meg egyrészt a szlávok hatását a magyar társadalom és állam kialakulására és fejlődésére, másrészt reális értékére szállította le a német hatást.

3 vö. Csánki Dezső (Szerk.), Árpád és az Árpádok. Bp. 1908.
4 *Bónis György:* Szent István törvényeinek önállósága. Bp. 1938. 7. o.
5 *Hóman Bálint:* Magyar történet I. 176. o.
6 *Molnár Erik:* A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig. Bp. 1949.

Jelentős kezdeményezést és előrehaladást ért el Székely György tanulmánya[7] a magyar állam XI. századi külpolitikájának ábrázolásában, értékelésében. Nagymértékben elvégezte a korai feudális magyar állam külpolitikájára vonatkozó forrásanyagok valóságos történeti értékének visszaállítását.[8]

A magyarságnak az évezred fordulót követő században a szláv népekhez való viszonyát újabb értékes eredményekkel világította meg egyrészt a Léderer Emma tollából származó egyetemi tankönyv több idevonatkozó része,[9] másrészt a tankönyv I. kötetéről tartott vita a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete rendezésében.[10]

Számos anyagot fog szolgáltatni a szláv hatások további kutatásához is — elsősorban a gyepűrendszer szláv—magyar analóg és sajátos fejlődésére — Györffy Györgynek az Árpád-kor történeti földrajzáról készülő munkája.

Az eddigi kutatások és feldolgozások alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar társadalomban, a feudális osztályviszonyok kialakulásában, fejlődésében jelentős tényezőt töltött be a szláv ekés földművelő lakosság és a magyar főnökök között létrejött kizsákmányolási viszony. A korai magyar államnak szinte teljesen szláv jellegű terminológiája kétségtelenné teszi a szláv tényezők jelentőségét a magyar állam alapjaiban.[11]

Ugyanekkor a korai feudális magyar állam külpolitikáját — kisebb átmeneti összeütközésektől eltekintve — a XI. században a jó viszony megteremtése és megtartása jellemezte nemcsak az északi, hanem a keleti és nyugati szláv feudális államokkal is.

Ez a kapcsolat természetes is, mert mind a magyar, mind a cseh, lengyel és horvát feudális államok *szomszédságban* vannak a keleti expanziós politikát folytató feudális Németországgal.

E külpolitika alapját nálunk már I. István lerakta, amikor „valamennyi körös körül fekvő tartományokbeli szomszédaival (cum omni-

[7] *Székely György:* Kapcsolatok a keleteurópai népek harcaiban a feudális német hódítók ellen a 11—14. században. Hadtörténelmi Közlemények 1954. 1. sz. 139—170. o.

[8] Ez a munka a források feltárása és értékelése szempontjából, éppen a tanulmány adta szűk keret miatt, még több kiegészítésre és korrekcióra szorul.

[9] *Léderer Emma:* Magyarország története I. (kéziratban).

[10] A vita anyagát ismerteti Makkai László. Századok, 1954. 636. o.

[11] Ezt bizonyítja I. István két törvénykönyvének kútforrás vizsgálata is. Kimutatható a magyar törvényhozásra az orosz, a cseh s elsősorban a lengyel korai feudális állam jogalkotásának párhuzama mellett a görög befolyás is. Ugyanakkor szembetűnő az erős eltérés a német törvényhozással szemben a meglévő egyes analógiák ellenére is. — Ennek kimutatásával is foglalkozik *Horváth Miklós:* Küzdelmek a német feudális hódítók ellen a XI. században és ezek hatása Magyarország fejlődésére (kézirat), 64—89. o.

bus circumquoque positarum provinciarum vicinis) értekezett a béke iránt".[12]

A környező szláv országok egykorú vagy közel egykorú krónikáiban, évkönyveiben is az elbeszélések középpontjában a magyar és szláv országok barátsági kapcsolatai állnak.

Az orosz évkönyvek kiemelik, hogy Vlagyimír kievi fejedelem „a szomszédos fejedelmekkel, a lengyelországi Boleszlávval, a magyarországi Istvánnal és a csehországi Andrichhal békében élt és a béke és a szeretet uralkodott közöttük".[13]

A lengyel krónika színes leírással beszéli el I. István és Boleszláv barátsági szerződéskötését, amelyet „mindkét nép békéje és barátsága jegyében hoztak létre".[14] Ugyanakkor egy másik lengyel krónika szerint István magyar király békében élt a csehekkel.[15]

Dalamilnak a hagyományokra támaszkodó XV. századi verses krónikája Istvánról, a jó magyar királyról (o dobrem Stepanye) beszél, aki a cseh fejedelemmel a barátságról tárgyalt (y poczeyesta sye radyty, kak by mohla myru byty).[16]

A déli horvát állammal is az együttműködés politikáját folytatta István, mert „Croatia királya, Cresimir, Szent Istvánt segítette".[17]

I. István és a környező szláv fejedelmek külpolitikáját elbeszélő hazai és külföldi forrásokat egymás mellé téve: *Kelet-Európában a korai feudális viszonyok között az egymásrautaltságból eredő, dinasztikus formákban jelentkező — bár időnként megbomló — együttműködési rendszer tárul elénk.*

Ez az együttműködés nemcsak a szláv országok és Magyarország keretei között maradt, hanem a krónikák, évkönyvek tanulsága szerint kiterjedt más országokra is.

I. István jó viszonyt igyekezett fenntartani a délkelet-európai

12 *E. Szentpétery:* Scriptores Rerum Hungaricarum (továbbiakban SRH) II. 379. o. (Legendae s. Stephani Regis maior).

13 A „Povesti vremennyeh let" kezdetű orosz évkönyvben a fenti idézetet a régebbi szövegben (a Laurentius féle kéziratban) 996. évhez, az újabb szövegnél (a patriarchai vagy Nikon féle kéziratban) 998. évhez találjuk feljegyezve. Az évszám azonban tollhibából eredhet, mert a szereplők egy része ekkor még nem uralkodott. *Hodinka Antal:* Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916. 50—53. o.

14 De congressione rege Ungari e cum Polonie rege . . . *E. Szentpétery:* SRH. II. 310—312. o. — Bár e lengyel—magyar krónika kétesértékű kompiláció, ez a tudósítása azonban megfelel a történeti valóságnak, egybevetve más — itt már idézett — hiteles forrásokkal.

15 *G. A. Stenzel:* Scriptores Rerum Silaesiacarum (továbbiakban SRS) I. 57. o.

16 Moeureknek a cambridgei kéziratából eszközölt kiadása. Prága. 1892. 110. o.

17 Mon. Hist. Slav. merid. VII. 471. o. — De regno Dalmatiae, Croatiae, Sclavonie notitiae praeliminares. I. 101. o. A XIV. századi történetíró, János gyercsei esperes krónikáját a hamisítás bélyegével látta el a polgári történetírás, noha a krónika tudósítását I. István és Kresimir viszonyára semmivel sem tudta megcáfolni. A krónika forráselemzésével foglalkozik *Horváth:* i. m. (kézirat) 171—174. o.

feudális nagyhatalommal, Bizánccal is,[18] hogy a császárság nyugat felé irányuló hódító erejét felhasználja Németország ellen.

Annál is inkább természetes volt ez a törekvés, mert egyrészt a Bizánc fennhatósága alatt álló Dél-Itáliát a német császárok I. Ottótól kezdve meg akarták szerezni, másrészt Bizánc is érdekelve volt, hogy Velencében a horvát király szövetségesét, Orseolo Ottó dogét, aki elűzetésekor (1026) Konstantinápolyba menekült feleségével, István testvérével, visszasegítse a német császár, II. Konrád hűbéres dogéjével, Barbolano Péterrel szemben. Bizánc hatalmi érdekei itt is összeütközésbe kerültek Németországgal, mert horvátországi politikai befolyásán keresztül érvényesülni akart a dalmát városok és Velence felé.

Nem alaptalan az a feltevés, hogy éppen ebből az ellentétből származó erőt akarta István realizálni Németországgal szemben. Ezért akadályozta meg 1027-ben Werner strassburgi püspöknek, II. Konrád követének utazását Magyarországon keresztül (perveniens in Ungariam, a rege Stephano contradicta est sibi via) Bizáncba, aki a császár fiának akarta feleségül megnyerni a bizánci császár leányát és így ideiglenesen Dél-Itália megszerzésének eredménytelen kísérletei után Bizáncot felhasználni a kelet-európai támadásra, illetve ezzel a házassággal előkészíteni a keleti és nyugati római birodalomnak német kézben való egyesítését.[19]

Mindenesetre István nagyobbik legendája a hitelesség erejével mondja el, hogy a magyar király többek között Konstantinápolyban „egy csodálatos művű egyházat, minden hozzávalóval együtt, alapított".[20]

[18] Bár ennek volt a belső helyzettel is összefüggő oka Ajtony miatt, aki Bizánc hűbérese volt és István még nem tudta vele szemben hatalmát biztosítani. A bizánci csapatok 1002-ben ugyanis nyolc havi ostrom után II. Basileios személyes vezetésével elfoglalták Vidint. A bizánci uralom elérte Ajtony területének déli határát. Ezért Ajtony megjelent a császár előtt, hogy biztosítsa területét, amely a honfoglalás előtt a bolgár birodalomhoz tartozott. Ebben az időben a „barbár" fejedelmekkel való politikai egység létrehozása rendszeresen együttjárt a kereszténység hitre való áttéréssel, így Ajtony meg is keresztelkedett Vidinben. Ajtony e meghódolása, aki nyilván teljhatalmú úr volt a saját területén, indokolttá tette, hogy István is, kb. ugyanabban az időben szövetséget kössön Bizánccal. Ezzel ellensúlyozni tudta Ajtonynak azt a szándékát, hogy Bizánc segítségével vele szemben hatalmát kiterjessze. Ajtony leverése csak 1028 táján történt meg, amikor szembeszállt a királlyal és a marosi só szállítását megakadályozta. Ekkor küldte ellene István Csanádot. Vö. *Moravcsik Gyula:* Görögnyelvű monostorok Szent István korában. Klny. 404—405. o. Ajtony elűzését más összefüggésben tárgyalja Györffy György cikke Szávaszentdemeterről. MTA. Oszt. Közl. II., 325—362. III. 69—104. o.

[19] *Wipo:* Gesta Chuonradi II. imperatoris. Monumenta Germaniae Historica (továbbiakban MGSS) XI. 267. o. — Jellemző egyébként, hogy Büdinger történész éppen ebben látja az 1030-as magyarországi német támadás közvetlen okát. Österreichische Geschichte bis zum Ausgange des dreizehnten Jahrhunderts. Leipzig 1851. I. 421. o. Sőt Bresslau a tényekből egyenesen Istvánnak Velence elleni fellépését magyarázza sógora érdekében és ebben jelöli meg az 1030-as háború közvetlen okát. Jahrbücher des deutschen Reichs unter Konrád II. Leipzig 1879. I. 194—195. o.

[20] *E. Szentpétery:* SRH. II. 386. o. — Ugyanakkor nálunk is voltak görög monostorok. Vö. *Moravcsik:* i. m. 389—422. o.

Ha figyelembe vesszük, hogy a középkorban a diplomácia gyakorlatához tartozott a rokonsági kapcsolatok létesítésén kívül éppen az uralkodó keresztény vallási motívumok miatt, egymás országát templom építésével megajándékozni, úgy ez beszédes bizonyítéka az akkori történelmi helyzetnek.

Kedvezően hatott Bizánc erejének a német keleti expanziós politika elleni felhasználására, hogy ebben az időben a besenyők miatt a kijevi orosz állam és Bizánc között *átmeneti egyensúly volt.* Mind Bizánc „azon van, hogy a besenyők népével békében legyen", mind pedig „az oroszok is azon vannak, hogy fenntartsák a békét a besenyőkkel".[21]

A szláv országok és Magyarország ugyanekkor megkísérelték az itáliai népek elégedetlenségének felhasználását ellenállásuk erősítésére és az egyre fenyegetőbb német támadás ellensúlyozására, amint ezt Merula György — az előttünk ismeretlen forrásra hivatkozva — elmondja. Szerinte II. Konrád azért támadta meg *a magyarokat és szlávokat,* mert azok segítséget ígérve, a császár elleni lázadásra és elpártolásra biztatták az itáliai népeket (repetens Sclavos et Hungaros, qui promissis auxiliis Italiae populus ad arma et defectionem solicitaverant ex itinere debellavit).[22]

A korai feudális magyar állam létrejöttével együtt kialakult külpolitikájának alapját tehát a szláv—magyar kapcsolatok jellemzik.

Ezek a kapcsolatok nem egyszerűen illusztrációs kíséretei a magyar társadalom és állam fejlődésére ható szláv befolyásnak, hanem érzelmi kiteljesítője is a magyar—szláv történelmi összetartozásnak saját függetlenségük védelméért a német hódító törekvésekkel szemben.

Ez a külpolitika végigkísérhető az egész XI. században mind a magyar, mind a szláv országoknál. Jelen célkitűzésünk tárgya és a terjedelem korlátozottsága miatt nem térhetünk ki a továbbiakban ennek részletes ábrázolására.

Általánosan ismertté kell tennünk azonban, hogy amint megvan a német uralkodóosztályok kelet-európai agressziójának történelmi múltja és jelene, amint a szláv és magyar népek összefogásának jelene és jövője történelmi hagyományokban gyökeredzik, úgy a magyar és szláv uralkodóosztályok áruló tevékenysége módszerének is megvan a maga történeti folytonossága.

A történelem ékesen bizonyítja, hogy e népeknél vagy az egész uralkodóosztály, vagy ennek egyes csoportjai a kelet felé törő német agressziós erőket használták fel hol a politikai hatalomnak egyik vagy másik párt részére való megszerzésében, hol a réginek, az elavultnak a fenntartásában az újjal, a haladóval szemben (az osztálytársadalmak

[21] *Bíborbanszületett Konstantin:* A birodalom kormányzása: *τῷ βασιλεῖ Ῥωμαίων εἰρήνην ἐθέλειν ἔχειν μετὰ τοῦ ἔθνους τῶν Πατζινακιτῶν—Ὅτι καὶ οἱ Ῥῶς δια σπουδῆς εἰρήνην ἔχειν μετὰ τῶν Πατζινακιτῶν.*

[22] *Graevius:* Thesaurus antiquit. Ital. III. I. 26. o.

fejlődésének haladó vagy hanyatló szakaszának megfelelően) — az ország függetlenségének feláldozása árán.

E folyamat egyik sajátos, feudális szakaszát találjuk a XI. században. A korai feudális magyar és szláv államokban a királyi hatalom túlsúlya mellett is időnként megújuló úri csoportharcok következtében a feudális pártok egyike vagy másika hatalmának biztosítása érdekében a német császárságra támaszkodott.

I. István halála után kirobbant az úri csoportharc, amely már előrevetette árnyékát az első király élete végén, a trónörökös, Imre halála után.[23] Pétert és a mögé tömörülő úri frakciót felhasználva, III. Henrik német császár hűbéressé tette hazánkat. Még István törvényeit is eltörölte és a magyar korai feudális társadalom termelőerői és viszonyai színvonalának meg nem felelő bajor törvényeket vezette be, amely által a hűbéri elnyomás legkegyetlenebb formáját alkalmazta országunkkal szemben.[24]

Az úri csoportharcok magyarázata ebben a korszakban még nem a feudális széttagoltságban van, így ezek nem álladósulnak tartósan, és a belső harcok megszüntetése egyúttal a német hűbéri befolyás megszüntetésével is együtt járt.

A belső harcok megszüntetésében 1046-ban és 1060—61-ben jelentős szerepet töltöttek be a „pogány felkelések". Ezek a népi mozgalmak nemcsak a pogány reakció vonását tartalmazták, hanem a német feudális befolyás és az azt támogató egyházellenes harcok jellemzőit is magukban foglalták. Egyébként az 1046-i mozgalommal kapcsolatban az egyház német érdekeltségére Aventinus is utal.[25]

A belső úri csoportharcok megszüntetésével és a lengyel—orosz segítséggel alig ráztuk le azonban a német hűbéri uralmat 1046-ban,[26] pár év múlva I. András és fia Salamon, illetve I. Béla és fiai, Géza, László, Lambert köré tömörülő frakcióharcokat IV. Henrik ismét fel tudja használni, hogy az ő segítségét kérő Salamont támogassa és kiterjessze hűbéri hatalmát az országra (1063—1074).[27]

A magyar események mellett a csehek példáján is bizonyítani lehet az úri csoportharcok következményét: a németellenes külpolitika szükségszerű útjáról való letérést.

[23] Erre vall Vászoly fiainak, Endrének, Bélának, Leventének száműzetése. — „Stephanus bonae memoriae rex, avunculus ipsius, cum filius eius patre superstite esset mortuus quoniam alium non habuit filium hunc fecit adoptivum ipsumque regni heredem locavit; quia hoc non consensit, cecavit et parvulos eiusdem exilio relegavit". Annales Altahenses maiores. MGSS. XX. 794. o. — A trónörökös formájában jelentkező úri csoportharcokról van tehát szó.

[24] Annales Altahenses maiores, MGSS. XX. 794—798. o. — *E. Szentpétery:* SRH. I. 324—342. o.

[25] *Aventinus:* Annales Boiorum. *Cisnerus:* Aventini Ann. 420. o.

[26] Annales Altahenses maiores MGSS. XX. 799. o. — *E. Szentpétery:* SRH. I. 177, 336. o.

[27] *Pez:* Scriptores Rerum Austriacarum (továbbiakban SRA) I. 225. hasáb. MGSS. IX. 539. o. *E. Szentpétery:* SRH. I. 351—364., 378—394. o.

III. Boleslav és testvérei, Jaromír, Oldrich mögé tömörülő frakcióharcokat használta fel III. Ottó német császár cseh hűbéri hatalmának megteremtesere (999—1004-ig). Boleslav halála után továbbfolytatódtak a nagybirtokosok harcai, most már Jaromír és Oldrich köré csoportosulva. Itt a Jaromír vezette uralkodóosztály csoportja kérte a német császár támogatását az ország függetlensége fejében. 1012-ben végre megszűnik a frakcióharc és Oldrich *lengyel—magyar segítséggel* megszüntette a német befolyást.[28]

Helyszűke miatt nem térünk ki a lengyel, horvát analóg eseményekre.

Az úri csoportharcok nemcsak a szlávok és magyarok államának belső ellenálló erejét bontják meg, hanem az egymásközti ellentéteket is szülik. Találóan jegyezte meg e kor történelméhez Marx: „... lengyelek, oroszok, magyarok élénk kapcsolatban állnak egymással; az egyik nép előzött fejedelmei a másiknál keresnek védelmet és viszont..."[29]

A német császárság felhasználta az úri csoportharcoknak azt a lehetőségét is keleti hódító politikájának érdekében, hogy a magyar—szláv népek közös összefogását megbontsa.

Jellemzésül utalok a magyar—cseh kapcsolatra abban az időben, amikor I. András és pártcsoportja III. Henrikre támaszkodva akarta biztosítani a hatalmat.

Csehországban II. Spitignev lett a fejedelem 1055. június 12-én. Uralkodásának harmadik napján rendeletet bocsátott ki, hogy minden német három napon belül hagyja el Csehországot, amely alól még anyja sem volt kivétel. Öccse, Wratislav azonban nem hajtotta végre rendeletét Morvaországban, mert teljesen önállóan akart uralkodni és ebben a németekre támaszkodott. Spitignev először 300 morva nemest országgyűlésre hívott össze, akiket aztán a rendért felelős túszokként Csehországba küldött. Ezután sereggel tört be Morvaországba, Wratislav pedig anyjával Magyarországra menekült.[30] Wratislav itt I. András leányával, Ádelheiddel lépett házasságra.

II. Spitignev félt, hogy öccse magyar segítséggel fegyverrel támad Morvaországra. Ennek úgy vette elejét, hogy maga hívta vissza és ismét neki adta a morva hercegséget.

Spitignev alapvető politikája a németellenesség kérdésében azonban nem változott meg. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az 1060-as

[28] *Dobner:* Annal. Hayec. IV. 487—490. o.; V. 340. o.

[29] *Lándor Béla:* Marx jegyzetei a magyar történelemről. A Történettudományi Intézet Értesítője, 1950. I—III. 41. o.

[30] Ez is bizonyítja a magyar és szláv országok közötti szoros kapcsolatot, mert az akkori hírközlési viszonyok mellett is értesült Wratislav a magyar belpolitikai helyzetről és tudta, hogy András fia, Salamon számára német segítséggel akarta biztosítani a trónt. Jól lehet Salamon eljegyzése Judittal Wratislav menekülése után csak egy évvel később, 1056-ban történt meg. Igy nem véletlen Adelheid és Wratislav házassága sem, mivel mind András, mind Wratislav német segítséggel akarta megszerezni, illetve biztosítani a trónt.

magyar események. Harc ütött ki András és Béla között és a németek nemcsak fegyveres segítséget adtak Andrásnak, hanem Spitignevet is kényszerítették a hadjáratban való részvételre. Az ilyen politikai zsarolásra éppen Wratislav személyét használta fel a császár, mert Spitignevnek félnie kellett, hogy németbarát öccsét bármikor támogathatja ellene. Spitignev, bár megindult csapatával, nem sietett Magyarországra érni. Ezzel szemben annál gyorsabban érkezett meg a zeitz-naumburgi püspök, a német császári ház híve, Eppo, a saját cseh segédhadaival Béla magyar és a Németországtól ismét független Lengyelország csapatai ellen.

Béla győzött és megmentette az ország függetlenségét, azonban halála után a német császár ismét be tudott avatkozni a Salamon mögött álló úri frakció révén, s ebben támogatást nyújtott a Spitignev halála után (1061) cseh fejedelemmé lett II. Wratislav is.[31]

Tehát ezek a XI. században lezajlott magyar és szláv úri csoportharcok is mutatják, hogy e népek feudális államának külpolitikai érdeke *az összefogás* a német hódítókkal szemben.

A magyar—szláv közös külpolitikai érdekeknek egyik megnyilvánulási formája a XI. században azok a genealógiai kapcsolatok, melyek a magyar uralkodókat a szláv országok fejedelmeihez vagy olyan más országbeli és német tartományi fejedelmekhez kapcsolták, akik a német császárság keleti expanziós politikáját gátolták. Ebben az időben ugyanis az országok közötti kapcsolatok kifejezői voltak az „uralkodók házassági kapcsolatai" is.[32] (Lásd: a mellékelt táblázatot.)

A mellékelt genealógiai táblázat az alábbi statisztikai adatokat mutatja:

A XI. században a magyar uralkodók külföldi házassági kapcsolatainak száma — — — — — — — — — 21 (100%)

Ebből:

1. Szláv országok uralkodóival létrejött genealógiai kapcsolat — — — — — — — — — — — 10 (47,8%)
2. A keleti expanziós német politikát akadályozó más országok (német tartományok) uralkodóival kötött genealógiai kapcsolat — — — — — — — — 8 (38,0%)
3. Német hűbérességet jelentő genealógiai kapcsolat — 3 (14,2%)

Nem véletlen tehát, hogy a későbbi szláv és magyar történetírók műveiben az összefogás, az együttes harcok emléke néha az *azonosításig* terjedő mély nyomot hagyott. A német hódítók elleni harcok eseményei

[31] Spitignev és Wratislav harcára, *Aventinus:* Annales Boiorum *Cisnerus:* Aventini Ann. 429—432. o. Wratislav és Adelheid házasságára uo. 431. o. Az 1060-as harcokra, *E. Szentpétery:* SRH. I. 356—357. o. MGSS. IX. 539. o. Salamon uralomra jutására, *E. Szentpétery:* SRH. I. 361. o. MGSS. IX. 539. o. SRA. I. 225, 341. hasáb.

[32] *Lándor Béla:* i. m. 38. o.

A MAGYAR URALKODÓK GENEALOGIAI KAPCSOLATAI KÜLFÖLDI URALKODÓKKAL A XI. SZÁZADBAN

Géza fejedelem:	Felesége: Sarolta →	Gyula leánya	Gyermekei:	István	
				Judit	
				névtelen leány	
				névtelen leány	
I. István király:	Felesége: Gizella →	II. Henrik bajor fejedelem leánya	Gyermekeik:	Imre	→ Felesége: (nem lehet eldönteni) Horvát király leánya (?) Lengyel fejedelem leánya (?) Bizánci császár leánya (?)
				Ágota	
				Ottó	
				Bernát	
				Hedvig	
				névtelen leány	
	Testvérei: Judit →	Férje: I. Chobri Boleslav lengyel fejedelem			
	Névtelen leány →	Férje: Orseolo Ottó velencei doge →	Gyermekük:	Péter	
			Testvére:	Jocella	→ Férje: István horvát király, Péter tehát Jocella unokaöccse
	Névtelen leány →	Férje: Aba Sámuel magyar király			
Péter király:	Felesége: ? (pontosan megállapítani nem lehet)				
	Testvére: Frovilla →	Férje: I. Adalbert osztrák őrgróf			
Aba Sámuel király:	Felesége: I. István névtelen testvére.				
I. András király:	Felesége Anasztázia →	I. Jaroszláv kievi orosz fejedelem leánya	Gyermekeik:	Salamon	→ Felesége: Judit III. Henrik leánya
				Adelheid	→ Férje: II. Wratislav cseh fejedelem
I. Béla király:	Felesége: Rixa → leánya	II. Miciszlav lengyel fejedelem	Gyermekeik:	Géza	→ Felesége: Synadene Theodul görög császár leánya
				László	→ Felesége: Adelheid rheinfeldeni Rudolf német ellenkirály leánya
				Lambert	
				Zsófia	→ Férje: 1. weimeri-istria Ulrik (IV. Henrik ellenes párt tagja) 2. szász Magnus herceg (IV. Henrik ellenes párt tagja)
				Ilona	→ Férje: Zvojnimir horvát király
				Euphémia	→ I: Ottó Morva herceg (a cseh német ellenes párt tagja)
				névtelen leány	→ Férje: Lambert magyar ispán
Salamon király:	Felesége: Judit →	III. Henrik leánya			
I. Géza király:	Felesége: Synadene →	Theodul görög császár leánya	Gyermekeik:	Kálmán	
				Almos	
I. László király:	Felesége: Adelhaid →	rheinfeldeni Rudolf német ellenkirály leánya	Gyermekeik:	névtelen leány	→ Férje, v. jegyese: Jaroszláv orosz herceg
				Piroska	→ Férje: II. János bizánci császár
Kálmán király:	1. Felesége: Buzilla →	sziciliai I. Rogert gróf leánya (IV. Henrik ellenes itáliai párt résztvevője)	Gyermekeik:	László	
				István	
	2. Felesége: Euphémia →	II. Vlagyimir kievi orosz állam fejedelmének leánya (akit házasságtörés vádja miatt eltaszított)	Gyermekük:	Borisz	(Kálmán nem ismerte el fiának)

között a magyarokat szlávoknak tartják.[33] Büszkén említi a magyar krónikás, hogy Bélát, a németek elleni csaták hősét és győzedelmeskedő hadvezérét a szlávok Benyn-nek (bajnoknak) nevezik. (Dux Béla, vocatus Benyn), és ez állandó jelzője.[34] I. László királyunkról Gallus lengyel krónikás elmondja, hogy „szokásaira, életmódjára olyan volt, mint egy lengyel". (Wladislaus... quasi moribus et vita Polonus factus fuerat.)[35]

II.

Adalékok a magyar—szláv katonai együttműködés jellegének és hadműveleteinek kérdéséhez a XI. században

A korai feudális magyar és szláv államok külpolitikai irányvonala természetesen magában foglalta a katonai együttműködést a német feudális hódítókkal szemben.

E népek katonai együttműködését meghatározta egyrészt feudális társadalmuk fejlődési periódusának azonossága, másrészt a német császárság feudális felaprózódása. Mindkét tényező nemcsak a katonai szövetkezések jellegét, hanem a közös hadviselés módszerét is döntően befolyásolta.

A XI. században a magyar és a szláv népeknél még működik a feudális társadalom és állam létrejöttével járó törvényszerűség, amely szerint kialakulásukkal együtt jár a központi hatalom viszonylagos túlsúlya, amit a feudális széttagolódás csak bizonyos idő múlva tud meggyöngíteni.

Az államhatalmat megtestesítő király (szláv népeknél a fejedelem) rendelkezik a feudális hadsereg fenntartásához szükséges földtulajdon döntő részével. Magyarországon még a XII. században is a magánbirtokosok földterületének aránya alig haladja meg az 1%-ot a királyi birtokokhoz viszonyítva, és az is szétszórt állapotban volt.[36]

A király (fejedelem), mint a legnagyobb földesúr, ekkor még biztosítani tudta az általános népfelkelést. Annál is inkább, mert az államalapítással egyidejűleg, azaz mikor a hatalmat elválasztották a néptől, a hadsereg az államhatalom szervévé vált, de szervezetében még sok elemet megőrzött az előző korszakból. A hadsereg most is a nép maga, mint azelőtt, de már nem az egész nép, hanem szükség szerint a hadjárat mérete és feladata által meghatározott mennyiségben besorozott és felfegyverzett része. Erre utalnak a kor kútforrásai, amikor az egész magyar nép fegyverbehívását mondják el (ad tuendam patriam armatos totius Ungarie contraxit).[37]

[33] „... Item de Hungaris, qui et ipsi sunt Sclavi..." *Bielowski:* Monumenta Poloniae historica II. 371. o.
[34] E. *Szentpétery:* SRH. I. 358. o. — Benyn szláv szó.
[35] MGSS. IX. 441. o.
[36] Az adatot Györffy György szíves közlése alapján közlöm.
[37] E. *Szentpétery:* SRH. II. 389. o.

Az általános népfelkelés mellett a király (szlávoknál a fejedelem) rendelkezett a legnagyobb számú magánhadsereggel. Ezt biztosították a királyi földtulajdon döntő többsége mellett a feudalizmus kialakulásának és fejlődésének korai szakasza idején meglévő osztályviszonyok is. A feudális nagybirtokkal szemben még jelentős erőt képviseltek a kisebb úri birtokosok, a még nagyszámú szegény szabadparasztok és pásztorok. Ezek az elemek, hogy megmeneküljenek egyrészt a jobbágyi sorba süllyedéstől, másrészt a nagybirtokosok hűbéri függésétől és megtarthassák szabadságukat, a királynak (szlávoknál a fejedelemnek) vetették magukat alá katonai szolgálat fejében, amelyet az ispán vezetése alatt végeztek. Rájuk utal István I. 22. törvénye, amely tiltja a szabadoknak szolgaságba hajtását, és ha ezt valaki mégis megteszi, „kártérítést fizet a királynak és az ispánoknak", mert őket érte a veszteség.[38]

A király nagyszámú és széles osztálybázissal rendelkező magánhadseregére mutat István II. 16. törvénye is, amely kimondja, hogy az ispáni váras székhelyeken lévő szolgarendű ispánok tanúskodását az ispánok között kell elfogadni.[39] Ez a törvénycikk tanusítja egyrészt azt, hogy ekkor még a szolgarendűek is nagy számban alkotó részei a királyi magánhadseregnek és sokszor azonos társadalmi helyzetű vezetőik voltak, másrészt fényt vet katonai értékükre is. A törvény ugyanis utal arra: nem ritka eset, hogy a király a szolgarendűek közül többeket katonai érdemeik miatt ispánná tett, különben nem kellett volna törvényt alkotni tanúskodásuk jogi értékére. Figyelemre méltó, hogy István e törvénye 1030, tehát a német támadás szétverése után keletkezett.

A szegény szabadokra vonatkozólag hasonló kép tárul elénk I. Lászlónak 1077 körül alkotott II. törvénykönyvének 17. pontjában, mikor *szabadságuk vesztésével* bünteti *a szegény határőröket*, ha engedik a lovak vagy ökrök eladását az ország határain túlra.[40]

A korai feudális hadsereg ezen elemeinek többsége azonban az úri frakcióharcokban éppen osztályérdekük miatt a németellenes párthoz álltak, mert a német hűbériséggel járó német feudális befolyás veszélyeztette társadalmi helyzetüket is.

A korai feudális államban tehát a föld, a katonai hatalom az uralkodó kezén volt. Így biztosított volt a hadsereg központi mozgósítása és a határvédelmet a király (fejedelem) látta el.[41]

[38] István, I. 22.: „... ut nemo ... posthac liberam personam servituti subdere audeat. Quod si elacionis audacia sue stimulatus praesumpserit, sciat se totidem ex proprio compositurum, que vero composicio inter regem et comites divitatur ..."

[39] István, II. 16.: „Si quis servorum ... civitati preficitur testimonium eius inter comites recipiatur."

[40] László, II. 17.: „... Custodes vero confiniorum, qui vulgo ewrii vocantur ... libertatem amittant, si pauperes fuerint ..."

[41] A határvédelem királyi ellátását vö. Kálmán, I. 36. törvényével. — A gye-

Ilyen körülmények között a korai feudális hatalom más országokkal való katonai szövetségben még nem volt alapvetően érdekelve a hűbéri viszony megteremtésében. Annál is inkább nem, mert a nagy magánbirtokosok elégtelen katonai erejük következtében önállóan háborút vezetni még nem tudtak.

Az eddig vázoltaknak megfelelően teljesen analóg helyzet volt Csehországban,[42] Lengyelországban,[43] Oroszországban[44] és Horvátországban.[45]

A német keleti támadás elleni közös védekezés földrajzi és történelmi adottsága mellett tehát a magyar és szláv feudális társadalom és állam azonos fejlődési szakasza volt az alapja, hogy a XI. században ezek az államok *a függetlenség talaján kötöttek katonai szerződéseket.*

E katonai szerződések megkötését elbeszélő krónikákat összehasonlítva *a hűbéri katonai kötelezettségeket* megörökítő forrásokkal, szembetűnik a kettő közötti lényeges különbség még a megkötés, illetve a kötelezettségvállalás külső formájában is.

A XII. századbeli lengyel krónika elmondja, hogy I. István és Chobri Boleslav (a krónikás tévesen I. Mieszkót ír, aki ekkor már nem élt), a határon találkoztak seregük és az előkelők kíséretében, letáboroztak és ünnepélyes keretek között barátságot kötöttek, amit kézfogással és esküvel erősítettek meg. A krónika az elbeszélés[46] közben felsorolja a két ország között az őrhelyeket, gyepűket.

pűk a XI. és a XII. században kizárólag királyi birtokok voltak. A lengyeleknél azonos helyzetre utal Dlugoss, mikor elmondja, hogy Chobri Boleslav „egy sor várat épített a határokon és oda szabadokat rendel várőrzésre". *Dlugoss:* Histor. Polon. II. 169—170. o.

42 *O. Peterka:* Rechtsgesichte der Böhmischen Länder. Reichenberg. 1923. 36. és köv. oldalak.

43 *S. Kutrzeba:* Grundriss der polnischen Verfassungsgeschichte. Berlin 1912. 25. és köv. oldalak. — *Pauler:* Szent István és alkotmánya. Századok. 1879. 100. és köv. oldalak.

44 *K. V. Bazilevics:* Szovjetunió története a legrégibb időktől a XVII. század végéig. Moszkva 1949. 92—95. o. (nyersfordítás)

45 Mon. Hist. Sclav. merid. VII. 468. o.

46 Chronicon Hungarico — Polonicum: De congressione rege Ungarie cum Polonie rege. E. *Szentpétery:* SRH. II. 310—312. o. — A határ megjelölésére a XI. században már kétségtelenül meglevő gyepűkijáratokat, őrhelyeket sorol fel a krónika: „Nam termini Polonorum ad litus Danubii ad civitatem Strigoniensem terminabatúr. Deinde in Agriensem civitatem ibant, demum in fluvium, qui Tizia nominatur cadentes, regirabant iuxta fluvium, qui Cepla nuncupatur usque ad castrum Sallis ibique inter Ungaros, Ruthenos et Polonos fines dabant." E. *Szentpétery:* SRH. II. 311. o. — A szövegben a közismert helyneveket nem érintve (Esztergom, Eger, Tisza, Duna, amelyek XI. századi létezése nem vitás) megállapíthatjuk, hogy Sallis Sóvárnak felel meg. Ez a helység Sáros megyében van. Közvetlenül mellette találjuk Torča (Straž) és Szekcső völgyében a határőrök emlékét. Maga a Straž (őrhely) név is erre mutat, melynek nyelvészeti kormeghatározó jele a X.—XI. század fordulójára utal. (Vö.: *Kniezsa:* Magyarország népei a XI. században. Klny. 22. o.) Emellett írásos emlék is utal Sáros megye őrhely mivoltára: 1272: terra speculatorum nostrorum Eur vulgiter, dictorum Fyntha, *Csánki:* Tört. földr. I. 294. o. — Egyébként is jelen esetben számunkra nem a krónika „lengyel határ fogalma" az értékes, — ami nem felel meg a valóságnak, — hanem a felsorolásban szereplő magyar határgyepű-kijáratok és őrhelyek.

Elemezve az elbeszélést, több szembeötlő dolgot láthatunk. A két uralkodó *seregével* és az előkelőkkel jelenik meg, ami kifejezi az egymásról elismert egyenlőséget.

A seregekkel való kölcsönös táborozás egymás katonai erejének fegyvertársi szemléje volt. Az egyenlőség hangsúlyozása szempontjából pedig nem lehet véletlen az, — mint lejjebb más korból, s más szerzőtől származó kútforrásnál is látni fogjuk —, hogy felsorolják a krónikák az érintkező gyepű-kijáratokat.

I. Istvánnak Krezimír horvát királlyal kötött katonai szövetségét elbeszélő krónika is meghatározza a határokat, amely szerint „Croatia királyának befolyása a Culpától a Száváig, a Trebes folyón és a sárga színű mezőn át a Dráváig terjedt, Czernitz kivételével".[47]

Hasonlóan írja le Cosmas cseh középkori történész Kálmán és Bretislav cseh herceg 1099. évi véd- és dacszövetségét a német támadással szemben. Elbeszélésében ugyanazon részletek szerepelnek, határon való találkozás, sereggel és előkelőkkel együtt, közös táborozás, esküvel megerősített szerződés és határmegjelölés.[48] Az elbeszélés azonosságát találjuk Kálmán és III. Boleslav lengyel fejedelem katonai szövetségének megkötéséről szóló feljegyzéseiben is.[49]

A magyar és szláv korai feudális államok katonai ereje és — a kisebb megszaktiásoktól eltekintve — együttműködése számára a német császárság nem volt legyőzhetetlen hatalom. A német császárok hódító céljaiknak egyik döntő oka éppen az a törekvésük volt, hogy hatalmukat a német fejedelmekkel, egyházi-világi nagybirtokosokkal szemben megszilárdítsák, növeljék saját földjeik mennyiségét és szaporítsák hűbéreseik számát. Így a feudális széttagoltság következményeként a császár nem követelhetett állandóan meghatározott számú katonaságot az egyes grófságoktól, mert ezek, önállóságra törekedve, csak az adott belső politikai erőhelyzetnek megfelelően adtak több vagy kevesebb számú katonát. Ezért maradtak csak „papíron" a német császárok háborús törvényei (Heeresgesetze), amelyekben meg akarták szabni a német fejedelemségek, tartományok részére háborúk esetén felállítandó sereg létszámát.[50] Érthető, hogy a német császárok a szláv és a magyar népek leigázásával hűbéres katonai erejüket is növelni akarták saját fejedelmeikkel stb. szemben. Ezt a célkitűzést világosan tükrözik az egykorú források, amelyek elbeszélik, hogyan történt a hű-

[47] „... a Culpae in Savum influentiam, per fluvium Trebes, et campum luteum, sine Czernytz ad Dravum usque Regi Croatie cessit..." De regno Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae notitiae praeliminares. I. 101. o. — Ez a vidék már a XI. században őrhely és gyepű volt, mert a Drávánál Légrád és Zákány között határőrök laktak. Bizonyítja az ott fekvő Őr, másként Tilos, összevontan Őrtilos falu. *Wenczel:* CDA. IX. 222; *Csánki:* i. m. II. 634. o.

[48] *Cosmas:* Chronicae Bohemorum. MGSS. IX. 104. o.

[49] *Chromer:* Rer. Polon. lib. V. 126. o.

[50] *H. Delbrück:* Gesichte der Kriegskunst. Berlin, 1907. III. 95—97. o.

béri katonai kötelezettség érvénybeiktatása. Jellemző példaként említem, hogy 1041-ben II. Bretislav cseh fejedelem, miután vereséget szenvedett III. Henriktől, békefeltételként megjelenik Regensburgban (sine militia) és hűbéri esküvel kötelezi magát a császárnak, hogy minden hadjáratában alárendelt szerepben 300 lovassal köteles résztvenni.[51]

Nem volt legyőzhetetlen a német császárság azért sem, mert a feudális széttagolódás rendkívül sokat gyengített a ténylegesen hadbaszálló katonai erőkön. A gyülekezőhelyre való felvonulás távolsága, betegségek, szökések, harcok a rablóbandákkal, összeütközések a lakossággal még a felvonulás alatt és a hadműveletek megkezdése előtt mindig kisebb-nagyobb veszteségeket okoztak. Így a magyar és szláv népeknél a központi hatalom katonai ereje gyors betöréssel a felvonulás idején jelentős kezdeti helyzeti előnyre tehetett szert, amely a feudális háborúkban a harc végső kimenetelét eldöntő jelleggel is bírt. A kölcsönös katonai segélynyújtás hathatós formája volt éppen ezért az, ha a birodalmi sereg valamelyik szláv vagy a magyar állam ellen készült támadni, a másik állam betört a birodalomba. Miért volt ez ekkor a feudális háború sorsát eldöntő egyik tényező? — A feudális hadviselés egyrészt nem tudott több frontvonalat tartani, másrészt a feudális széttagolódás következményeként fennállt a veszély, hogy az így megtámadott tartomány nagybirtokosai földjeik feldúlása miatt kilépnek a háborúból.

Jellemzően mutat rá a feudális hadviselés elsőnek említett nehézségére Bíborbanszületett Konstantin, mikor elmondja, hogy az „oroszoknak nincs módjukban hadbavonulni határaikon túl, csak ha a besenyőkkel békében vannak, mivel amíg ők távol vannak saját földjüktől, ezek támadást intézve, elpusztíthatják és feldúlhatják területüket".[52] Hasonlóan, sőt épp a feudális széttagoltság következtében fokozottabban vonatkozik ez a német birodalomra a magyar—szláv népek feudális szervezetű könnyűlovasságával szemben.[53]

Fokozta a fegyveres segélynyújtás erejét a magyar és szláv népek határvédelmének azonos rendszere is, s ugyanakkor eltérése a német határvédelmi szervezettől.

[51] Az idevonatkozó forrásokat feldolgozva vö. *F. Palacky:* Geschichte von Böhmen. Prága, 1844. I. 280—281. o. — A 300 lovas kontingenst a német császári háborús törvények azokra a hűbéresekre vetik ki, akik nem tartoznak a birodalmi gyűléshez. Ez azonban nem jelenti, hogy ne vegyenek részt több katonával olyan hadjáratban, amelyben személyszerint is érdekelve voltak. Vö. *H. Delbrück:* i. m. III. 96. o.

[52] *Bíborbanszületett Konstantin:* A birodalom kormányzása:
„Αλλ' οὐδε πρὸς ὑπερορίους πολέμους ἀπέρχεσθαι δύνανται ὅλως οἱ Ῥῶς, εἰ μὴ μετὰ τῶν Πατζινακιτῶν εἰρηνεύοντες, διότι δύνανται ἐν τῷ ἐκείνους τῶν οἰκείων ὑποχωρεῖν αὐτοὶ ἐπερχόμενοι τὰ ἐκείνων ἀφανίζειν τε καὶ λυμαίνεσθαι."
Moravcsik kiadásában 1950. 50. o.

[53] A könnyűlovasságra a továbbiakban kitérünk.

Természetes és mesterséges gyepűk[54] vették körül a csehek és lengyelek országát.

E gyepűket csehül preszekaknak (succisio silvae, quod presceka dicitur), lengyelül oszekaknak (osecones et firmitates); a gyepűk kapuit csehül branaknak (porta terrae), lengyelül bronaknak (wartam id es bronam) nevezték.[55]

A gyepűrendszer Oroszországban élt a legtovább. A gyepűknek: a zaszjekak-nak készítése, vagyis az erdőkben a fák ledöntése akadályképpen, árok húzása, a gyepűkön a ki- és bejárat biztosítására kapuk készítése, földvárak emelése még a XVII. században is a jobbágyok állandó közmunkáját tette szükségessé. Sőt, ami fontos történeti dokumentum, fennmaradtak a „zaszjecsnüja knyigi"-k, amelyek az egész orosz gyepűvonalat erdőről erdőre felsorolják a kapuk, erődítések stb. részletes megjelölésével és leírásával.[56]

A XVII. századi horvátországi gyepűket Krizsanics György írta le.[57] Tudósítása megmutatja, hogy itt is milyen hosszú ideig élt szinte változatlan formában a gyepűkészítés. Csak jellemzésül közlünk ebből is egy részt, mivel nem áll módunkban a gyepűvédelem bővebb ismertetése. „A horvátok a sűrű és mély erdőben sok mérföldes vágásokat csinálnak, ahová fákat döntenek, hogy lovasoknak lehetetlen legyen az átmenet. Az ilyen vágások mellé *csardak*okat, azaz őrházakat építenek."

A gyepűvédelem tehát azonos volt a szláv és a magyar népeknél. Ugyanakkor a gyepűvédelmet a németeknél nem találjuk meg. Érdekes körülmény között tudósít erről a magyarok honfoglalásához közel egykorú Liudprand, aki leírja, hogy a magyarokat gyepűk választották el a németektől, és ha azt Arnulf császár fájdalomra (pro dolore) nem semmisítette volna meg, megakadályozhatták volna a magyarok betöréseit Német- vagy Olaszország felé. Ugyanakkor Liudprand tudósítá-

[54] A magyar gyepűkre vonatkozólag vö. *Karácsony János:* Halovány vonás hazánk Szent István korabeli határairól. Századok, 1901. 1037—1058.; *Sipos Zsigmond:* Gyepű körvár; *Tagányi Károly:* Gyepű és gyepüelve. Magyar Nyelv 1916.; *Horváth Miklós:* i. m. „Határvédelem és szláv hatás a XI. században" c. fejezet; *Pauler Gyula:* Anonymus külföldi vonatkozásai. Századok 1883; *Karácsony János:* A honfoglalás és Erdély; *Nagy Imre:* A Lajta mint határfolyam. Századok 1871; *Fodor Ferenc:* Adatok a magyar gyepük földrajzához. Hadtörténelmi Közlemények. 1936. — (A felsorolás a tárgyalás részletessége alapján. — H. M.)

[55] A cseh gyepűkre vonatkozólag vö. *H. Jireček:* Das Recht in Böhmen und Mähren. Prága, 1865. I. 5—11. o.; *H. Jireček:* Prove. Prága, 1904. 20, 93. 216—223, 289, 352. o. A lengyel gyepűkre vonatkozólag vö. *J. Perveyf:* Szlavjane in vzaimnüja otnosenja i Szvjozi Warszawa. 1886. I. 158—59. o. (lengyelül); V. Brandl: Glossarium. Brünn. 1876, 58, 79, 324, 796, o.

[56] *V. Szergejevics:* Drevnosztyi ruszkova prava, Sz. Peterburg 1903. III. 705. o.: *V. Sztorozsaf:* Zászjecsnüja knyigi kak istorikogeográficseszkij archeológicseszkij isztocsnyik 1892. (oroszul).

[57] *J. Kukuljevic Sakcinski:* Archiv za povjesnicu jugoslavensku. Zágráb 1869. X. 48. oldalán ismerteti Krizsanicsnak Bezszonov által orosz nyelven Moszkvában 1859—60-ban I., II. kötetében kiadott munkájának e témára vonatkozó tartalmát (oroszul).

sából megtudjuk azt is, hogy a magyarok már a honfoglaláskor itt találták a szlávok által készített gyepűket, amelyeket őseink átvettek és alkalmaztak a határvédelemben.[58]

Az ilyen határvédelem a korai feudális állam központosított hatalma alatt tartható fenn, amíg a határszéli erdők, folyók, mocsarak, földek a király kezén voltak és védelmükre a hadsereg zömének tulajdonában kellő határőrrel rendelkezett. A határőrök kiváltságai már I. István alatt biztosítva voltak és ezeket megtartották később is. A XIII. században azonban nagyobb arányokban megindult a birtokadományozás, az erdőállományt is folyton csökkentették, a gyepűvédelmi határőrök is kezdték elveszteni jelentőségüket. Anjouk és Zsigmond alatt a határszéli földek, erdők többnyire a főurak kezébe kerültek, akiknek a gyepűk fenntartása már nem állott érdekükben. A határőrök igyekeztek megtartani kiváltságos helyzetüket, amely azonban csak ott sikerült legtöbbnyire, ahol egész falvakat alkotva éltek és őrködtek.[59]

Ilyen körülmények között erősítette meg Károly Róbert a mosonmegyei Káta őreit kiváltságaikban azzal a kikötéssel, hogy továbbra is őrködjenek, jó és gyors lovakkal (equis bonis velocibus) és jó fegyverekkel legyenek ellátva.[60]

Károly Róbert idézett oklevele is — *visszavetítve a múltba* — mutatja, hogy a gyepű védelmét csak könnyűlovasság láthatta el, amely egyrészt a gyepű rendszerébe behatoló nehéz páncélos lovasságot könnyen tudta oldalba és hátba támadni, másrészt a gyepűkről kitörve, támadhatott az ellenség földjén. A magyar és szláv népek XI. századi könnyűlovasságát a marxista irodalomban általában eddig nem értékelik jelentős katonai erőnek,[61] pedig a kor németellenes háborúi is megmutatták komoly katonai szerepüket. Nem véletlen, hogy „I. Henrik új lovasságot hozott létre, amely a harc folytatásának módszerét a magyaroktól stb. vette" — mondja Marx.[62] Ez a reform azonban nem érhette el azt az eredményt, amit a szláv és magyar népek mutattak fel. Nem érhette el Henrik katonai reformja az eredményt a védelemben, mert a német páncélos lovassággal és a paraszti gyalogsággal szemben a magyar és szláv könnyűlovasság a bekerítő hadműveleteket könnyebben és gyorsabban tudta alkalmazni, s ugyanakkor a gyepűrendszer „mozgékony páncélzatot" biztosított számukra. Hasonló volt az eredmény a támadásban is, mert a feudális széttagoltságban a hadviselés már kizárólag a főurak kiváltsága lett és ezeknek nem állt

58 *Migne:* Patrologiae cursus. S. II. 136, 793, 799, o.

59 A faluközösség jelentőségére az osztályharcban vö. *Engels:* A család, a magántulajdon, és az állam eredete. *Marx—Engels:* Válogatott Művek. II. Szikra 1949. 298. o.

60 Anjou Okmánytár II. anno 1327.

61 *Szentmiklósy Lajos:* Az Árpád-kori társadalom. A felépítmény. Bp. 1943. 7—8. o.

62 *Marx—Engels:* Archivum. V. 59. o. (oroszul)

érdekükben a paraszt lóraültetése, és így nem tudta a német császárság a könnyűlovassággal szembeni szükséges hasonló könnyűlovasságot biztosítani.[63] Egyébként hasonló helyzet vált urrá a magyaroknál és szlávoknál is a feudális szétfagoltság idején.

Mindenesetre a korai feudális állam hadseregének szegény, szabad és szolgarendű könnyűlovassága harcmodorban őse volt a későbbi paraszti sereg lovas egységeinek, amelyek a paraszti gyalogosokkal együtt nem egy alkalommal megverték a páncélos nemességet a csatatéren.[64]

A hazánkat környező szláv országokban a gyepűvédelmet ugyancsak a királyi kiváltsággal, illetve fejedelmi kiváltsággal ellátott könnyűlovas szabad parasztok, pásztorok és kisbirtokosok látták el.[65] Chobri Boleszlav a határvédelem céljára még külön terményadót (sztróza) is kivetett. A feljegyzés elmondja, hogy a terménybeszolgáltatást azért nevezték „sztrózának", mert a határőrök kapták.[66] A határvédelem és innen kiinduló támadás azonosságára utalnak az altaichi évkönyvek, mikor Aba Sámuel csapatainak 1042-es támadását mondják el. Az évkönyvek írója leírja, hogy Aba csapatai a gyepűk erdeinek védelme alatt (per silvas semet occultarunt), csellel kezdték meg a támadást. Ezt aztán nem írja le részletesen, hanem mintegy köztudomású dolgot azzal jellemez, hogy úgy hajtották végre, amint a szlávok szokták (ut assolent Sclavi).[67]

A szláv—magyar feudális államok katonai együttműködésének erejét tehát nemcsak a hűbéri alá- és fölérendeltségtől való mentesség, hanem hadviselésük számos közös vonása is növelte a feudális német agresszióval szemben.

III.

Magyar és szláv közös harcok a XI. századi német hódítók ellen

A feudális Németország délitáliai kudarca és Lengyelországtól 1017-ben elszenvedett veresége után 1027-ben sikerült II. Konrád császárnak a legerősebb és legfejlettebb hercegségbe, a bajor hercegségbe megválasztatni fiát, III. Henriket.[68] Ugyanebben az évben le tudta törni a svábok ellenállását.[69] Pillanatnyilag megszilárdult a központi

63 *Vö. H. Delbrück:* i. m. 111—113. o.

64 A paraszti seregek szerepére lásd *Engels:* A német parasztháború. Szikra. 1949. 151. o.

65 Csehekre lásd *H. Jireček:* Prôve. Praha, 1904. 21, 43—44, 216—225. o.; a lengyelekre lásd *J. Perveyf:* i. m. I. 158—160. o.; oroszokra lásd *K. V. Bazilevics:* i. m. 92—95. o.

66 *Dlugoss:* Histor Polon. II. 169—70. o. —Ehhez hasonlót találunk István, I. 8. törvényében, ahol a király elrendeli, hogy a vasárnap ökörrel dolgozótól az állatot el kell venni, és elfogyasztásra a várnépnek kell adni. Ugyanez a helyzet állt fenn a ló esetében is, csakhogy ezt megválthatja ökörrel.

67 MGSS. XX. 796. o.

68 MGSS. XI. 189. o.

69 MGSS. XI. 190. o.

hatalom Németországban és most a feudális német hódító politika teljes erővel Kelet-Európa felé fordult.[70]

II. Konrád keleti támadását 1029-ben Lengyelország ellen kezdte meg.[71] A bajor fejedelem kivételével valamennyi nagyobb fejedelemség uralkodó osztálya résztvett a hadjáratban.

A lengyelek kerülték a gyepűk előtti nyílt ütközetet, mint Chobri Boleszlav tette 1017-ben, és az erdők, mocsarak védelme alatt könnyűlovasságukkal morzsolták a német hadsereg erejét. A gyepűkön a nélkülözés, nehéz utak és az állandó lengyel oldal-, hátbatámadás miatt II. Konrád abbahagyta az amúgy is lassú és veszteséges előrenyomulást és Bautzen várát fogta ostrom alá, amely Lengyelország legfontosabb vára volt. Ezt azonban a lengyelek már jóelőre igen jól megerősítették.

Az ostrom közben a lengyel hadjáratban részt nem vevő bajor csapatok Magyarország ellen kezdik meg a hadműveleteket és pusztítani kezdenek a Lajta mentén.[72] A magyarokat nem érte váratlanul a bajorok támadása, annál is inkább nem, mert a bajor—magyar határvillongást szinte állandónak tekinthetjük. Még Géza fejedelem idejében is, aki pedig szövetséget kötött a császárellenes II. Henrik bajor fejedelemmel. Erre mutat a melki apát feljegyzése, hogy I. Liupold őrgróf 984-ben Melk várát elfoglalja a magyaroktól (castrum munitissimum in monte nostro situm, quod homo potentissimus, nomine Gizo, tenebat, magna viceperit, atque destruxit),[73] és III. Ottónak 985. szeptember 30-án kelt levele, amelyben Piligrin passaui püspöknek kedvezményeket ad az állandó határincidensek miatt.[74] Helyesen jegyzi meg Gombos F. Albin, hogy „a hivatalos barátság, amíg II. Henrik élt, külsőleg meg volt,[75] de a német telepeseknek, illetve az egyházi és világi uraknak évről-évre keletebbre történő birtokszerző előrenyomulása miatt megvolt a határharcokban is megnyilvánuló feszültség.[76] II. Konrád trónra lépése után ez a „jó viszony külsőleg" is megszűnt.

A magyarok tehát ilyen körülmények között nemcsak visszaverték a bajorokat, hanem támadásba menve, pusztítani kezdték a Lajtán túli területeket, amelyeket fokozott katonai ellenőrzés alatt is tartottak.

70 Ezért írja *H. Bresslau:* i. m. 213. „Man hat in dieser Übertragung des wichtigsten der deutschen Herzogthümer auf den jungen Heinrich (und sein Sieg gegen Schwaben) *den Anfang einer neuen Politik unseres Kaisers* erblicken wollen . . ."

71 Annalista Saxo MGSS. VI. 677. o. Annales Magdeburgenses MGSS. XVI. 169. o.

72 Gesta Chuonradi II. imperatoris MGSS. XI. 268. o. — Wipő, a német császár udvari papja egyenesen a bajorokat teszi felelőssé tettük miatt a magyar—német háború kitörésében (culpa tamen Baioarium . . .).

73 *Pez:* SRA. I. 271. o.

47 Monum. Bolca XXVIII. I. 243—244. o.

75 *Gombos F. Albin:* Történetünk első századairól, Századok 1911.

76 A német telepesek előnyomulására: MGSS. X. 175. o.; Ebből származó ellentétekre: MGSS. XI. 268. o.

(Stephanus rex Ungariae multas incursiones et praedas in regno Noricum, id est Baioariorum faceret.)[77]

II. Konrád egyrészt a bajorok veresége, másrészt az eredménytelen ostrom miatt kénytelen volt visszafordulni. Lengyelország megvédte függetlenségét.

A lengyel kudarc után és a magyar csapatoknak bajor földön elért sikerei következtében II. Konrád elérte, hogy a fejedelemségek, egyházi és világi grófságok jelentős részét hadba tudta hívni országunk ellen. Erre utal István király legendája, mikor az ellenünk forduló „egész Németország (totius Teutonie) erejéről" beszél.[78]

A készülődés alatt azonban váratlan támadás érte Németországot, mert 1030. január 26-án (más forrás szerint január 16-án) a lengyelek betörtek Szászországba,[79] amelynek következtében a szászok nem is vettek részt a hazánk elleni hadjáratban, sőt a hadjárat alatt fellángoló feudális belharcok egyik területe lett Szászország.[80]

II. Konrád 1030. július elején kezdi meg a támadást ellenünk. A háború lefolyásáról részletes leírással nem rendelkezünk, azonban az egykorú vagy közel egykorú forrásokat összerakva, elég áttekinthető képet nyerhetünk.

Mindenekelőtt fontos számunkra János gvercsei esperes krónikája, akinek leírása szerint István szövetséget kötött Kresimír horvát királlyal és a horvát csapatokkal együtt győzte le II. Konrádot 1030. szeptember 16-án (Dum Sanctum Pannoniae totius Regem cum exercitu petiisset Counradus Imperator, Croatiae Rex Cresimirus S. Stephanum adjuvit, et XVI. Kal. Septembres victoriam habuerant).[81] Ezt a krónikát a polgári történetírás — mint már említettük — hamisnak minősítette, azonban ha figyelembe vesszük a horvát—dalmát—velencei kérdést és azt a tényt, hogy 1026 óta csak 1030-ban sikerül II. Konrád hűbéresét, Barbolano Péter dogét elűzni és Orseolo Ottót, a horvát király szövetségesét, István sógorát visszajuttatni a dogei székbe, ez a történelmi helyzet bizonyítólag igazolja az ekkori horvát—magyar katonai együttműködést. Ehhez járul még a horvát hagyomány Imre herceg és Kresimír leánya házasságáról. A háború katonai lefolyása is — amiről a továbbiakban beszélünk — ugyancsak valószínűsíti ezt a kooperálást. Végül, de nem utolsósorban, a hamisítást kimondó történész ítéletek semmivel sem tudják cáfolni a krónikának ezt a tudósítását.

77 Gesta Chuonradi II. imperatoris MGSS. XI. 268. o.

78 E. *Szentpétery:* SRH. II. 389. o.

79 Január 26-ot ír az Annales Magdeburgenses. MGSS. XVI. 170. o. Január 16-ot jelöl meg az Annalista Saxo. MGSS. VI. 678. o.

80 *Struve:* RGS. I. 438. o.; Pez: SRA. I. 222—223. o.

81 Mon. Hist. Sclav. merid. VII. 471. o.; De regno Dalmatiae, Chroatiae, Sclavoniae notitiae praeliminares I. 101. o.

A németek szempontjából tehát a katonai helyzet a következő: a magyar és horvát csapatok együttműködésével szemben kellett felvenni a harcot. A magyar csapatok az előző évi bajor sikerek következtében helyzeti előnyben voltak, mert már német területen nyugtalaníthatták a könnyűlovasok a német csapatok vonulását és így rákényszeríthették a császárra, hogy arra vezesse a támadást, ahol a mieink akarták.

Ugyanakkor a lengyelek sikeres szászországi betörése következtében innen újabb támadástól kellett tartania.[82]

Valóban a magyar csapatok felhasználták helyzeti előnyüket — amint erre a szentgalleni évkönyv utal — és kényszerítették a németeket, hogy a Fischa folyó vidékén vegyék fel a harcot (Imperator Ungariam invasit eamque citima ex parte circa Fischa fluvium devastat).[83] Az itt harcba bocsátkozó magyar csapat természetesen visszahúzódott a gyepűkbe, azonban ezzel elérte azt a célt, hogy a németek Moson és Sopron között törjenek be, amely terület egyrészt erősen mocsaras felszíne miatt, másrészt a mesterséges gátak következtében[84] a legerősebb gyepűvédelmi része volt Nyugat-Magyarországnak. Ezt igazolják a német krónikák és évkönyvek, amelyek leírják, hogy a császár a Rábáig nyomult előre, olyan területen, amely „folyókkal, mocsarakkal elárasztott, nehezen járható utat" jelentett.[85]

A német csapatok tehát olyan terepen voltak kénytelenek előrenyomulni, ahol Kapuvártól (ami maga is erődítés volt) északra, illetőleg északnyugat felé a Hanság, odébb a Fertő természetes és legyőzhetetlen gátat vetett a betörő ellenség elé.

A Fischa körül tevékenykedő magyar csapatok tehát erre vezették be a németeket. Tőlük balra viszont őrhelyek voltak,[86] amelyeknek őrzését többek között a kátai besenyők és az oroszvári *oroszok is*, akiket Zoltán fejedelem telepített be, végezték.[87] A besenyők és az oroszok baloldalról állandóan támadták a németeket, a többi magyar határszéli egységekkel együtt, úgyhogy azok nem tudtak élelemutánpótláshoz jutni, éhségtől pusztultak (fame periclitabatur).[88] A besenyők

[82] A csehek magatartására vonatkozólag vö. *Székely György:* i. m. 143. o. és *Gombos F. Albin:* i. m. 121—124. o.

[83] MGSS. I. 83. o.

[84] *Fejér:* CD. III. II. 254. 333. o.

[85] Annales Magdeburgensis MGSS. XVI. 169. o.; Annalista Saxo MGSS. VI. 677. o.; Herimmanus Augiensis MGSS. V. 121. o. (Conradus imperator ... Pannoniam petiit et quantum fluminibus et paludibus non obstantibus, Rabam usque devastavit ... difficili et laborioso itinere regionem eius (sc. Stephani) invadens.)

[86] Az őrhelyek okleveles nyomatit lásd *Fejér:* CD. V. I. 299. o.; III. II. 460. o. és *Wenczel:* CDA. I. 261—270. o.

[87] A besenyő őrhelyekre *Fejér:* CD. VIII. IV. 375. o.; Sopron vm. tört. Oklt. I. 15. Az orosz őrségre Hist. Hung. Fontes. Dom. II. 50. o. — Az oroszok betelepítésére vö. Moson megyei történeti és régészeti egylet emlékkönyve. Magyaróvár 1898. 245. o.

[88] Annales Altahenses maiores MGSS. XX. 791. o.

és oroszok baloldali támadásait erősítették valószínűleg a csallóközi őrhelyek magyar katonái is.[89]

A betolakodó német seregek ellen azonban nemcsak a határvidéki csapatok harcoltak, hanem a korai feudális államra jellemzően, I. István „egész Magyarország fegyvereseit" harcbahívta.[90]

A mozgósított fegyveres erők nem várták be, míg a németek a természetes és mesterséges akadályokkal, elárasztásokkal terhelt területeken, a határőri csapatoktól állandóan támadva elvesztik minden ellenálló képességüket, hanem támadták a sereg hátamögötti német területet és elfoglalták Bécset.[91] A támadás irányát nem tudjuk megállapítani a források ezirányú hallgatása miatt. Az altaichi évkönyvek tudósítása azonban ezt a tényt nyilvánvalóvá teszi. Az évkönyvek így határozzák meg a németek vereségének okát: a császár „azonban katonaság nélkül tért vissza Magyarországról és semmit sem haladt előre, *azután, hogy a hadsereg az éhségtől pusztult és a magyarok Bécset elfoglalták*". [Rediit (sc. imperator) autem de Ungaria sine militia et in nullo proficiens, *inde quod exercitus fame periclitabatur et Vienni ab Ungaris capiebatur.*][92] Ez a tudósítás megcáfolja azt, hogy a magyar seregek csak a szétszóródott és menekülő német seregeket üldözték és eközben foglalták el Bécset. Nem mondaná ebben az esetben az évkönyv, hogy a császár nem haladt előre és visszatért, *azután (és ez az időbeli sorrendet fejezi ki)*, hogy Bécset elfoglaltuk, és így remény sem volt arra, hogy a visszavonulás során legalább német földön élelemhez jussanak, mivel mögöttük már magyar seregek voltak. Emellett szól a horvát csapatok részvétele, amelyek a magyar főseregekkel egyidőben támadhattak a német területre. Erre utalnak Matthaeus Palmerius és Sozomenus, amikor II. Konrádnak a „magyarok és horvátok ellen viselt háborújáról" írnak, bár Konrád vereségét győzelemnek tüntetik fel.[93]

A fiatal magyar állam tehát szétzúzta a német támadást, horvát, lengyel fegyveres együttműködéssel. A harcban jelentős szerepet töltöttek be az orosz határőrök.[94] A magyar—szláv 1030-as katonai együttműködésnek hatása nemcsak a magyar függetlenség megvédésében, hanem a következő évi lengyelellenes német támadás visszaverésében is megvolt.

89 Csallóköz magyar betelepülésére vö. *Makkai László:* A Csallóköz települése történeti vázlata. Századok 1947. 109. o.

90 *E. Szentpétery:* SRH. II. 389. o.

91 Hasonlóan írja le az 1030-as hadi eseményeket *Szalay József—Baróti Lajos:* A magyar nemzet története I. Bp. 1895. 150. oldalon „...a magyarok egyik hadosztálya hátamögött (t. i. Konrád háta mögött) elfoglalta a kis Bécset." — A szerzők állításukat azonban nem indokolják.

92 Annales Altahenses maiores MGSS XX. 791. o.

93 *Matthaeus Palmerius:* Liber de temporibus. *Muratori:* SS. Italic. Nuov. ed. 1906. XXVI. I. 88. o. — *Sozomenus Parisiensis:* Historia. *Tartinius:* SS. Italic I. 10. o.

94 Vö. e tanulmány 47. oldalával.

A vereségnek a bajorok itták meg elsősorban a levét. A következő évben maga III. Henrik, Konrád fia kért békét I. Istvántól, átengedve nekünk a Lajta és Fischa közti területet, valamint innen a Morva felé eső részt. Sőt az altaichi évkönyvek szerint maga III. Henrik jött Istvánhoz békét kérni.[95]

II. Konrád 1031-ben újból hadjáratot indít Lengyelország ellen. Ez a háború azonban világosan megmutatja a hatását annak a két súlyos vereségnek, amelyet 1029-ben és 1030-ban szenvedett el a német császárság. A császár egyrészt nem tud érvényt szerezni a hadbahívó régensburgi gyűlés határozatának, mert a fejedelmek nagyrésze távoltartja magát, másrészt nem mer támadni nagy lovagi hadsereggel. Elgondolása az, hogy kicsi, könnyen mozgó és ellátható sereggel tör be a lengyelek országába. A lengyel csapatok azonban most is ki tudják használni a gyepűkadta lehetőségeket és kiverik a betolakodó német seregeket.[96] Pedig a lengyel belső helyzet kedvezett a német támadásnak, mert a belső úri csoportharcok ekkor kezdődnek meg Mesko és Beszprim Ottó mögé tömörülő frakciók között.[97] Így nem történhetett meg az általános mozgósítás, mégis a két elszenvedett vereség katonailag még mindig éreztette hatását s a németek nem tudtak katonai eredményt elérni támadásukban.

Az 1040-es években mind Lengyelországban, Magyarországon, mind Horvátországban úri csoportharcok folytak. Csehországban I. Vratislav alatt azonban ebben az időben a központi hatalom érvényesült a feudális pártokkal szemben. A cseh fejedelem kijelentette, hogy a legvégsőt kész kockáztatni, semhogy Csehország még egyszer a német igát magára vegye.[98] A német feudális uralkodóosztálynak tehát ilyen körülmények között a csehek jelentették a legfőbb akadályt keleti hódító terveikben, amelyeket II. Konrád halála után (1039) utóda és fia, III. Henrik vezetésével folytatni akartak.

Nem is váratott magára sokáig a német támadás. A német birodalom serege két csoportban állott 1040. aug. 15-én a cseh határon. A nagyobbszámú rész a király vezetése alatt Komból kiindulva a cseh erdőn keresztül akart Prágába vonulni; a másik seregrész pedig Bardo mainzi érsek és Ekkard meiseni őrgróf vezetésével Kulm felett Brünn vidékére irányult.[99]

95 A békekötésre Annales Hildesheimenses. MGSS. III. 98. o.; Annales Altahenses maiores MGSS. XX. 791. o. — Az átadott területre III. Henrik 1051. október 25-én, Hainburgban kelt adománylevéléből következtethetünk, amelyben a császár az 1043-ban visszafoglalt terület dézsmáját az egyháznak adományozza: „. . . ex una parte Danubii inter Fiscaha et Litacha, ex altera autem inter Strachtien et ostia Fiscaha usque in Maraha . . .” Monum. Boic. XXIX. I. 103—104. o.

96 Annales Magdeburgenses MGSS. XVI. 170. o., Annalista Saxo MGSS. VI. 678. o. — *Bresslau:* i. m. 328—329. o.

97 Gesta Chuonradi II. imperatoris MGSS. XI. 268. o.

98 *Cosmas:* Chronicae Bohemorum MGSS. IX. 70—71. o.; *Palacky:* i. m. I. 282. o.

99 Annalista Saxo MGSS. VI. 684. o.

Bretislav is két részre osztotta a népfelkeléssel megerősített seregét. Az egyik rész az ő vezetésével a cseh erdőbe vonult Henrik ellen, a másik rész Prkős zsupán parancsnoksága alatt védte a határt. Ebben a seregrészben vett részt a három „légió" magyar csapat is.[100]

Bretislav Csehország gyepűrendszerét, hágóit mesterséges akadályokkal megerősítette és seregrészét két csoportba osztotta. Az egyik rész a gyepűknél, sáncoknál foglalta el állását, a másik, mint hátvéd (!) az erdőben helyezkedett el. 1040. augusztus 22-én megindult Henrik támadása. A benyomuló csapatokat a sáncoknál lévő cseh csapatrészek zsákba fogták úgy, hogy a zsák szája a hátvéd-egységek vonalába esett. A német páncélos lovasság nem tudott ellent állni és már augusztus 23-án a német seregnek ezt a részét teljesen megsemmisítették a csehek. III. Henrik apjához hasonlóan katonaság nélkül (sine militia) tért vissza.[101]

Északon a német sereg másik része sem tudott előrenyomulni, mert a cseh csapatok vállvetve a magyar harcosokkal tartották a gyepűállásokat. Bretislav augusztus 31-ére ért ide és ekkor ezt a német seregrészt is megsemmisítették.[102]

Magyarországra már előrevetíti árnyékát a hamarosan bekövetkező német győzelem, de még a cseh—magyar fegyverek megverik a német hódítókat — cseh földön. Ennek jelentőségére mutat rá Székely György: „a császár erőinek a Csehországban való lekötöttsége nyilván megkönnyítette a Péter elleni magyarországi mozgalom sikerét, hozzájárult Aba Sámuel királysághoz", akinek „mozgalma — a német hódító törekvéseket tekintve — folytatása volt István külpolitikájának".[103]

A német uralkodóosztály nem nyugodott bele a vereségbe. A német urak serege III. Henrik császár vezetésével 1041. augusztus 15-én ugyanazon a helyen, ugyanúgy támadott, csak a két német seregrész most nagyobb volt.

A cseh erdőknél támadó német sereget egy Günther nevezetű áruló vezette, aki több mint 30 évig élt a cseh erdőkben. Vezetésével a németek délről, ahol a határ gyengébb volt, Csehország belsejébe tudtak nyomulni, elkerülve a cseh erődítéseket. Prkős zsupánt, aki a magyar csapatok ismételt részvételével a másik cseh seregrészt vezette, 100 aranynyal megvesztegették és így Ekkard őrgróf a Moldvához ért. Bretislav Prágába vonult vissza és itt akart ellentállni, azonban a túlerővel szem-

100 Annalista Saxo uo.; Herim. Aug. Chron. MGSS. V. 123. o. *Cosmas:* u. o. 70—74. o.

101 Annalista Saxo MGSS. VI. 684. o.; *Aventinus:* Annal. Boior. Liber quintus. *Cisnerus:* Aventin 408. o. Chron. Boh. auct. Neplachtone.; *Pez:* SRA. II. 1028. hasáb.

102 Uo.

103 *Székely György:* i. m. 144. o.

ben nem tudta a várost tartani és békét kért. A béke eredménye: Csehország német hűbéres lett.[104]

A cseh háborút követő éveket a német keleti hódítás sikerei jellemzik. Lengyelország, Csehország, Magyarország — Aba rövid uralkodásának idejétől eltekintve — német hűbéri ország. Horvátországban Bizánc befolyása erősödött.

A XI. század második felében azonban ismét erőteljesen megindul a magyar és szláv népek küzdelme a német császársággal szemben — eredménnyel. „E népek harcainak belső társadalmi erői a „pogányfelkelések" népi mozgalmak, amelyek nemcsak a feudális kizsákmányolás, hanem a német feudális befolyás és az azt támogató római egyház ellen is irányultak.[105] A felkelések németellenességét az uralkodóosztály magyar és szláv etnikai része a feudális nacionalizmusnak, mint ideológiának köntösében felhasználta a német hódítókkal szemben saját vezető szerepük biztosítására országukban — ugyanakkor kizsákmányoló hatalmuk érdekében a németek kiszorítása után le is verték e mozgalmakat.[106] Ez a feudalizmus további erősödéséhez vezetett.

Péter és a németek ellen forduló magyarság követeket küldött Andrásért és Leventéért, hogy jöjjenek az országba és álljanak a németellenes harcok élére.[107] András apósa, bölcs Jaroszlav orosz csapatokat adott, amelyeknek élén érkeztek meg a határra.[108]

Abból, hogy András katonai kíséretében lengyel egységek is voltak, következtethetünk a magyarok Bélához küldött követségére is, aki a lengyel fejedelem udvarában élt. Kázmér még nem mert a császár és Péter ellen támadni, de nem ellenezte, hogy Endre orosz fegyvereseihez lengyelek is csatlakozzanak. Péter halála után Bélát elbocsátotta, hogy segítségére legyen bátyjának a német császár elleni háborúkban. III. Henrik az Andrásnak adott lengyel segédcsapatok miatt Kázmér ellen háborút is akart indítani, amiben betegsége akadályozta meg.[109]

András a hatalmas számban hozzácsatlakozó magyar fegyveresekkel, az orosz és lengyel csapatokkal leverte Pétert és védelmére hazánkban állomásozó német csapatokat.[110]

Sajnos, az ütközetek lefolyásáról nem maradtak fenn feljegyzések. Méreteikre azonban következtethetünk abból, hogy Péter „az ország javait kevély szemmel és telhetetlen szívvel falta a fenevadak módjára

[104] Annalista Saxo MGSS. VI. 684. o.; Herim. Aug. Chron. MGSS. V. 123. o.; *Cosmas:* Cron. Bohem. MGSS. IX. 70—74. o.; *Cisnerus:* Aventin. 408—409. o.;
[105] *Székely György:* i. m. 146. o.
[106] A magyar „pogánylázadásokra" E. *Szentpétery:* SRH. I. 359. o. — A lengyel népi felkelésekre *M. Gumplovich:* Zur Geschichte Polens im Mittelalter 1901. 120. — Analóghelyzet a kievi orosz államban. *B. D. Grekov:* A feudalizmus keletkezése Oroszországban. Tört. Tud. Int. Ért. 1952. III. 7—9. 12. o.
[107] *E. Szentpétery:* SRH. I. 342—343. o.
[108] *Marczali Henrik:* Magyarország története az Árpádok korában (Szilágyi Sándor szerk.: A magyar nemzet története II. Budapest 1896.) 48. o.
[109] *Dlugoss:* Histor. Polon. III. 237. o.
[110] *E. Szentpétery:* SRH. I. 343. o.

ordító németekkel, az erősségeket, várakat és kastélyokat németeknek és latinoknak adta, hogy őrizzék.[111]

A császár itáliai és hollandiai hadjárata miatt nem tudott segítséget nyújtani Péternek.[112] Egyébként a magyar—orosz—lengyel fegyverek 1046-os győzelmének jelentőségét mutatja Steindorf német történész kétségbeesett felkiáltása 1046 magyar eseményeire: „Katastrophe in Ungarn: Kőnig Peter gestürst, der Arpade Andreas Kőnig!"[113]

Magyarország függetlenségét hamarosan veszélyeztette az újból fellángoló úri csoportharc, amelyben András a német császár segítségére támaszkodott, ami egyenlő volt az ország önállóságának feláldozásával. Ennek jegyében tört ki a küzdelem András és öccse, Béla között. Andrást, akinek fia, Salamon III. Henrik leányával kötött házasságot, német csapatok segítették Vilmos weimari herceg és Eppo zeitzi püspök vezetésével[114] cseh csapatok.[115] Bélát három lengyel dandárral Merész Boleslo támogatta.[116]

Mielőtt rátérnénk a hadműveletek leírására, meg kell jegyeznünk, hogy, sajnos, a magyar, cseh, lengyel és német krónikák, évkönyvek általában az ütközetek befejező részét írják le. Kivételt képez az orosz őskrónika, amely éppen a magyarokkal kapcsolatban az 1099-i przemysli ütközetnél a felvonulási és a harc dinamikai részét mondja el (erre a továbbiakban kitérünk). Így rengeteg, apró részletekből kell összerakni azt a megközelítő képet, amelyet alkothatunk magunknak e kor dicső németellenes függetlenségi harcokról. Ez a helyzet az 1060-as háborúval is.

A Képes Krónika elmondja, hogy az I. Andrást támogató német hadak vezére, Vilmos herceg és a cseh hadvezér, Eppo püspök látva Béla csekély, előretolt könnyűlovas hadait, a lescsapatokat üldözni kezdték a Tisza felé és a Tiszán át is.[117]

A Tisza mögött azonban a lengyel hadak mellet nagyszámú magyar csapatok is voltak. Ez a tudósítás rámutat arra, hogy Béla előretolt csapatai nem messze a Tiszától szándékosan csalták András seregének jelentős részét, a német csapatokat a Tiszán túlra, ahol a magyar—lengyel főssereg helyezkedett el. Boleslav ugyanakkor egy lengyel seregrészt Trop-

111 *E. Szentpétery:* SRH. I. 323. o.
112 *E Steindorff:* Jahrbücher des Deutschen Reichs unter Heinrich III. I. 303—304. o.
113 *E. Steindorff:* i. m. I. 305. o.
114 Annales Altahenses maiores MGSS. XX. 810. o.,
Annales Magdeburgenses MGSS. XVI. 174. o.,
Annalista Saxo. MGSS. VI. 693. o.,
Cisnerus: Aventini An. 431. o.
115 András cseh kapcsolataira lásd: a genealógiai táblázatot. — MGSS. XVI. 174. o.
116 *E. Szentpétery:* SRH. I. 356. o.
117 *E. Szentpétery:* SRH. I. 357. o.

pau felé indított, hogy a cseheket így kiugrassa a háborúból.[118] *Így igyekeztek megosztani az ellenséget,* ami a továbbiakban nyilvánvalóvá válik.

Közben azonban felmerül a kérdés, milyen útvonalon érkeztek a lengyel csapatok a Tisza mögé? Erről a kútforrások nem beszélnek. Azonban rendelkezünk olyan adatokkal, amelyek nagymértékben valószínűsítik a lengyel hadak felvonulási útvonalát, figyelembevéve, hogy a hercegség területe Magyarország északi és keleti részére terjedt ki.

Sáros megyével már találkoztunk István idejében is. A megye északkeleti sarkában Szekcső völgyében volt Stráž (őrhely). Pais szerint ez a Szekcső a szökik ige gyakorító szökős alakjának participiumával azonos.[119] A völgy neve kifejezi, hogy itt volt a fő érintkezési pont a magyar hercegek számára a lengyelekkel, akikhez a XI. században rokoni kapcsolaton túl fegyveres szövetség is kötötte őket a német hűbéres magyar úri csoporttal szemben, akik elől gyakran menekülniök kellett és fegyveresen visszatérniök ellenük. Ez magyarázza a helység „szökős" elnevezését. E terület művelését mutatják az ugyancsak itt található Sóvár, Vörösalma községek.[120] Bár XIII. századi névre mutat az ugyancsak itt fekvő Lófalva, vagyis futár- és hadiszolgálatra alkalmas lótenyésztési falu, azonban az előbbiek alapján nagy valószínűséggel feltehető, hogy a hercegeknek már volt itt települ.[121] A lengyel felvonulásnak ezt az irányát alátámasztja a magyar—lengyel krónika is, amely Béla győzelme után leírja Boleszláv és Béla együtt *sóvári* vadászatát.[122] Egyben ez a leírás igazolja azt a feltevésünket, hogy Sáros megye a magyar hercegek részére érintkezési terület volt a lengyelekkel. Összefoglalva, tehát a lengyel csapatok Sáros megyén keresztül érkezhettek a Tisza mögé. A Tisza melletti csata (helye ismeretlen, de a lengyel felvonulási irányból következtetve, a Tokaj és Szolnok közti szakaszon lehetett) Béla győzelmével ért véget, aki üldözte a német hadakat és cseh segédcsapatokat. A menekülő német—cseh csapatok Kapuvár előtt már egyesültek Endre csapataival. Endre ezután a nyugati „királysági kapun"[123] (portae regni), Kapuváron át akart visszavonulni és német területről, rendezett sereggel visszatérve, folytatni a harcot Béla ellen. A kaput azonban időközben „mesterséges elárasztásokkal, hidak lerombolásával és nagyszámú

118 *Thuróczi:* Chron. II. 44. *Bielowszki:* i. m. I. 612. o.; *Dlugoss:* i. m. III. ad. anno 1065.

119 *Pais Dezső:* Magyar Anonymus. 139. o.

120 Sóvárt Anonymus már a maga korához mérten is régi településnek mondja.

121 Vö. *Kniezsa:* i. m. 382—383, 410. o.

122 *Bielowszki:* Mon. Polon. I. 512. o.; *Thuróczi;* Chron. II. 44.

123 A királysági kapu alatt a legnagyobb valószínűséggel Kapuvárt kell értenünk. — III. Istvánnak egy 1162-i okmánya ugyanis Kapuvárt olyan országos várnak nevezi, mely nemcsak végvár, hanem a Rába-közi örök központja is volt (sedes Rábaköz) *Fejér:* CD. II. 164; Codex Dipl. Patrius I. 272, 275, 293, 312. o.

más erődítésekkel" lezárták.[124] Endre tehát kénytelen volt felvenni a harcot. A krónikák elmondják, hogy Endre csapatai egész éjjel harcban álltak egy dombra szorulva, azonban Béla seregei hátuk mögé kerülve végleges győzelmet arattak.[125] A cseh csapatok vezérének, Eppo püspöknek a „dühös magyarok kitolták a szemét". Feltűnő, hogy Béla seregei és a lengyel csapatok az ország keleti területén voltak és ott is kezdődött meg a hadművelet, mégis mire Endre Kapuváron át vissza akart vonulni, ez a gyepű kapu lezárta az útját, noha a dunántúli rész a király területe volt. Ennek többek között magyarázata az lehet, hogy a német hűbéres András ellen fellázadtak a határőrök[126] és átálltak éppen a döntő pillanatban a németellenes harcok hőséhez, a „bajnok Bélához",[127] aki seregével meglepetésszerűen üldözte a gyepűkbe a királyt. Nem kis szerepük volt ebben a magyar határőrök mellett a besenyő és az oroszvári orosz határőröknek is, akiknek határőrtelepei a közelben voltak.

A magyar—szláv fegyverek tehát ismét kiharcolták az ország függetlenségét és Béla, a kiváló hadvezér lett az uralkodó.[128]

Béla halála után (1063) a német császár megint meg tudta teremteni hűbéri uralmát országunk felett, mert a ránktörő sereg, támogatva a Salamon mögött álló magyar földesúri csoporttól, királlyá tette András fiát.

Salamon uralma (1063—1074) alatt azonban az országban állomásozó német csapatok ellenére is egyre erősödött a németellenes mozgalom Béla fiainak, Géza, László, Lambert vezetésével, akik apjuk külpolitikáját folytatták.[129] Fejlődésen ment át a magyar katonai elem is, mert a földművelés általánosabb elterjedése következtében a hercegek seregében nagyszámú kaszás, villás harcolt a németekkel szemben. A német hódítás szempontjából a nemzetközi helyzet is megváltozott számunkra, mert a német császár, IV. Henrik közvetlenül nem tudott beavatkozni a pápaság ellen vívott harcai miatt.[130]

A megváltozott belső és nemzetközi helyzet meghozta a megszilárdulását azon harcok eredményében, amelyeket idáig vívtunk a szláv országokkal szövetségben a németek ellen.

124 *Cisnerus:* Aventini An. 431. o.

125 Uo.

126 András már a hadműveletek megindulása előtt is számolhatott ezzel, mert feleségét, fiát és menyét kincseivel együtt Tibold ispán kíséretében Ernő osztrák őrgrófhoz Mölk várába küldte.

127 Az 1051, 52-es német támadások elleni honvédő harcok győzelmes vezére volt.

128 *E. Szentpétery:* SRH. I. 338. o.

129 1064—65-ben Boleszlav lengyel csapatainak segítségével Béla fiai megverik Salamont, de még nem elég erősek ahhoz, hogy átvegyék az uralkodást. Kibékülnek. (*Thuróczi;* Chron. II. 47. o.) 1069-ben ismét kitör a harc Salamon és a magyar hercegek között, most Ottó, morva herceg támogatásával győznek, de az előbb említett körülmények miatt ismét kibékülnek. (*Sommersberg:* Scriptores ... II. 27. o *E. Szentpétery:* SRH. I. 377—380. o.

130 Vö. *G. M. Knonau:* Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich IV. und Heinrich V. Leipzig 1890. II. 431—432. o.

Igen lényeges része a megváltozott külpolitikai helyzetnek, hogy Lengyelország is ebben az időben lerázta magáról a német uralmat; Csehországban pedig egyrészt II. Vratiszlav cseh fejedelem, — bár hűbérese volt IV. Henriknek — a császár itáliai lekötöttségét kihasználta jelentős kedvezmények elérésére, az ország függésének gyöngítésére, másrészt együttműködést teremtett Ottó morva herceggel, aki a köréje tömörülő cseh földesurak feudális politikai pártjával német-ellenes politikát folytatott. Vratiszlav hallgatólagosan tudomásul vette, hogy a magyarok oldalán Ottó fegyveresen részt vegyen Salamon és a német csapatok ellen.[131]

A német uralom megszüntetését jelentő fegyveres harc döntő szakasza 1074 elején következett be.

Salamon 1074. februárja elején táborba szállt magyar, német és cseh[132] hadaival Szekszárd mellett, Kesztölcnél Béla fiai ellen. László Csehországba ment, hogy segítségül hívja Ottó morva herceget, Lambert pedig lengyel segítség után nézett.

Géza a tiszántúli hadainak négy „dandárjával" a cseh határ felé igyekezett, hogy a megütközés előtt egyesüljön László magyar csapataival és a cseh—morva segédhadaival. Salamon azonban Vid ispán és német vezéreinek tanácsára azonnal megindult Géza üldözésére, hogy megakadályozza az egyesülést és előbb kényszerítse ütközetre a magyar herceget. Indokolttá tette ezt a lépést az is, hogy Géza tiszántúli seregeinek 3 ispánja, Petrud, Bikás és Szaonok a királlyal működtek együtt. Ennek „köszönhető", hogy Salamon utolérte Géza seregét és kényszeríteni tudta 1074. február 26-án a kemei síkon az ütközetre. Az ütközetnek rövid lefolyása volt, mert Salamon arcvonalának támadásakor a három áruló ispán a vezetésük alatt álló csapatokkal megadta magát.[133] Géza a megmaradt és hozzá hű kis csapatával utóvéd harcok közepette át tudott kelni a Tiszán Cothoydnál (?).[134]

Géza a Tiszán való átkelés után az e területen levő seregrészének tizenegy dandárjával Vácnál[135] egyesült az időközben megérkező László magyar és Ottó morva hadaival. Ezalatt Salamon is átkelt a Tiszán Tokajnál és Péter fia udvarában szállt meg. Itt kapta a hírt Géza és László egyesüléséről. Innen Salamon Rákosra vonult, ugyanakkor Vác vidékéről a hercegek és Ottó Cinkotáig mentek előre. A két sereg között

131 Vö. *F. Palacky:* i. m. I. 332—333. o. Chronicon Sazaviense in Script. rer. Boh. I. 100—103. o.

132 A cseh hadak jelentéktelen számban jelentek meg Szvatopluk vezetésével, aki Csehország egyik kisebberejű földesura volt, szemben a gazdag Ottó morva herceggel, Béla fiainak szövetségesével.

133 A három áruló elnyerte méltó büntetését, mert — a krónika elbeszélése szerint — a megadás jele a paizs felemelése lett volna, de a német csapatok ezt nem tudva, az árulókat is lekaszabolták.

134 A krónikában a Cothoyd helység megjelölést pontosan meghatározni nem tudjuk. Egyes vélemények szerint Tokajjal, mások szerint Kota érrel (Tiszafüred mellett) azonos.

135 A hagyomány szerint ennek emlékére emelte Géza a váci templomot.

felvonulásaik befejezése után Mogyoród nevű hegy volt. Felvonulásuk közel 18 napig tartott.

1074. március 14-én került sor a döntő ütközetre. E nap hajnalán Salamon, mielőtt csapatait hadrendbe állította volna, Mogyoród hegy tetejére lovagolt. A poggyászhordóknak megparancsolta, maradjanak a hegy oldalában és így őt és fegyveres kíséretét felállított őröknek nézzék Géza seregei. Salamon legerősebb csapatrészével Gézát akarta az ütközet folyamán először támadni, hogy ott gyors áttöréssel demoralizálja a herceg csapatait. Ezért végezte saját maga a felderítést. A magyar hercegek azonban megtévesztették az ellenséget. A balszárnyra állították a legerősebb csapatrészt, a bihari dandárt László vezetésével, de Géza zászlói alatt; középen Géza nyitrai dandárai voltak László zászlói alatt és a jobboldalon foglaltak állást Ottó cseh—morva csapatai. Ezenkívül mindkét szárnyon 3x3 dandárt állítanak fel 4—4-es sorban, melyeknek feladata kétoldalú bekerítést végrehajtani (preterea ex utraque parte ter tria agmina quaternatim connectendo conservarerunt).

Salamon a „felderítésének" megfelelően ugyancsak három részre tagolta haderejét. A baloldalon állottak Vid, a bácsi ispán vezette csapatrészek. Középen a német és cseh csapatok Markvard és Szvatopluk vezetésével; a jobboldalon pedig a frontvonaluk fősúlya (szemben Géza csapatainak hitt László seregrészével) Salamon vezetésével.

Salamon indítja meg a támadást a jobbszárnyon. Támadása azonban László seregének ellenállásán és az e szárnyon elhelyezett könnyűlovas dandár támadása folytán nemcsak megtörik, hanem a hercegek egész balszárnya ellentámadásba átmenve, szétszórja Salamon csapatait és a német—cseh csapatok oldalába kerül. Szinte egyidőben hasonló sikert ér el Ottó seregrésze is, mivel oldalbakapja Vid ispán csapatait, ahol Vid el is esik. A középen Géza csapatai lendültek ezután támadásba és teljessé teszik a győzelmet, amit erkölcsileg az is segített, hogy Salamon katonái az ütközetben veszik észre Géza és László cseréjét és így Salamon által tervezett demoralizáló tényező, mint a bumeráng, éppen visszafelé ütött. A vesztes csatából Salamon Moson várába menekül. Gézáék idáig üldözik a királyt. A várat azonban ostrom alá nem veszik, hanem megerősítik a mosoni és soproni gyepű kapuit. Salamont Pozsony és Moson birtokában hagyva, László seregei körülzárják a várakat anélkül, hogy különösebb hadműveleteket kezdenének.[136] Pozsonyt és Mosont László király szabadítja fel végleg 1083-ban.

Nem tartozik szorosan a tanulmány keretébe a magyarok 1099-i przemysli ütközete, azonban ki kell térnünk rá, mert az erről fennmaradt forrásanyag értékes tudósítást ad a XI. századi magyar had-

136 E. *Szentpétery:* SRH. I. 377—391. o.

viselési módról és ez egyúttal ténybeli kiegészítésül is szolgál a már tárgyalt magyar—szláv hadviselés közös vonásához.

Kálmán 1099-ben II. Szviatopluk kievi nagyfejedelem hívására Oroszországba ment, Ratiszláv fiai: Vasziko és Volodár ellenpárti orosz hercegek ellen, akik a birtokaikra tört Szviatoplukot előzőleg megverték.

Kálmán nagy sereggel átkelt a Kárpátokon és Przemysl városát körülfogta, amelyet Volodár védett. Az ostrom alatt az orosz hercegek a kunokat hívták segítségül, akik Kálmán seregét megverték.

A magyarok 1099-i premysli csatáját a kunok ellen két forrásból ismerhetjük meg: a Képes Krónikából és az orosz őskrónikából. Nevezetes ez azért is, mert az előbbi a csata 3. fázisáról, a vesztes magyar sereg üldözéséről beszél, míg az orosz őskrónika a csata előkészítését és lefolyását mondja el egészen a kunok felülkerekedéséig.

Az orosz őskrónika az 1099-i csatát így írja le: „Bonjak (a kun seregek vezére) csatarendbe állította seregét és három csapatban vonult a magyarok elé. Altunopát 50 legénnyel előreküldte, Dávidot a zászló alá állította, a magáét pedig két részre osztotta, egyre-egyre 50 embert téve. A magyarok pedig hadanként állták fel. Altunópa oszlopa az első had elé rohant s nyilazva elszáguldott előtte. A magyarok pedig utána rohantak s midőn Bonjakon túlhaladtak, ez a hátuk mögé küldte mészárlóit. Altunópa erre megfordult s nem engedték vissza a magyarokat, hanem közrefogva tömegbe szorították, roppant öldökölve őket. Bonjak pedig 3 részre osztott seregével tömegbe nyomta össze a magyarokat, mint a sólyom a gerlét. És megfutottak a magyarok..."[137]

Ez a tudósítás két fontos tényre derít fényt. Egyrészt rámutat arra, hogy a kunoknak — akik nomád pásztortársadalmi rendszerben éltek — ugyanaz volt a harcmodoruk, mint a honfoglaló és kalandozó magyaroknak, másrészt a krónika elbeszéléséből kitűnik az is, hogy 1099-ben a magyarok egyáltalán nem ismerték fel saját régi taktikájukat. Ebből logikusan következik, hogy már a század közepén, sőt elején sem alkalmazták a nomád haditaktikát (s erre bizonyítékot nem is találunk), mert különben nehezen elképzelhető, hogy a XI. század folyamán egyik évről a másikra ennyire elfelejtették volna előbbi harci taktikájukat. Igaz, hogy mind a magyar, mind a szláv népek e korabeli hadművészetében még jelentős szerepet töltenek be olyan hadviselési elemek — mint a könnyűlovasság, lescsapat, gyepürendszer stb. —, amelyek az előző korból élnek tovább a korai feudális társadalmi viszonyok között, azonban ezek már feudális tartalommal telítődtek meg.[138]

A XI. században a német hódítók elleni dicső harcok sorát V. Henrik 1108-as betörés zárja le, amelyre Kálmán király és Ákos herceg mögött tömörülő nagybirtokospártok küzdelme adott alkalmat. Álmos hívására

[137] *Hodinka:* i. m. 20. o.
[138] Vö. e tanulmány 41—43., 44. oldalaival.

V. Henrik 1108 szeptember elején tört be Magyarországra.[139] Pozsonyt vette ostrom alá, hogy így elkerülve a rettegett gyepüket, Pozsony bevétele után a Dunára támaszkodva nyomulhasson be országunk közepébe.

A német támadással egyidőben cseh segédcsapatok Szvatopluk vezetésével a Vág vidékére csaptak be.

Kálmán Pozsonyt rendkívül megerősítette, hogy ellent tudjon állni az ostromnak. Seregét pedig két csoportra osztotta. Az egyik seregrész Pozsony körül — főleg éjjeli — támadásokkal állandóan zaklatta az ostromlókat. A másik seregrész Kálmán vezetésével III. Boleszlav szövetségében betört Csehországba és így nemcsak visszavonulásra kényszerítették a felvidékről Szvatoplukot, hanem saját országában is vereséget mértek rá október közepén. Győzelmükben jelentős segítséget adott a német ellenes cseh Bretiszlav herceg is.[140] V. Henrik egyrészt a sikertelen ostrom miatt, másrészt cseh hűbéresének veresége következtében kénytelen volt Pozsony alól eredménytelenül visszafordulni. A kudarc után a német császár Boleszláv ellen fordult. Kezdetben sikereket is ért el és elfoglalta a német határ mentén lévő lengyel erődítéseket. Most azonban Kálmán nyújtott fegyveres segítséget a lengyeleknek és a lengyel—magyar csapatok az éj leple alatt leptéki meg a németeket. Visszafoglalták a várakat, szétverték a német csapatokat, sőt a császárt fogolyként Kolbergbe vitték, ahonnan csak 6 havi rabság után engedték szabadon.[141]

*

A XI. századi németellenes harcoknak, a magyar—szláv összefogásnak eredménye, hogy hazánk ekkor megmenekült a német függőségtől.

Ezzel egyidejűleg azonban már jelentkeztek a magyar feudális uralkodóosztály hódító törekvései, amelyek keletre, illetve délre irányultak. Következményeként kölcsönös elidegenedés állott be a magyar és a szláv államok között és ez a körülmény igen károsan éreztette hatását Magyarországnak nyugati viszonylatában az ország függetlensége szempontjából.

139 E. *Szentpétery:* SRH. I. 429. o.

140 Annales Magdeburgenses MGSS. XVI. 185. o.: Annalista Saxo MGSS. VI. 746—747. o.; *Cosmas:* Chron. Boemorum MGSS. IX. 111—114. o.; Mon. Polon hist. II. 504—505. o.

141 Chron. Polon. Siles. MGSS. XIX. 561. o.

A HONVÉDSEREG STRATÉGIAI ELLENTÁMADÁSA ÉS A SZABADSÁGHARC NEMZETI EGYSÉGFRONTJÁNAK FELBOMLÁSA 1849 TAVASZÁN*

(I. KÖZLEMÉNY)

Spira György, a történettudomány kandidátusa

AZ ELSŐ, SIKERTELEN KÍSÉRLETEK STRATÉGIAI ELLENTÁMADÁS MEGINDÍTÁSÁRA ÉS A LIBERÁLIS NEMESSÉG TÖMEGES JOBBRATOLÓDÁSA

A kápolnai vereség

Dembiński altábornagy, a honvédsereg főerőinek januárban kinevezett új főparancsnoka február végén, Görgeynek Klapkával történt egyesülése után elérkezettnek látta az időt ellentámadás megindítására a főhadszíntéren. Dembiński, aki a magyar szabadságharc ügyét saját hazája ügyének tekintette, ki akarta ragadni a kezdeményezést az ellenség kezéből és megsemmisítő csapást kívánt mérni az ellenség főerőire. Szabadságharcos múltja és ez a terv, amely ekkor már kétségtelenül kivihető volt, keltette fel iránta a bizalmat Kossuthban, aki azt remélte, hogy Dembiński működése nemcsak a hadiszerencse megfordítására, hanem egyben a most neki alárendelt Görgey megfékezésére is alkalmas lesz.

Dembiński azonban főparancsnoki tevékenységét már eleve igen baljóslatú előjelek közepette kezdte meg. A Görgey hadtestéhez tartozó tisztek zöme — nem ok nélkül — úgy látta, hogy Dembińskit azért is nevez-

* E cím alatt két folytatásban részleteket közlünk a szerzőnek *A magyar forradalom* 1848—49-ben címmel rövidesen megjelenő munkájából, amely bővebb változata a készülő egyetemi magyar történeti tankönyv megfelelő fejezetének. Egyes kérdésekkel (a korábbi hadieseményekkel, a tavaszi stratégiai ellentámadást előkészítő hadseregszervező munkával, a megelőző belpolitikai küzdelmekkel, Görgey katonai szerepének politikai alapjaival, a nemzetközi helyzet korábbi alakulásával stb.), amelyeket a szöveg ismerteknek vesz, a munka előző, itt közlésre nem kerülő részei foglalkoznak. — *A szerk.*

ték ki főparancsnokukká, mert ő nem osztja a Görgey váci nyilatkozatában foglaltakat. S éppen ezért ezek a tisztek nem titkolták, hogy nem lesznek hajlandóak engedelmességet tanúsítani Dembiński iránt. Maga Görgey azonban még korainak, következményeiben várhatóan fölöttébb veszélyesnek tartotta az engedelmesség esetleges azonnali megtagadását. Igyekezett tehát meggátolni a tisztikarában érlelődő engedetlenség nyílt kifejezésre juttatását, de úgy, hogy azért az engedetlenség szelleme továbbéljen. Ennek a célnak megfelelően február 14-i napiparancsában, bejelentve, hogy a hadügyminisztérium hadtestét önállóságától megfosztotta és Dembiński főparancsnoksága alá helyezte, formailag felszólította ugyan tisztjeit, engedelmeskedjenek ennek a rendelkezésnek, de már ezt a felszólítást is úgy fogalmazta meg, hogy az önmagában is ösztönzést adjon a további engedetlenségre. „... Felhívok minden alattam álló törzs- és főtisztet — írta napiparancsában —, fogadják e látszólagos *leáztatást* hasonló egykedvűséggel, a minővel magam, lemondván hadtestparancsnoki önállóságomról, az együttülő országgyűlés határozatának engedelmeskedve, magamat Dembiński altábornagy — egy, *a mint mondják*, hadban megőszült érdemdús vezér — parancsainak önként alávetem." Közben pedig csak a kedvező alkalomra várt, hogy megkísérelhesse Dembiński félreállítását.

És az alkalom nem is váratott magára sokáig. Dembiński rövidesen olyan hibákat követett el operációiban, amelyeket Görgey könnyen kihasználhatott s nem is késett kihasználni saját céljaira.

A branyiszkói ütközet után Schlick hadteste elhagyta Kassát és a közeledő Görgey elől kitért délnyugati irányban, hogy Görgey és Klapka két tűz közé ne tudja szorítani. Schlick arra törekedett, hogy egyesüljön Windischgraetzcel, s ennek megkönnyítésére Windischgraetz is megindította seregének zömét Gyöngyös felé, a szolnoki hídfő védelmére egyedül Jelačić hadtestét hagyva hátra. Dembiński terve most az volt, hogy az Egerből Gyöngyösön át Pest felé vezető országút mentén megsemmisítő csapást fog mérni az ellenség főerőire. Erre a célra Görgey és Klapka csapatait, valamint Perczel volt hadtestét használhatta fel. E sereg létszáma azonban alig haladta meg a 35 ezer főt, vagyis nem volt nagyobb, mint Windischgraetz és Schlick egyesülni készülő erői. Dembiński tehát annak érdekében, hogy a főcsapás irányában erőfölényt biztosítson magának, úgy rendelkezett, hogy Vécsey és Damjanich Szolnokkal szemben elhelyezkedő 12 ezer főnyi csapatai még a főtámadás megkezdése előtt intézzenek tüntető támadást Szolnokon át Pest felé, hitessék el az ellenséggel, hogy Szolnoknál a magyar sereg főerői működnek, s ezzel vonják magukra Windischgraetz Gyöngyös felé közeledő erőinek egy részét is.

Ezt a helyes tervet azonban Dembiński rosszul hajtotta végre. A Szolnok elleni támadásra a Délvidékről jövő csapatok felvonulásának

teljes befejezése, azaz március első napjai előtt már nem kerülhetett sor, viszont a főtámadást csak a Szolnok elleni tüntetés megkezdése után volt szabad megindítani. Így tehát Dembiński Egerben és Egertől délkeletre elhelyezkedő főerőinek március elejéig tartózkodniok kellett volna minden tevékenységtől, hogy idő előtt magukra ne vonják az ellenség figyelmét. Dembiński azonban, túlságosan nagy tétlenséget, lassúságot tételezve fel az ellenségről, február 22 és 26 között seregének arcvonalát elővigyázatlanul egészen Kápolnáig tolta előre. S a hibát még tetézte, hogy seregét Dembiński indokolatlanul szétszórta, hadosztályait nemcsak szélességben, hanem mélységben is olyannyira messze állította fel egymástól, hogy amikor 26-án délben az előrenyomuló osztrák csapatok váratlanul megtámadták a magyar sereget, a seregnek csupán a fele tudta felvenni velük a harcot, s a hátrább elhelyezett hadosztályok csak másnap délután érkeztek meg a csatatérre, amikor Dembiński már kénytelen volt elrendelni a visszavonulást a nagyobb erőkkel támadó osztrákok elől. A kápolnai vereség pedig nemcsak egy ütközet elvesztését jelentette, hanem természetszerűleg azt is, hogy az ellenség előtt lelepleződött Dembiński haditerve, lehetetlenné téve, hogy a magyar sereg erőfölényt biztosítson magának a főcsapás Dembiński által tervezett vonalán, egy időre ismét lehetetlenné téve tehát, hogy a honvédsereg a főhadszíntéren is magához ragadja a kezdeményezést és ellentámadásba menjen át.

A tiszafüredi zendülés és közvetlen következményei

A kápolnai ütközet után Görgey és tiszttársai megérettnek látták az időt arra, hogy nyíltan fellépjenek Dembiński ellen. Miután a Kápolnától visszavonult csapatok átkeltek a Tisza balpartjára és Tiszafürednél táborba szállottak, Görgey március 4-én megbeszélésre hívta Szemere Bertalant, aki a Honvédelmi Bizottmány képviseletében éppen az előző napon érkezett Tiszafüredre, s ezen a megbeszélésen, a magasabb beosztású tisztek Dembiński iránt bizalmatlan többségének jelenlétében, az ő egyöntetű helyeslésüktől kísérve, kijelentette, hogy szerintük Dembiński Kápolnánál bebizonyította hadvezetésre való alkalmatlanságát, következésképpen azonnal leváltandó főparancsnoki tisztéből. S Szemere, bár végleges intézkedésre illetéktelennek nyilvánította magát és ezért tüstént a táborba hívta Kossuthot, a tisztikar többségének egyetértését tapasztalva, egyetlen napig sem látta tanácsosnak az ellenállást, hanem — ha csak ideiglenesen is — felfüggesztette Dembińskit és Görgeyt (mint rangidős tábornokot) bízta meg a sereg vezérletével.

A Görgeyhez szító tisztek zendülésének hírét Debrecenben a radikálisok zöme is, Kossuth is nagy nyugtalansággal fogadta. „... E tény által a hongyűlés s ennek kifolyásának (t. i. a Honvédelmi Bizottmány-

nak — *A szerző)* felibe nőtt a tisztek serege, — állapította meg a *Debreczeni Lapok* hasábjain Madarász József. — És mi ezt hazánkra nézve veszedelmesnek tartjuk." „Ezen katonai nem engedelmeskedésből katonai uralom szokta magát kinőni..." „Azért azt ajánljuk utoljára a képviselőháznak és kormányának, hogy vezesse erélyesen a hon rúdját: a ki ellene izgat, haljon az meg mindjárt, szánalom s kivétel nélkül" És Madarász József arra is rámutatott, hogy ezt a követelést a „nép segítségére támaszkodva... s azon nép fiaiból alakult hadsereg vitézeinek segédére" támaszkodva kell — s másként nem is lehet — foganatosítani.

Görgey tiszafüredi fellépését Kossuth is közönséges lázadásnak minősítette. „...Ő áruló — mondotta Szemerének, mikor március 5-én Tiszafüredre érkezett —, neki törvényszék elébe kell állani." Alig töltött azonban néhány órát a táborban, ő is kénytelennek érezte magát — legjobb meggyőződése ellenére is — alárendelni a zendülő tisztek akaratának, s megerősítette Szemere előző napi rendelkezéseit. Mert Kossuth és a forradalom vezérkara — Madarász József javaslatától eltérően — nem támaszkodhatott a tisztikar ellenében a népre és a nép soraiból kikerült egyszerű honvédekre (amint ténylegesen a baloldal sem tudott volna ezekre a tömegekre támaszkodni).

A katonai uralom veszélye, amire Madarász József hívta fel a figyelmet, nem állott fenn. Görgey nem játszhatta el Magyarországon Napoleon szerepét, végső soron azért, „mert a magyar forradalomban nem volt kielégített parasztság, mely elérve a maga osztálycéljait, támogatást nyújtott volna egy kalandornak, aki az egész forradalom befejezését proklamálja. De ha Görgey nem lehetett Bonaparte — Kossuth sem tudta Görgeyt a francia forradalom áruló tábornokainak sorsára juttatni. Kossuth ingadozásainak és következetlenségének Görgeyvel szemben az a magyarázata, hogy a civilhatalomnak nem volt *szervezett* támasza a hadseregben a közhonvédek között. És ez azért hiányzott, mert nem volt meg a hadseregen kívül sem: a néptömegekben."[1] Végső soron ugyancsak amiatt, hogy a Honvédelmi Bizottmány korántsem tett meg mindent a parasztság kielégítésére és így a paraszti tömegeket nem tudta *teljes* szilárdsággal felsorakoztatni a maga oldalán.

Dembińskit Kossuth januárban — láttuk — éppen azért is állította a honvédsereg főerőinek élére, mert ha már nem volt képes a sereget alulról demokratizálni, igazi néphadsereggé alakítani, legalább felső vezetését igyekezett ilyen módon biztos kezekbe adni. S Dembińskit Kossuth márciusban elsősorban éppen azért nem tudta megvédeni, éppen azért volt kénytelen elejteni, mert Dembiński főparancsnoki kinevezése önmagában szintén nem pótolhatta a sereg demokratizálását, mert Dembiński főparancsnoki állásának szilárdságát is egyedül a sereg alulról

1 *Révai* József: Marx és az 1848-as magyar forradalom, *Révai* József: Marxizmus — népiesség — magyarság, Bp., 1955. 163. 1. A kiemelés Révaitól.

történő demokratizálása biztosíthatta volna. De ha Dembińskit kénytelen volt is elejteni, azt továbbra is minden áron igyekezett elkerülni Kossuth, hogy a sereg vezérlete végleg Görgey kezébe menjen át. S ennek megfelelően, bár Görgey ideiglenes főparancsnoki megbizatását megerősítette, ezután sem hagyott fel kísérleteivel, hogy a sereg élére megbízható hadvezért állítson. Csakhogy ezt a célt, tiszafüredi tapasztalataiból — a maga módján — okulva, többé végképp nem nyílt politikai harccal, hanem mivel a néphez és az egyszerű honvédekhez fűződő kapcsolatait osztálykötöttségei folytán az eddigieknél szorosabbakká tenni nem volt képes, — a spanyol forradalom sok tekintetben azonos helyzetű központi Juntájához hasonlóan — „kicsinyes intrikákkal és méltatlan ügyeskedéssel"[2] törekedett elérni. Erre Kossuthot különösen Damjanich szolnoki győzelme ösztönözte.

Damjanich március 5-én Dembiński eredeti haditervének megfelelően Cibakházánál átkelt hadosztályával a Tisza jobbpartjára, s míg Vécsey tüzérségi támadással lekötötte a szolnoki Tisza-híd balparti hídfejét védő császári csapatok figyelmét, ő a jobbparton váratlan rohamot intézett a szolnoki helyőrség ellen, kiverve az ellenséget a városból és súlyos vérveszteséget okozva neki. Ez volt a honvédsereg első jelentős győzelme a főhadszíntéren. És a győzelem csak azért nem vezetett még nagyobb eredményre: a szembenálló ellenség teljes megsemmisítésére, mert Vécsey késedelmeskedése miatt az ellenségnek az utolsó pillanatban sikerült elkerülnie az átkarolás veszélyét. Vécsey ugyanis, amikor Damjanich az ütközet végső szakaszában felhívta, hogy ő is vesse át hadosztályát a jobbpartra (ami lehetővé tette volna az ellenség harapófogóba szorítását), nem mozdult — mivel tábornoki kinevezését annakidején néhány nappal hamarabb kapta meg, mint Damjanich, s méltóságán alulinak tartotta, hogy rangban fiatalabb társának felszólítását kövesse.

Damjanich, aki rettenthetetlen katonáit az ütközet során személyesen vezette szuronyrohamra az ellenséges ütegek ellen, most nem először bizonyította be tettekkel, hogy szilárd elhatározás áll még az elmúlt év végén mondott szavai mögött: „Én az elárvult szegény hazáért, e szabadságért vívó nemzetért tűrni s, ha kell, meghalni tudok." A honvédsereg tábornokai közül oly sokban csalódni kényszerült Kossuth bízvást megállapíthatta most róla: „Damjanich olly hű fia e hazának, mint a minő hű csak ember lehet, tiszta mint az arany, bátor mint a villám s határozott mint az úr Isten akarata — ő egyike e haza rendíthetetlen oszlopainak, kiben bízhatik a haza, mint bízhatik bennem vagy akár kiben."

Kossuth úgy látta, hogy „a szolnoki győzelmet hadviselésünk kiindulási pontja gyanánt minden időveszteség nélkül haladéktalanul, rögtön a legnagyobb eréllyel felhasználni a hazának olly érdekében áll, hogy ha

[2] *Marx* Károly: A spanyol kérdés, Marx és Engels Válogatott Tanulmányai II, Bp., é. n. [1947], 45. o.

ezen alkalom elhalasztatnék, olly alkalom halasztatik el, mellyet meglehet, egy egész évi táborozás fáradtságaival sem lehetne helyrehozni". S az az elhatározás is egyre inkább megérlelődött benne, hogy Damjanichot semmiképpen sem engedi alávetni Görgey parancsnokságának. Ezért, Vécseyt szolnoki mulasztása miatt elmozdítván hadosztályának éléről, az ő hadosztályát egyesítette Damjanichéval s az így létrejött III. hadtest parancsnokává Damjanichot nevezte ki. Görgeynek pedig, bár neki Tiszafüreden azt ígérte, hogy — ha csak ideiglenesen is — őt nevezi ki Dembiński utódává, csupán a főhadszíntéren álló másik három hadtestet (saját VII. számú hadtestét, a Klapka parancsnoksága alatt lévő I. hadtestet és a Perczel volt csapataiból alakult s most Aulich Lajos tábornok vezénylete alá helyezett II. hadtestet) rendelte alá. Majd arra hivatkozva, hogy a főhadszíntéren összpontosított hadtestek nem nélkülözhetik az egységes irányítást, a szabadságharc ügyéhez feltétlenül hű és nagy katonai szaktudással rendelkező Vettert altábornaggyá és (az erdélyi sereg kivételével) a teljes magyarországi haderő főparancsnokává nevezte ki.

Vetter kinevezésével Kossuth ismét ugyanúgy felülről kísérelte meg kiegyenlíteni a sereg alulról történő demokratizálásának hiányát, mint januárban Dembiński kinevezésével. De azok a Kossuthoz méltatlan és Görgeyt természetesen csak felháborító, de meg nem félemlítő intrikák, amelyek segítségével Kossuth indokolni igyekezett Vetter kinevezését, Vetter helyzetét semmivel sem tehették szilárdabbá, mint amilyen előzőleg Dembińskié volt. Görgey látszólag most is engedelmeskedett, de valójában most is csak arra várt, hogy Vetter elkövesse első hibáját vagy legalább olyan lépést tegyen, amely miatt bele lehet kötni, s ezt kihasználhassa ellene. És Görgeynek megint nem kellett sokáig várnia.

Vetter a szolnoki győzelem eredményeinek mérlegelése alapján új haditervet dolgozott ki. Eszerint a seregnek újból két vonalon kell megindítania támadását, csakhogy — Dembiński meghiúsult tervétől eltérően — a zömnek (az I., a II. és a III. hadtestnek) most Szolnoknál kell támadnia Pest irányában s Gyöngyös felé egyedül a VII. hadtestnek kell végrehajtania elterelő mozdulatot. Ez a terv, ha Kossuth elképzeléseihez híven Szolnok felszabadítása után rögtön megkezdik végrehajtását, minden bizonnyal eredményes lett volna: a támadó magyar zöm Windischgraetz főerőit elvághatta volna Pesttől és vagy átkarolhatta, vagy az átkarolás veszélyének fenyegetésével a Felvidék felé történő elvonulásra kényszeríthette volna. A tiszafüredi események azonban helyrehozhatatlan időveszteséggel jártak; Vetter csak március 17-én tudta megindítani a támadást, Damjanich pedig néhány nappal korábban ismét kénytelen volt kiüríteni Szolnokot, nehogy az ellenség ott elszigetelhesse. Így mire a zöm Cibakházánál átkelt a Tisza jobbpartjára, Windischgraetz főerői már újból Szolnok és Pest között helyezkedtek el, Vetter tehát

Damjanich sürgetésére kénytelen volt feladni tervét és ideiglenesen megint visszavonulni a Tisza mögé.

Görgey pedig nem késett kiaknázni ezt a kényszerű meghátrálást. Bár Vetter részéről az adott helyzetben kétségkívül könnyelműség lett volna ragaszkodni az eredeti haditervhez, az egyébként józansággal, megfontoltsággal kérkedő Görgey most minden alkalmat megragadott, hogy Vettert tehetetlen, alkalmatlan hadvezérnek tüntesse fel. „... A fővezér maga oly kevéssé képes egy összehangzó hadi tervet kidolgozni, mint én magam", hangoztatta, Vetter megbuktatásának érdekében még az ilyen különös önleleplezéstől sem riadva vissza. „... Legkisebb bizalma sincs hadseregemnek ... Vetterben ..." „... Ha senki sem merészelné azt tenni, én fogom őt ártalmatlanná tenni." És Vetter (akivel — személyi okok miatt — még az egyenesjellemű Damjanich is szembefordult), megértvén, mennyire bizonytalan helyzete a sereg élén, mennyire képtelen megvédeni magát az ilyen aknamunka ellen, március végén legokosabbnak látta beteget jelenteni. Kossuth pedig, kifogyva keresett ürügyeiből, most már elkerülhetetlenül rákényszerült arra, hogy „Vetter felgyógyultáig" március 30-án „helyettes" főparancsnokká kinevezte Görgeyt.

A liberális nemesség tömeges jobbratolódása és a békepárt megerősödése

Az a körülmény, hogy a honvédsereg főerőinek irányítása a jobboldali Görgey kezébe ment át, természetszerűleg nagyban megerősítette a békepárt állásait is Debrecenben. Igaz, szervezett kapcsolat ekkor még nem jött létre Görgey és a békepárti képviselők között (Görgey március elején Debrecenben járván, megbeszélést akart ugyan folytatni Kovács Lajossal, idejének rövidsége miatt azonban összejövetelükre nem került sor), de mindkét fél tisztában volt azzal, hogy a másikat feltétlen szövetségesének tekintheti.

Növelte továbbá a békepárt erejét ugyanekkor a képviselőház megtisztításáról hozott határozat végrehajtása is. A Debrecenből igazolatlanul távolmaradott képviselők névsorának összeállítására kiküldött — baloldali többségű — bizottság csak március közepére készült el jelentésével. Ekkorra pedig a hadihelyzet kedvezőbb alakulásának eredményeként már elég sok képviselő érkezett meg Debrecenbe az addig hiányzók közül, természetesen a békepárt híveinek számát szaporítva az országgyűlés padsoraiban. Így az igazoló bizottmány megítélése szerint ekkor már csak 107 olyan képviselő volt, akit még mindig igazolatlanul távollévőnek lehetett tekinteni, s akinek képviselői helyét ezért a ház határozata szerint megürültnek kellett nyilvánítani. Az igazoló bizottmány jelentésének március 23-án kezdődött vitája során azonban a békepártiaknak sikerült keresztülvinniök, hogy a ház e 107 képviselő közül is 20-nak egye-

lőre meghagyja mandátumát s engedélyezze, hogy utólag igazolhassa távolmaradását. A békepárt ezzel egyfelől elejét tudta venni annak, hogy az illető 20 kerületben pótválasztást tartsanak s esetleg baloldali képviselőket válasszanak meg, másfelől pedig biztosította, hogy ahányan még megérkeznek majd Debrecenbe ezek közül az általa megvédelmezett képviselők közül, annyival szaporodjék országgyűlési képviselőinek száma.

De a békepárt rohamos erősödésének nem az igazolások lebonyolítása s még csak nem is Görgey előtérbe kerülése képezte legfőbb forrását, hanem az a tömeges jobbratolódás, amely március táján Debrecenben is, a megyékben is megfigyelhető volt a liberális nemesség sorain belül s amelynek csak egyik — bár igen szembeszökő — megnyilvánulása volt az a könnyedség, amellyel a képviselőház többsége támogatta az igazolásokkal kapcsolatos békepárti javaslatokat március végén, noha ugyanennek a képviselőháznak a többsége sürgette még alig egy hónappal korábban az országgyűlés megtisztítását a hazájukhoz hűtlenekké lett elemektől.

A liberális nemesség politikai irányváltozásai, mint az előző hónapokban, úgy most is a legszorosabb kapcsolatban voltak a forradalom és a külső ellenforradalom erőviszonyainak terén végbement eltolódásokkal s az ezeket tükröző hadihelyzettel. Február végén a hadihelyzet kedvezőbbre fordulásával együttjárt a győzelembe vetett hit feléledése a liberális nemességben. Nyáry Pál még Nagyszeben elfoglalása után és Vetter cibakházi támadása előtt is azt állította: „... A győzelem kivívása, előttem legalább, többé nem pium desiderium (kegyes óhaj)." De már a kápolnai vereség kezdte megtépázni ezeket a reményeket, a stratégiai ellentámadásba való, március közepén másodízben is megkísérelt átmenet ismételt kudarca pedig igen sokaknál derékbatörte őket.

A szabadságharc közeli bukásától persze most már jóval kevesebben tartottak, mint december végén vagy január elején. „... Odáig már eljutottunk, hogy osztrák minket legyőzni külavatkozás nélkül nem képes," vallották sokan Csányi Lászlóval. De a szabadságharc teljes győzelmének kivívására most már szintén jóval kevesebben számítottak, mint még február végén. Az a tény, hogy Windischgraetz a kápolnai és a cibakházi kudarc ellenére sem tudta átvinni a harcot a Tiszántúl területére, most már azt a meggyőződést érlelte meg a liberális nemesség zömében, hogy a szabadságharcot az ellenforradalom nem képes egycsapásra eltiporni. De az a tény, hogy a honvédsereg főerői ismételt erőfeszítéssel sem tudták magukhoz ragadni a kezdeményezést, most már azt a nézetet is kialakította többségükben, hogy a forradalom sem lesz képes megsemmisítő csapást mérni az ellenforradalomra.

Ebből pedig az következett, hogy a liberális nemességnek egyre növekvő többsége vált fogékonnyá a békepárt által hangoztatott szólamok iránt, egyre növekvő többsége hitte el, hogy „állásunkban az a lényeges

különbség, miként Ausztria egyes nagy csata elvesztése által is meg nem bukik, míg a magyar sereg, ha egyetlen egy elhatározó ütközetben veszteni fogna, soha új erőre nem kaphat". Éppen ezért egyre többen vallották: „Mi a forradalmat, a háborút malum necessariumnak (szükséges rossznak) tartjuk, mellyet addig kell folytatni, míg megszüntetni nem lehet jövendőnk veszélyeztetése nélkül." Azaz, míg az ellenforradalom fel nem adja a feltétel nélküli fegyverletétel követelését (ami most már, egy-két jelentősebb katonai siker várható kivívása után nem látszott előttük elérhetetlennek), de tovább egy pillanatig sem, mert teljes győzelmet úgysem arathatunk, sőt nagyon könnyen ismét kudarcot szenvedhetünk a harcterekben, s egy újabb számottevő kudarc az előző sikerek eredményeit is veszélyeztetné, márpedig „ha mindent nem nyerünk, az elérhetőket ne compromittáljuk az elérhetlenekért". Egyszóval: „mindaddig, míg dolgaink rosszul vagy legalább nem a legjobban mennek, balgaság becsületes békéről csak álmodni is — vallották ezek a liberálisok —; ellenben ha pár csatát nyerünk, akkor ideje megkísérteni a békességet", sőt éppen „akkor kell ajánlatokat tennünk, mikor ügyünk jobbra fordul, mert akkor becsülettel alkudozhatunk", s mert dolgaink többé nem fognak ugyan egészen rosszul menni, de egy-két csatánál többnek a megnyerésére szintén nem leszünk képesek.

És a liberális nemesek többségének ezeket a katonai helyzet mérlegeléséből fakadó aggodalmait most csak fokozhatták egyéb, ugyancsak nem jelentéktelen megfontolások, amelyek már régebben kezdtek körvonalazódni, de amelyek az előző hónapokban némileg háttérbe szorultak, viszont ekkortájt éppen azért, mert a katonai helyzet többé nem volt annyira nyomasztó, szükségképpen ismét előtérbe tolultak. Sokukban — mint Jósika Miklós leírja — „valami határozatlan félelem, valami ijedt tekintet a bizonytalan jövőbe kezdett felülkerekedni. Hát ha — gondolták magukban — mégis győzni találnánk? nem fogják-e Kossuth Lajost a lovak ragadni, s hová fog ez végre vezetni?" Vajon nem fog-e Kossuth a baloldallal egyetértésben még több engedményt kikényszeríteni a parasztok javára s vajon fog-e gondoskodni a legfontosabbról, a kármentesítésről? Vajon a megszállott területekről érkező hírek nem azt mutatják-e, hogy a Habsburgok nem kívánják visszaállítani az elavult s többé a nemesség számára sem előnyös feudális viszonyokat, viszont könyörtelenül elfojtják a parasztság további engedményekre irányuló követelőzéseit? Igaz, kármentesítésről egyelőre a Habsburgok sem beszélnek. De vajon nem biztosítanák-e a kármentesítést megfelelőbben mégis éppen ők, ha mérsékelt békefeltételek alapján megegyezésre jutnánk velük? Vajon nem kell-e majd lemondanunk teljesen az ausztriai piacokról, ha teljesen kivívjuk függetlenségünket Ausztriától, s vajon kárpótolhat-e minket ezért a várható veszteségért a hazai ipar előreláthatóan még hosszú ideig elhúzódó kibontakozása? Hiszen a mezőgazdasági termékek kereslete és

ára most ugyan fölöttébb kedvező, de vajon van-e ennek egyéb oka is, mint pusztán a háborús konjunktúra, amely nyilván nem tarthat örökké?

Vagyis a liberális nemesség többsége ekkor abban a hiszemben, hogy a Habsburgok többé nem lesznek képesek megfosztani Magyarországot függetlenségének mindazon elemeitől, amelyeket hat évtizedes harc után 1848 márciusában végre sikerült kivívnia, s nem is akarják megfosztani a kapitalista fejlődésnek azoktól az emeltyűitől, amelyek neki is kedvére-valóak, inkább érzett hajlandóságot lemondani Magyarország *teljes* függetlenségéről, semhogy le kelljen mondania esetleg a feudalizmusnak azokról a még megmaradt elemeiről is, amelyekhez alapvető osztályérdekei fűzték. Ez pedig szükségképpen azt jelentette, hogy a magyar forradalmat vezető osztály legfőbb feladatát ettől fogva nem abban kezdte látni, hogy megvédelmezze a kapitalista fejlődés lehetőségét a régi rend visszaállítására törekvő erők ellenében, hanem — objektive — abban, hogy megvédelmezze a kapitalista fejlődés porosz utas irányzatát a kapitalista fejlődés amerikai utas irányzatának uralomrajuttatására törekvő erők ellenében — legfőbb ellenségét tehát egyre kevésbé az ellenforradalomban és egyre inkább saját népében kezdte látni s ezért 1849 márciusában kész tett eljátszani — végső soron — ugyanazt a szerepet, amelyet a francia forradalmat vezető burzsoázia 1848 júniusában játszott el. Ebből viszont természetszerűen következett, hogy ez a tábor politikai elképzeléseinek legtalálóbb megfogalmazását most a békepárt jelszavaiban fedezte fel s többé nem érezte szükségesnek, sőt egyenesen károsnak érezte a baloldallal alig fél éve kötött szövetségének fenntartását. Nem érezte többé szükségesnek, mert most már nem félt attól, hogy az ellenforradalom megsemmisítő csapást fog mérni a forradalomra. S károsnak érezte, mert most már attól félt, hogy a baloldal, amely az ellenforradalom teljes megsemmisítéséig folytatandó harcot vallja céljának, elérhetetlen célokért harcol s ezzel veszélyezteti a — liberális nemesség többsége szerint — elérhető cél: az ellenforradalommal bizonyos engedmények árán kötendő béke elérését is. De károsnak érezte azért is, mert bármilyen hibás volt is a baloldal tömegpolitikája, a liberális nemesség a radikálisokat mégis — különben teljes joggal — a nép barátainak ismerte.

S a liberális nemesség többségének ez a politikai irányváltozása lehetővé tette a békepárt számára, hogy most már általános támadást indítson a baloldal ellen, megkísérelve a baloldalnak a hatalomból való teljes kiszorítását.

A baloldal kísérlete forradalmi diktatúra bevezetésére

A békepárt a baloldalnak a hatalomból való kiszorítását természetesen csak első lépésnek tekintette a legfőbb célja: a forradalom teljes felszámolása felé vezető úton. Ahhoz, hogy ezt a célt elérhesse, magától

értetődően nem elégedhetett meg a baloldal megbuktatásával, e cél elérésének elengedhetetlen feltétele volt Kossuth megbuktatása is, hiszen a főhatalom Kossuth kezében volt, Kossuth pedig személyében a liberális nemesség és a baloldal összefogásának, valamint az ellenforradalom teljes megsemmisítéséig folytatandó harcnak a politikáját testesítette meg. Annyi erőt azonban a békepárt tagjai még most sem éreztek magukban, hogy egyszerre mertek volna harcot indítani mind a baloldal, mind Kossuth megbuktatásáért. Ezért azt a taktikát dolgozták ki, hogy — Kemény Zsigmond szavaival — előbb

„*a)* minden erejüket Madarász megbuktatására összpontosítsák, s csak midőn Madarászban a terrorismus semmivé tétetett, akkor

b) rendezzék oppositiójukat Kossuth ellen, mint a kinek személyessége a kibékülést lehetetlenné teszi ...“

Ennek megfelelően március közepén támadást intéztek a baloldal ellen, mégpedig — hozzájuk méltó módon — Madarász László ellen irányuló rágalomhadjárat formájában. Madarászt a kivégzett Zichy Ödön hagyatékából lefoglalt s a rendőrség őrizetére bízott ékszerek egy részének elsikkasztásával vádolták meg, és abban a reményben, hogy Madarász ezt a vádat nem lesz képes megcáfolni, mert nem tárhatja majd a nyilvánosság elé, hogy a valóságban a hiányzó ékszereket a külföldi valutakészlettel alig rendelkező Honvédelmi Bizottmány diplomáciai küldetések költségeinek fedezésére fordította, vizsgálatot indíttattak ellene a képviselőház által, hogy erkölcsileg lehetetlenné tegyék a baloldal fejét. Közben pedig a Madarász személyén keresztül végső soron a forradalom ellen intézett rohamukat minden módon igyekeztek pusztán Madarász személye ellen irányuló fellépésnek tüntetni fel. Ezért az *Esti Lapok*, amely eddig soha egyetlen jó szóra sem érdemesítette Kossuth tevékenységét, most napról napra utolérhetetlen buzgalommal hirdette, milyen „tisztelt és becses minden hű polgár előtt“ „Kossuth egyénisége“. És ugyanezt a módszert követték a békepártiak a képviselőház ülésein, sőt még magánösszejöveteleken, legvadabb kártyacsatáik közepette is. Lelke legmélyén azonban a békepártiak köre — mint Kovács Lajos megvallotta — „Kossuth bukását, esetleg hatalmának megtörését, a katonai beavatkozást, katonai dictaturát és, ha kell, minden ilyes előmozdítását hazafi érdemnek és nem bűnnek tartott“.

A radikálisok persze átláttak a szitán. Megértették, hogy ha a békepártiak most még csak Madarászt támadják is, azért a harcot ezzel — minden dicsőítése dacára — Kossuth ellen is megkezdték. „... Ezen urak olly kevéssé szeretik Kossuthot — mutatott rá a *Marczius Tizenötödike* —, a milly nagyon magasztalják. De annyit csak beláthatnak, hogy azon embert, ki felé mint egy lélek néz egész Magyarország — nem nagyon háládatos munka lenne gyalázni.“ „... Magasztaljátok, pártoljátok Kossuthot *most*, mert különben a közvélemény parlamentben és azon kívül szellemileg legyilkolna, — leplezte le a békepártiak taktikáját a márciusi

fiatalok lapja — de szeretnétek kirukkolni ellene *majd*, midőn bíztok inatokban, hogy összeszerzett és conscribált többségtökkel megdönthetitek a magyar forradalom egyetlen nagy emberét."

Sőt a radikálisok azt is megértették, hogy a belpolitikai küzdelemben Madarász és Kossuth személyén túlmenően most az egész forradalom sorsa forog kockán. Amint láthatjuk, felfigyeltek arra, hogy a képviselőházban a liberális nemesség tömeges jobbratolódásának és az igazolási eljárás lebonyolításának következményeképpen kezd kialakulni a békepárt „összeszerzett és conscribált" többsége, és felismerték, hogy éppen ezért az országgyűlés fennállása, ami eddig egyik fontos feltétele volt a liberális nemesség kitartásának, a forradalom oldalán való megmaradásának, a jövőben már csak akadálya s egyre leküzdhetetlenebb akadálya lehet a szabadságharc végigvitelének, az ellenforradalom teljes megsemmisítésének. Ebből a felismerésből pedig most azt a következtetést vonták le, hogy ellentámadásba kell átmenniök, fel kell számolniok a békepárt befolyása alá kerülő országgyűlést, ki kell kergetniök a forradalom táborából a békepártiakat és a hozzájuk közeledő liberálisokat s forradalmi diktatúrát kell bevezetniök.

A radikálisok gondolatmenete, az ellentámadás megindításának, forradalmi diktatúra bevezetésének célkitűzése helyes volt: az adott helyzetben valóban semmiféle más eszközzel nem gátolhatták volna meg a forradalom belülről történő felszámolását. Az időpont azonban, amelyet nem ők választottak meg, hanem a kényszerítő szükség parancsolt rájuk, az ellentámadás megindítására a lehető legkedvezőtlenebb volt. Mert míg az egyik oldalon a liberális nemességnek egyre szélesebb csoportjai sorakoztak fel a békepárt mögött, addig a másik oldalon a baloldal most is nélkülözni volt kénytelen mind az ellenséges megszállás alatt álló főváros plebejus tömegeinek, mind a helytelen parasztpolitikája miatt törekvései iránt részvétlen parasztságnak a támogatását. Márpedig a nemzeti egységfront szűkebbre szorítása felül, a nemesség felé — a nemzeti egységfront kiszélesítését követelte meg alul, a nép felé. A forradalmi diktatúra megszervezése nem hogy kizárta volna a legszélesebb néptömegek mozgósítását, hanem éppenséggel elengedhetetlenül feltételezte ezt.

„Vulgáris burzsoá szemszögből nézve a diktatúra fogalma és a demokrácia fogalma kizárják egymást, — mutat rá Lenin. — A burzsoá, aki nem érti meg az osztályharc elméletét, aki megszokta, hogy a politika küzdőterén a burzsoázia különböző köreinek és klikkjeinek kicsinyes veszekedését lássa, diktatúrán a demokrácia összes szabadságjogainak és biztosítékainak megsemmisítését, a diktátor személye érdekében gyakorolt mindenféle önkényt és a hatalommal való visszaélést érti."[3] A való-

[3] *Lenin*, V. I.: A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban, V. I. Lenin Művei IX. Bp., 1954. 123. o.

ságban azonban, „a forradalomhoz szükség van egy vezető forradalmi kisebbségre, de a legtehetségesebb, legodaadóbb és legerélyesebb kisebbség is tehetetlen, ha nem támaszkodik embermilliónak akárcsak passzív támogatására.[4] A jakobinusok az első francia foradalomban is csak azért tudták magukhoz ragadni a hatalmat, mert a néptömegekre támaszkodtak, a vezetésük alatt álló „Konvent ugyanis — amint Lenin kiemeli — éppen a köznépnek, vagyis a városi és falusi szegényekből álló legalsóbb rétegeknek a diktatúrája volt. A polgári forradalomban ez olyan teljhatalmú szerv volt, amelynek teljes és osztatlan ura nem a nagy- vagy középburzsoázia volt, hanem az egyszerű nép, a szegénynép, vagyis éppen azok, akiket mi ‚proletariátusnak és parasztságnak' nevezünk."[5] És a forradalmi diktatúra Magyarországon is csak demokratikus diktatúra lehetett, bevezetését és fennmaradását Magyarországon is csak a néptömegek közreműködése, támogatása biztosíthatta.

A magyar forradalom többségükben nemesi származású radikálisai az országgyűlés nélküli kormányzás szükségességének felismeréséig viszonylag könnyen eljuthattak. A forradalmi *demokratikus* diktatúra szükségességének felismeréséig azonban természetesen csak jóval nehezebben juthattak el, mint az első francia forradalom jakobinus kispolgárai. De mivel látták a körülmények kedvezőtlen alakulását, mégis eljutottak eddig a felismerésig; mivel nem kerülte el figyelmüket, hogy az erőviszonyok mindinkább a békepárt javára tolódnak el, megértették, hogy most minden korábbinál nagyobb erőfeszítéseket kell tenniök tömegbefolyásuk fokozására. És ezzel politikai pályafutásuk tetőfokára emelkedtek.

A kezdeményezés érdemét most is, mint már annyiszor, a néppel leginkább összeforrott radikális, Táncsics Mihály vívta ki magának. Táncsics már március 15 első évfordulójára kiadott alkotmánytervezetében megfogalmazta a forradalmi diktatúra követelését: „Kossuth Lajos főkormányzóul újra megválasztatik; neki *a nemzet által* (tehát nem az országgyűlés által — *A szerző*) teljes hatalom adatik, hogy a szabadság kivívásában, hazánk megmentésében akadálytalanul munkálkodhassék." És ezzel a legszorosabb összefüggésben hirdette egyrészt azt a követelést, hogy „a céheknek minden neme ezennel megszüntetik", másrészt a parasztságot még mindig nyomorgató feudális kiváltságok eltörlésének és a szabadságharcban részvevő nincstelen zsellérek földhözjuttatásának szükségét.

A baloldal többi Debrecenben tartózkodó vezetője azonban Táncsics alkotmánytervezetének megjelenésekor március első felében még szembenállott ezekkel a jobbágyfelszabadítás továbbfejlesztésére irányuló kö-

[4] Сталин, И. В.: Беседа с английским писателем Г. Д. Уэллсом, И. Сталин: Вопросы ленинизма, Москва, 1935, стр. 607.

[5] *Lenin*, V. I.: Beszámoló az OSzDMP Egyesítő Kongresszusáról, V. I. Lenin Művei X, Bp., 1954. 383. o.

vetelésekkel, mert ekkor még nem jutott el a forradalmi diktatúra szükségességének felismeréséig. De a forradalmi diktatúra szükségességének felismerése két héten belül gyökeres fordulatot idézett elő a baloldal parasztpolitikájában. És március 25-én megjelent az Egyenlőségi Társulat felhívása, amely most már nemcsak a nép jogegyenlőségét hirdette, hanem az állam feladatának vallotta a nép „szegénységén is a lehetőségig könnyíteni" s amely most már a baloldal egészének nevében követelte a hazaárulók földbirtokainak felosztását a nincstelenek között.

Ez az ugrásszerű előrelépés megmutatja, milyen nagy súlyt helyezett most a baloldal megcsappant tömegbefolyásának fokozására. A baloldal azonban elkésett. A baloldal nem tehette jóvá egycsapásra parasztpolitikájának terén eddig elkövetett mélységes hibáit. Az Egyenlőségi Társulat felhívása nyilvánvalóan csak igen kevés helyre juthatott el. S bár a *Debreceni Lapok* is hangoztatta most már, hogy haladéktalanul meg kell szüntetni „a népet sújtó és létező régi hűbéri viszonyok maradványait, minők a kisebb úgynevezett királyi haszonvételek, bor, hús és más mérések, minők az irtványok, a szőlődézma," — a *Debreceni Lapokat* sem igen olvasták falun. De ha tudomást szereztek is volna a legszélesebb paraszti tömegek a baloldal új követeléseiről, ez sem lett volna elégséges. A parasztok mozgósítását felhívások önmagukban még nem biztosíthatták, a parasztok megszervezése céljából az Egyenlőségi Társulat kiküldötteinek százával kellett volna bejárniok a falvakat. Debrecenben pedig a baloldalnak sokkal kevesebb híve tartózkodott, semhogy megközelítőleg is elegendő számban indulhattak volna most vidékre ilyen szervezők. És ha rendelkezett is volna a baloldal kellő számú szervezővel, akkor sem oldhatta volna meg most már a feladatot. Jelentős paraszti tömegek mozgósítása ebben az esetben is hosszabb időbe tellett volna, a baloldal azonban egyetlen napig sem késhetett többé a forradalmi diktatúra bevezetésének kísérletével. Már csak azért sem, mert ekkor már közvetlenül küszöbön állott Görgey főparancsnoki kinevezése, s ha egyszer Görgey kezébe megy át a honvédsereg főerőinek irányítása, akkor a békepárt erejét többé talán a legszélesebb paraszti tömegek sem ellensúlyozhatták volna.

A baloldal tehát nem várakozhatott az Egyenlőségi Társulat felhívásában foglaltak falusi visszhangjára. A baloldal Debrecenben tartózkodó vezetői már a felhívás közzétételének előestéjén, március 24-én kénytelenek voltak felkeresni Kossuthot, hogy felszólítsák őt követeléseik támogatására. S ez annyit jelentett, hogy bár most végre megértették a paraszti tömegek megnyerésének fontosságát, pillanatnyilag mégis e tömegek támogatásáról lemondva kellett megindítaniok harcukat a forradalmi diktatúra megszervezéséért. Vagyis szükségképpen helytelen, célra nem vezethető módszerekhez kellett folyamodniok.

Maguk a közvetlen feladatok, amelyeket a baloldal a Kossuth vezetésével részben radikálisokból, részben pedig a radikálisokkal való össze-

fogás politikájához továbbra is hű — most már csak a középbirtokos nemesség kisebbségét képviselő — liberális politikusokból alakítandó diktatórikus kormány elé kitűzött, helyesek voltak. „Azok a feladatok . . ., amelyeket Marx 1848-ban a forradalmi kormány vagy a diktatúra elé tűzött, tartalmukra nézve mindenekelőtt a demokratikus forradalomra vonatkoztak: védekezés az ellenforradalommal szemben és tényleges eltávolítása mindannak, ami ellentmond a nép szuverénitásának."[6] És a baloldal tervei alapjábanvéve kielégítették ezeket a követelményeket. A forradalmi diktatúra legfőbb feladatát a baloldal — helyesen — az ellenforradalom teljes megsemmisítésében, az ország függetlenségének maradéktalan biztosításában jelölte meg. „Nekünk nincs a Habsburg-családdal kiegyenlíteni valónk: vele viszonyban nem állunk többé soha," szögezte le alkotmánytervezetében Táncsics. S e legfőbb feladat megvalósításának érdekében a baloldal kérlelhetetlen harcot hirdetett mindazokkal szemben, akiktől nem idegen a Habsburgokkal felveendő béketárgyalások gondolata. „A ki köztünk ezentúl is még az áruló Habsburg-családdal kiegyenlíthetésről álmodozik: azt mint ellenségünket fogjuk tekinteni," írta Táncsics ugyanitt.

És hasonlóképpen helyesen jelölték meg a radikálisok a forradalmi demokratikus diktatúra bevezetésére szükséges legfontosabb gyakorlati tennivalókat is. A két legsürgősebb teendő — mutattak rá a baloldal Kossuthnál megjelent vezetői — a honvédseregben elburjánzó árulás kiirtása és a sereg forradalmi irányítás alá helyezése, valamint a többségében most már jobbratolódó liberális nemesség hatalmi helyzetének legfőbb biztosítékát képező országgyűlés kiküszöbölése. „Görgey állíttassék — követelték tehát — volt tényei, engedetlenségei miatt haditörvényszék elébe, s ha ez el nem marasztalná, az esetben se alkalmaztassék semmire sem", a honvédsereg főparancsnokává pedig Bemet nevezzék ki, s ezzel párhuzamosan „a képviselőházban határoztassék el az, hogy a míg az ellenség a hazából ki nem űzetik és a haza békéje teljesen nem biztosíttatik, addig a képviselőház ülései függesztessenek fel".

De hogy miként tegyék meg ezeket a — csakugyan elengedhetetlen — lépéseket: azt a baloldal vezetői már nem tudták megfelelően kimódolni. Azt hitték ugyanis, hogy ha a széles néptömegek mozgósításáról pillanatnyilag még le kell is mondaniok, e tömegek erejét helyettesíthetik — Kossuth személyes súlyával. Ezért keresték fel most — Táncsics kivételével, aki alkotmánytervezetében magától értetődően a néphez fordult — Kossuthot; ezért fordultak hozzá azzal az indítvánnyal, hogy ő vegye rá az országgyűlést önmagának önkéntes elnapolására, pedig a képviselőket az országgyűlés feloszlatására még Kossuth népszerűsége sem bírhatta rá, hanem egyedül a nép tízezrei kényszeríthették volna; ezért kívánták, hogy Görgeyt seregének éléről ő távolíttassa el haditörvény-

[6] *Lenin.* A szociáldemokrácia két taktikája 125. o.

szék által vagy egyenesen egyszerű leváltás útján, holott Görgey helyzetének megingatására ugyanígy egyedül saját seregének egyszerű honvédei lehettek képesek.

Nem csodálatos tehát, hogy Kossuth a baloldal — egyébként nagyobbrészt általa is helyeselt — terveit nem tartotta kivihetőeknek. Kossuth — nem vitás — maga is szívesen látta volna a honvédsereg főerőit megbízható parancsnok kezében. De érezte, hogy Görgey eltávolításához nincs elég ereje, sőt ekkor már azt sem titkolhatta maga előtt, hogy mivel Görgeyt még a VII. hadtest éléről sem képes elűzni, emiatt rövidesen kénytelen lesz — a baloldal követelésével ellentétben — éppen őrá ruházni a főhadszíntéren összpontosított egész sereg vezérletét, s ezért önmagával is meg most a baloldal nála megjelent vezetőivel is igyekezett elhitetni, hogy Görgey nem is olyan hűtlen, mint amilyennek különben valamennyien tudták. Azt viszont Kossuth sem tagadta, hogy a képviselőházban kialakult helyzet, a békepárt növekvő befolyása a képviselőház centrumára tarthatatlan állapotokat idéz elő. De Kossuth azt is tudta, hogy bár a képviselőház az utóbbi félévben minden javaslatát készségesen magáévá tette, ha most az országgyűlés elnapolásának indítványával lépne a képviselők elé, jóvátehetetlen kudarcot vallana. Ezért arra az álláspontra helyezkedett, hogy az országgyűlést fel kell ugyan oszlatni, de nem tüstént, hanem csak akkor, ha a honvédsereg főerőinek sikerül majd kivívniok első jelentősebb győzelmeiket (amelyek egyébként már nem várathatnak magukra sokáig). Sőt ehhez azt is hozzáfűzte, hogy akkor, az országgyűlés feloszlatása után viszont már nem is lesz szükséges szakítani a parlamentáris módszerekkel, hanem új választást lehet majd kiírni, mert a választásokon a katonai sikerek hatására nyilván rendre meg fognak majd bukni a békepártiak, a kishitűség apostolai. Kossuth tisztánlátását ugyanis ebben a kérdésben megzavarták osztálykötöttségei: Kossuth minden belpolitikai nehézség forrását egyedül a nemesség békepárti kisebbségében vélte felfedezni, a radikálisoktól eltérően nem figyelt fel a nemesség liberális többségének tömeges jobbratolódására, s még kevésbé látta előre, hogy az eljövendő katonai sikerek a liberális nemesség zömében éppen nem a forradalmi elszántságot fogják fokozni, hanem ellenkezőleg: azt a meggyőződést fogják öregbíteni, hogy most már végképp elérkezett az ideje a Habsburgokkal tervezett békealkudozások megkezdésének.

Kossuth ilyetén elutasító magatartásának következtében a baloldal vezetői, amint az idő sürgető voltára való tekintettel előbb kénytelenek voltak eltekinteni a legszélesebb néptömegek mozgósításának — ismételjük: valójában egyedül kielégítő — módszerétől, most kénytelenek voltak lemondani Kossuth támogatásáról is. És ez azt jelentette, hogy többé már maguk sem remélhették a forradalmi diktatúra bevezetésének sikerét. Igaz, Irányi Dániel március 25-én mindenesetre javaslatot terjesztett a képviselőház elé, indítványozva, hogy a Honvédelmi Bizottmány elnökét

ruházzák fel az országgyűlés elnapolásának jogával. S az is tény, hogy a baloldal március 30-án még egyszer megkísérelte — persze megint csak fogyatékos módon — megnyerni a legszélesebb közvéleményt legalább is célkitűzései egy részének: a *Marczius Tizenötödike* és a *Debreczeni Lapok* hasábjain az országgyűlés feloszlatását követelve. Ezek a próbálkozások azonban szintén eredménytelenek maradtak: Irányi javaslatát a ház napirendre sem tűzte, a radikális sajtó felhívásaira pedig nem érkezett válasz. Csak annyi történt, hogy a parlamentarizmushoz ragaszkodó liberálisok előtt lelepleződött a baloldal antiparlamentarizmusa, újabb híveket szerezve ezáltal az országgyűlés védelmezőjének szerepében tetszelgő békepárt számára, s a békepárt előtt teljesen lelepleződött a baloldal gyengesége, újabb ösztönzést adva ezáltal néki a baloldal ellen intézendő támadásokra.

Az országgyűlés azonban változatlanul helyén maradt, egyre szilárdabb fellegvárává alakulva a békepártnak, s a honvédsereg főerőinek parancsnoksága végképp Görgey kezébe ment át, egyre kétségesebbé téve így, képes lesz-e a nemzet learatni a most már valóban küszöbönálló győzelmek gyümölcseit.

A TAVASZI HADJÁRAT ELSŐ SZAKASZA: A GÖDÖLLŐI CSATA

Április 1-én a honvédsereg főerői harmadszor is támadásba lendültek, hogy megkíséreljék újból magukhoz ragadni a kezdeményezést a főhadszíntéren. Az új támadás tervét még Vetter dolgozta ki, mindjárt a Tisza balpartjára történt visszavonulás után. Eszerint az I., a II. és a III. hadtestnek most Eger és Gyöngyös között egyesülnie kellett a VII. hadtesttel, hogy a Gyöngyösön át Pest felé vezető országút mentén mérjenek megsemmisítő csapást Windischgraetz főerőire, Cibakházánál pedig egyedül Asbóth Lajos ezredes gyenge hadosztálya maradt hátra az ellenséges erők minél nagyobb részének foglalkoztatása céljából. S Damjanich, Aulich és Klapka honvédei, feledve korábbi fáradalmaikat s leküzdve a hirtelen beálló tavaszi esőzések által feneketlen sártengerré alakított utakat, április 1-én már csakugyan Gyöngyös alatt állottak, az Erdélyből érkező hírek hatására lelkesedéssel, törhetetlen harci kedvvel szívükben.

A magyar fősereg létszáma még ekkor is alig 52 ezer főre rúgott, Windischgraetz pedig most, Schlick hadtestével és más segédcsapatokkal egyesülve, mintegy 55 ezer emberrel rendelkezett a főhadszíntéren. Az ellenséges főerők megsemmisítésére tehát csak abban az esetben nyílott reális lehetőség, ha az összpontosított magyar seregnek sikerül őket megosztania s részenkint szétzúznia. Ez azonban nem volt kivihetetlen feladat. Windischgraetz, mivel nem tudta, merről kell várnia a magyar sereg támadását, csapatait rendkívül ügyetlenül szétszórta: a Gyöngyösről Pest felé vezető országút mentén egyedül Schlick (III. számú) hadtestét állí-

totta fel Hatvan és Gödöllő között, Jelačić (I. számú) hadtestét továbbra is eddigi tartózkodási helyén, Cegléd környékén hagyta, Ladislaus Wrbna-Freudenthal gróf altábornagy (II. számú) hadtestének legnagyobb részét — megosztva — Budapest, Vác, sőt Esztergom őrizetével bízta meg, Georg Ramberg altábornagy hadosztályát pedig egyenesen Balassagyarmatra küldte a Duna balpartján Komárom felé vezető utak elzárására. Igaz, előrelátható volt, hogy ha a magyar főerők megindulnak Gyöngyösről, akkor Jelačić Asbóth tüntetései ellenére is egyesülni fog Schlickkel Gödöllő táján, de előrelátható volt az is, hogy ha a magyar seregnek ezt a két hadtestet nagy gyorsasággal sikerül elvágnia Gödöllőnél Windischgraetz többi csapataitól, akkor megsemmisítő vereséget mérhet ott rájuk, hiszen az ellenség Gödöllőnél még Jelačić és Schlick egyesülése esetén is csak mintegy 30 ezer embert állíthatott szembe a több mint másfélszerte nagyobb magyar sereggel.

Ezt a lehetőséget felismerve, március 30-án, amikor Kossuth az egri főhadiszállásra érkezvén, haditanácsba hívta egybe a honvédsereg hadtestparancsnokait, Klapka azt a javaslatot tette, hogy az 1-én megindítandó támadást a magyar sereg ismét különváltan, két hadoszlopban hajtsa végre. A Gyöngyösről Pest felé vezető országúton csak a VII. hadtest támadjon arcban, s míg ez magára vonja az ellenséges erők zömét, aközben a másik három hadtest, Jászárokszállás, Jászberény, Nagykáta, Isaszeg és Kerepes vonalán nyomulva előre, kerüljön balról az ellenség oldalába és hátába. Majd pedig, végbemenvén ez a bekerítő hadmozdulat, április 7-én a négy hadtest Gödöllőnél egyidőben mérjen minden irányból megsemmisítő csapást az ellenség két elszigetelt hadtestére.

Ez a terv rendkívül merész, sokat kockáztató volt. Hiszen ha a tervet nem hajtják végre kellő gyorsasággal, vagy ha az egyéb körülmények folytán még végrehajtása közben lelepleződik az ellenség előtt, akkor ennek következtében éppenséggel nem az ellenségnek, hanem a különváló VII. hadtestnek lehetett teljes megsemmisülés a sorsa. A VII. hadtest pusztulása pedig nem kevesebbet vont volna maga után, mint azt, hogy a honvédseregnek ismét fel kell hagynia és jó időre fel kell hagynia a stratégiai ellentámadás kísérletével. A haditanács mégis elfogadta Klapka indítványát. Elfogadta — nyilván Kossuth kezdeményezésére — azért, mivel csupán ennek a — még oly kockáztató — tervnek a megvalósítása esetén lehetett remény az ellenséges főerők teljes megsemmisítésére. Kossuth pedig — tudjuk — az ellenforradalom fegyveres erőinek megsemmisítésében látta a honvédsereg legfőbb feladatát, amint az ellenforradalom tökéletes szétzúzásában látta a szabadságharc legfőbb politikai feladatát is.

A hatvani győzelem

Április 1-én a magyar sereg megkezdte hát az Egerben végleges formába öntött haditerv kivitelezését. A VII. hadtest az országút mentén délnyugat felé Hortig nyomult előre, a másik három hadtest pedig ezzel egyidőben megindult dél felé. De ugyanezen a napon megmozdult az ellenség is. Jelačić Ceglédről a várakozásnak megfelelően útnak eredt északnyugatra, Gödöllő felé, Schlick pedig Hatvanon át az országút mentén északkelet felé tört előre, hogy erőszakos felderítést hajtson végre az általa Gyöngyös körül feltételezett honvédcsapatok erejének megismerése céljából.

Schlick előőrsei Hort alatt csakhamar beleütköztek a VII. hadtest előrenyomuló oszlopaiba s kénytelenek voltak visszatérni Hatvanba. Schlick ekkor elhatározta, hogy másnap, 2-án megtámadja a szembenálló magyar sereget, „nagy vacsorát rendelt a hatvani prépost lakában, s kérkedve szólítá fel a város előbbkelőit, néznék a nyulászatot, melyet a magyar táborban tartand". Másnap azonban a császáriak nyulászat helyett nyúlfutásnál is sebesebb visszavonulásukkal gyönyörködtették a hatvaniakat.

A hatvani ütközetben a VII. hadtestet a „helyettes" főparancsnokká kinevezett Görgey helyett Gáspár András ezredes, a császári hadsereg volt tisztje, Görgey kipróbált híve vezényelte. Maga Görgey Gyöngyösön mindvégig tétlenül hallgatta az ágyúszót azzal az indokolással, hogy Gáspár, akinek „még nem volt alkalma... csatát önállólag vezényleni, — mutassa meg, mit tud, érdemeljen ki magának egy tábornokságot". S Gáspár Hatvannál csakugyan el is nyerte a tábornoki rendfokozatot, bár a valóságban sem ekkor, sem a későbbiek során nem a tábornoki címre, hanem csupán Görgey bizalmára mutatta magát méltónak.

A hatvani ütközet heves tüzérségi párbajjal kezdődött, s ebben az ellenséges tüzérség erőfölénye dacára mindinkább alulmaradt. Gáspár azonban nem rendelte el idejében a rohamot, hanem átengedte a kezdeményezést Schlicknek, mindaddig pusztán védelemre határozván el magát, amíg erősítéseket nem kap. Schlick pedig nem késett kihasználni Gáspár mulasztását, maga indított rohamot az egész vonalon s érzékeny veszteséget mért a magyar seregre, már-már visszavonulásra kényszerítve Gáspárt. Ekkor azonban a magyar sereg balszárnyán megjelentek azok a segélycsapatok, amelyeket Damjanich rendelt ki Jászárokszálláson álló hadtestéből József Wysocki ezredesnek, a lengyel légió parancsnokának vezetésével a VII. hadtest támogatására. S a lengyel légió, a vörössipkás kassai 9. honvédzászlóalj és a Wysocki parancsnoksága alá helyezett többi alakulat váratlan beavatkozása megfordította a már vereséggel fenyegető ütközet kimenetelét: a VII. hadtest katonái most, új erőre kapva, maguk is ellentámadásba mentek át s előbb Hatvan falai közé vetették vissza az ellenséget, majd az ütközet hírére a csatatérre siető

(s egyébként január eleje óta altábornagyi rangban az országos főhadparancsnok tisztét ellátó) Kiss Ernő vezetésével véres utcai harcokban onnan is kiverték.

A hatvani ütközet így Görgey távolmaradása és Gáspár tétlensége ellenére is fényes győzelemmel zárult. S a győzelem többet jelentett egyetlen ütközet megnyerésénél: a honvédek hatvani helytállása a haditervnek megfelelően csakugyan alkalmas volt elhitetni az ellenséggel, hogy a Gyöngyös és Pest közötti országúton a magyar sereg főerői jelentek meg. Görgey azonban veszendőbe hagyta menni ezt az eredményt: a balszárnyon támadó hadoszlopot olyan módon vezényelte, hogy alig két nap alatt le kellett lepleződniök az ellenség előtt a honvédsereg valóságos terveinek, le kellett lepleződnie annak, hogy a honvédsereg főerőinek zöme a valóságban a balszárnyon tör előre.

Pedig Windischgraetz még április 4-én is abban a hiszemben volt, hogy Hatvannál a magyar sereg zöme vonult fel, s ezért úgy határozott, hogy másnap — most már nemcsak Schlick hadtestével, hanem a közeledő Jelačićéval is — összpontosított csapást fog mérni Hatvanra. És ha Windischgraetz ezt a tervet végre is hajtja, akkor valósággal belerohant volna saját vesztébe. Mert ha most az ellenséges sereg Gödöllőről kimozdul kelet felé, akkor a balszárnyon előrenyomuló magyar hadoszlopnak nem 7-én, hanem talán már 6-án sikerült volna az ellenség hátába kerülnie. Windischgraetz azonban 5-én hajnalban megkapta Jelačić jelentését az előző napi tápióbicskei ütközetről, s ez — teljesen érthető módon — arra bírta, hogy azonnal felhagyjon a Hatvan ellen tervezett támadás gondolatával. Mert ebből a jelentésből kétségbevonhatatlanul kiviláglott, hogy a magyar sereg zöme nem — amint a császáriakkal elhitetni kívánta — Hatvannál, hanem — amint ténylegesen volt is — a Tápió vonalán helyezkedik el s nyilvánvalóan átkarolni igyekszik Windischgraetz jobbszárnyát.

A tápióbicskei győzelem

Tápióbicskére a magyar zöm előhadául szolgáló I. hadtestnek az eredeti menetterv szerint április 4-én kellett megérkeznie. Ezt a tervet azonban Görgeynek aznap reggel meg kellett volna változtatnia. Április 4-én hajnalban ugyanis híre jött a magyar táborba annak, hogy Jelačić Gödöllő felé vonuló hadteste északnyugati irányban már túlhaladt ugyan Tápióbicskén, de hátvéde egyelőre még a községben tartózkodik. És a magyar seregnek az adott helyzetben mindennél fontosabb érdeke fűződött ahhoz, hogy a balszárnyon előrehatoló oszlopát láthatatlanná tegye az ellenség előtt, hiszen különben nem tarthatta titokban haditervét.

A haditerv értelmi szerzője, Klapka azonban, mintha csak el akart volna büszkélkedni az ellenségnek tervével, amely pedig minden ötletessége ellenére is eddig csupán azzal az eredménnyel járt, hogy meg-

szerezte neki a tábornoki kinevezést, s amelynek megvalósulását bármely elhamarkodott lépés csak keresztezhette: ahelyett, hogy a Jelačić helyzetéről szóló hír vétele után azonnal mozdulatlanságra utasította volna hadtestét, éppen ellenkezőleg: azonnal megindult Tápióbicske felé. Görgey pedig hagyta, hadd ütközzék meg az ellenséggel! Görgey ugyanis nem átallotta azt a tanulságot vonni le a hatvani ütközet kimeneteléből, hogy a legokosabb, amit tehet, az, ha hadtestparancsnokait engedi teljesen a maguk elhatározása szerint eljárni, azaz ha teljesen megszünteti a közös feladatok végrehajtásával megbízott hadtestek olyannyira szükséges közös irányítását s maga pusztán arra szorítkozik, hogy csak „a legnagyobb veszély percei"-ben avatkozzék bele az eseményekbe. Holott ilyen vezetéssel a világ legjobb hadserege is alig kerülheti el a legnagyobb veszélyt, döntő győzelem kivívására pedig egyáltalán nem is számíthat.

Klapka könnyelműségének és Görgey — enyhén szólva is — felelőtlenségről tanúskodó tétlenségének azután sokszáz magyar honvéd életével adta meg az árát: Mert alig kelt át az I. hadtest fele a mocsaras Tápió egyetlen hídján, még mielőtt a csapatok a menetoszlopból kibontakozhattak volna, az ellenség máris megrohanta őket és, fejvesztettséget keltve soraikban, egy részüket belekergette a Tápió áthatolhatatlan ingoványaiba. Akiknek pedig sikerült ismét átvergődniök a hídon, azok is csak az ellenség alacsony számának köszönhették, hogy Nagykáta felé futva, megmenekülhettek a biztos pusztulástól.

Egyetlen kedvező eredményt mégis hozhatott volna a riadt menekülés (amelyben egyébként maga az újdonsült tábornok, Klapka járt az élen): még inkább meggyökereztethette volna az ellenségben azt a hitet, hogy a honvédsereg főerőinek zöme Hatvannál áll. Hiszen Windischgraetz csak jelentéktelen erőknek gondolhatta volna azokat a honvédcsapatokat, amelyeket alig két császári dandárnak — ennyire rúgott Jelačić utóvédje — egymagában is sikerült visszavernie. Görgey azonban most már elszánta magát a közbelépésre. De ahelyett, hogy megelégedett volna az I. hadtest menekülő csoportjainak megmentésével és rendezésével, arra utasította a Nagykátánál elhelyezkedő Damjanichot, hogy ő is avatkozzék bele a harcba és — mint Hatvannál is tette — fordítsa meg az ütközet kimenetelét.

Most tehát ellentámadásra indultak Damjanich honvédei. A vörössipkások és méltó társaik, a szegedi 3. honvédzászlóalj rettenthetetlen harcosai szuronyszegezve visszafoglalták az ellenség által időközben megszállott Tápió-hidat, benyomultak Tápióbicskére és a császáriakat a faluból is kiverték. Majd Nagy Sándor József ezredes huszárjai egészen Tápióságig üldözték az ellenséget, amely végül is csak Kókán mert ismét megállapodni.

Tápióbicskét így a III. hadtest bátor katonái a honvédek futásának színhelyéből a honvédsereg újabb győzelmének színhelyévé változtatták

át. De a tápióbicskei győzelem — a hadjárat egészének szempontjából vizsgálva — felért egy vereséggel. Mert a honvédek tápióbicskei helytállása nemcsak arról győzte meg az ellenséget, hogy a honvédsereg bővelkedik igazi katonai erényekben, hanem arról is, hogy a honvédsereg főerőinek zöme — minden eddigi látszat ellenére — nem Hatvannál, hanem Gödöllőtől délkeletre áll s nyilvánvalóan Windischgraetz jobbszárnyának átkarolására készül.

Az isaszegi győzelem

Görgey, bár maga is tisztában volt azzal, hogy a tápióbicskei ütközetben lelepleződtek a honvédsereg szándékai az ellenség előtt, mit sem tartott szükségesnek változtatni az eredeti haditerven. A további menettervet úgy állapította meg tehát, hogy az I. és a III. hadtest 6-án vonuljon Isaszegre, a II. Dányra, a VII. hadtest pedig, amelynek 5-ig változatlanul hatvani állásában kellett maradnia, hogy időt engedjen a balszárnyon támadó három hadtestnek az átkaroló mozdulat megtételére, 6-án szintén induljon meg s nyomuljon előre Aszódig. S továbbra is április 7-ben jelölte meg az összpontosított támadás napját, amikor a VII. hadtestnek északkelet s a másik három hadtestnek dél—délkelet felől egyidőben Gödöllő ellen kell majd nyomulnia, a Klapka balszárnyán elhelyezkedő hadosztálynak pedig Kerepesnél elvágnia a Gödöllőről Pestre vezető országutat, az ellenség hátrálási vonalát.

Ez a terv azonban, amilyen helyesnek látszott Tápióbicske előtt, annyira kivihetetlen volt Tápióbicske után. Mert az ellenség természetesen nem mutatkozott hajlandónak arra, hogy Gödöllőnél tétlenül várakozzék mindaddig, amíg a honvédsereg harapófogóba nem szorítja. S éppen ezért Jelačić nem folytatta visszavonulását egészen Gödöllőig, hanem április 6-án reggel megállapodott Isaszegnél s még déltájban felvette a harcot Damjanich és Klapka hadtesteivel, amelyek a menetterv értelmében megkísérelték az Isaszegre való benyomulást. És a magyar sereg most ismét olyan válságos helyzetbe került, mint alig két napja Tápióbicskénél. A balszárnyon felvonuló I. hadtest ugyanis, amely hamarabb ért Isaszeg alá, a váratlan ellenállás hatására megint meghátrált és rendetlen menekülésbe kezdett, kitéve ezzel a jobbszárnyon mindvégig rendületlenül helytálló III. hadtestet a baloldalról történő bekeríttetés és a megsemmisülés veszélyének.

A helyzetet most csak Aulich tábornok öntevékeny fellépése mentette meg. Aulich, míg Görgey ebéd utáni pihenőjét tartotta a kókai temetőben, az ágyúdörgésből értesülvén az ütközet megindulásáról s Damjanich által is sürgetve, tartalékul szolgáló hadtestével Isaszegre sietett és belevetette magát a küzdelembe, ezzel ismét bátorságot keltve az I. hadtest katonáiban is. Klapka visszafordult és, mire Görgey végre megérkezett az

ütközet színterére, Aulich támogatásával már újból előrenyomulóban volt. Sőt a helyzetet most egyszeriben páratlanul kedvezővé változtatta a magyar seregre nézve egy Windischgraetz által elkövetett baklövés. Windischgraetz ugyanis Schlick Gödöllőtől keletre, Pusztabesnyőnél felállított s mindeddig tétlenül várakozó hadtestének két hadosztálya közül az egyiket ekkor Jelačić erősítésére Isaszeg alá küldte. Ezzel pedig megnyitotta az utat a hátramaradt hadosztályánál jóval erősebb VII. hadtest előtt Gödöllő felé. És így, amennyire nem volt többé lehetséges, hogy a magyar sereg az eredeti haditervnek megfelelően 7-én, Kerepes, Isaszeg és Aszód felől egyszerre támadva, Gödöllőnél bekerítse Windischgraetz főerőit, annyira lehetővé vált, hogy Gáspár, elsöpörve a vele szemben álló ellenséges hadosztályt s azután benyomulva Gödöllőre, még 6-án az ellenség hátába kerüljön és a magyar sereg ugyancsak még aznap Isaszegnél kerítse be és semmisítse meg az ellenséget.

Gáspár azonban a menetterv előírása szerint megérkezvén Aszód vonalára, feladatát aznapra bevégezettnek vélte. Görgey pedig, bár maga is felismerte a haditerv módosításának szükségét, nem küldött neki újabb parancsot további támadásra. Görgey utóbb azzal igyekezett mentegetőzni, hogy azt hitte, Gáspár magától is folytatja előrenyomulását, meghallván Isaszeg felől a harcizajt. Csakhogy Gáspár sokkal hűségesebb tanítványa volt Görgeynek, semhogy akkor tanúsított volna öntevékenységet, amikor az ellenség teljes megsemmisítése forgott kockán. Így pedig, bár az isaszegi ütközet ismét fényes győzelemmel végződött a honvédsereg számára, az ellenségnek sikerült megmenekülnie a megsemmisülés veszélyétől. Windischgraetz a beálló éjszaka jótékony leple alatt csapatait visszavonta Gödöllőre, másnap pedig, kibújva a gyűrűből, egész seregével Pest falai közé hátrált. A honvédsereggel tartó Kossuth 7-én már Gödöllőről küldhette üdvözletét a Duna—Tisza közének felszabadított lakóihoz s aznap este ugyanabban az ágyban hajthatta nyugovóra fejét, amelyből „reggel riadva szökött ki Windischgraetz, — futásban keresve menedéket..." Az ellenséges főerők megsemmisítése azonban továbbra is a honvédsereg előtt álló feladat maradt.

A győzelemsorozat legfőbb forrása: az egyszerű honvédek hősiessége

De a honvédsereg főerői által április első hetében kivívott ragyogó győzelemsorozat így is nagyjelentőségű volt. „Egy ötmilliónyi kis népnek az elszántságán és lelkesedésén megtörik a 36 milliónyi osztrákság hatalma," állapította meg már a hét végén Engels.[7] Tisztában voltak ezzel még az udvarban is: ezért csapták el az isaszegi ütközet első hírének hallatára az addig oly nagy kegyben tartott Windischgraetzet, s ezért ne-

[7] Marx, Engels és a 48-as magyar forradalom. Szocializmus, 1908—9., 444. o.

veztek ki helyette most új főparancsnokot a császári hadak élére, Ludwig Welden báró táborszernagy személyében. A kamarilla azonban rossz helyen keresgélt, amikor a hadvezér személyében vélte felfedezni a váratlan vereségek legfőbb okát. Hiszen bár Windischgraetz kétségkívül díszpéldánya lehetett a tehetségtelen császári tábornoknak s bár „tény, hogy az osztrákok, mikor győznek Magyarországon... — Engels találó megjegyzése szerint — nem hadvezéreik által, hanem hadvezéreik dacára győznek,"[8] a magyar sereg élén sem állott minden szempontból rátermett hadvezér, olyan, akiben egyesült volna a kellő katonai szaktudás a nélkülözhetetlen forradalmi eltökéltséggel, az ellenség teljes megsemmisítésének egyedül helyes célkitűzésével, ellenkezőleg: a magyar sereg élén olyan hadvezér állott, aki a liberális nemességnek ekkor már a többsége által vallott politikához híven beérte taktikai jellegű győzelmekkel.

A honvédsereg egymást követő sikereinek legfőbb oka nem a hadvezetés különbözőségében rejlett s még kevésbé a szembenálló seregek létszám- vagy felszerelésbeli különbségében — hiszen a császári sereg mind létszámát, mind felszerelését tekintve felülmúlta a magyar sereget —, hanem — a mögöttes területek lakosságának odaadásában megmutatkozó különbségekről most nem is beszélve — mindenekfölött a szembenálló harcosok szellemének eltérő voltában. „Az ellenség számos, de gyáva, mert rossz ügyért küzd, zsarnok parancs viszi őt a tűzbe, nem szent lelkesedés, mi nem vagyunk olyan számosak, hanem bátrak; — mi a hazáért, a szabadságért küzdünk," állapíthatta meg joggal Kossuth. Mert a magyar honvédek erejét valóban meg kellett sokszoroznia annak a tudatnak, hogy — az ellenségtől eltérően — igazságos ügyért harcolnak. Amint „a győzelmet minden háborúban végeredményben azoknak a tömegeknek harci szelleme határozza meg, amelyek a csatatéren vérüket ontják. Az a meggyőződés, hogy a háború igazságos, annak tudata, hogy fel kell áldoznunk életünket testvéreink boldogulásáért, fokozza a katonák harci szellemét és hallatlan nehézségek elviselésére készteti őket"[9] S hogy ez a lenini tétel a magyar szabadságharc győzelmeinek is alapvető magyarázatát adja, erre nemcsak elméleti úton következtethetünk. A honvédsereg harcosai maguk hangoztatták — amint Horváth Mihály feljegyezte: „Igen, mi győzni fogunk, mert tudjuk, miért vívunk, míg azok ott a másik oldalon nem tudják, miért harcolnak."

És ezt a meggyőződésüket a magyar honvédek nemcsak hangoztatták, hanem tetteikben is kifejezésre juttatták. A magyar honvédek 1848—49-ben olyan tetteket hajtottak végre, amilyenekkel csak forradalmi népek, szabadságukért harcoló népek hadseregei büszkélkedhetnek, reakciós, ellenforradalmi hadseregek sohasem. A császári hadseregben elképzelhe-

[8] U. o. 444—445. o.
[9] *Lenin*, V. I.: Beszéd a Rogozsszkij-Szimonovszkij kerület széleskörű munkás- és katonakonferenciáján, V. I. Lenin Művei XXXI. Bp., 1951. 131. o.

tetlen lett volna, hogy visszavonulóban lévő csapatok megforduljanak és ismét támadásba menjenek át azért, hogy kiszabadítsák az ellenség kezéből foglyul esett parancsnokukat, amint azt a 19. gyalogezrednek a honvédsereg kötelékében harcoló zászlóalja tette. A császári hadseregben elképzelhetetlen lett volna, hogy két zászlóalj legénysége összekülönbözzék azon, melyiküknek rohamozza meg előbb az ellenség állását, amint az a tápióbicskei ütközetben történt, amikor sem a 3., sem a 9. honvédzászlóalj harcosai nem akartak lemondani társaik javára a Tápió-híd visszafoglalásának dicsőségéről. A császári hadseregben elképzelhetetlen lett volna, hogy valamely alakulat katonái maguk követeljék harc közben megfutamodott társaiknak haditörvényszék elé állíttatását, amint azt ugyancsak a vörössipkások tették a tápióbicskei ütközet után. És a császári hadseregben még sok minden elképzelhetetlen lett volna, ami a magyar honvédek soraiban magától értetődő, természetszerű volt.

És — tegyük hozzá — ezek a katonai erények nem csupán egyes kiváló alakulatok tagjainak jellemvonásai voltak. A tavaszi hadjáratban kiemelkedő hírnevet szereztek ugyan maguknak a kassai vörössipkások, olyannyira, hogy a hadügyminisztérium már április 8-án kitüntető jelvényként vezette be a vörös sipkát más, hasonló hősiességet tanúsító csapatok számára is. A honvédseregnek azonban csakhamar tucatszámra voltak vörössipkás zászlóaljai...

Itt keresendő tehát a magyar honvédseregnek az a tulajdonsága, amelyben az ellenség mindvégig képtelen volt felülmúlni. De — ne feledjük — a szabadságharc igazságosságának tudatából fakadó hősiesség tömeges jelentkezése egymagában még nem biztosíthatta az ellenség megsemmisítő vereségét. Ehhez a honvédek hősiességének mindenekfölött forradalmi hadvezetéssel kellett volna párosulnia. És ez éppen a főseregben hiányzott. Mert a főseregnek voltak kiváló hadosztályparancsnokai, olyanok, mint Wysocki vagy Nagy Sándor ezredesek, voltak méltán nagyhírű hadtestparancsnokai is Damjanich és Aulich tábornokok személyében, legfőbb vezetése azonban békepárti kézben volt. Ez a helyzet pedig lehetetlenné tette, hogy a főssereg még oly dicsőséges tavaszi hadjárata is teljes sikerre, az ellenség teljes megsemmisítésére vezessen.

JEGYZETEK

A fentiekben tárgyalt kérdések helyes megvilágításához alapvető útmutatásokat adnak a marxizmus—leninizmus klaszikusainak a lapalji jegyzetekben idézett és idézendő művei, amelyek közül külön is fel kell hívni a figyelmet a *Neue Rheinische Zeitung* utolsó számának Magyarországról szóló — s' nálunk eddig kevéssé tanulmányozott — hosszabb cikkére. Alapvető továbbá Révai Józsefnek ugyancsak a lapalji jegyzetekben már idézett munkája.

A tavaszi hadjárat eseményeinek és közvetlen előzményeinek előadásában a szöveg főleg a régebbi nagyobb összefoglaló munkákra (*Horváth* Mihály: Magyarország függetlenségi harczának története II. Pest, 1872; *Rüstow* [Wilhelm]: Az 1848—1849-diki magyar hadjárat története I—II. Pest, 1866; *Gelich* Rikhárd: Magyarország függetlenségi harcza 1848—49-ben II—III., Bp. é. n. [—1889]; *B[reit]*

Jfózsef]: Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harczának katonai története I—II. Bp. 1897; A feldunai hadtest visszavonulásának és az 1849. évi tavaszi hadjáratnak története, Bp. 1925 — kézirat gyanánt; stb.), továbbá a kevésszámú újabb, marxista szellemű feldolgozásra (*Balázs* József—*Borus* József—*Nagy* Kálmán: Kossuth, a forradalmi honvédelem szervezője, Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára I. Bp. 1952; *Nagy* Kálmán: Damjanich, a forradalmi hadvezér, Hadtörténelmi Közlemények 1954/3—4; valamint *Borus* József: „Az 1848—49. évi polgári forradalom és nemzeti szabadságharc katonai története" c. rövid pártfőiskolai előadására, amelyet a szerző szívességéből kéziratban használhattam) támaszkodik. Újabb vizsgálatot inkább csak egyes haditervek kialakításának tisztázása igényelt; egyébként az eddigi irodalom által feltárt gazdag anyag ma már további, még részletesebb kutatások nélkül is lehetővé teszi a hadjáratok lefolyásának marxista elemzését s ezt egyben halaszthatatlanná is teszi az a körülmény, hogy az eddigi marxista irodalom értékes részleteredményei ellenére is nagyjában-egészében még mindig adós az egyes hadjáratok lefolyásának átfogó marxista elemzésével. Áll ez még a „Hadtörténelem (Jegyzet a Honvéd Akadémia számára)" címmel (II. Bp. 1954) kézirat gyanánt kiadott munka szerzőire is, akik, jóllehet kéziratban már felhasználhatták s nagy mértékben fel is használták a fenti szöveget, egyes alapvető kérdésekben még mindig nem tudnak szakítani a régi történetírás elfogadhatatlan sémáival. Ennek a hibának egyik forrását nyilván az a legutóbb *Borus* József tollából nyomtatásban is körvonalazott álláspont képezi, amely csak fölöttébb korlátozottan hajlandó figyelembe venni a politikai és a katonai helyzet változásainak egymásra gyakorolt kölcsönös hatását s így pl. azt a semmivel sem igazolható feltevést eredményezi, hogy a magyar liberális nemesség zömének 1849 márciusa táján végbement jobbrafordulása csak a trónfosztás után, április végétől kezdődően éreztette hatását a hadműveletek alakulásában (1849 hadtörténeti irodalmának néhány kérdése, Hadtörténelmi Közlemények 1955/3—4, 172. o.). Ezt az álláspontot, amelynek alapján olyan kérdések, hogy pl. miért nem érték el a honvédsereg főerői már április első hetében sem az eléjük tűzött legfőbb célt, az ellenséges főerők megsemmisítését, egyszerűen nem volnának megmagyarázhatóak, mint teljességgel tarthatatlant természetesen el kell vetnünk.

A politikai fejlemények s a politikai és a katonai események közti összefüggések előadásában a szöveg nagyobb mértékben alapul egyéni kutatásokon. Itt is igyekeztem azonban messzemenően hasznosítani a korábbi irodalom, elsősorban a legfontosabb marxista művek (*Mód* Aladár: Pártharcok és a kormány politikája 1848—49-ben, Forradalom és szabadságharc 1848—1849, Bp. 1948; *Andics* Erzsébet: Kossuth harca az árulók és megalkuvók ellen a reformkorban és a forradalom idején, Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára II. Bp. 1952; stb.) eredményeit. Támaszkodtam ezeken kívül *saját* tanulmányomra (Kossuth Lajos forradalmi szövetsége a radikális baloldallal és a népi tömegekkel, u. o.) is, ennek bizonyos megállapításaitól azonban egyes esetekben újabb forrásanyag ismeretében eltértem.

Az eddig említett munkákra a továbbiakban általában nem hivatkozom részletesen. Hasonlóképpen nem tartom szükségesnek felsorolni a közismert ténybeli adatok lelőhelyeit, hanem csak a szövegben szó szerint közölt idézetek, valamint az olyan adatok forráshelyeinek megjelölésére szorítkozom, amelyeket vagy újonnan, vagy a korábbi irodalométól eltérő értelmezésben használtam fel.

A kápolnai vereség és a tiszafüredi zendülés. Görgey tisztikarának Dembinski-ellenes megnyilatkozásairól *Görgey* Arthur: Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években I. Bp., 1911. 186—187. o.: *Görgey* István: 1848 és 1849-ből 1. Bp. 1885. 228—231. o.: Kossuth levele Luzsenszky Pálhoz, Debrecen, 1849. febr. 23., Kossuth Lajos Összes Munkái (=KLÖM) XIV. (szerk. Barta István), Bp., 1953. 530. o. A febr. 14-i napiparancs szövegét közli és kibocsátásával kapcsolatos terveit ismerteti Görgey Arthur, I. 188—189. o. (A napiparancs szövegét némileg eltérő fordításban közli Görgey István is, I. 223. o.) Dembinski haditervének elemzése és a kivitelezésével kapcsolatos hibák kritikája legpontosabban Görgey Arthurnál, I. 252—253. o.

Madarász József cikke a tiszafüredi zendülésről: Debreczeni Lapok (=DL) 1849. márc. 8. 5. sz. 17—18. o. Kossuthnak márc. 5-én Szemeréhez intézett szavait idézi Horváth Mihály, II. 304—305. o.

Damjanich a hazáról: Damjanich levele Kossuthhoz, Szeged, 1848. dec. 24. Országos Levéltár (=OL), Országos Honvédelmi Bizottmány (=OHB) 1848:6632. Kossuth Damjanichról: Kossuth levele Görgeyhez, Debrecen, 1849. márc. 23. KLÖM.

XIV. 701. o. Kossuth a szolnoki győzelem kiaknázásáról: márc. 9-i képviselőházi beszédében, KLÖM. XIV. 613. o. A cibakházi expedíció megindításával kapcsolatos késedelemről: Kossuth levele Görgeyhez, Debrecen, 1849. márc. 9. KLÖM. XIV. 617. o. Görgey Vetterről: Görgey levele Kossuthhoz, Kerecsend, 1849. márc. 22. Görgey István, II. Bp. 1888, 46—47. o. Hogy Görgey valójában nem tartotta Vettert alkalmatlan hadvezérnek, maga is elismeri emlékirataiban: Görgey Arthur, I. 270. o. Hogy Vetter betegsége nem volt igazi betegség, ezt igazolják *Vukovics* Sebő Emlékiratai, Bp. 1894. 452. o. és *Hunfalvy Pál:* Idősb Görgey István munkája, Budapesti Szemle LV. 1888. 49—50. o.

.... *A liberális nemesség jobbratolódása és a baloldal kísérlete forradalmi diktatúrára.* Görgeynek a békepártiakkal való megbeszélés tartására irányuló márc. 9-i kísérletéről *Kemény* Zsigmond: Emlékirat 1849-ből, Báró Kemény Zsigmond Összes Művei IX, Bp. 1907. 103. o.

Nyáry Pál a győzelemről: Nyáry levele Csányi Lászlóhoz, Debrecen, 1849. márc. 17., KLÖM. XIV. 679. o. A liberális nemesség zöme által elfogadott békepárti szólamok (az idézetek sorrendjében): Kemény 88. l.; Mi és ti, Esti Lapok (=EL) 1849. ápr. 11. 41. sz.; Legyünk tisztában, EL. 1849. márc. 21. 23. sz.; *Jósika* Miklós: Egy magyar család a forradalom alatt VI, Pest, 1862, 97. o.; Hunfalvy 49. o. A liberális nemesek aggodalmairól Jósika, VI, 140—142. o. A háborús konjunktúra által előidézett jó értékesítési lehetőségek jellemzéséül megemlíthető, hogy ha a szabadságharc idején a gabonaárak nem érték is el az előző két, rendkívül rossztermésű esztendő árait, a búza átlagos ára a pesti piacon 1848-ban 36, 1849-ben pedig 37 százalékkal, a rozsé 1848-ban 25, 1849-ben pedig 33 százalékkal haladta meg az 1839 és 1843 közötti átlagos árakat, holott ezekben az években is kivétel nélkül mindig rosszabb volt a termés, mint 1848-ban. (Adalékok Magyarország nyers terményeinek ártörténetéhez a tizenkilenczedik században a pesti piaczon történt jegyzések szerint, Bp. 1873. LII., XIV. 35—36., 44—45. o.). Néhány részletadatot tartalmaz a konjunktúrára vonatkozólag Kossuth levele a pénzügyminisztériumhoz, Debrecen, 1849. ápr. 29., KLÖM. XV. (szerk. Barta István), Bp. 1955. 170. o.; Kossuth levele Duschek Ferenchez, Debrecen, 1849. máj. 8. KLÖM. XV. 243. o.; Nagy Zsigmond levele Wodianer Sámuelhez, Bánkút, 1849. máj. 8. A forradalom és szabadságharc levelestára III. (szerk. V. Waldapfel Eszter), Bp. 1955. 308. o.

Kemény Zsigmond a békepárt taktikájáról: Kemény 85. l. A Zichy-ékszerek valóságos sorsára vonatkozólag ld. Barta István felszólalását a Történettudományi Intézet által rendezett vitán, 1954. nov. 4-én (a Történettudományi Intézet könyvtárában). Az *Esti Lapok* Kossuthról: Az új idő némelly politicusai, El. 1849. márc. 14, 18. sz. Kovács Lajos Kossuth megbuktatásáról: *Kovács* Lajos: A békepárt a magyar forradalomban, Bp. 1883. 90—91. o. A *Marczius Tizenötödike* (=MT) Kossuth békepárti dicsőítőiről: HMT. 1849. márc. 27., 36. sz. 142. o. és 1849. márc. 29. 38. sz. 149. o.

Táncsics márciusi követelései: *Táncsics* Mihál: Új alkotmány-javaslat, Marczius 15-kének évnapi emlékeül, Debreczen, 1849 8., 4., 5—6. o. Az Egyenlőségi Társulat márc. 25-én röplapokon megjelent felhívását (Szózat Magyarország népéhez és hadseregéhez. OL. Kossuth-Archiv. 562. fasc.) Barta István találta meg s az ő szívességéből használhattam. A *Debreczeni Lapok* a parasztkérdésről: Madarász József: A jelen országgyűlés, DL. 1849. márc. 30., 8. sz. 29. o. Táncsics a forradalmi diktatúra feladatairól: Táncsics 19. o. A márc. 24-i megbeszélésről részletesen tudósít *Madarász* József: Emlékirataim 1831—1881., Bp. 1883. 222—225. o. A radikálisok által ezen előadott s a szövegben idézett követelések ugyanitt. Kossuthnak az országgyűléssel kapcsolatos álláspontját Madarász József nem ismerteti elég világosan, ezért erre közvetlen források híján Kossuthnak április első napjaiban kelt s később, a maguk helyén idézendő megnyilatkozásaiból kell visszakövetkeztetnünk. Irányi Dániel márc. 15-i javaslata: Közlöny, 1849. márc. 30., 66. sz. 236. o.

A tavaszi hadjárat első szakasza. A „gödöllői csata" elnevezést eddig az irodalomban nem használták. Hogy a hatvani, a tápióbicskei és az isaszegi ütközetet mint egyetlen csata mozzanatait foglaljuk össze, azt mindenekelőtt az indokolja, hogy egyetlen, összefüggő s rövidlejáratú operációs terv végrehajtása során jöttek létre, hogy a legközvetlenebb egymásrahatás allott fenn közöttük s hogy jelentőségüket nem is lehet máson lemérni, mint azon, mennyiben befolyásolták kihatásaikkal a honvédsereg főparancsnoksága által Gödöllőnél tervezett döntő összecsapás kimenetelét. S a csatát azért nevezhetjük gödöllőinek, mert a szem-

benálló erők döntő összecsapása, ha nem is a honvédsereg terveinek megfelelően, mégis lényegében Gödöllő körzetében zajlott le.

Az egri haditanács lefolyását és eredményeit az irodalomban általában többkevesebb pontatlansággal ismertetik. Horváth Mihály (II. 413. o.) nyomán pl. eléggé elterjedt az a nézet, hogy a főcsapás irányát már az egri haditanács Komáromban jelölte meg. Ennek a nézetnek az alaptalansága azonban már Görgey István munkájából (II. 62—66. o.) kiviláglik: kiviláglik u. i. belőle az, hogy bár a haditanács részvevőinek voltak távolabbi elképzeléseik, ezeket még csak elő sem adták s magát a tervet az ápr. 7-én Gödöllőnél megvívandó összecsapással zárták le, mert Gödöllőnél „döntő csatát" kívántak vívni. Görgey István viszont ugyanitt kétségbevonja Klapka szerzőségét. De ezt saját bátyja is megerősíti (Görgey Arthur, I. 272. o.), s ugyancsak Klapka kezdeményezőszerepét emeli ki Kossuth (az OHB-hoz intézett levelében, Jászberény, 1849. ápr. 3. KLÖM. XIV. 801. o.); Horváth Mihály II. 413. o.; Rüstow, I. 295. o.; Gelich, III. 8. 199: o. stb. Magának az ápr. 7-ig terjedő operációs tervnek az ismertetésében nincsenek számbajövő eltérések.

Schlick hatvani hetvenkedéséről Horváth Mihály, II. 415. o. Görgeynek Gáspárról és a hatvani ütközetből való távolmaradásáról tett kijelentését ismerteti Kossuth levele az OHB-hoz, Jászberény, 1849. ápr. 3. KLÖM XIV. 801. o. Ugyanezt megerősíti. Görgey Arthur is, I. 274. o. Hogy Gáspár erősítések érkezéséig nem akart támadásba átmenni, erről Horváth Mihály, II. 415. o. Damjanich különítményének a győzelem kivívásában játszott döntő szerepét kiemeli Kossuth idézett levele, KLÖM. XIV. 800. o.

Windischgraetz ápr. 5-re kidolgozott tervének megváltoztatását helyesen indokolja Görgey István, II. 81—82. o. Hogy Klapkát — Görgey István, II. 42—43. o. állításával ellentétben — közvetlenül az egri haditanács után nevezték ki tábornokká, kitűnik Kossuthnak az OHB-hoz intézett leveléből, Eger, 1849. márc. 31. KLÖM. XIV. 772. o. Görgey felfogásáról hadtestparancsnokainak magukrahagyását illetően Görgey Arthur, I. 276. o. Klapka kiemelkedő szerepéről a tápióbicskei futásban u. o. I. 280. o. Hogy Damjanichot Görgey vetette be az ütközetbe, ezt szintén maga ismeri el u. o. I. 276—277. o. Hogy a tápióbicskei ütközet kimenetele leleplezte az ellenség előtt a honvédsereg szándékait, ezt ugyancsak már Görgey elismerte u. o. I. 281. o. s nyomában több szerző is kiemeli.

Görgey ápr. 6-i kókai időzéséről Horváth Mihály, II. 423. o. Aulich öntevékeny eljárását az isaszegi ütközetben számos szerző említi. Damjanichnak Aulichhoz intézett sürgetéseiről. A feldunai hadtest... története 162., 166. o. és Nagy Kálmán 237—238. o. (bár az utóbbi Aulich rovására eltúlozza Damjanich fellépésének jelentőségét). A VII. hadtest tétlenségének kritikáját adja, rámutatva, hogy emiatt nem vezethetett az isaszegi ütközet az ellenség megsemmisítésére, Görgey István, II. 100—103. o. és *Klapka* György: Emlékeimből, Bp. 1886. 125. o. Görgey utólagos mentegetőzése: Görgey Arthur, I. 288—289. o. II. Bp. 1911. 6—7. o. Kossuth ápr. 7-i felhívása: KLÖM. XIV. 833—838. o. Windischgraetz ágyáról Kossuth jelentése az OHB-hoz, Gödöllő, 1849. ápr. 7. KLÖM. XIV. 839. o.

Kossuth a szabadságharc ügyének igazságosságáról 1848. dec. 22-i tudósításában, KLÖM XIII (szerk. Barta István), Bp., 1952, 846. o. Horváth Mihály feljegyzése a honvédek szavairól, II, 308. o. A 19. gyalogezredbeliek hőstettéről Gróf *Leiningen-Westerburg* Károly... levelei és naplója 1848—1849, Bp. 1900. 107—112. o. A 3. és a 9. zászlóalj nézeteltéréséről a tápióbicskei ütközetben: Görgey Arthur, I. 278. o. A vörössipkások haditörvényszék-követeléséről Görgey István, II. 104—105. o.

A PÁRIZSI KOMMÜN FEGYVERES HARCAI

Kovalcsik József

Az emlékművek — jelképes tanúk, melyek hirdetik, hogy az események nem mulnak el nyomtalanul az emberiség történelmében. A történelem torz vagy hősi arcát egyaránt tükrözik. Mert kétféle emlékmű van: az emberi szolgaságé és az emberi nagyságé, s a történelem választóvize, a nép emlékezete élesen elkülöníti őket egymástól. A torzat megveti, a szépet szívébe zárja.

A párizsi kommün történetét két emlékmű jelzi, az egyik, Engels tanúsága szerint: „A Kommünárok fala a Père Lachaise temetőben, ahol az utolsó tömeggyilkosságot végrehajtották, ma is áll még, mint némaságában is beszédes bizonysága annak, milyen örjöngésre képes az uralkodó osztály, mihelyt a proletariátus jogaiért síkraszállni merészel."

A másik, a szolgaság emléke, melyet a kommün ledöntött: „Tekintettel arra, hogy a Vendôme téri császári oszlop a barbárság emlékműve, a nyers erő és a hamis dicsőség szimbóluma és a militarizmus szellemét árasztja, azonkívül a nemzetközi jogegyenlőség tagadását jelenti, állandó sértést a legyőzöttek irányában és állandó merényletet a Francia Köztársaság egyik alapelve, a testvériség ellen, ezért a Párizsi Kommün úgy határoz, hogy a Vendôme téri oszlopot el kell távolítani."

Az oszlopot — melyet Napoleon emeltetett a maga dicsőségére — az 1809-i háború után zsákmányolt ágyúkból öntötték. Csúcsán a császár szobra hivalkodott — a hódító háború dicsősége megszemélyesítőjeként.

Célját elérte az oszlop — jelképpé vált. De megvetett jelképpé és 1871. május 16-án betelt rajta Heine harminc évvel ezelőtti jóslata: „Egyszer már leragadták a viharok a vasembert a Vendôme-oszlop tetejéről, de ha a szocialisták kormányra kerülnének, másodszor is érheti hasonló baleset, sőt a radikális egyenlőség dühe az egész oszlopot is ledöntheti, hogy a „gloire"-nak ez a jelképe végleg eltűnjön a föld színéről."

Két emlékmű — két jelkép. Az oszlop, melyet a forradalom ledöntött, ma is áll Párizs egyik legszebb pontján, a Vendôme téren, mint a győzelmes ellenforradalom emléke...

A kegyelet rózsáit azonban a „Kommünárok Falánál" helyezi el minden tavasszal a francia nép, immár nyolcvanöt esztendeje.

A nyolcvanötödik évfordulón a dolgozók világszerte megünneplik a párizsi kommünt, „egy új társadalom dicsőséges előhírnökét". Cikkünk a kommün harcainak állít emléket.

ELŐZMÉNYEK

A második császárság

1848 februárjában összeomlott Lajos Fülöp „bankár királysága". A forradalmi helyzet feltételei között az a tény volt a legfontosabb, hogy a forradalmat megvalósítani képes erőt akkor már a legforradalmibb társadalmi osztály: a munkásosztály jelentette.

A helyzet az osztályharc kiéleződéséhez vezetett. Marx elemzése szerint: „A proletariátus azáltal, hogy az ideiglenes kormányra s az ideiglenes kormány útján egész Franciaországra ráparancsolta a köztársaságot, legott önálló pártként az előtérbe lépett, de egyben a porondra szólította maga ellen az egész polgári Franciaországot."[1]

„... mikor azután júniusban a proletariátus és a polgárság megvívta első nagy csatáját a hatalomért; mikor azután valamennyi ország polgárságát osztályának még győzelme is annyira megrázkódtatta, hogy a csak minap megdöntött monarchista-feudális reakció karjába menekült vissza, — az akkori körülmények között már nem lehetett számunkra többé kétséges, hogy megkezdődött a nagy döntő küzdelem..."[2]

Az 1848. június 22-i munkásfelkelést Cavaignac tábornok vérbefojtotta. Az alkotmányozó gyűlés, a munkásforradalom leverésének hangulatában hozta létre az 1848. évi alkotmányt, mely a győztes polgárság érdekeinek megfelelően, a munkásság törekvései ellen irányult. Emberi jogok helyett „polgári szabadságjogokat" foglaltak törvénybe, de mindenütt hagytak kibúvót a hatalom számára. A szabadságjogok törvényes korlátai hallatlanul megszaporodtak. A jogok gyakorlását a közbiztonság ürügyén egyesektől egészen megvonták, vagy oly feltételekhez kötötték, melyek megannyi rendőri csapdát jelentettek. Az új emberi jogok — munkához, közsegélyezéshez való jog — törvénybeiktatását nagy szótöbbséggel elvetették. E kérdéseket illetőleg megelégedtek nem őszinte és homályosan megfogalmazott ígéretekkel. Viszont a polgárság érdekének megfelelően biztosították a munka és az ipar szabadságát, ami a munkásság korlátlan kizsákmányolását jelentette. Az emberi jogokat tehát fölöttébb gyakorlatias osztályszempontok szerint értelmezték.

[1] *Marx:* Osztályharcok Franciaországban 1848—1850. Bp. Szikra, 1948. 37. o.
[2] U. o. Engels bevezetése. 10. o.

Az alkotmány által létesített, nagy hatalommal felruházott köztársasági elnöki tisztségre az 1848. december 10-én tartott népszavazáson nagy szótöbbséggel Bonaparte Lajost, Napoleon császár unokaöccsét választották meg, mert az alkotmányozó gyűléssel elégedetlen összes elemeket elbódította a „nagy név" varázsa, holott a „kis Napoleon" csak nagyravágyó kalandor volt.

Az elnök már 1850 elején személyes híveiből állította össze minisztériumát. Amikor pedig 1851 novemberében a törvényhozó gyűlés elvetette a választójog kiterjesztésére vonatkozó javaslatát, akkor az elnök alkalmasnak találta a helyzetet az erőszakos beavatkozásra. 1851. december 2-ra virradó éjjel katonai államcsínnyel elfogatta a törvényhozó gyűlés többségét tévő „rendpárt" vezetőit, s feloszlatta a törvényhozó gyűlést. Az ellenállást az elnök kezében lévő hadsereg elfojtotta. Még decemberben népszavazást tartatott arra nézve, helyesli-e a nép az utólagos jóváhagyás reményében tett intézkedéseket és ad-e felhatalmazást az elnöknek az alkotmányreform megvalósítására. Az agitáció szabadságának teljes hiánya mellett, terrorisztikus eszközökkel lefolytatott népszavazáson a diktátor hatalmas többséget kapott, ami tíz éves teljhatalommal való felruházást jelentett. Ezzel a paródiával a forradalom bonapartista diktatúrába fulladt. A Bonaparte Lajos által elkészített új alkotmány minden hatalmat a saját kezébe adott. Egy évvel később a katonaság és a nagypolgárság támogatásával császárrá kiáltatta magát, amit hasonló módon tartott újabb népszavazás még nagyobb szótöbbséggel jóváhagyott.

„A társadalmat megmentettük", „A rend helyreállt", „A családot ismét jogaiba helyeztük", „A vallás felmagasztaltatott", „A tekintély szent" — e címek Victor Hugó „Fenyítések" című verseskötete fejezeteinek címe. A címek: a császárság jelszavai, a verseskötet azonban: szatíra.

A második császárság a polgárságra támaszkodott, annak érdekeit szolgálta, de a politikai hatalomból neki sem adott részt. Uralmát csak úgy tudta fenntartani, hogy az ellentétes érdekű osztályok törekvéseiből politikai tőkét kovácsolt magának, a veszekedő felek között a nevető harmadik szerepét játszotta. De míg a proletariátusnak csak ígért, a polgárság gazdasági érvényesülésének tág teret engedett.

A második császárság nagy gondot fordított a kapitalista gazdaság fejlesztésére. Uralma alatt nagy mértékű vasútépítkezés folyt, fellendült a tengeri kereskedelem és nagy gyárak meg vállalatok jöttek létre. Ezzel természetesen megduzzadt a gyári munkásság száma is. A létszámában nagyra nőtt munkásság jól szervezett, nagyszabású sztrájkjai 1860 után kivívták az 1791 óta érvényben lévő, a munkások szervezkedését és a sztrájkot tiltó Le Chapelier törvény hatályon kívül helyezését.

A nagyvállalatok mellett azonban életképes volt a kisipar is, s ez rányomta bélyegét a munkásmozgalom helyzetére, mely különféle áram-

latok és csoportosulások között forgácsolódott széjjel, s nem tudott létrehozni egységes munkástömörülést.

„A császárság a béke" — hirdette III. Napoleon, ugyanakkor azonban külpolitikájában a nagypolgárság érdeke, a piacszerzés és a hódítás érvényesült, s ezért alig múlt el esztendő háború nélkül.

E háborúk Franciaországnak dicsőséget nem szereztek, de annál inkább nehezítették az ország anyagi körülményeit, sőt az 1860 óta eltelt öt esztendő folyamán a francia császárság ereje észrevehetően hanyatlott. A mexikói intervenció bukása még inkább elősegítette a császárság tekintélyének hanyatlását. A francia expedíciós csapatok, melyeket Bazaine tábornok vezetett, vereségeket szenvedtek a Benito Juarez vezette mexikói köztársasági csapatoktól, melyek igazságos háborút folytattak. A mexikói politikát első pillanattól fogva élesen bírálták Franciaországban, s fölvetették a kérdést: miféle nemzeti érdek kívánja, hogy mexikói papokat és szerzeteseket védelmezzenek a francia forradalom egészséges elveivel szemben, s felelősségre vonták a császári kormányzatot, hogy a hadsereget ötezer mérföldnyi távolságban elfecsérelték egy papoktól és pénzemberektől szított viszályban. A közvélemény végül a „mexikói kalandot" piszkos műveletnek bélyegezte, amelynek célja csak az volt, hogy néhány befolyásos spekuláns játékveszteségeit visszaszerezzék vele. A hangulat mindinkább a császárság ellen fordult, s III. Napoleon, hogy az elégedetlenséget levezesse, új háborús kalandban keresett kiutat.

A porosz—francia háború

A kapitalizmus fejlődése a 19. század derekán szükségszerűvé tette az egységes Németország kialakulását, a szétaprózott feudális fejedelemségek felszámolását. Az 1848-as polgári forradalomnak lett volna egyik fő feladata, hogy Németország demokratikus úton való egyesülését megalapozza. Az 1848-as forradalom azonban elbukott. A német egység kialakulása így a porosz földbirtokosok vezetésével, felülről ment végbe.

A 19. század 60-as éveiben Németországot a kapitalizmus rohamos térhódítása jellemzi. Az egyre nagyobb gazdasági hatalomra szert tevő porosz tőkésosztály egybefonódott a nagybirtokos osztállyal és sorozatosan kirobbantott háborúkkal igyekezett Poroszország hatalmát növelni.

A német egység létrehozásának kérdésében a porosz uralkodóosztály versenytársa Ausztria volt. Az egységes Németország kialakítása kérdésében fennálló politikai ellentét háborúkban robbant ki: 1864-ben a schleswig-holsteini, majd 1866-ban a porosz—osztrák háborúban.

Az 1866-os háborúban a porosz seregek a csehországi Sadovánál döntő győzelmet arattak az osztrákok felett. A héthetes háború, a porosz mozgósítás gyorsasága, a porosz mozdulatok pontossága, a vasutak okos felhasználása — először a hadtörténelemben — olyan korszak elkövet-

kezését hirdette, amelyben a hadászati döntések egyes államok technikai és tudományos erőforrásainak felhasználásától függenek, a háború vezetése pedig egyre inkább hasonlít majd egy hatalmas és bonyolult iparvállalat igazgatásához.

Az 1866-os porosz győzelem eredményeképpen 1867-ben létrejött az Északnémet Szövetség, élén Poroszországgal. A Majna folyótól délre fekvő tartományok azonban egyenlőre nem csatlakoztak a szövetséghez. Ennek az volt az oka, hogy Franciaország kormánya, amely határai biztonságát féltette az egységes Németország kialakulásától, csatlakozás esetén háborúval fenyegetőzött. A német egység megvalósítására irányuló porosz politika tehát napirendre tűzte a háborút Franciaország ellen. Az egyesítésen túlmenően azonban — amely önmagában jogos és haladó követelés volt, mert előmozdította volna a német nemzeti állam kialakulását — a porosz kormányköröknek kezdettől fogva rabló céljaik is voltak: meg akartak szerezni két francia tartományt, Elzászt és Lotharingiát.

III. Napoleon ezt a feszült külpolitikai helyzetet akarta kihasználni céljai érdekében, mert arra számított, hogy a poroszok felett aratott győzelem megszilárdítaná helyzetét és gátat emelne a munkásosztály forradalmasodásának.

A porosz és a francia kormány közötti ellentét mind súlyosabbá vált. Ürügyül a spanyol trón betöltésének kérdése kínálkozott. A megürült spanyol trónra Vilmos porosz király egyik rokonát jelölte. Ez ellen a francia kormány diplomáciai úton tiltakozott. Vilmos békülékenyhangú választáviratát Bismarck a vezérkar egyetértésével megváltoztatta, provokatív jelleget adott neki, s így továbbította Párizsba. A francia kormány erre 1870. július 19-én hadat üzent Poroszországnak.

A nemzetközi helyzet — nagy részben a francia diplomácia baklövései miatt — a poroszoknak kedvezett. Anglia az „európai egyensúly" érdekében Poroszország megerősödését kedvezőnek ítélte. Oroszország a poroszok győzelmétől remélte az 1856-os párizsi békeszerződés revízióját, s ezért nyomást gyakorolt Ausztriára, hogy mondjon le Franciaország támogatásáról.[3] Olaszország sem támogatta Franciaországot, mert III. Napoleon agresszív külpolitikája, valamint az a körülmény, hogy nem vonta ki Rómából a francia helyőrséget, súlyos viszályt idézett elő az egységre törekvő Olaszország és Franciaország között.

Franciaország tehát teljesen elszigetelten állott Poroszországgal szemben, melynek a külpolitikai körülmények miatt nem kellett félnie a két fronton vívandó háború veszélyétől.

Marx az Internacionálé Főtanácsának július 23-i üzenetében leszö-

[3] Az 1856-os párizsi békeszerződés megtiltotta Oroszországnak, hogy hajóhadat tartson a Fekete-tengeren. 1859-ben III. Napoleon kötelezte magát, hogy felülvizsgálja a feltételeket, ígéretét azonban nem tartotta meg.

gezte, hogy a háború Németország szempontjából védelmi háború, mivel III. Napoleon kormánya nyíltan beavatkozott Németország belügyeibe és minden erővel akadályozta a német nép számára létfontosságú feladatnak a megvalósítását, Németország egységes államban való egyesítését. Ugyanakkor azonban a Főtanács üzenete leleplezte a poroszországi politikai rendszer reakciós jellegét és a francia bonapartizmushoz való hasonlóságát. A franciaországi helyzetet elemezve, Marx megjósolta III. Napoleon bukását: „Párizsban már megkondult a második császárság lélekharangja."[4] Ugyanakkor Marx figyelmeztette a német munkásokat, ne engedjék meg, „... hogy a mostani háború elveszítse szigorúan védekező jellegét és a francia nép elleni háborúvá fajuljon."[5] Ebben az esetben ugyanis a háború a német reakció megerősödéséhez vezetne. Marx befejezésül megelégedéssel állapította meg, hogy az Internacionálé szekciói Franciaországban és Németországban egyaránt tiltakoztak a háború ellen: „Miközben a hivatalos Franciaország és a hivatalos Németország testvérgyilkos küzdelembe rohan, addig a francia és német munkások a béke és barátság üzeneteit küldik egymásnak..."[6]

Az Üzenet közli az I. Internacionálé párizsi tagjainak kiáltványát, mely többek között a következőket mondja: „... Francia, német, spanyol munkások!... Mi, akik békét, munkát és szabadságot akarunk, hangosan tiltakozunk azoknak a harciasfelhívásai ellen, akik saját magukat kivonják a véradó alól és az általános szerencsétlenségben csupán új spekuláció forrásait látják..."[7]

Az Internacionálé felhívása széleskörű visszhangra talált. A háború ellen Európaszerte tiltakozó megmozdulásokból nem hiányzott a magyar munkásság sem. Farkas Károly, az Internacionálé magyarországi megbízottja 1870. július 24-ére népgyűlést hívott össze. Több munkás felszólalása után a gyűlés a következő határozatot hozta:

„A népgyűlés tiltakozik elvi szempontból a Hohenzollern és Napoleon dinastiák közti háború ellen, valamint minden dinastia háborúk ellen, s üdvözli a francia és müncheni munkások határozatát... fegyvertelen semlegesség mellett nyilatkozik s elvárja az országgyűléstől, hogy háborúra egy fillért sem szavazand meg."[8]

A háború — melyet az európai proletariátus nem tudott megakadályozni — már az első napokban bebizonyította, hogy Franciaország, tábornokai kardcsörtetése ellenére, katonailag nem készült fel. A háborút megelőző jóslatok és hírverések csúfságára a francia reguláris hadsereg nemhogy Dél-Németországba tette volna át a háború színterét: egy hó-

[4] *Marx—Engels:* Válogatott művek. 1. köt. Bp. Szikra, 1949. 469. o.
[5] U. o. 470. o.
[6] U. o. 471. o.
[7] U. o. 468—469. o.
[8] A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai. 1. köt. 162. o.

napon belül harcképtelenné vált. Ennek oka az volt, hogy a francia katonai rendszer teljes csődöt mondott, szemben a német hadsereg lényegesen jobban szervezett intézményével.

Igen tanulságos a két hadsereg összehasonlítása. A német szolgálati idő rövid volt, a francia hosszú. A porosz rendszerben a katona két évig teljesített tényleges szolgálatot; négy évet töltött tartalékban s öt és fél évig volt népfölkelő. Így az ötszázezer főnyi sorkatonaság mögött hatalmas kiképzett tartalék volt. A francia ötéves szolgálatnak, amely tengerentúli, gyarmati hadjáratokra eléggé megfelelt, nem volt ilyen eredménye, mert jóllehet az összeíró rendszer alapján szervezett francia állandó hadsereg szervezése, önmagában véve gyors összpontosítást és mozgósítást tett lehetővé, de nem rendelkezett kellő mennyiségű tartalékkal. Ezzel szemben, ha a német sorkatonaságot a háború kezdetén megsemmisítik, olyan csapatokkal lehetett pótolni, amelyek teljes szolgálati idejüket kitöltötték.

A francia hadvezetés kalandor szellemére jellemző, hogy elhanyagolták a mozgósítás előkészítését. Az eredmény az volt, hogy a német hadseregnek a határra való szállítása gépies szabályossággal, minden zökkenő nélkül történt, a francia vasútakon ellenben a legvadabb zűrzavar uralkodott, s a németek már túlerővel voltak a határon, mielőtt a franciák felkészülhettek volna fogadásukra.

A benyomuló poroszok másik előnye az volt, hogy a tábori távírók és a tüzérség fejlődésének tekintetbe vételével már előre gondosan tanulmányozták a tervezett franciaországi hadjáratot. A porosz vezérkar már három esztendeje elkészítette Franciaország megtámadásának tervét. Az utak térképét megrajzolták, a vasutak szállítóképességét felbecsülték, s a berlini vezérkar jóformán az utolsó részletekig ismerte a francia hadsereg szervezetét, felszerelését és egységeinek elosztását.

Ilyen előzmények után érthető, hogy e nyárutónak története szakadatlan tragédia volt Franciaország számára. A porosz hadsereg ellenállhatatlan lendülettel söpörte el a vele szembenálló erőket. Végül Mac Mahon hadseregének sedani katasztrófája megpecsételte a második császárság pusztulását.

A „nemzeti védelem kormánya"

A katasztrófa híre szeptember 4-én forradalmi lángra lobbantotta az izzó elkeseredést. A párizsi munkások és a nemzeti gárdisták behatoltak a királyi palotába, trónfosztottnak nyilvánították III. Napoleont és kikiáltották a köztársaságot. A bonapartista rendszer liberális ellenzékéből megalakult a „nemzeti védelem kormánya". A kormány elnöke a monarchista és klerikális Trochu tábornok, Párizs katonai kormányzója lett.

Marx az Internacionálé Főtanácsának második üzenetében elemezte a helyzetet:

„... mi is üdvözöljük a köztársaság felállítását Franciaországban, de ugyanakkor aggodalom tölt el bennünket, ... Ez a köztársaság nem döntötte meg a trónt, hanem csupán üres helyét foglalta el. Nem társadalmi vívmányként, hanem a nemzet védelmi rendszabályaként kiáltották ki. Egy olyan ideiglenes kormány kezében van, mely részben közismert orleanistákból, részben pedig burzsoá-republikánusokból tevődik össze és ezek között vannak néhányan, akikre letörölhetetlen bélyeget sütött az 1848 júniusi felkelés.

Ilyenformán a francia munkásosztály rendkívül súlyos körülmények közé került. A jelenlegi válságban, amikor az ellenség már csaknem Párizs kapuit döngeti, minden olyan kísérlet, mely az új kormány megbuktatására irányul, kétségbeesett őrültség volna. A francia munkásoknak teljesíteniök kell honpolgári kötelezettségüket..."[9]

Ugyanakkor Marx felhívta a francia munkásokat, hogy használják ki azokat a lehetőségeket, amelyeket a köztársaság nyújt és minél alaposabban végezzék el saját osztályuk megszervezésének munkáját.

A sedani kapituláció után a porosz—francia háború új szakaszba lépett: a császári hadsereg ellen vívott háború véget ért. Most kezdődött a háború a francia nemzet ellen. A francia köztársaság létrejötte után német részről a Franciaország ellen viselt háború elvesztette igazságos vonásait és a francia nép ellen vezetett hódító, rabló háborúvá fajult.

Szeptember 17-én a német csapatok Párizs alá vonultak és megkezdték a város ostromát. A párizsi munkások azt követelték a kormánytól, hogy fegyveresen álljon ellen a hódítóknak. A kormány kénytelen volt felállítani a Nemzetőrség kétszáz új zászlóalját. Ezek az alakulatok főleg munkásokból, kisiparosokból és kistisztviselőkből állottak. Ilyen módon fegyver került a párizsi proletariátus kezébe. A főváros munkásainak határozottsága fellendítette az egész francia nemzet ellenállását. A megszállók kegyetlenkedése, a porosz hadviselési módszerek méginkább fokozták a lakosság ellenállását. Az országot bejárta Victor Hugo felhívása életre-halálra menő partizánharcokra. E kiáltvány szövegét a második világháborúban a német megszállás ellen küzdő illegális lapok is állandóan közölték:

„Sziklákat görgessetek, hordjátok halomra a kövezetet, az ekevasból bárdot csináljatok, a barázdából árkokat, harcoljatok minden eszközzel, ami a kezetek ügyébe akad ... Városok utcái nyeljék el az ellenséget, az ablakok meredjenek rémként rájuk, a lakás dobálja le bútorait, a tető cserepeit... Nyugtalanítsátok emitt, sújtsatok rá amott, fogjátok el a szállítmányokat, vágjátok el a társzekereket, zúzzátok a hidakat, rongáljátok az utakat, roskasszátok be a földet, változzék Franciaország sza-

[9] *Marx-Engels:* i. m. 479—480. o.

kadékká a porosz alatt... Talpra 1792 oroszlánja, rázd meg sörényedet, hadd lássuk mint fut meg a kétfejű keselyű töméntelen fekete csapata! Harcoljunk nappal és éjjel, a hegyekben, a síkságon, az erdőben! Talpra! Talpra! Nincs szünet, nincs pihenés, nincs alvás. A zsarnokság támadt a szabadságra, Németország kezet emelt Franciaországra... Legyetek iszonyatosak, honfitársaim!"[10]

A nemzeti háború nagy zavarba hozta az ellenséget s nagyobb nehézségek elé állította, mint aminőkkel a háború első korszakában találkozott. A hadműveletek színhelye kiszélesedett, a közlekedési vonalak meghosszabbodtak és sűrűn voltak kitéve a franc-tireurök[11] támadásainak, a különböző mindig más és más helyeken felbukkanó francia seregek erejét és elhelyezkedését nehezebb volt megállapítani. A megszállt országrészekben partizáncsapatok alakultak, amelyek súlyos veszteségeket okoztak a németeknek, megbénították a német lovasság felderítő és biztosító szolgálatát. A porosz hadsereg csak nagyobb egységekkel mert előrenyomulni.

A nemzeti ellenállás teljes kibontakozását azonban gátolta az a tény, hogy a „nemzeti védelem" kormánya jobban félt a felfegyverzett francia néptől, mint a hódító poroszoktól. Ezért halogató politikát folytatott s igyekezett leplezve szabotálni a védelmi harcot. Legfőbb gondja az volt, hogyan fojtsa el a kibontakozó forradalmi proletármozgalmat. A munkások a „nemzeti védelem kormányát" a „nemzeti árulás kormányá"-nak nevezték el.

Növelte a felháborodást a Metz-be zárt Bazaine tábornok szégyenletes kapitulációja, aki október 27-én hadseregével együtt megadta magát a németeknek.

A kormány árulása mindinkább nyilvánvalóvá vált. A forradalmi sajtó is a legélesebb hangon támadta a kormányt, s nyiltan azzal vádolta, hogy a forradalom leszerelésére törekszik. Október 29-én a kormánynak be kellett ismernie, hogy a rajnai hadsereg kapitulált. 173.000 katona, 6000 tiszt és 3 marsall veszett oda tömérdek erőddel, ágyúval, lőporral és hadifölszereléssel.[12]

[10] Idézi *Győry János:* Victor Hugo. Bp. Művelt Nép, 1952. 93. o.

[11] Franc-tireur = szabadlövész, partizán. Igy nevezték a köztársasági szabadcsapatokat. Az elnevezés azóta is megmaradt a nem reguláris katonai alakulatok megnevezésére.

[12] A hivtalos jegyzőkönyv szerint a következő anyagokat és felszereléseket adták át a poroszoknak:

1.665 löveg, melyből 1.136 huzagolt csövű.
8.922 szállítóeszköz.
3,239.225 tüzérségi lövedék.
419.285 kilogramm lőpor.
13,288.096 töltény a Chassepot típusú puskához.
9,696.763 különféle típusú töltény.
124.137 Chassepot puska.
154.152 különféle típusú puska.

Amédée Le Faure: Histoire de la guerre franco allemande 1870—71. Paris, Garnier, é. n. 2. kötet 72. o. (Ford. tőlem. K. J.)

Bazaine a köztársaság kikiáltásakor nem vett tudomást a nemzetvédelmi kormányról. A Sedán-i események után béketárgyalásokat kezdett Frigyes Károly főherceggel, a Metz előtt álló porosz haderők főparancsnokával s porosz menlevéllel Hastingsba küldte Bourbaqui tábornokot, hogy Eugénia császárné jóváhagyását kieszközölje. Október 19-én a következő napiparancsot adta ki:

„Kérem az ezredes urakat, informálják a tiszt urakat a következőkről: Párizsban teljes az anarchia, Rouen és Havre porosz helyőrséget kér a rendfenntartás érdekében.

A Loire hadsereg Orleans közelében vereséget szenvedett.

Poroszország csak a dinasztiával hajlandó béketárgyalásokba bocsátkozni. A császárnét Bazaine marsall képviseli a tárgyalásokon.

A hadsereg a poroszok beleegyezésével három nap múlva elhagyja Metzet, hogy rendet csináljon az országban."[13]

Amint látjuk, Bazaine tábornoknak a poroszokkal való tárgyalásai közben már felmerült a terv, melyet később Bismarck és Thiers valóra váltott: a hadsereget a poroszok segítségével bevetni a forradalmi francia nép ellen.

Mivel azonban Bourbaqui eredmény nélkül tért vissza útjából s a járványok szörnyen pusztították a tétlenségre kárhoztatott rajnai hadsereget, amelynek előőrsei a poroszokhoz kúsztak, hogy egy-egy darab kenyeret kolduljanak tőlük, Bazaine tábornok a legszégyenteljesebb módon kapitulált.

Eredeti terve ekkor már teljesen a Bismarck—Thiers féle változattá módosult: a porosz fogságba esett francia hadifoglyok bevetése a forradalmi francia nép ellen, s e tervhez még az anyagi eszközöket is biztosította.

Bazaine tábornok október 28-i képmutató napiparancsa lényegileg ezt a feladatot tárja csapatai elé:

„A Rajnai hadsereghez!

Az éhségtől legyőzve arra kényszerülünk, hogy a háborús törvényeknek alávetve, fogollyá nyilvánítsuk magunkat.

Katonai történelmünk különböző korszakaiban, a Masséna, Kléber, Gouvion—Saint—Cyr vezette bátor csapatokat hasonló sors érte, s ez nem ejt foltot a katonai becsületen, különösen akkor, ha, miként ti, az emberi lehetőség legszélsőbb határáig dicsőségesen teljesítették kötelességüket.

Mindent megtettünk, ami lehetséges volt, hogy elkerüljük e véget, mindent megkíséreltünk, azonban eredménytelenül.

Ha erőinket egy végső erőkifejtésre összpontosítanók, hogy áttörjük az ellenség megerődített vonalait, vállalkozásunk, a hősiességtek és az ezernyi élet áldozata ellenére, — melyek még a hazának hasznára lehet-

[13] Idézi *Németh Andor*: A Párisi Kommün. Bp. 1932. 48. o.

nek — nem vezetne sikerre, mert az ellenséges vonalakat hatalmas erők védik és támogatják, s a végeredmény katasztrófa lenne.

Viseljük méltóságteljesen a balsorsot, s legyünk tekintettel a szerződésben biztosított méltányos feltételekre, ha azt akarjuk, hogy úgy tekintsenek bennünket, ahogy megérdemeljük. Hadseregünk hírneve érdekében állandóan kerüljük a fegyelmezetlenség sugallta cselekedeteket, mint amilyen a fegyverek, a felszerelés és a létesítmények szétrombolása, mivel katonai szokásjog szerint mindezek visszakerülnek Franciaországba, mihelyt a békét megkötötték"[14]

Metz elestének hírére a párizsi dolgozók elkeseredése határtalanná vált. A blanquisták felhasználták a tömegek elkeseredését és Gustave Flourens[15] vezetésével 1870. október 31-én a kormány megdöntésére puccsot szerveztek:

„... a védelem céljára most minden fegyverbíró párizsi belépett a nemzetőrségbe — írja Engels — és fegyverhez jutott, úgy hogy most a munkásság nagy többségben volt... Október 31-én munkászászlóaljak megrohamozták a Városházát és a kormány néhány tagját foglyul ejtették, árulás, a kormány szemérmetlen szószegése és egyes kispolgári zászlóaljak közbelépése újra kiszabadította őket és nehogy egy idegen haderő által ostromlott város belsejében a polgárháború újra fellángoljon, meghagyták az addigi kormányt hivatalában."[16]

Metz kapitulációja döntő hatással volt a hadjárat további menetére, mert a legnagyobb szükség órájában jelentős német haderőt szabadított fel.

Metz kapitulációjával a hivatalos francia hadsereg befejezte a harcot, de a francia nép hatalmas erőfeszítéssel tovább harcolt. Jellemző erre az erőfeszítésre, hogy Poroszország kiképzett tartalékai teljesen kimerültek a harcok során. A nép ellenállása arra kényszerítette a poroszokat, hogy a 44 éves, sőt még ennél idősebb korosztályokat is behívják. Az elfoglalt területek biztosítására a németeknek 130 ezer embert kellett kikülöníteniük.

Az ellenállás a haladó erők nemzetközi rokonszenvével találkozott. Giuseppe Garibaldi, az olasz szabadsághős, a köztársaság kikiáltása után azonnal felajánlotta szolgálatait a francia kormánynak, s még a „nemzeti védelem kormánya" húzódozása ellenére is részt vett a porosz hódítók elleni harcokban.

A „nemzeti védelem kormánya" az október 31-iki felkelés minden részvevőjének kegyelmet igért. Azonban ezt az ígéretét nem tartotta be. A felkelésnek körülbelül hatvan résztvevőjét letartóztatták.

14 Idézi *Amédée Le Faure* i. m. 2. köt. 71—72. o. (Ford. tőlem. K. J.)

15 Gustave Flourens, lapszerkesztő, a nemzetőrség bátor zászlóaljparancsnoka, a Kommün tagja. Az 1871. április 3-i kitörésnél egy csendőrkapitány megölte.

16 *Marx—Engels:* i. m. 458. o.

A porosz csapatok által körülzárt város lakossága sokat szenvedett az éhség és hideg következtében. December végén a németek megkezdték Párizs ágyúzását. Párizs lakossága hősiesen tűrt minden nélkülözést. 1871. január 22-én azonban, — amikor megértette, hogy a vezénylő tisztek, Trochuvel egyetértésben, tudatosan vesztették el a főváros védelmét szolgáló január 18-iki utolsó védelmi harcot — elfogyott a türelme.

Ekkor Párizs lakossága felismerte, hogy a „nemzeti védelem kormánya" nem hajlandó a fővárost megvédelmezni és azt is megakadályozza, hogy a párizsi proletariátus fegyveresen szálljon szembe a hódítókkal. A kormány titokban a németekkel tárgyalt, s politikája arra irányult, hogy akár a poroszok segítségével, de megtartsa a hatalmat.

A nép elkeseredése, mely már addig is sorozatos tüntetésekben, a bebörtönzött politikai foglyok kiszabadításában nyilvánult meg, végül is 1871. január 22-én újabb felkelésben robbant ki.

A felkelésre a kormány rendőrsortűzzel felelt. Az áruló kormány a „külföld cimboráinak" nevezte azokat a felkelőket és önkéntes katonákat, akik az ő árulásuk ellenére öt hónapig védték azt az országot, melyet a császárság hadserege hat hétig sem tudott tartani.

A kormány felülkerekedését harminc halott, s a forradalmi lapok betiltása jelezte. A kormány győzött — tehát kapitulálhatott.

A fegyverszüneti tárgyalásokat Favre részvételével Thiers vezette, aki a tőzsde érdekképviseletében tárgyalt Franciaország élet-halál kérdéseiről Bismarck-kal.

A porosz békefeltételek rendkívül szigorúak voltak. Bismarck meg akarta tartani Elszászt és Lotharingiát. Ötmilliárd frank hadikárpótlást követelt, melynek törlesztéséig a német hadsereg megszállva tartja az ország északi és keleti megyéit. Thiers és Favre tudomásul vették a békefeltételeket és fegyverszünetet kértek.

„Végre — írja Engels — 1871. január 28-án a kiéhezett Párizs kapitulált, de a háborúk történetében eddig ismeretlen becsülettel. Az erődítményeket átadták, a körsánc ütegeit leszerelték, a sorkatonaság és a mobilgárda fegyvereit beszolgáltatták, ők maguk hadifoglyok lettek. A nemzetőrség azonban megtartotta fegyvereit és ágyúit és csupán fegyverszünetet kötött a győzővel, aki nem mert diadalmenetben bevonulni Párizsba. Párizsnak mindössze egy kis sarkát merték elfoglalni, amely méghozzá részben nyilvános parkokból állott és azt is csak néhány napig tartották körülzárva, magukat is körülzárták a felfegyverzett párizsi munkások, gondosan ügyelve arra, hogy egyetlen porosz se léphesse át az idegen hódítónak átengedett zúg szűk határait. Ilyen tiszteletet keltett maga iránt a párizsi munkásság abban a seregben, mely előtt a császárság valamennyi csapata letette a fegyvert és a porosz junkerek, akik azért jöttek ide, hogy bosszút álljanak a forradalom tűzfészkén, kénytelenek vol-

tak hódolattal megállni és tisztelegni éppen ezen felfegyverzett forradalom előtt."[17]

A fegyverszüneti szerződés értelmében a „nemzeti védelem kormánya" február 8-ra írta ki a nemzetgyűlési választásokat. A francia nemzetgyűlésnek kellett volna ratifikálni a béketárgyalásokat. A választásokat úgy vezették, hogy a reakciós vidéki földesurak tömegesen kerültek be a nemzetgyűlésbe. Ezek a végrehajtó hatalmat Thiers kezébe adták, aki késlekedés nélkül hozzálátott a polgárháború megszervezéséhez.

A burzsoázia támadása mindenekelőtt a forradalmi mozgalom fegyveres ereje, a Nemzetőrség ellen irányult. Ez a Nemzetőrség jelentette a régi hatalom egyre hanyatló erejű képviselői mellett az új munkáshatalom kibontakozásának legfontosabb támaszát.

A Nemzetőrséget 800—1000 emberből álló zászlóaljak alkották, melyeket az ország egész területén és Párizsban is a háború folyamán állítottak fel. A fővárosban 60 ilyen zászlóalj állomásozott. Ezek számát a trónfosztás után 254-re emelték, összlétszámuk 343.000 fő volt.

Thiers a Nemzetőrség dezorganizálása céljából a reakciós de Palladines-t nevezte ki a Nemzetőrség élére.

E provokációra a XIII. kerület nemzetőrsége kiáltvánnyal felelt:

„A nemzetőrség federációja.

A XIII. kerület vezérkara.

Tizenharmadik kerületbeli nemzetőrök! Minket bíztatok meg azzal, hogy képviseljünk benneteket a nemzetőrség federációjának központi bizottságában. Ugyanakkor amikor nyakunkba akarják varrni főparancsnokul Aurelle de Palladines tábornokot.

Mikor a poroszok elfoglalták Orleanst, Gambetta elcsapta ezt a tábornokot. Miért...?

Ideje, hogy előálljunk programmunkkal.

1. A köztársaság kérdésében nem ismerjük el illetékesnek a többséget. A köztársaság kérdése vitán felül áll.

2. Azt akarjuk, hogy feljebbvalóink, főparancsnokunk és vezérkara a nemzetőrség soraiból valók legyenek s a nemzetőrség nevezze ki őket.

A nemzetőrség csak önmagának veti magát alá."[18]

A Nemzetőrség szilárd állásfoglalását megmagyarázza az a tény, hogy ekkor már az Internacionálé párizsi szekciója felismerte a tömegmozgalom jelentőségét, s a szekció tagjai jelentős politikai munkát fejtettek ki a tömegek között. Nem nehéz meglátni az összefüggést például a XIII. kerületi nemzetőrök és Frankel Leó magyar szocialista, a későbbi kommün-tag tevékenysége között.

[17] *Marx—Engels:* i. m. 458—459. o.
[18] Idézi *Németh Andor:* i. m. 72. o.

Frankel — életrajz írója szerint — „ennek a hős párizsi munkásságnak barátja, oktatója, kedves gyermeke volt... Akkor szerették meg igazán, amikor az Internacionálé perében olyan bátran kiállt. A börtönből való szabadulása után boldogan fogadta újra magába régi köre — szűkebb párizsi pátriája, a XIII. kerület „Reine Blanche" negyede, melynek legnépszerűbb szónoka volt..

Ez a népes munkásnegyed nem törődött azzal, hogy Frankel „métèque, azaz „jöttment"... Tudta, hogy Frankel... hozzájuk tartozik, tanítja őket, nagy tudását átadja nekik és mint nemzetőr, maga is fegyverrel vesz részt Párizs védelmében."[19]

Párizs kapitulációja után Frankel — miközben keményen bírálta az Internacionálé párizsi szekciójának szerepét — felvetette a tömegszervezetek jelentőségének és felelősségének kérdését is. E tömegszervezetek, mint majd a továbbiakban látni fogjuk, a kommün idején már valóban jelentős szerepet játszottak.

Frankel szerint: „A delegáltak bátortalanul beszélnek. A helyzet súlyossága leveri őket a lábukról, holott ha most kimegyünk a nép közé és megfelelően szólunk hozzá, megnyerhetjük a tömegeket. A klubok, az egyesületek mit sem tettek: feláldozták Párizst, holott megmenthették volna. A poroszok be fognak vonulni. A burzsoázia majd körülhízelgi őket, hogy hatalmát és kiváltságait megőrizhesse és ránk hárítja a háború minden terhét."[20]

Eközben Párizs köré vonták a vidéki haderőt és a Nemzetgyűlés úgy határozott, hogy Versailles-ba teszi át a székhelyét és Párizs csak akkor kapja vissza fővárosi rangját, ha majd újra ott gyűléseznek.

Párizsban a kapituláció hírére és a Nemzetgyűlés mesterkedései nyomán fellángolt az elkeseredés. A Nemzetőrség és elsősorban a munkások elhatározták, hogy nem engedik lefegyverezni magukat. Nyiltan kifejezték felháborodásukat a kormány áruló politikájával szemben, követelték a zászlóaljak egyesítését és a központi vezetés megszervezését.

Képviselőik, a század megbízottak, a februári választások után megtartott tanácskozó gyűlésen a köztársasági államforma sérthetetlenségét nyilvánították ki és a zászlóaljak egyesítését határozták el, Központi Bizottsággal az élén. A tanácskozó gyűlés elfogadta a Nemzetőrség szervezeti szabályzatát, amely a fegyveres erő politikai szervezetét alakította meg: együttes küldöttgyűlés, légió- és zászlóalj-tanácsok, valamint századgyűlések. A Nemzetőrség kétszázhetven zászlóalja közül kétszáz elismerte a Központi Bizottságot. A Központi Bizottság kiáltványában felszólította a lakosságot Párizs védelmére és megkezdte a Montmartre- és

19 *Aranyossi Magda:* Frankel Leó. Bp. Szikra, 1952. 33—34. o.

20 U. o. 242—243. o. (Az Internacionálé párizsi szövetségi tanácsa 1871. január 26-i ülésének jegyzőkönyvéből.)

Chaumont-dombok erődítési munkálatait. 1871. március 15-én a Nemzetőrség letette az esküt a Központi Bizottság előtt. Párizs erődítményei ágyúszóval köszöntötték az esküt. A Montmartre-ra kitűzték a vörös zászlót. A kormány erre válaszul négyszáz embert letartóztatott. A Nemzetőrség azonban kiszabadította őket.

A KOMMÜN

A kormány március 18-án végleg elrendelte a Nemzetőrség lefegyverzését. A párizsi munkások ellenálltak a lefegyverzésükre küldött csapatoknak és barátkozni kezdtek a katonákkal. A kormánycsapatok megtagadták a tüzelési parancs teljesítését, ehelyett letartóztatták és agyonlőtték két tábornokukat. A kormánycsapatok kötelékei felbomlottak, az egyszerű katonák a párizsi nép közé vegyültek.

Déli tizenegy órára a helyzet urai már mindenütt a nemzeti gárdisták és a felfegyverzett munkások voltak. Thiers kormánya Versailles-ba menekült. A fontosabb középületek ellenállás nélkül a felkelők kezébe kerültek.

A hatalom Párizsban a nemzetőrség Központi Bizottságának kezébe ment át. A Központi Bizottság március 26-ára választásokat tűzött ki, amelyen Párizs lakossága megválasztotta érdekképviseleti, törvényhozó és végrehajtó szervezetét: a párizsi kommünt. A kommün megalakulása után a Központi Bizottság átadta a hatalmat a párizsi kommünnek.

A március 18-i forradalom kirobbanása a nép közvetlen és helyes kezdeményezése volt. Párizs népe a legnehezebb körülmények között, vesztett háború után és Franciaország többi részétől elszigetelve vívta ki győzelmét.

A Központi Bizottság a forradalom szempontjából rendkívül kedvező kezdeti helyzetet nem használta ki, hanem védelmi taktikát folytatott és nem akadályozta meg a hadsereg maradványainak és a kormányszerveknek Versailles-ba való eltávozását.

Március 19-éről 20-ra virradó éjjel Vinoy tábornok Versailles környékén 5000 csendőr segítségével összeszedett körülbelül 20 000 szétszéledt katonát. Ezek a csapatok azonban annyira szervezetlenek voltak, hogy minden ellenállás nélkül feladták Montvalérien, Issy, Vanves, Montrouge, Bicètre, Ivry és Vincennes erődjeit. Vinoy csapatainak maradványait a Párizsból Versailles-ba vezető három fő útvonal lezárására védőállásba helyezte el. Azonban ő maga sem hitte, hogy ezeket az állásokat meg tudja tartani. A kormány és a nemzetgyűlés március 27-ig jóformán védtelen volt. A Központi Bizottság azonban feladatát nem értette meg, s tevékenysége főleg arra irányult, hogy a kommünbe történő választásokat előkészítse. Ezért a Központi Bizottság már március 19-én

értesítette a poroszokat, hogy betartja az összes békefeltételeket, mivel úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a poroszokkal való nyílt összeütközéshez nem áll megfelelő erő a rendelkezésére. A Központi Bizottság a választások után, mikor átadta a hatalmat a kommünnek, nem oszlott fel, s ez később gyakori súrlódásokhoz vezetett.

„A Kommünnek — írja Marx 1871. április 12-én Kugelmannhoz intézett levelében — azonnal Versailles ellen kellett volna vonulni, miután előbb Vinoy, azután a párizsi nemzetőrség reakciós része magától eltakarodott. A döntő pillanatot lelkiismereti aggodalmaskodásból elszalasztották. Nem akarták megkezdeni a polgárháborút, mintha bizony Thiers, ez a gonosz korcsszülött nem kezdte volna már meg a polgárháborút azzal, hogy megpróbálta Párizst lefegyverezni."[21]

A versailles-i hadsereg[22]

Thiers ezalatt a forradalmi Párizzsal való leszámolásra készült. A francia—porosz fegyverszüneti szerződés aláírása után Bismarck hozzájárult ahhoz, hogy Thiers a hadifoglyoknak nyilvánított francia sorkatonákból 40 ezer főnyi hadsereget állítson fel „a rend fenntartására". Az április 5-i megállapodás értelmében a versaillesi hadsereg létszámát 100 000 főre, később pedig 120 000 főre emelhették, Bismarck jóváhagyásával.

A Versailles-i hadsereg április 6-án 70 000 főből állott. A kommün tehát azt az alkalmas időt, amelyet a Versailles-iek megverésére kihasználhatott volna, visszavonhatatlanul elmulasztotta.

Thiers április 6-án a fegyveres erők főparancsnokává Mac Mahont nevezte ki és bejelentette a hadsereg újjászervezését. Két hadsereget állítottak fel — azonos szervezéssel —, a „Versailles-it" és a tartalék-hadsereget. Szervezésük a következő volt: három hadtest, melyből kettő gyalogos és egy lovashadtest volt.. A gyalogos hadtestek három hadosztályból és egy könnyű lovas dandárból állottak. Minden hadosztályhoz két tüzérüteget és egy műszaki századot osztottak be, a hadtestek tüzérségi tartalékát pedig négy üteg képezte. A lovashadtestek három hadosztállyal rendelkeztek, s minden hadosztályhoz beosztottak egy lovasüteget.

A „Versailles-i hadsereg" közvetlen tartalékát tíz üteg és két műszaki század alkotta. Április 23-án felállították a 4. és 5. hadtestet, kétkét hadosztállyal. E csapatokat főleg a poroszoktól visszakapott foglyok alkották.

[21] *Marx—Engels:* Válogatott levelek. Bp. Szikra, 1949. 309. o.

[22] A versailles-i hadsereg szervezésére vonatkozóan ld. *Mac-Mahon:* L'Armée de Versailles depuis sa formation jusqu'à la complète pacification de Paris. Paris, Ghio, 1871.

A kommün katonai szervezete[23]

A kommün egyik legsürgősebb teendője fegyveres erőinek megszervezése volt.

A Nemzetőrségnek — eddigi jelentős tevékenysége ellenére — komoly szervezeti alakításokon kellett keresztülmennie ahhoz, hogy hathatós fegyveres erővé váljék. A „nemzeti védelem kormánya" ugyanis 1870 őszén eredetileg a belső helyőrségi szolgálat ellátására állította fel, mint másodvonalbeli erőt. A kiképzett tiszti és tiszthelyettesi állomány csaknem teljesen hiányzott, a legénység pedig nagyrészt csupán őrszolgálatra volt kiképezve. További fogyatékossága volt a Nemzetőrségnek, hogy eredeti céljának megfelelően, nagyobb katonai egységekkel, hadosztályokkal nem rendelkezett.

Az 1871. április 2—4-i támadó hadműveletek kudarca után a kommün újonnan kinevezett hadügyi megbízottja, Cluzeret kísérletet tett a Nemzetőrség újjászervezésére. Az április 5-i dekrétummal bevezették a kötelező katonai szolgálatot, de a hiányosságokat ez a rendelet sem tudta teljesen kiküszöbölni.

Az április 5-i és a későbbi átszervezések során a Nemzetőrséget két részre osztották: menet- és tartalék-zászlóaljakra. Az előbbieket 19—35 évesekből, az utóbbiakat a 35 évnél idősebb korosztályokból szervezték meg. E felosztás hibája az volt, hogy megszüntette az addigi területi kiegészítést, s a katonai és politikai szempontból egyaránt jelentős idősebb korosztályokat elvonta a harcoló egységektől. A szervezés hiányossága volt az is, hogy elhanyagolták az osztályszempontokat. Az átszervezések után a Kommün fegyveres erőinek összlétszáma megközelítette a 170 ezer főt.

A Nemzetőrségben az akkori idők valamennyi fegyvernemе képviselve volt.

A Nemzetőrség túlnyomó részét a gyalogság alkotta. Papíron kétszáz, a valóságban száz gyalog zászlóalja volt a kommünnek.

Megfelelő számú lovasság felállítására, a lovak csekély száma miatt nem kerülhetett sor. A lovasság elégtelensége következtében gyengén működött a felderítő-szolgálat.

[23] E kérdés tárgyalásakor meg kell jegyezni, hogy a Nemzetőrség Központi Bizottságának, a légiók tanácsainak és a zászlóalj-bizottságainak, az éberségi bizottságoknak és a kerületi elöljáróknak kiadatlan okmányai, amelyeket Párizsban a hadügyminisztérium történelmi levéltárában őriznek, még ma is hozzáférhetetlenek a kutatók számára. Ezért a történelmi feldolgozások szükségszerűen fogyatékosak.

A Párizsi Kommün katonai szervezetéhez, a hadműveletekhez és a hadműveletek értékeléséhez felhasznált irodalom:

Kraszilnyikov, Sz. N.: Az 1871. évi Párizsi Kommün harci cselekményei. (Vorosilov Akadémia: A hadművészet története. 2. köt. Magyarul kiadatlan ford.)

Razin: A kapitalizmus győzelme és megszilárdulása időszakának hadművészete 1789—1870. 3. rész. (Magyarul kiadatlan ford.)

Nagy K.: A Párizsi Kommün harcai. (Katonai Figyelő; 1951.)

A tüzérségnél szintén nehézségek voltak. A rendelkezésre álló 1740 ágyúból és szórólövegből a tüzérségi káderek hiánya miatt mindössze 320-at használtak fel.

A műszaki katonaság egy műszaki zászlóaljból, kilenc árkász és egy technikai századból tevődött össze.

Jelentős szerepet töltöttek be Párizs védelmében a páncélozott vonatok. Ezt a vasúti hálózat kedvező felépítése tette lehetővé.

A folyami hajóhad személyi állománya háromszáz főből állt, s a következő eszközök álltak a rendelkezésükre, egy páncélos úszóüteg, öt ágyúnaszád, hat felfegyverzett gőzkutter, egy yacht.

Azonban erre — a hiányosságai ellenére is jelentős — fegyveres erőre szintén rányomta bélyegét az a tény, hogy a francia munkásságnak nem volt egységes forradalmi pártja. A fegyveres erőkre is érvényesek Engels megállapításai: „A Kommün önmagát emésztette fel a Kommünt kettészakító párt; a blanquisták (többség) és a proudhonisták (kisebbség) terméketlen vitájában, mely pártok közül egyik sem tudta, hogy mi a teendő."[24]

A Kommün fegyveres ereje és a párizsi nép

A Kommün társadalmi és gazdasági politikájában, valamint a versaillesi ellenforradalom ellen vívott fegyveres harcában nemcsak a nemzetőrség szervezeteire támaszkodott, hanem jelentős mértékben számíthatott a többi forradalmi tömegszervezetre is, a politikai klubokra, a szakszervezetekre, az Internacionálé szekcióira, az éberségi bizottságokra és a forradalmi nőszervezetekre.

Párizs tömegszervezeteinek egyik legfontosabb formája a Kommün idején a politikai klub volt. A politikai klubok többségének határozottan forradalmi, munkás jellege volt. A párizsi népben élénken élt — s ezt a klubok politikai formája is mutatja — a nagy francia forradalom népi mozgalmainak emléke. Büszkén hivatkoztak elődeikre, s az ő társadalmi követeléseik, harcaik folytatójának tartották magukat. Ez a párizsi munkásokban élő történelmi tudat nem volt hamis, mert: „a polgári forradalom útjáról a proletármozgalom útjára a tömegek útja a lerombolt feudális Bastilletől Babeuf összeesküvésén át vezet a Vendôme-oszlopot, a polgári hatalom jelképét leromboló Párizsi Kommünig és azon is túl."[25]

Jellemző a klubok forradalmi elszántságára a „Párizs védelmére és a sebesültek megsegítése céljából alakított nőszövetség" egyik kiáltványa. A Nőszövetség központi vezetőségének végrehajtó bizottsága, válaszolva egy, az ellenforradalmárokkal való megegyezést javasló fel-

[24] *Marx:* Osztályharcok Franciaországban. Engels bevezetése. Marx—Engels i. m. 104. o.

[25] *Babeuf* válogatott írásai. Molnár Erik bevezetése. Bp. Hungária, 1950. 5. o.

hívásra, a következő szavakkal tett hitet a Kommün mellett:

„... A megbékülés az árulást jelentené!... Jelentené az összes munkáskövetelések megtagadását, a társadalmi megújhodás, a most érvénybelépő jogi és társadalmi viszonyok megtagadását. Az összes előjogok eltörlésének, a kizsákmányolás megszüntetésének megtagadását. A munka uralmát a tőke uralma cserélné fel, egyszóval véget vetne a munkásság önmaga által történt felszabadításának...

Harcunk csak a nép ügyének győzelmével végződhet... Párizs nem hátrálhat meg, mert a jövő zászlaját emeli magasra!...

Mindannyian egységesen és határozottan... mélységesen meggyőződve arról, hogy a Kommün a népek nemzetközi és forradalmi elveinek képviselője, a társadalmi forradalom csíráinak hordozója — mi Párizs asszonyai, megmutatjuk Franciaország és a világ előtt, hogyha a reakció betörné a kapukat, a végveszély óráiban ott leszünk a barikádon, Párizs sáncain, úgy fogjuk ontani vérünket, mint férfitestvéreink, a Kommün védelméért és diadaláért, ami egyúttal a nép diadalát is jelenti."[26]

Mennél feszültebb volt a helyzet a polgárháború frontján, annál inkább előtérbe került a klubokban a versaillesi ellenforradalom elleni fegyveres harc kérdése. Jellemző, hogy „Az emberi és polgári jogokért küzdő klub", amely április elején alakult, első ülésén a legelső kérdésként a nemzetvédelem kérdését tárgyalta. „Az emberi és polgári jogokért küzdő egyesület célja — jelentette az egyesület ideiglenes bizottsága —, hogy minden erejével segítse függetlenségünk megvédését és, ha erre szükség adódik, önmagát feláldozza az igazi köztársaság megerősítése érdekében."[27]

A klubok közvetlen formában is jelentős segítséget nyújtottak a fegyveres alakulatoknak. A III. Kerületi Községi Klub például — Párizs egyik legnagyobb forradalmi klubja — szoros kapcsolatot tartott fenn a kerületi nemzetőrség zászlóaljaival, adományokat gyűjtött ezek számára és gondoskodott arról, hogy a harcosok a fronton elegendő élelmet kapjanak.

A klubok, tehát a párizsi munkások, számos helyen javaslatot tettek a védelem megszilárdítása érdekében, melynek foganatosítása kétségtelenül fokozta volna a forradalmi Párizs védelmi képességét.

A kommün legfontosabb társadalmi és gazdaságpolitikai rendszabálya az a dekrétum volt, amelynek értelmében a Párizsból elmenekült tulajdonosok ipari vállalatait a munkások termelési egyesülései kezébe adták át.

A párizsi dolgozók nagy lelkesedéssel fogadták ezt a dekrétumot s bár a kommün rövid ideig tartó fennállása miatt nem tudta végrehajtani

[26] A Párizsi Kommün. Válogatás a kortársak emlékirataiból. Bp. Művelt Nép, 1952. 85. o.

[27] Idézi *Molok:* Párizs munkásai a kommün napjaiban. Bp. 1951. 4. o.

határozatát, mégis az a lelkesedés, amelyet kiváltott, a munkásszervezetek megerősödése mellett a katonai védelmet is erősítette.

Különösen nagy jelentősége volt az acélöntőmunkások politikai lelkesedéséből fakadó munkalendületének, melynek beszédes bizonyítéka Lapuelle-nek, az acélöntők egyesülete igazgatási tanácsa titkárának a „La Sociale" című lap szerkesztőségéhez írott levele: „Ma megkezdjük az öntést, s az első lövedék, amely műhelyeinkből kikerül, elviszi majd válaszunkat a versaillesieknek, akik ellenségei a dolgozók felszabadításának."[28]

A kommün sajtójában is számos cikk, levél tükrözi a párizsi munkások elszántságát és helyes védelmi javaslatait, melyekkel a hadvezetés munkáját kívánták segíteni.

„A tüzérségnél nincs meg a kellő vezetés — közli a La Commune című lap az egyik olvasó levelét —, zászlóaljaink nehéz messzehordó ágyúkkal vannak felfegyverezve, csakhogy ezek nem működnek. Szétverhetnénk a versaillesi ütegeket, amelyek Issyt és Vanvest pusztítják, mert a mi ágyúinknak 3000 méterrel nagyobb a hordtávolsága, mint az erődítmények ágyúinak. Issynek csaknem semmi teendő nem maradna, minthogy erődítmény-falunk ütegei igen megkönnyíthetnék feladatát."[29]

Egy másik olvasó azt kérdi, hogy a katonai hatóságok miért nem használják fel a szajnai hajóhad ágyúnaszádait Párizs védelméhez: „Közben ezek az ágyúnaszádok igen nagy segítséget nyújthatnának Puteaux, Courbevoie, Neuilly és Bécon ütegei ellen. Dicső tengerészeink fel vannak háborodva, hogy parancsnokaik ügyefogyottsága és tehetetlensége tétlenségre kárhoztatja őket."[30] A kommün katonai hatóságai figyelembe vették ezt a tanácsot és a továbbiakban felhasználták a folyami hajóhadat a védelem szükségleteire.

A kommün hivatalos politikai szervei és a fegyveres erők közötti helyes együttműködésre szolgáltatott példát a IV. kerület Községi Bizottsága tevékenysége.

„A községi bizottság egyszer hetenként ült össze, este, a kommün tagjaival együtt, hogy pontosan ismertesse az elintézett ügyeket, megmagyarázza, hogy mi a helyzet a kerület különféle intézményeiben, megbeszélje, hogy milyen reformokra és javításokra van szükség. Egyik alkalommal ennek a községi bizottságnak tagjai azzal a kéréssel fordultak a kommün tagjaihoz, hogy sorban 24—24 óra szabadságot engedélyezzen nekik, hogy ezeket az órákat a fronton tölthessék, zászlóaljaikban, hogy harcolhassanak az ellenség ellen, és egyidejűleg saját szemükkel meggyőződhessenek arról, hogy a harcosoknak megvan-e mindenük, amire

[28] „La Sociale", 39. sz. 1871. május 8. Idézi *Molok:* i. m. 12. o.
[29] „La Commune", 42. sz. 1871. május 1. U. o. 24—25. o.
[30] U. o. 38. sz. 1871 április 27. U. o. 25. o.

szükségük van, hogy meghallgassák panaszaikat és kéréseiket, majd a kommünnel ismertessék ezeket".[31]

A politikai és társadalmi szervezetek és a fegyveres erők közötti együttműködésnek ezen példamutató vonásai mellett, meg kell említeni, hogy a kerületekben működő különféle hatalmi szervek és társadalmi szervezetek feladatkörei nem voltak elhatárolva egymástól, s ez arra vezetett, hogy gyakorlati munkájukban gyakran összeütköztek és akadályozták egymást. Ez sok esetben zűrzavarhoz vezetett. Különösen káros következményei voltak annak, hogy a kommün helyi szervei és a Nemzetőrség Központi Bizottságának helyi szervei párhuzamos munkát végeztek és tevékenységüket nem hangolták össze. Munkájuk ezért gyakran különös versengésre hasonlított, s az ebből adódó zűrzavart a kommün ellenségei ellenforradalmi céljaikra kihasználhatták.

A hadműveletek

Április másodikán délelőtt szólaltak meg az ágyúk Párizs nyugati részén. Kisebb jelentőségű harcok már eddig is folytak, de komoly ütközetre még nem került sor. A Nemzetőrséget azonnal fegyverbe szólították és a kommün rendelettel bélyegezte meg a versaillesi kormányt:

„A versailles-i kormány emberei polgárháborút készítettek elő és robbantották ki, megtámadták Párizst, nemzetőröket, katonákat, nőket és gyermekeket gyilkoltak le és sebesítettek meg.

Ezt a bűnt előre megfontolt szándékkal, jogtalan fondorlattal és anélkül, hogy provokálták volna őket, követték el. Éppen ezért a kommün

1. Thiers, Favre, Picard, Dufaure, Simon és Pothuau urat vád alá helyezi.

2. Amíg meg nem jelennek a néptörvényszék előtt, vagyonukat lefoglalja és zár alá helyezi.

Jelen rendelet végrehajtásával az igazságügyi és rendőri szerveket bízzuk meg."[32]

A versailles-iek támadásukat három gyalogos és két lovas dandárral indították meg. Tervük az volt, hogy visszafoglalják a kommünároktól a Párizstól északnyugati irányban lévő Courbevoie erődjét, valamint, hogy elfoglalják a neuilly-i hidat, ugyanis ezen keresztül vezetett a legrövidebb út Párizs belső kerületei felé.

A harcokat a Gallifet lovasdandár támadása vezette be Courbevoie ellen és elfoglalta a Bezonsba vezető utat. A főerők két oszlopban nyomultak előre északi irányban, a szárnyakat lovasság biztosította. A Courbevoie-től délkeletre, másfél kilométernyire levő útkereszteződést

[31] *Arthur Arnould:* Historie populaire et parlementaire de la Commune c. könyvéből idézi Molok, u. o. 21. o.

[32] „A Párizsi Kommün", i. m. 68. o.

11 órakor érték el, s onnan Puteaux, a neuilly-i híd és Courbevoie irányába folytatták a támadást, tüzérségi tűztámogatás mellett. Az erős tüzérséggel és túlerőben lévő támadók ellen a nemzetőrök a neuilly-i hídfőbe vonultak vissza, ahol szívósan ellenálltak, azonban később azt is ki kellett üríteniök és a Szajna keleti partján foglaltak állást.

A kommün tagjait váratlanul érte a Neuilly ellen indított támadás híre. Ellentámadásra azonban csak akkor gondoltak, amikor meghallották, hogy Párizs népe a főváros délnyugati kerületeibe vonult és követelte a támadás azonnali megindítását. Az események hatására a kommün a szaktekintélynek vélt Cluseret tábornokot nevezte ki a katonai erők parancsnokává.

A kommün tanácsa határozatlanságában, eleinte nyugalomra intette a tömegeket, később azonban engedett a közakaratnak és beleegyezett a támadásba.

A Nemzetőrség parancsnoksága, amely a támadást korábban is követelte, kidolgozott tervvel rendelkezett. Cluseret tábornok ezt a tervet formálisan jóváhagyta, azonban a támadás megszervezését és vezetését nem irányította kellő határozottsággal.

A terv alapgondolata a következő volt: a jobbszárny Neuilly-től Rueil és Bougival irányában végrehajtott tüntető támadással leköti az ellenség figyelmét, elvonja tartalékait. Közben a főcsapást a középen és a balszárnyon mérik a kormánycsapatokra és délkelet felől átkarolják Versaillest.

Az április 3—4-i támadó harcok

A kommün csapatai április 3-án hajnali 3 órakor kezdték meg a támadást. A hadműveleti tervnek megfelelően a támadást három önálló alakulat hajtotta végre. Az északi szárnyon, Párizs északnyugati részében, Bergeret és Flourence parancsnoksága alatt 10 ezer főnyi sereget vontak össze, amelyet nyolc ágyú támogatott. A jobbszárny feladata volt a neuilly-i hídon és Courbevoie délnyugati külvárosán át Rueil ellen vonulni, majd innen egyrészt Chatou, másrészt Bougival ellen támadni és ezzel az ellenség minél nagyobb erejét magára vonni.

A központi támadó oszlop — tízezer fő, néhány ágyú — Párizs délnyugati kerületeiben gyülekezett. A terv értelmében, ennek az oszlopnak kellett keleti irányból megrohamoznia Versaillest.

A balszárny — hétezer fő, tüzérség nélkül — feladata volt, hogy délkeleti irányból rohamozza meg Versaillest. Ezeket az egységeket Párizs déli külvárosában vonták össze. Parancsokuk Emil Duval vasöntő volt, az Internacionálé és a kommün tagja.

A támadó egységek elmulasztották a felderítést, s ezért a Rueil felé előretörő jobbszárny egységeire meglepetésszerűen hatott, amikor a Mont Valérien erőd ellenforradalmi őrsége váratlanul tüzet nyitott.

Lissagaray leírása szerint: „Szörnyű pánik zilálja szét a zászlóaljakat. ezer hang kiált árulást. Az egész nemzetőrség azt hitte, a Valérien-hegy a kommün kezében van. Csak néhányan a Városházán és a Központi Bizottságban ismerték az igazságot, de ostobán elhallgatták, s abban reménykedtek, hogy az erőd nem fog tüzelni. Igaz ugyan, hogy két-három rosszul rögzített ágyúja volt, melyeknek tüze alól könnyen kivonhatták volna magukat a csapatok. A nemzetőrcsapatok azonban, melyeket összezavart ez a meglepetés, azt hiszik, elárulták őket, s mindenfelé szerteszélednek."[33]

A megfogyatkozott zászlóaljak — ennek ellenére — rohammal bevették Rueilt, majd erőik egy részével Chatou, másik részével Bougival ellen vonultak. A versailles-ieket meglepte ez a kitörés és csak későn, tíz óra tájban fejlődtek vonalba. Tízezer embert küldtek Bougival felé, s a Jonchère domboldalán felállított ütegek tűz alatt tartották Rueil-t Jobbról két lovasdandár, balról pedig egy gyalogosdandár támadta a kommün csapatait, céljuk az volt, hogy elzárják a visszavonulás útját. A nemzetőr előőrsök heves ellenállást tanúsítottak s így lehetővé tették, hogy a zöm visszavonulhasson a Szajna keleti partjára. Flourens, a visszavonulást fedező alakulatok parancsnoka fogságba esett s egy csendőrtiszt megölte.

A középső arcvonalon végrehajtott támadás sem volt sikeresebb. Eudes tábornok harcparancsa mindössze annyit tartalmazott: Előre! Az egységek hajnali három órakor kezdték meg felfejlődésüket, s hat órakor a Moulineaux-t védő csendőröket visszavetik Meudon-ig, ahol azonban egy versailles-i dandár a környező villákban szilárdan megvetette a lábát. A kommünároknak csak nyolc ágyújuk volt és minden ágyúhoz csak nyolc lövedék állt rendelkezésükre. Ez is bizonyítja a támadás hanyag előkészítését, hiszen Párizsban százával maradtak lövegek. Az anyagi ellátottság ki nem elégítő volta miatt végül is a kommünárok visszahúzódtak Moulineaux-ba. Ugyanakkor azonban megerősítették az issy-i erődöt, s ez lehetetlenné tette, hogy a versailles-iek támadásba lendüljenek.

A balszárnyon lévő egységek a 2-i éjszakát a châtillon-i fennsíkon töltötték. Ezek az egységek tüzérséggel egyáltalában nem rendelkeztek. Támadásukat hajnalban indították meg, s az ellenség biztosító egységeit visszavetve előretörtek Villacoublay-ig. Ez a merészen előretolt csoport azonban nem vehette fel sikeresen a harcot a vele szembefordult Derroja dandárral, majd a Pellé hadosztállyal, melyet tüzérség, lovasság és csendőregységek is támogattak. Végül is a kommünárok Duval parancsára, a Vanves erőd tűztámogatása mellett visszavonultak.

Az április 3—4-re virradó éjjel elfoglalták a Châtillontól délre levő

[33] Részlet *Lissagaray:* Histoire de la Commune de 1871. c. művéből. Ld. „A Párizsi Kommün", i. m. 69—70. o.

földerődöket, a szárnyak biztosítására azonban nem fordítottak gondot. A versailles-iak kihasználva ezt a hibát, bekerítették és fegyverletételre kényszerítették őket. Több fogságba esett kommünárt, köztük Duvalt és törzsparancsnokát megölték.

A kommün csapatainak támadása tehát a főcsapás és a mellékcsapás irányában egyaránt fennakadt. A kezdeményezés ettől fogva a versailles-iak kezébe ment át.

A támadás bukásának okai között a szervezetlenség — a felderítés elhanyagolása stb. — mellett meg kell említenünk, hogy a támadási tervet március végén állították össze, s az akkor még, tekintettel a versailles-i csapatok szervezetlenségére, végrehajtható is lett volna. Április 2-ig ez a terv azonban már elavult. Súlyosbította a helyzetet az is, hogy a tervtől eltérően a támadást nem az egész arcvonal egyidejű támadásával kezdték meg, s nem éjjel hajtották végre, hanem virradatkor, holott a terv a meglepetésszerűen végrehajtandó éjjeli előnyomuláson alapult.

A támadás bukása nem törte meg a kommün harcosainak forradalmi bátorságát. A kommünárok rettenthetetlensége megmutatkozott a harcok során.

Jóllehet a felfegyverzett munkások erkölcsi szelleme szilárd maradt, a kommün vezetői mégis végzetes következtetést vontak le a támadás sikertelenségéből. A kommün katonai parancsnoksága a védekezésre való kényszerű áttérést nem úgy tekintette, mint felkészülési időt új támadás megszervezéséhez, hanem azt a hibás következtetést vonták le, hogy a támadás helytelen volt és ezért a védekezést véglegesnek tekintették. Ez a hibás elhatározás végzetesen befolyásolta a további eseményeket.

A versailles-i ellenforradalom támadása

A kommün védelmi harcai

Április 11-én a Párizst övező déli erődök — a Mont-Valérien kivételével — a kommün kezén voltak. A Vinoy tábornok parancsnoksága alatt Versailles-nál egyesült ellenforradalmi csapatok április első napjaiban elfoglalták a Châtillon-i, Clamart-i, Meudon-i, Sevres-i és Saint-Cloud-i állásokat, valamint Courbevoie-t s a Neuilly-i hídfőt, a folyó jobbpartján.

Ez volt a helyzet április 11-én, amikor a versailles-iak megkezdték Párizs módszeres ostromát. A Mac Mahon-féle támadási terv előírta a Point-du-Jour elfoglalását. A Párizst délen körülvevő erődítmény övezet, a Maillot kaputól a Gentilly kapuig két hosszú egyenes vonalban nyúlott, s valójában csak egyetlen megközelíthető kiugrása volt, a Point-du-Jour, ezt azonban elölről fedezte az Issy erőd, s a versailles-iaknak az övezet megközelítése érdekében ezt az erődöt kellett elfoglalniuk.

Támadásukat műszaki munkálatokkal, ütegek és árkok kiépítésével

kezdték. A kommün katonai parancsnoksága nem figyelt föl ezekre a munkálatokra és ezért nem tettek számbavehető ellenintézkedéseket. Csupán az erődök tüzérsége zavarta a versailles-iak előkészületeit, s tűzcsapásaikkal arra kényszerítették őket, hogy munkálataikat éjjel hajtsák végre.

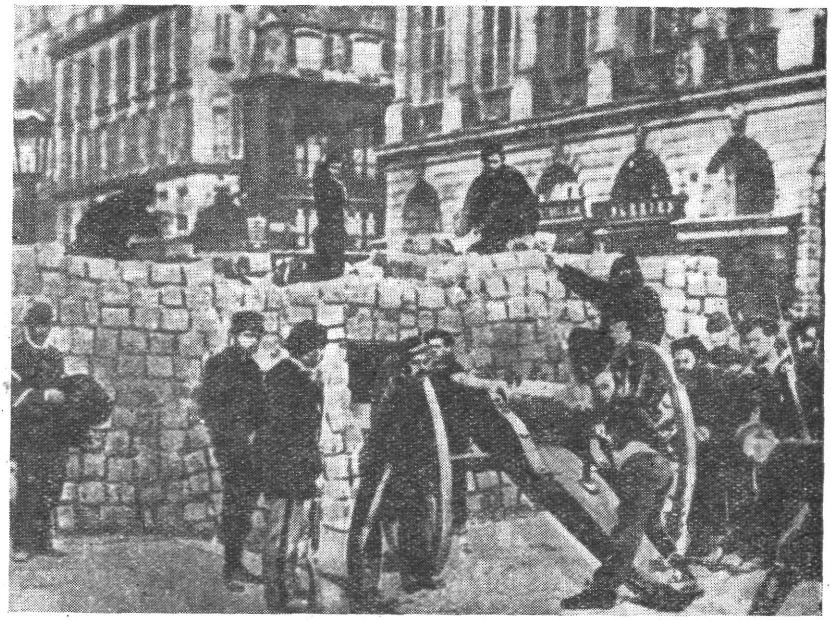

Barrikád a Rue de la Paix-n.

Párizs fegyveres erőinek parancsnokságát időközben Jaroslaw Dąbrowski, a híres lengyel forradalmár vette át. Dąbrowski, akire Garibaldi igényt tartott a Vogézeki-hadsereg számára, az 1863-as lengyel felkelés leverése után a lengyel emigráció egyik vezetője volt. 1870. szeptember 7-én, amikor a Köztársaság kikiáltása után a háború jellege megváltozott, Dąbrowski a „Le Reveil" című párizsi újságban levelet tett közzé, melyben felajánlotta szolgálatait a francia népnek:

„A lengyel emigráció kiváló lehetőséggel rendelkezik ahhoz, hogy Franciaország számára egy partizán hadtestet felállítson, a lengyelek hozzászoktak a lesből meginduló, meglepetésszerű harcokhoz, többségük

tud németül, afrikai lovakkal felszerelve spáhikként bevethetők, és készek meghalni a Francia Köztársaságért.

Az alulírott, az orosz hadsereg volt vezérkari századosa, akit a Kaukázusban öt háborús év tett próbára, s a varsói nemzeti kormány által felállított csapatok szervezője volt... megtiszteltetésnek venné, ha a Francia Köztársaság szolgálatában lengyel partizán alakulatot szervezhetne."[34]

A francia nép érdekeivel vállalt azonosság egyenes úton vezette a lengyel emigrációt a kommün zászlaja alá. Dabrowskit 1871. április 6-án erődparancsnokká nevezték ki, majd április 8-án átvette Bergeret egységének a parancsnokságát, mely tíz zászlóaljból állott és melyet abban az időben „nyugati hadsereg"-nek neveztek.

Dąbrowski mindvégig éles ellentétben állott Cluseret passzív, védekező taktikájával szemben, s helyesen látta, hogy a forradalom csak támadás útján győzhet. Az áprilisi harcok során az aktív védelem kiemelkedő példáját mutatta a Párizs felé vezető utak tartásával.

A parancsnoksága alatt álló csapatok április 9-én éjjel a Neuilly körzetébe betört versailles-iak ellen ellentámadást hajtottak végre, betörtek az ellenség állásaiba, s Neuilly jelentős részét megtisztították az ellenségtől. A 2. zászlóalj a versailles-iak heves ellenállása ellenére elfoglalta Gennevilliers községet. Ebben a körzetben az egész hónapban állandó, kemény harcok folytak, melyek során a kezdeményezés Dabrowski kezében volt. Április közepére a Szajna egész balpartját megtisztította az ellenségtől, hadműveletei további kifejlődését azonban gátolta az utánpótlás hiánya.

Dąbrowski tevékenységére Thiers is felfigyelt, s szokásos módszerével, a kémek és provokátorok útján árulásra akarta bírni. Thiers kísérlete Dąbrowski elvhűsége miatt megbukott, azonban kompromittáló hazugságok terjesztésével sikerült egy ideig megingatni a kommünárok Dabrowskiba vetett bizalmát, s ez a hadvezetésre is kihatott.

Dąbrowski eredményes tevékenysége, személyes bátorsága, Thiers mesterkedései ellenére is, nagy tekintélyt vívott ki a harcosok között, s az április 14—17. között vívott hősies harcok után a Nemzetőrség Központi Bizottsága a közvélemény befolyására a fegyveres erők élére való kinevezését javasolta. Cluseret azonban a javaslat ellenére a helyén maradt, s Dąbrowskit csak május 5-én nevezték ki a Nemzetőrség főparancsnokává.

Időközben, mivel Dąbrowski aktív védelmén kívül a kommünárok nem gátolták az ostromlók tevékenységét, a versailles-iak tovább folytatták előkészületeiket.

Az április 11-től 23-ig tartó időszak alatt a versailles-iak tevékenységét lényegileg a Châtillon-i, Meudon-i, Bellevue-i ütegállások és lövész-

[34] „Pariser Kommune 1871." Warschau, 1955. 74. o.

árok kiépítések jellemezték. Ez alatt az időszak alatt egyetlen jelentős eredményt tudtak csak elérni: április 20-án elfoglalták Bagneux községet.

Április 21-én a versailles-iak megkezdték támadásukat az Issy erőd ellen. A Breteul-i, Brimborion-i, Meudon-i, Châtillon-i és Moulin-de-Pierre-i ütegek tüzet nyitottak az Issy erődre, a Bagneux és Châtillon

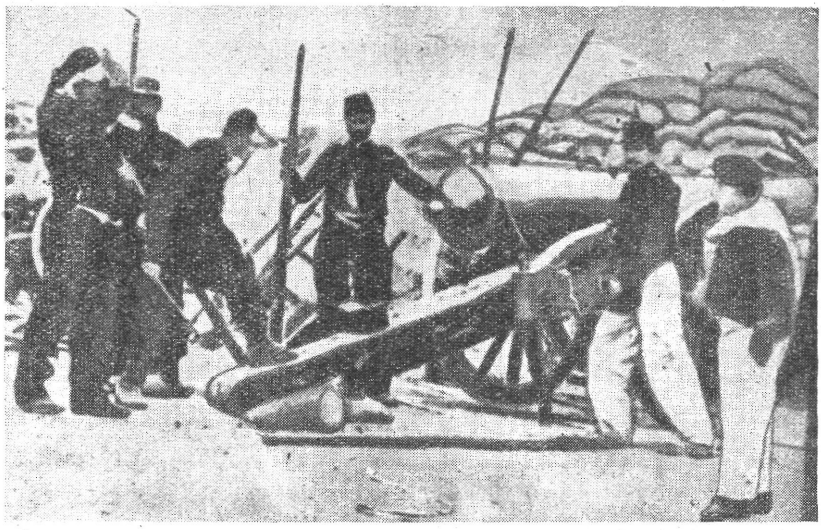

A kommünárok Porte—Maillot-i ütege.

között elhelyezett ütegek pedig a Vanves erődöt bombázták. A két erőd erős tűzcsapásokkal válaszolt, s tüzüket jelentősen támogatták az erődítményövezetben elhelyezett ütegek is.

A túlerővel, s főleg nagy tüzérségi fölényben lévő versailles-iaknak azonban április 26-án sikerült elfoglalniuk Moulineaux-t, a kommünárok előretolt harcálláspontját, mely nyugtalanította az ellenség megközelítő csapatmozdulatait.

Moulineaux elfoglalása lehetővé tette a versailles-iaknak, hogy elfoglalják a kommünárok Issy mellett lévő védőállásait. A heves harcokban visszaszorított kommünárok nem adták fel a küzdelmet, hanem a község házaiba vonultak vissza, ahol hevenyészett tüzelőállásokat létesítettek és szüntelenül tüzeltek a versailles-iakra. Az ellenforradalmároknak csak 29-én este sikerült elfoglalniuk az Issy-i parkban és te-

metőben létesített lövészárkokat. Ugyanakkor azonban elfoglalták a Vanves erődtől 300 méternyire lévő Bonamy majort, s ezzel a két erődöt félig átkarolták, s megnehezítették a Párizzsal való összeköttetésüket. Önhittségükben megadási javaslatot tettek az Issy erőd védőinek, azonban ilyenirányú kísérleteik csődöt mondottak.

Május 1-én, a megadási ajánlat visszautasítása után a versailles-iak fokozott erővel folytatták támadásukat. Az erődök átkarolása érdekében támadást indítottak az Issy kastély és a Clamart-i pályaudvar ellen. A kastélyt elfoglalták és azonnal bekapcsolták frontrendszerükbe, azonban az Issy és a Vanves erőd, valamint a házakban berendezkedett felkelők kereszttüzükkel meggátolták a pályaudvar teljes elfoglalását. A kommünárok heves ellenállása következtében május 3-án — Mac Mahon jelentése szerint — az elcsigázott támadó csapatokat meg kellett erősíteniük a Clinchant tábornok parancsnoksága alatt volt hadifoglyokból szervezett 5. hadtesttel.

Ebben az időben Dąbrowski és Louis Rossel, a kommün hadügyi delegátusa, azt követelték, hogy a fenyegető helyzet elkerülése érdekében, azonnal törjenek előre Versailles elfoglalására. Ezért összevonták a Nemzetőrség hadműveletekre alkalmas erőit, a fegyelem megszilárdítását szolgáló intézkedéseket hoztak és megszervezték az arcvonalszolgálat ellátását. Intézkedéseik azonban már elkéstek, mert a versailles-iak általános támadásba mentek és végérvényesen kiragadták a kezdeményezést a kommünárok kezéből.

Május 5-én a megerősített versailles-i csapatok elfoglalták a Clamart-i pályaudvart, s hetven löveg tüzét zúdították az Issy erődre. Május 8-án éjjel elfoglalták az Issy-i templomot és az elmegyógyintézet parkját, s 9-én délelőtt végleg bekerítették az Issy erődöt. Ekkor a kommünárok feladták a rommálőtt erődöt, s 15-én pedig Issy község is elesett, melyet öt kommünár zászlóalj hősi önfeláldozással védett. Az ellenforradalmárok az elfoglalt erődöket azonnal felfegyverezték s bekapcsolták őket a Párizs ostromához szervezett tűzrendszerükbe. Május harmadik hetére a versailles-iaknak tehát sikerült előretörniük Párizs nyugati külvárosainak széléig.

Párizs „pacifikálása"

A főváros elleni döntő támadás május 21-én indult meg. Előző nap, a versailles-i ütegek erős tűzösszpontosítást hajtottak végre az erődrendszer Auteuil és Point du Jour közötti szakaszára, mellyel az Auteuli-i és Saint-Cloud-i kaput megsemmisítették. A kommünárok lövegei elhallgattak, s az erődfalban keletkezett több rést, felelőtlenül, őrizetlenül hagyták. Így történt, hogy a versailles-iak árulás folytán a Saint-Cloud-i kapunál bejutottak a párizsi erődítményrendszerbe. A kommün vezetői ebben a rendkívül veszélyes helyzetben sem ismerték fel az azonnali,

határozott cselekvés jelentőségét. Elmulasztották a versailles-i betörés elreteszelését, s a haladék nélküli ellentámadást, mellyel kiszorították volna az ellenforradalmi csapatokat az erődrendszerből.

Május 21-én este, Lissagaray leírása szerint: „Párizs még nyugodt és nem tud semmiről: még csupán néhány férfi dolgozik az ellenállás megszervezésén, de ezeknek sincs katonájuk, nincsenek pontos értesüléseik; a versailles-iak pedig ezalatt lassan, de állandóan özönlenek Párizsba az erődöv résén keresztül... Hajnali három órakor öt seb tátong már Párizs oldalán: a passy-i, az auteuil-i, a Saint-Cloud-i, a sèvres-i és a versailles-i kapu: rajtuk át özönlenek Párizsba a versailles-iak. A XV. kerület nagyrészben már versailles-i kézre jutott. Muette-t elfoglalták. Passy teljes egészében elesett és megszállták a Trocadéro-magaslatot is. Elfoglalták a Beethoven-utcai lőporraktárt, ahol az egész XVI. kerület alatt szerteágazó óriási katakombákban háromezer hordó lőpor, több millió töltény és több ezer gránát volt elraktározva. Öt órakor becsap az első versailles-i gránát a Becsületrend Székházába. Mint december 2-án reggel, Párizs most is aludt."[35]

Május 22-én a Kommün kiáltványa fegyverbe szólítja a párizsi népet: „A Mont-Valérien, a Mortemart-halom, a Moulineaux és az árulás folytán elveszett issy-i erőd irányából tüzelő ellenséges tüzérség támogatásával a versailles-iak betörtek a Saint-Cloud-i kapunál és megszállták Párizs egyes részeit.

Ez a balszerencse nem keserít el bennünket, sőt fokozza elszántságunkat. A Nép királyokat kerget el és Bastille-okat rombol a földig; a Nép helytállt 89-ben és 93-ban: ez a Nép, a Forradalom Népe nem veszítheti el egy nap alatt a március 18-i felszabadulás vívmányait.

Párizsiak, a most kezdődő küzdelemből senki nem vonhatja ki magát: itt a jövő harcol a múlttal, a Szabadság a zsarnoksággal, az Egyenlőség a királyságokkal, a Testvériség a szolgasággal és a népek Szolidaritása az elnyomók önzésével.

Tehát: Fegyverbe! barikádokat, rögtönzött fedezékeket minden utcasarokra, innen harsogjon az ellenség felé Párizs csatakiáltása, ez a büszke, kihívó és győzelmes csatakiáltás: mert Párizs és a barikádok — biztos győzelem.

Minden utcában szedjétek fel a kövezetet. Igy részint kisebb veszélyt jelentenek az ellenség becsapódó lövedékei, részint új védelmi eszközre teszünk szert, ha a házak felső emeleteinek erkélyein felhalmozzuk az utcaköveket.

Teljesítse kötelességét Páris, a forradalmi nagy napok Párizsa, a kommün és a Közjóléti Bizottság is teljesíti a maga feladatát."[36]

A kiáltvány megtette hatását: barikádok százai nőttek ki a földből,

[35] „A Párizsi Kommün", i. m. 131—132. o.
[36] U. o. 134—135. o.

fegyverbíró emberek siettek a veszélyes pontok felé, új zászlóaljak alakultak. A párizsi munkásság, „a forradalmi nagy napok Párizsa", teljesítette kötelességét, azonban a kommün és Közjóléti Bizottság kevésbé. Nem szervezték meg kielégítően a város védelmét. Elmulasztották a barikádok harcának egybehangolását, az összefüggő védelmi vonal megszervezését. Így a mintegy 600 barikád nem alkotott erődrendszert; nem fedezte a döntő irányokat. A versailles-iak — kihasználva a védelem hibáit — elszigetelték egymástól a barikádokat.

Súlyosbította a helyzetet, hogy a versailles-iak hadműveleteiket a poroszok támogatásával hajtották végre. Párizs védelme szempontjából igen nagy fontossága volt a Montmartre-dombnak, mely egyrészt a városban folyó harcokat támogathatta volna ágyúinak tüzével, másrészt az északi kapukat és erődítéseket védelmezhette. Ezeket a kapukat a kommün csak forma szerint őriztette, abban bízva, hogy a németek által elfoglalt semleges övezetre néznek és ezért itt nem támadhatnak a versailles-iak. Marx 1871. május 13-án már figyelmeztette Frankelt és Varlint:

„... Bár a poroszok nem fogják az erődöket a versailles-iaknak átadni, a végleges békekötés (május 26.) után azonban meg fogják engedni a kormánynak, hogy csendőreivel Párizst körülzárja... Bismarck... minden lehetséges könnyítést meg fog adni a versailles-iaknak, hogy Párizs bevételét meggyorsítsa. Legyetek tehát résen."[37]

A kommün nem hallgatott erre a figyelmeztetésre, mely teljes mértékben beigazolódott. Sőt, a poroszok nemcsak, hogy keresztül engedték vonalaikon a versailles-iakat, hanem az Asnieres, Saint Denis irányában előnyomuló versailles-i csapatok részére maguk a poroszok vertek hidat a Szajnán, Montmartre északi irányból való bekerítése céljából. Így a versailles-iak egyszerre északról is, nyugatról is megtámadhatták a Montmartre-dombot. A Montmartre védelméért vívott harcok során a kommünárok a hősiesség számos példáját tanúsították, itten sebesült meg halálosan Dąbrowski is, aki zászlóaljával áttörte a támadók frontját és a poroszok által átengedett versailles-i dandár hátába támadt.

A hatalmas túlerővel szemben a kommünárok hősiesen küzdöttek, barikádról barikádra, házról házra csak nagy erőfeszítések árán tudtak előretörni az ellenforradalmi csapatok.

A kommün felhívással fordult a versailles-i hadsereg katonáihoz:

„Versailles-i hadsereg katonái!

Családapák vagyunk.

Azért harcolunk, hogy gyermekeink ne jussanak egyszer a ti sorsotokra; ne görnyedjenek a katonai zsarnokság igája alatt.

Ti is lesztek családos emberek.

Ha ma a népre lőttök, megátkoznak fiaitok, ahogy mi is megátkoz-

[37] *Marx—Engels:* Válogatott levelek. Bp. Szikra, 1949. 312. o.

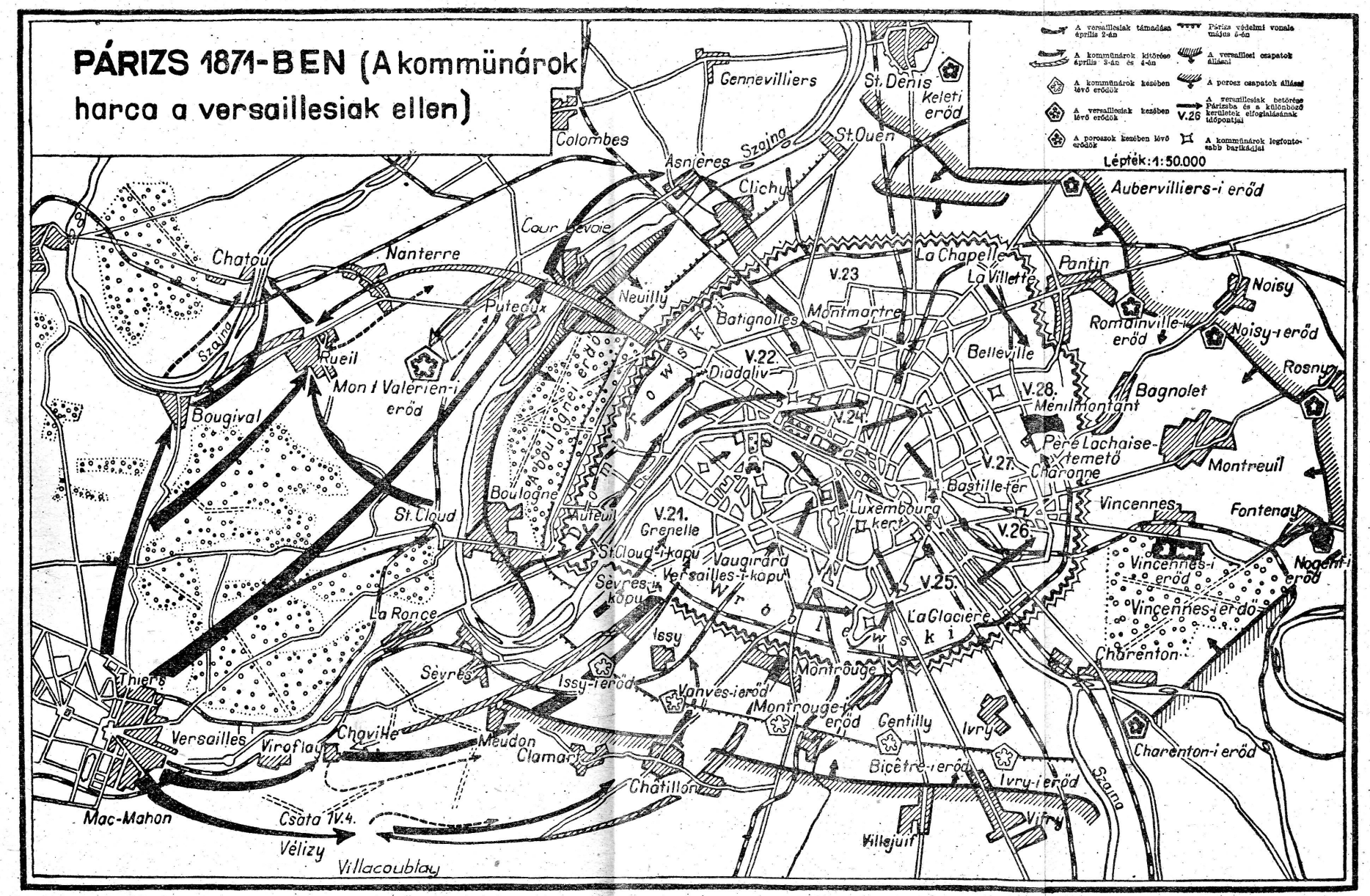

(A vázlat megjelent: „A Párizsi Kommün. Válogatás a kortársak emlékirataiból" c. műben. Bp. Művelt Nép, 1952.)

zuk az 1848 júniusi és 1851 decemberi napok katonáit, amiért szívendöfték a Népet.

Két hónappal ezelőtt, március 18-án, testvéreitek, a párizsi hadsereg katonái, megundorodtak a gyáva bitangoktól, akik eladták Franciaországot, ők testvéri jobbot nyújtottak a Népnek; kövessétek ti is példájukat.

Katonák, fiaink és testvéreink, hallgassatok ránk és a lelkiismeret szavára.

Az aljas parancs teljesítését megtagadni kötelesség."[38]

Az elkésett felhívás, a versailles-i propaganda által megtévesztett katonáknál nem érte el a kívánt hatást. Tovább folyt a harc, s az ellenforradalmi csapatok a város központja felé törtek előre. Május 25-én a kommünárok az éj folyamán kénytelenek voltak kiüríteni a X. kerület egy részét. Wróblewski tábornok, a lengyel szabadságharc hőse sikerrel védte a Butte-aux-Cailles magaslatot. Azonban a Montrouge és a Bicêtre erődök, melyek balról fedezték, feladták a harcot és a kommünárok kénytelenek voltak visszavonulni. Wróblewski, a XI. kerületbe vonul vissza, ahol a nemzetőrök, az egész proletárlakosság, férfiak, nők és gyermekek halálukig, vagy fogságba esésükig tovább védték a barikádokat. A Chateau-d'Eau-tér minden épületét órákig védték a túlerővel szemben. Ezen a téren halt hősi halált Delescluze, a hadügyi delegátus. Legtovább Párizs északkeleti munkásnegyedei tartották magukat.

A kommün utolsó kiáltványa megkapóan érzékelteti az ellenálló munkásság harci szellemét, s a munkásoknak a forradalomba, önmagukba vetett hitét. A kiáltványt május 26-án bocsátották ki:

„XX. kerület polgárai, tudjátok, milyen sors vár ránk, ha alul maradunk a küzdelemben... Fegyverbe!... Éberséget, főleg éjszaka... Teljesítsétek pontosan a parancsokat... Segítsétek a XIX. kerületet; együttes erővel kell az ellenséget visszavernünk. Ettől függ biztonságotok... Ne várjátok meg, amíg Belleville-ig jut a támadó... akkor Belleville újra győzni fog..."[39]

Két nap múlva, május 28-án azonban győzött a túlerő, s a győztesek hírül adták, hogy „... befejeződtek a harcok, a rend, a munka és a biztonság újra átveszik a hatalmat!"

„Versailles ünnepet ül"

Ó, ha elgondolom, hogy terhes nőket öltek,
hogy reggel holt kezek nyúltak ki egy gödörnek
mélyéből, s másokat a fegyenc-sors ijeszt!
Száműzött voltam és mártír! — ne mondjuk ezt.
Ekkora gyász előtt magunkról szólni ocsmány
a fájdalmak közül övék hull át a rostán,"

[38] „A Párizsi Kommün", i. m. 142—143. o.
[39] U. o. 161. o.

— írta Victor Hugo e napokban, a győzelmes ellenforradalom vérszomjas tobzódásának idején. Tízszerte több vér folyt a kommün leverése után, mint azon a héten, amikor még harcoltak a barikádokon. Az ellenforradalmárok az elfogott kommünárokat, nőket, gyermekeket, férfiakat, vadállati kegyetlenséggel gyilkolták halomra. Hivatalos adatok szerint, mellőzve minden bírói eljárást, harmincezer embert gyilkoltak meg a kommün bukása után. Az élve maradtakat pedig a Versailles melletti Satory-fennsík raktáraiban vagy a szabad ég alatt rögtönzött hadifogolytáborokban helyezték el, ahol a borzalmas egészségügyi viszonyok miatt sokan megbetegedtek és meghaltak. A burzsoázia bosszúvágyára jellemző, hogy ezekben a hetekben a rendőrség 399 823 feljelentést tartott nyilván. A kommün több vezetője is a foglyok között volt; s közülük sokat haditörvényszék elé állítottak, s halálra vagy deportálásra ítélték. Legtöbben Louise Michellel, a „vörös szűz"-zel együtt vallották: „Nem kívánok védekezni és nem kérek kegyelmet. Szívvel-lélekkel híve vagyok a szociális forradalomnak és minden cselekedetemért vállalom a felelősséget."[40]

A forradalom kegyetlen leverése és a kommün bukását követő rágalomhadjárat azonban nem érte el a célját. A forradalom vérvesztesége nem törte meg sem a francia, sem a nemzetközi munkásosztály erejét, s a történelem Bebel jóslatszerű szavait igazolta:

„Biztosak lehetnek abban, hogy az egész európai proletariátus, és mindenki, akinek lelkében még pislákol a szabadság és a függetlenség vágya, Párizsra tekint... és ha Párizst pillanatnyilag elnyomták is, emlékezzenek rá, hogy a párizsi harc csak egy kis előcsatározás, hogy a nagyja még előttünk van Európában, és hogy néhány évtized sem telik el, és a párizsi proletariátus harci kiáltása: „Háborút a palotáknak, békét a kunyhóknak, halál a nyomorra és a semmittevésre!" — az egész európai proletariátus harci kiáltásává válik."[41]

A párizsi kommün harcainak hadművészeti problémái és jelentősége

A párizsi munkások hetvenkét napon át vívták fegyveres harcukat a porosz hadsereggel szövetkezett reguláris francia hadsereg ellen. Harcuk elbukott, azonban a proletariátus hatalmas tapasztalatokat szerzett a harcok során, a proletárhadsereg felépítése és a forradalmi fegyveres harc terén.

A kommün — ellentétben a francia polgári forradalommal — nem vette át a régi hadsereget, hanem újat teremtett. A nép március 18-i győzelme után a kormánnyal együtt elmenekült vagy szabotált a régi

40 U. o. 167. o.
41 Idézi: *Luise Dornemann:* Jenny Marx. Bp. Szikra, 1956. 210. o.

vezető hivatalnokok nagyrésze, s ezért a Központi Bizottságnak szükségszerűen össze kellett törnie az egész államgépezetet és újat kellett teremtenie. A kommün megalakulása után tíz bizottságot szervezett az államügyek ellátására, köztük a hadügyi bizottságot. A kommün megszüntette a régi rendőrséget, eltörölte az állandó hadsereget, a sorozást, a felfegyverzett nép maga alkotta a fegyveres erőt, a Nemzetőrséget. Vidéken a hadsereg helyébe lépett volna a nép-milicia, rövid tartamú szolgálati idővel. Ezzel az intézkedéssel: „A Párizsi Kommün megadta nekünk, a Munkásküldöttek Szovjetje típusú államnak — a szervezett és felfegyverzett munkások közvetlen hatalmának — a munkások és parasztok diktatúrájának mintaképét... A hadseregnek és a népnek egybe kell olvadnia — ez a szabadság győzelme! Mindenkinek legyen fegyver a kezében. Ahhoz, hogy a szabadságot megtarthassuk, elengedhetetlen, hogy a népet egy szálig felfegyverezzük — ez a kommün lényege."[42]

A kommün új hadseregének megszervezése számos megoldásra váró kérdést vetett fel; s az elkeseredett polgárháború a legfontosabb és döntő katonai kérdések sürgős megoldását követelte: az öntudatos katonai fegyelem létrehozását, az erőteljesen központosított katonai vezetés megszervezését, s a fegyveres felkelés stratégiai és taktikai harceljárásának kidolgozását.

A rendelkezésre álló rövid idő alatt a kommün nem tudta mindezeket a katonai feladatokat megoldani, s ebben közrejátszott az is, hogy a kommün katonai vezetői — többségükben — a napoleoni hadsereg elavult iskoláit járták ki, s a régi, már kipróbált hadművészeti formákkal nem tudtak gyökeresen szakítani. Ezek a formák pedig a reguláris hadseregnél is elavultak, s a forradalom különleges viszonyai között pedig egyáltalán nem álltak meg a helyüket. Nem véletlen, hogy a kommün harcai során azok a katonai káderek harcoltak a legsikeresebben, akik már átestek a forradalmi harcok tűzkeresztségén, például Dąbrowski. Új parancsnoki állomány kiképzéséhez azonban időre lett volna szükség. A kommünnek a rendelkezésre álló rövid idő miatt nem volt módja arra, hogy harci tapasztalatait általánosítsa, s ezért a katonai elmélet elmaradt a gyakorlattól. Ez az oka annak, hogy bár a kommün rendelkezett az új hadművészet kialakításának legfontosabb tényezőivel: az emberanyag minőségével és a haditechnika feljettségével, mégsem tudott új hadművészetet kiformálni. A kommün harcai azonban — beleértve az elkövetett hibákat is, az utókornak jelentős tapasztalatokat adtak a fegyveres felkelés megvívásához.

Végzetes hibát követett el a kommün azzal, hogy lemondott a kezdeményezésről, az aktív hadműveletekről, a Versailles elleni támadásról

[42] *Lenin* Művei 24. köt. Bp. Szikra, 1952. 135—136. o.

és helyette a passzív védelemben keresett kiutat. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a Dąbrowski vezette egységek az aktív védelemre is szép példát mutattak. Az április 3—4-i támadó harcoktól eltekintve azonban a kommün harcaira a védekező stratégia, s a barikádharcok idején a védekező taktika nyomta rá bélyegét. Márpedig „a védelem a fegyveres felkelés halála".

A védekező stratégia mellett a kommün másik nagy katonai hiányossága az volt, hogy a rendelkezésre álló korszerű haditechnikát nem tudta kellő mértékben felhasználni. Ennek oka részben a megfelelő káderek hiányában, részben a szervezetlenségben rejlett. Itt kell megemlíteni a harcosok anyagi ellátottságának, az utánpótlás megszervezésének kérdését is, melynek hiányosságai összefüggtek a kommün gazdasági intézkedései hiányosságával, például avval, hogy nem foglalták le a Francia Bank pénzkészletét.

Hadművészeti szempontból a párizsi kommün felvetette még a nagy helységekben vívott harcok kérdését. A védelemre jól előkészített helységeket sokáig és sikeresen lehet megvédeni, még a túlerőben lévő ellenséggel szemben is. Amennyiben a harc azt követeli, a nagy helység bevehetetlen erődítménnyé változtatható, ahol még teljes bekerítés esetén is kitartó védelmi harcot lehet vívni. A kommün vezetői elméletileg helyesen ítélték meg a helyzetet akkor, mikor úgy vélték, hogy az utcai harcok során a támadó ereje csökken és sokkal nagyobb veszteségekkel kell számolnia a támadónak, mint a védőnek. E felismerés mellet azonban hibát követtek el akkor, amikor a város központosított védelmét nem szervezték meg, és amikor nem ismerték fel teljes egészében azt, hogy a nagy helységért folyó harc még az ellenség megközelítő műveletei idején kezdetét veszi. Jóllehet a kommünárok hozzáértően és helyesen alkalmazták támadásaik során a páncélvonatokat, mint mozgó tüzérséget, mégis végzetes hibát követtek el a párizsi erődítményrendszer védelmének ki nem elégítő alkalmazásával. Nem fordítottak kellő figyelmet a város felé vezető irányokban létrehozott védőállásokra sem. Pedig a Párizsba vezető irányokban, a harcászatilag kedvező terepszakaszok megtartása lehetővé tette volna a védelem tartalékai részére szükséges manőverezési lehetőségeket. A kommün katonai vezetői ennek a fontosságát azonban nem ismerték fel, amit az a tény is mutat, hogy nem is létesítettek kellő számú manőverező tartalékot, és nem mozgósították teljesen a forradalmi Párizsban rendelkezésükre álló erőket.

Az utcai harcok során a kommünárok jól alkalmazták a szórólövegeket, amelyek a barikádra felállítva tűz alatt tartották az utca egész szélességét és lehetetlenné tették a frontális támadást. Ugyanakkor azonban a széttagolt védelmi elképzelés jegyében felállított barikádok nem fedezték a döntő irányokat, és nem biztosították a hadtápvonalakat sem. Hiba volt az is, hogy a kommünárok nem fordítottak kellő figyel-

met a nagyvárosokban lévő nagyszámú titkos átjáró védelmére és megerősítésére, valamint a háztetők, jelentős épületcsoportok támponttá való kiépítésére. A kommünárok hősiesen védték a barikádokat, de nem tettek kísérletet arra, hogy ellencsapásokat mérjenek az ellenségre és nem látták a kis mozgékony csoportok partizáncselekményeinek jelentőségét, melyet az 1905-ös forradalom sikerrel alkalmazott.

A kommün harcai során — az elkövetett hibák és néhány kishitű árulása ellenére — a néptömegek hősiességének kiemelkedő példái születtek. A párizsi nép harcai megmutatták a forradalmi nép erkölcsi erejének katonai jelentőségét.

ZALKA MÁTÉ

Születésének 60. évfordulójára*

Harsányi János százados

1896. április 23-án született a Szamos partján, a Szatmár megyei Matolcs községben. Gyermekkorának legnagyobb részét szülőfalujában és Mátészalkán töltötte. A falu egyszerű, dolgos, becsületes embereinek a hatása alakítja ki a gyermek Zalkában nagyszerű jellemének alapjait.

A magyar falu képe úgy véződött a gyermek Zalka emlékezetébe, mint a dolgozó parasztság elnyomott, nyomorúságos életének, a látástól vakulásig tartó embertelen robotnak a börtöne, s a módos zsírosok gondtalan, fényűző eldorádója. S bár Zalka nem a szegényparaszt és zsellérgyermekek keserves életének osztályrészese, mégis már gyermekkorában meglátja ezt az ordító igazságtalanságot. Szatmáron érettségizett. Igen sokat olvasott, s különösen

* Zalka Máté életéről eddig jórészt csak szépirodalmi feldolgozások láttak napvilágot. S noha a megjelent művek jelentős tényanyagra támaszkodnak, a Zalkáról szóló írások némelyikében a történelmi hűség néhányszor mégis csorbát szenvedett.

Petőfi költészete és élete lelkesítette. Az ő példájára beállt vándorszínésznek. Harcostársainak évek múlva így mesélt erről az elhatározásáról: „Mindenképpen utánozni akartam Petőfit. Zseniális tetteit nem tudtam utánacsinálni, hát legalább a bolondságait majmoltam. Így lettem színész."

Zalkának, a nagy Petőfi tisztelőnek később többre is tellett: Petőfi „legzseniálisabb" tettét — élete feláldozását a szabadságért — is utána „tudta" csinálni.

Zalka Máté sorsának további alakulásába beleszólt az első világháború kitörése. 1914 októberében a 18 éves önkéntes hadapródőrmester bevonul a nyíregyházi huszár ezredhez.

Jó katona, bátor, sőt lelkes harcos, úgy érzi hazájáért, tehát az igazságért küzd. A háború menete, az események, az egyszerű nép katonaruhába öltöztetett fiaival kifejlődő kapcsolata és erősbödő barátsága csakhamar szertefoszlatják ábrándjait. Az eseményeket, a háborút az ő szemükkel kezdi nézni. Gondolkodik, rádöbben az egyszerű katonák igazára, de új érzéseinek egyelőre nem ad hangot.

„A háború áradata kezdetben egyszerűen elnyelt, forgatott örvényében és nem tudtam a tárgyilagos figyelő szemével nézni. Szenvedtem, vállamon hordtam terheit, de nem láttam ezt a terhet... tapasztalatlan voltam a politikában, de megvoltak a magam gondolatai, amiket senkivel sem közöltem, tudva, hogy nem találok együttérzésre..."

A fiatal, egyenes, igazságos Zalka zászlósnak azonban nem mindig sikerült magában tartania gondolatait. A szerb fronton félelem nélkül tette fel a kérdést kapitányának: „Szeretném látni, mit csinálnánk mi magyarok, ha a szerbek törnének be hozzánk úgy, mint, ahogy mi hozzájuk?"

Világosan látta az egyszerű katona jánosok sorsát az imperialista

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom százezer magyarja dicső harcainak, s ezzel együtt Zalka hősi életútjának hiteles, történeti feltárása és feldolgozása még megoldásra váró feladat.

Jelen munka csupán azt a célt tűzte maga elé, hogy Zalka Máté életének fontosabb szakaszait bemutassa a birtokunkban lévő leghitelesebb adatok alapján.

Felhasznált fontosabb források:

Rövid életrajz (1928), Zalka Máté válogatott elbeszélései, Zalka-levelek. (Zalka Máté válogatott elbeszélései. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1952.)

Sziklai Sándor ezredes: Magyarok a spanyol nép szabadságharcában. (Hadtörténelmi Közlemények 1955. 1. sz.)

A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. Szikra, 1950.

Visszaemlékezések: B. Lavrovszkij, Gergely Sándor, dr. Münnich Ferenc, Gyöngyös Iván, Sziklai Sándor, Vjera Zalka, Ilja Ehrenburg, Alexandr Izbah, Gyáros László (valamennyi Zalka Máté válogatott elbeszélései kötetben), Pogonyi Antal, Krajkovics József, Fazekas Jenő, Bánfi János, Ravasz Ferenc, Szántó Rezső, Kuti Jenő, Matuh József, Sif Lajos, Horváth János, Varga Gyula, Náder Ferenc (H. I. L. A spanyol polgárháborúra vonatkozó gyűjtemény). Vándor László, Anna Mária (P. T. I. Múzeum).

H. I. L. A spanyol polgárháborúra vonatkozó gyűjtemény.

Nagy Szovjet Enciklopédia.

Атлас Офицера. (Военно-топографическое Управление. Москва, 1947.)

rabló háborúban, azokét, akikhez ő sokkal közelebb érezte magát, mint a fennhéjázó, nagyképű tisztekhez. A katonák is megérezték, hogy Zalka más, mint a legtöbb tiszt, amit azzal is kifejeztek, hogy előtte nyiltan mertek beszélni, és vele egyre bizalmasabbak lettek.

A sabáci ütközet után, a harácsolás idején, Zalka megpillantott egy nyugodt egykedvűséggel pipázó, s az eseményeket mély megvetéssel szemlélő katonát. Odalovagolt hozzá és megkérdezte tőle:

„Mi az, maga nem akar szerezni valamit az üzletekből?"

„Nem! — felelte a katona. — Nem szeretem én az ilyesmit. Engedelmet kérek, de rossz vége lesz annak, ami így kezdődik."

A válasz megrázó együttérzéssel és egyetértéssel találkozott Zalkában.

A szerb és a kárpáti front után 1915 májusában az olasz frontra került. 1916 tavaszán, miután az olasz fronton óriási veszteségeket szenvedett ezredüket feltöltötték, az alakulatot az orosz frontra dobták.

Mind többet látott, többet tapasztalt, többet tanult. Másodszori sebesülése után a hátországba került, s Zalka Máté, a frontkatona felháborodva látta: hogy a hátországi „hazafiak" élik világukat, mulatnak, dőzsölnek, lelkesítő cikkeket írnak az újságokban, életük feláldozására bíztatják a frontkatonákat a „haza" érdekében; hogy nekik nem jelent lelki fájdalmat az ezerszámra pusztuló magyar élet; hogy a spekulánsok, kupecek, hadiszállítók milyen szemérmetlenül fordítják saját hasznukra a frontokon elhullatott vért.

Az esztelen háború elleni tiltakozás indítja Zalkát „János a katona" című elbeszélésének megírására, amelyben lerántja a leplet a hadseregről, a tényleges tisztekről, leírja a magyar katonák elkeseredett hangulatát, ahogyan őrhelyeiken állva védik azt a rendszert, amelyhez semmi közük sincsen. Őszinte melegséggel és szeretettel formálja meg írásában az idegen ügyért szenvedő magyar katona alakját. Ez az elbeszélése Budapesten nyomtatásban megjelent, s emiatt Zalka katonai bíróság elé került.

Az elbeszélés elkészítésére hatással volt egy tartalékos főhadnaggyal a kassai katonakórházban kötött ismeretsége; felgyűlemlett problémái felismeréséhez ezek a beszélgetések az első fényvillanásokat jelentették.

„Ő tárta fel előttem először annak a politikai gépezetnek a cinizmusát, amely ezt a háborút irányítja. Az ő felvilágosítása nyomán értettem meg, hogy bennünket szándékosan úgy nevelnek, hogy állandóan tévelygejünk. Megrázott ez az igazság. Nemzet, határok, hadsereg, háború: mind új színben jelent meg szemem előtt... A háború sötét hátterén, mint a villámok cikkáztak az új igazság betűi."

Az elbeszélés egy állandóan vissza-visszatérő kérdéssel fejeződik be: miért? És erre a kérdésre Zalka még nem tudott volna ebben az időben világos választ adni.

Hadifogságban

1916 júniusában Bruszilov tábornok vezetésével az oroszok nagy támadásba kezdtek. A volhiniai áttörés során az egész ötödik osztrák—magyar hadsereget szétverték és többszázezer hadifoglyot ejtettek. Közöttük volt Zalka Máté is.

Egy hosszú, hadifoglyokat szállító vasúti szerelvényen Távol-Keletre, a krasznaja-recskai hadifogolytáborba kerül. „Zokogtam, mikor testemen tizenegy sebbel Szibéria felé vitt a vonat, de a háború úttalan útjain rátaláltam arra az ösvényre, mely az emberiség egyetlen igaz útja lett." — írja Zalka sok évvel később, amikor visszaemlékezik ezekre az időkre.

A hadifogság a tudatosságot szomjuhozó Zalka számára jó iskolának bizonyult. A fiatal katonatisztből előbb pacifista, azután pelig szilárd antimilitarista lesz. A hadifogságban ismeri meg a szocialista eszméket, amelyeket olyan mohón szív magába, mint a nyári esőt a kiszáradt talaj. „... Olyan új érzésekkel töltötték meg egész lényemet, hogy én teljesen átadtam magam annak a nagy igazságnak, amely — úgy véltem — mindig is ott élt lelkem mélyén. Lassanként eltávolodtam a tisztek társaságától, idegennek éreztem. A népet akartam szolgálni..."

„Varjú a varjúnak nem vájja ki a szemét" mondja a magyar közmondás. És valóban, az orosz cári rendszer a magyar úri világ hű kiszolgálóinak és képviselőinek, a tisztikarnak, a hadifogságban is jó körülményeket biztosított, de a legénység élete elviselhetetlen volt. Az éhség, piszok és hideg nagy számban szedte áldozatait. A jobbérzésű, becsületes tisztek javasolták, hogy járandóságukból segítsenek a legénység szomorú helyzetén. Ezeket a tiszteket, közöttük Zalka Mátét is, mozgalmukért kiközösítették soraikból. Zalka a legénységi szállásra költözött. A változás jó hatással volt Zalka fejlődésére: a legszorosabb barátságba került a munkás és paraszt katonákkal, közelebbről megismerte életüket, gondjaikat.

Megismerkedett a táborban a forradalmi munkát kifejtő bolsevikokkal, akik nemcsak azt erősítgették, hogy az életnek eddigi rendjét meg kell változtatni, hanem választ adtak a hogyanra is. Kezdte megismerni a marxizmus—leninizmus tanításait, és céikitűzéseit nemcsak elfogadta, de az ügynek aktív katonájává is vált.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalomban

1917 nyarán — a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előestéjén — Zalka Máté Szibériában a krasznojarszki hadifogolytáborban forradalmi agitációs és propagandamunkát fejt ki. Az „Ember" című hadifogoly újság egyik szerkesztője. Részt vesz a hadifogoly forradalmi bizottságok

szervezési munkájában, s a későbbi hadifogoly Vörös Gárdák magvának, a tábori őrségeknek létrehozásában. Ezek, a forradalmi mozgalomhoz csatlakozott hadifoglyokból alakultak, s a helyi szovjetek fegyveres erejét erősítették.

A forradalmi szervezőmunka különösen azokban a hadifogolytáborokban folyt sikerrel, ahol, mint Krasznojarszkban is, a helyi szovjetekben bolsevik többség volt.

1918 tavaszán megalakultak a Kommunista Párt hadifogoly csoportjai. A magyar pártcsoportok — orosz kommunisták segítségével — a polgárháború egész folyamán szervezték és irányították a magyar hadifoglyok forradalmi mozgalmait.

Zalka politikai fejlődése ebben az időben rohamosan nő, s a szocialista forradalom jelentőségét megértve minden tudását és képességét az ügy szolgálatába állítja. Megérti és megmagyarázza a hadifoglyoknak, hogy a munkásoknak és parasztoknak, bármilyen nemzet fiai is, egy a sorsuk, ezért feladatuk is megegyezik; hogy az oroszországi szocialista forradalom győzelme hazájuk elnyomott munkás- és parasztitömegeinek felszabadulásához is vezet. A magyar munkások, a szegényparasztok és cselédek tömegestül állnak a proletárforradalom mellé, s ebben a forradalomban megszeretik egymást, testvérekké válnak az orosz és magyar nép fiai. Zalka Máté vörös gárdistái a helyi ellenforradalmi felkelések likvidálásában már a bolsevik vezetés alatt álló szovjetek oldalán harcolnak.

1918 elején Kanszk városában, a hadifoglyok körzeti konferenciáján, Zalka lelkes beszédben hívja fel a hadifogoly forradalmárokat arra, hogy fegyverrel álljanak az orosz proletariátus forradalma mellé.

Felhívása lelkes visszhangra talál. Az omszki, krasznojarszki, irkutszki és más hadifogoly szervezetek csapatokat küldenek Kelet-Szibériába, hogy Szemjonov kozák atamán hordái ellen segítséget nyújtsanak a szovjeteknek.

Az 1918 áprilisában Vlagyivosztoknál partraszállt antant egységek, valamint a még előbb ugyanitt betört japán intervenciósok segítségével Szemjonov 1918 nyarán Csitát támadja, ahol azonban vereséget szenved. Zalka, internacionalistái élén Távol-Keleten védi a szovjet hatalmat.

1918 tavaszán az omszki és krasznojarszki magyar vörös osztagok — amelyek közül egyiknek Zalka volt a parancsnoka — orosz partizánokkal együtt Kanszk, Nyizsnyeugyinszk és Kljukvennájánál elkeseredett harcban állnak Gajda és Usakov ellenforradalmistáival. Zalka az ütközetben az ellenség fogságába kerül, ahonnan sok veszélyen keresztül megszökik és a Jeniszej-tajgában partizáncsoport élén harcol tovább.

Zalka azok közé a hadifogoly forradalmi vezetők közé tartozott, akik felismerték, hogy a szétszórtan tevékenykedő hadifogoly vörös gárdák katonai erejét jelentősen megnövelné, ha egységes katonai veze-

tés alá vonnák össze az erőket. Az elgondolás végrehajtására azonban nem kerülhetett sor, mert a fehérek és az ellenforradalmár csehszlovák hadsereg 1918 tavaszán elfoglalta a szibériai vasútvonal legfontosabb állomásait és így megszakadt a kapcsolat a forradalmi hadifogoly szervezetek között.

1918 június végén Szamarában megalakult az eszerekből álló Kamucs-kormány, amelynek csapatai Kappel vezetése alatt összeütköztek a gyengén felszerelt és lényegesen kevesebb számú volgai vörös arcvonal osztagaival. Ezekben az osztagokban nagyszámú magyar harcolt. A cseh lázadókból és fehérekből álló sokszoros túlerő augusztusban elfoglalta Kazánt. A fehérek a gazdag zsákmány között kezükbe kaparintották az orosz államkincstárnak a városban őrzött mintegy hétszázmillió arany rubel értékű aranykészletét is.

Az arany további sorsa úgy alakult, hogy Kolcsak, amikor a Vörös Hadsereg csapásai alatt kénytelen volt feladni pozícióit és Szibérián át hátrálni kényszerült, az aranyra jobban vigyázott, mint embereire és a cseh lázadók segítségével sikerült Irkutszkig magával vinni a kilenc vagon kincset. 1920 elején a Vörös Hadsereg visszavette az elrablott állami vagyont és Irkutszk, Krasznojarszk, Acsinszk, Novoszibirszk, Omszk, Petropavlovszk, Kurgan, Cseljabinszk, Ufa, Szimbirszken keresztül visszakerült az arany a kazáni Állami Bankba. Az aranyvonatot kísérő és biztosító csapatok zömét magyar internacionalisták, a krasznojarszki ezred alkotta. A magyar internacionalista ezred parancsnoka ebben az időben Varga István, az egyik zászlóalj parancsnoka pedig Zalka Máté. A feladat nehézségét az okozta, hogy ellenforradalmi bandák veszélyeztették az útvonalat. Omszknál az alaknázott Irtis hídon kellett áthaladniok, s a Volga hídon való átjutás is igen veszélyes volt. A kísérők azonban sikerrel végrehajtották feladatukat. Kazánban, a magyar vöröskatonák politikai képzettségének emelését pártiskolai oktatással segítette a Kommunista Párt. Az iskolát az V. Hadsereg Politikai Osztálya patronálta. A helyőrségi szolgálat és más harci feladatok ellátása mellett az ezred legjobbjai itt ismerték meg mind mélyebben és mélyebben a marxizmus és leninizmus forradalmi elméletét.

Az aranyvonat útvonala.

1919 nyarán a Vörös Hadsereg Kolcsakot az Uralig szorította vissza. Kolcsak kudarcai után az antant Gyenyikin tábornokba helyezte minden reményét. Fegyverrel, lőszerrel bőven ellátott hadseregét küldte dél felől a szovjet állam ellen. A forradalom fegyveres erői azonban az év végén szétverték Gyenyikin csapatait és 1920 elejére egész Ukrajnát és Észak-Kaukázust megtisztították a fehér seregektől.

Gyenyikin veresége után az intervenciósok az ellenforradalmi lengyel burzsoa nacionalista Pilsudskit és a fehér Wrangel tábornokot vetették be a szovjet hatalom ellen.

1920 áprilisában a lengyelek betörtek Ukrajnába és elfoglalták Kijevet. Támadásukkal Ukrajnát, az igen fontos élelmező központot, valamint a donyeci szénmedencét veszélyeztették. A lengyel ellenforradalmárok leverésében, a Kijevért folytatott kemény harcokban ott találjuk többségében magyarokból álló ezrede élén Zalka Mátét.

Wrangel, a lengyel előretörést kihasználva, megerősítette csapatait Gyenyikin seregeinek maradványaival és az angolok és franciák által a legkorszerűbb fegyverekkel, páncélautókkal, harckocsikkal, repülőgépekkel felszerelve, a Krimből kiindulva, támadásba lendült és hamarosan a Donyec-medencét, Ukrajnát fenyegette. Wrangelt segítették Machno anarchista bandái is.

Wrangel szétverésének megszervezésére a párt Frunzét küldte a déli frontra. Frunze nagyon szerette és becsülte az internacionalistákat, — különösen a fergánaiak nőttek a szívéhez. Zalka nemzetköziekből, zömmel magyarokból álló ezrede a lengyel front után Poltavánál egyesült az urali 30-as hadosztállyal, amelynek kötelékében Acsinszknál és Kanszknál már harcoltak Kolcsak ellen.

Frunze terve Wrangel csapatainak szétverésére az volt, hogy Wrangelt a Tauriai alföldön kell bekeríteni és megsemmisíteni. Ezért a Dnyepr kanyartól, Kicskász mellől kiindulva két átkaroló csoportot képezett: az egyik, az Első Lovas Hadsereg egységei jobbról Kahovka irányába, a másik balról Szinyelnyikovótól Pologi irányába nyomult előre, hogy Kahovka magasságában a gyűrűt bezárja, s ezzel elzárja a wrangelisták visszavonulási útját krimi betonállásaik felé.

A fehérek azonban idejében észbekaptak, s mielőtt a körülzárás befejeződött volna, kibújtak az átkarolásból és gyors visszavonulás után befészkelték magukat krimi erődrendszerükbe.

Amikor az üldöző vörös csapatok 1920 novemberében a csongári szorosnál a Szivas partjához értek, élcsapataikat a szűk terepszakaszon erős és pontos zárótűz állította meg.

A 8 kilométer szélességű perekopi földszorost a húsz méter magas Török-sánc és mély árok zárta el. Egyik oldalról a Fekete-tenger, másikról az Azovi-tenger sekélyvizű nyugati szegélye, a mocsaras Szivas határolja, amely apály idején gázolható.

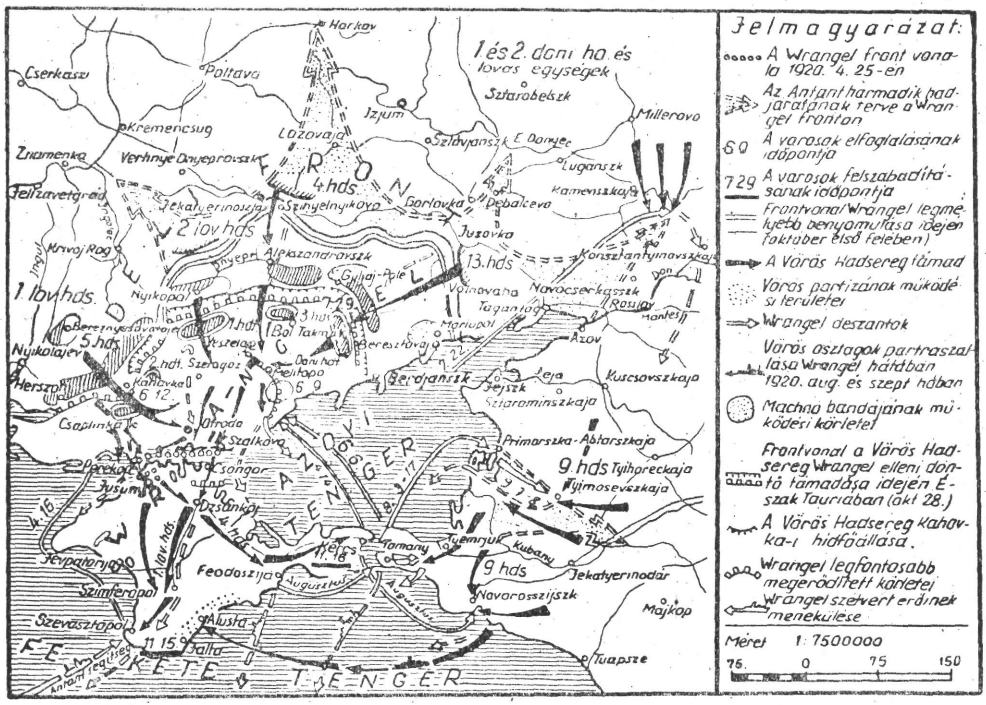

A Vörös Hadsereg hadműveletei Wrangel csapatainak megsemmisítésére.

Csongárnál egy ötkilométeres beton-aljazatú vasúti töltés szelte át a Szivast. A vasúti töltés mellé került Zalka csapata.

A vasúti töltés mentén megkísérelt előnyomulást a wrangelisták véresen visszaverték. Sérülten visszahúzodott a vörös csapatok páncélvonata is. Záporként zúdult rájuk Wrangelék géppuska és tüzérségi tüze. Ebben a helyzetben a segédtiszt átnyújtotta parancsnokának, Zalka Mátéának a frontparancsnokság közlését:

„A napok óta dühöngő délkeleti szél elhajtotta a Szivas vizét Sztroganovka község és a krimi oldalon lévő litovszki félsziget között. A járhatóvá vált tenger fenekén ma éjszaka a sötétség leple alatt hős csapataink, a 15-ös és 52-es hadosztályok váratlan rohammal bevették a félszigetet és most győzelmesen vonulnak a török sáncot védő fehérek háta mögé. Az 51-esek hajnali rohama sikerrel végződött. Frontunk jobbszárnya már Krimet tapossa. Ezennel elvárom, hogy a 30-as hadosztály és a hozzácsatolt csapatok sem maradnak el egy lépést se."

A jól kiépített és megerődített állások, valamint az ellenség számára igen kedvező terep lehetetlenné tette, hogy Wrangel védelmébe arctámadással lehessen betörni. S noha a Vörös Hadsereg csapatai erre az időre a szakadatlan hősies élet-halál harcban igen elfáradtak, Frunze vezetésével fáradságos, de az adott helyzetben egyetlen sikert ígérő hadműveletbe fogtak. Frunze válogatott vörös csapatai — amelyek

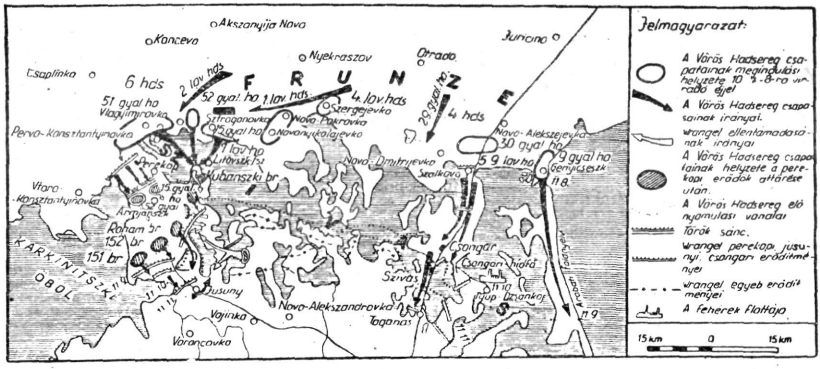

Perekop és Csongár ostroma.

között volt Zalka ezrede is — az apálytól kötözködésig érő tengervízben fejük felett tartott fegyvereikkel, süppedő iszapban, éjszaka nyomultak előre, hogy az ellenforradalmi csapatok hátába kerüljenek.

Wrangel törzskarával nyugodtan ült Szimferopolban, perekopi erődrendszerét bevehetetlennek hitte.

Zalka fáradhatatlanul haladt ezrede élén, személyes példája, buzdító, lelkesítő szavai erőt öntöttek a fáradtságtól elcsigázott katonáiba, akik

elszántan követték a jóban-rosszban velük annyira összeforrott parancsnokukat. Mire derengeni kezdett, a vörös csapatok észrevétlenül a perekopi erődítmények mögé jutottak. Rohamuk — nem utolsósorban váratlanságánál fogva — maximális sikerrel járt. A wrangelisták dél felé menekültek, s a támadó szárazföldi főerők az állásaikból kiszorított fehér seregek ellenállását megtörve, üldözésükbe fogtak.

Krim fővárosának, Szimferopolnak elfoglalása után a Vörös Hadsereg megtisztította a félszigetet az ellenforradalmi csapatoktól.

Zalka Mátét a polgárháborúban tanúsított bátorságáért, hősiességéért és kiváló parancsnoki képességéért a szovjet állam kormánya az akkor legmagasabb kitüntetéssel, a Vörös Zászló renddel és díszkarddal jutalmazta.

Zalka Mátét az orosz polgárháború harcai edzették, nevelték a proletárnemzetköziség odaadó harcosává, akiben ez a mély érzés egybeölelkezett a magyar haza és a magyar nép nagy szeretetével. Milyen szépen ír erről Zalka! „... Internacionalisták vagyunk, de a szülőföld mindig úgy él szívünkben, mint az első szerelem. Ha nem szereted a hazát, ahol születtél, a földet, amely táplált, az eget, a falvakat, a szülőházat, úgy igazában meg sem értheted az internacionalizmust és a más népekhez fűződő kapcsolatokat. Enélkül az internacionalizmus csak üres szó." A szülőhaza szeretete és a Szovjetunió szeretete eggyéforrt szívében.

A békés építőmunka éveiben

A polgárháború után a huszas évek elején Zalka mint diplomáciai futár szolgálja a fiatal szovjet államot. Ez a beosztása egyrészt arra a végtelen bizalomra és magas értékelésre mutat, amit a győztes forradalom hatalma táplált a magyar Zalka Máté iránt, másrészt arra, hogy a párt az ellenforradalom elleni harcok bátor katonáját — mint valahányszor — most is a fontos és veszélyes frontszakaszra küldte.

1923-tól a Moszkvai Állami Könyvkiadó igazgatóságának a tagja, majd a Moszkvai Forradalmi Színház vezetője lett.

A szocialista mezőgazdaság építése idején a Szovjetország különböző területein segíti a kolhozok szervezését. E munkája közben mindig arra gondol, hogyan végzi majd ugyanezt a munkát odahaza, Biharban? A matolcsi szegényparasztokra gondol, akiknek jövőjét a felszabadult kolhozparaszt kialakuló életében látja.

A harmincas évek elején az ukrán városokban, üzemekben a magyar nép életével, harcaival ismerteti meg a szovjet embereket. Amerre csak jár, mindenütt szeretettel veszik körül és kevés olyan környéken fordul meg, ahol ne találkoznék régi Vörös Hadsereg-beli bajtársaival.

Ifjúsági táborokat látogat, neveli, tanítja a fiatalokat.

Kapcsolatait a Vörös Hadsereggel a polgárháború és intervenció után is fenntartotta. Szerette a katonákat, ki-kilátogatott táborukba

s ott is lakott közöttük. Katona volt testestül, lelkestül egész életében.

Leszerelése után „egész életében hordta — minden rendfokozat nélkül — a forradalom és az intervenció évei alatt viselt katonai egyenruháját..." — mondotta leánya, Natasa Zalka apjáról tartott visszaemlékezésében a Zalka Mátéról elnevezett laktanya harcosainak 1955 decemberében Budapesten. Igazán jól, a katonák között érezte magát. Zalka igen sok gondot fordított katonai ismereteinek gyarapítására, a hadművészetnek, a hadműveleti vezetés művészetének állandó tanulmányozására. Dolgozószobájában a regények, verseskötetek, irodalomtörténeti és földrajzi könyvek mellett ott sorakoztak a hadtudomány művei is.

Az idő, s a távolságok korlátozták abban, hogy mindenkinek a szívében lobogtassa az új élet lelkesedésének lángját. De ahová személyesen nem juthatott el, eljutott az írás. A polgárháború befejezése után Zalka kezében a kardot a toll váltotta fel. S ahogyan Zalkát a forradalom tüze edzette bátor forradalmárrá, tehetséges, kemény parancsnokká, ugyanúgy a forradalmi események termékenyítették, érlelték íróvá. Belülről gyűjtötte a történelem legnagyszerűbb napjainak gazdag élményanyagát, amely folyamatban a forradalmi harcát vívó tömeg kezébe kapaszkodott, erősödött, s vált alkalmassá vezetésére. A nép hősiessége nevelte hőssé. Róluk írt, igaz történteket írt, nekik írt. A polgárháború internacionalistáiról, magyar munkás és paraszt katonákról, legkedvesebbjéről: a népről.

Saját élményeit írta le, s ez nagy súlyt ad írásának. S ha nem lett volna katona, talán nem lett volna író sem. A forradalom és polgárháború utáni írásai már határozott és világos válaszok a *miértre*, amire első elbeszélésében még nem tudott felelni. S ez a forradalom embertnevelő iskolájának köszönhető, amit azóta Zalka kijárt, amelynek tantárgyaiból jól vizsgázott. Forradalmárrá, kommunistává, a marxizmus—leninizmus tudatos katonájává vált, aki látta és hirdette, hogy a győzelem forrása, a legyőzhetetlenség oka: — a párt vezette nép!

Zalkának, a szocialista realizmus egyik magyar úttörőjének írásai éppoly szenvedélyesek, mint amilyen szenvedélyes volt ő maga a harcban. Ezeknek az írásoknak legnagyobb részét a forradalom egyszerű hőseinek, az orosz testvérekkel együtt harcoló magyar vörös katonáknak szenteli, s így nemcsak harcával, hanem írásaival is hirdetője a szovjet és magyar nép kialakuló barátságának. A szovjet nép igen nagyra becsülte Zalka Máté írói munkásságát és a hős forradalmi katona mellett magáénak tekintette a magyar nép fiát, Zalkát az írót is. 1933-ban a kórházban betegen fekvő Zalkának Vorosilov levelet ír: „...Zalka elvtárs! Értesültem az Önt ért balesetről. A lehető leggyorsabb gyógyulást kívánom, hogy újra a szovjet írók csatasorába állhasson... Szívélyes üdvözlettel: K. Vorosilov."[1]

[1] Fotókópia. P. T. I. Múzeum.

Írói munkásságát, amelynek útját mintegy másfélszáz hosszabb-rövidebb elbeszélés, novella, regény jelzi, megszakítja egy újabb esemény. Megtámadják a spanyol nép szabadságát és ő segítségükre siet.

A spanyol nép szabadságharcában

A második világháború kirobbantását előkészítő imperialista tervek 1936 nyarán a Spanyol Köztársaság megdöntését tűzték ki célul. Az agresszióban Hitler német és Mussolini olasz fasiszta állama a Franco tábornok vezetése alatt feléledő spanyol reakcióval szövetkezett.

1936. július 18-án Spanyolországban fasiszta lázadás tört ki.

A spanyol nép — a Kommunista Párt felhívása és lelkesítése nyomán fegyvert ragad a köztársaság megvédésére.

Madrid, Barcelona, Valencia utcáin és Spanyolország egyéb városaiban a köztársaság védelmére siető önkénteseknek fegyvert osztanak. De sokkal kevesebb a fegyver, mint a harcos. Barikádok mögül, az ellenségtől zsákmányolt fegyverekkel és fegyver híján puszta kézzel is harcol a nép a reakció jól felfegyverzett és kiképzett erői ellen.

A német és olasz fasiszták repülőkön mór zsoldosokat és idegenlégiós csapatokat szállítanak Franconak, korszerű könnyű és nehéz fegyverekkel tömik szövetségeseiket, harckocsikkal, hadi repülőgépekkel, hadihajó egységekkel sietnek a szabadságért küzdő spanyol nép ellen. A segítségnyújtás azonban hamarosan túlnőtt ezeken a kereteken, s a német -s olasz fasiszták jól kiképzett saját rablócsapataikkal nyílt katonai intervencióba kezdtek.

A spanyol nép harca forradalmi harc volt a spanyol reakció ellen, s nemezti felszabadító harc a durván beavatkozó fasiszta államok hadai ellen.

A köztársaságért küzdő erőkkel szembenálló ellenség katonai ereje — kiképzett emberanyagban, felszerelésben — jelentősen nagyobb volt, mint a spanyol szabadságharcosoké. A felkelő népi harcosok nagy részének még minimális elképzelése sem volt a korszerű harcról, nem ismerték a fegyvert. Az emberi, szabad élet útján a kezdő, de biztató lépéseket megtett spanyol nép eleinte nem tudta elhinni, hogy idegen erők törtek köztársaságára.

A német és olasz légi haderő, s általában a fasiszta csapatok kegyetlensége hamar kijózanította a békés, melegszívű spanyolokat. A fasiszták a kezükbe került köztársaságiakat brutálisan legyilkolták és azt is megtették, hogy a legyilkolt foglyokat ejtőernyőkkel dobták le a köztársasági egységek közé.

„Harcosok kellenek Spanyolországnak, akiknek harcos tapasztalataik is vannak!"[2] — szólt Passionária, a spanyol szabadságharc hősnőjének felhívása a világ népeihez.

[2] H. I. L. A spanyol polgárháborúra vonatkozó gyűjtemény.

S bár fegyverzet és felszerelésben sem volt jó a helyzet — hiszen például még jóval később is, a fasiszták Katalónia ellen 1938 december 23-án megkezdett támadása idején a hadműveletekben részt vett százezer köztársaságinak csak 37.000 puskája volt, s más fegyverzetben, így repülőkben 1:20, harckocsikban 1:35, tüzérségben 1:20, géppuskában 1:15 volt az arány a fasiszták előnyére —, mégis legnagyobb szükség éppen kiképzett katonára volt.

A spanyol nép sorsa azonban megmozgatta a világ szabadságszerető néptömegeit. „A spanyol nép hősies küzdelme felrázta az egész világot. Londontól New Yorkig, Párizstól Moszkváig, Argentinától a skandináv államokig egyetlen jelszó visszhangzik: szolidaritás a hős spanyol harcosokkal."[3]

A segítség számos formában megnyilvánult. A munkásosztály nemzetközi szolidaritása hatalmas erővel mutatkozott meg a tömegekben. 52 nemzet fiai, antifasisztái — közöttük a magyarok — siettek önként a spanyol köztársaság védelmére. Gyalog, vonaton, hajón, álnéven, papirok nélkül, hamis iratokkal érkeztek spanyol földre. A gyárat, a földet, vagy az irodát hagyták ott, hogy most fegyveresen harcoljanak. 1936. október 15-én Zalka Máté is elindul Moszkvából és október 26-án Lukács Pál tábornok néven Franciaországon keresztül Spanyolországba érkezik, ahol a XII. Nemzetközi Brigád parancsnoka lesz. Feleségéhez küldött búcsúlevelében Leningrádból így ír: „... Nem új vizsgákra megyek. Meg kell ismételnem azt, amin már ezerszer keresztül mentem. Nem érzek nyugtalanságot az „ismeretlen" előtt. Azzal a mély meggyőződéssel megyek, hogy hasznos leszek és ez olykor büszkévé tesz, s legbelül melegséget és harcos hangulatot érzek." Brigádja az alakuláskor francia, olasz és német önkéntes zászlóaljakból, magyar és még sok más nemzetiségű harcosból állott. A zászlóaljak Thälmann és Garibaldi nevét viselték, a franciákból és belgákból összeállított zászlóaljnak nem volt neve. A huszonhat magyar a Thälmann zászlóalj harmadik századának egyik szakaszát alkotta. Lukács nagyon szerette és becsülte a lovasságot, s brigádjában felállított egy lovas századot is. Tizenegy nemzet fiai harcoltak Lukács tábornok egységében. Kiváló katonai szervező képességét mutatja az, hogy brigádját napok alatt szervezte meg és azonnal a szorongatott fővárosba vezette, ahol katonái három hónapon át keményen állták a fasiszta túlerő meg-megújuló rohamait.

1936 október végén Albaceteben megalakulnak a nemzetközi brigádok, az „ezernyelvű, egyszívű brigádok" és megkezdődik kiképzésük. Az internacionalista harcosok közül is sokan akkor ismerkedtek meg először a fegyverekkel.

1936 októberében alakul meg a XI. Nemzetközi Brigád Edgár André

[3] Rádióbeszéd 1936. augusztus 6-án. Diaz: Válogatott cikkek és beszédek. Szikra, 1951.

zászlóaljának kötelékében a Rákosi század, az első magyar egység, s november 7-én, amikor a fasiszták nagy támadással kísérletet tettek Madrid elfoglalására, a Rákosi század magyarjai már az első sorokban harcolnak a város védelmében.

A Rákosi-században mintegy kétszáz volt a magyar és több százra rúgott azoknak a magyaroknak a száma, akik a Köztársasági Hadsereg más egységeiben küzdöttek.

A novemberi harcokban a Manzanares folyó mentén és Casa del Campónál vett részt a Rákosi-század, s a kemény csatákban sok vért áldozott.

Ugyancsak november 7-én vívta meg első harcát Lukács tábornok brigádja is. A Madridtól húsz-huszonöt kilométerre délnyugatra fekvő fasiszta fészket, a Cerre de los Angelos erődöt támadták. Ennek az akciónak az volt a célja, hogy az ellenséget megzavarja, s a köztársasági haderő fő támadási irányának fontosabb hadműveleteit leplezze. Huszonnégyórás szakadatlan harcban, néhány sikertelen roham után a XII. Brigád elfoglalta az erődöt.

A fasiszták minden áron be akarták venni Madridot, ezért válogatott csapataikkal 1937 február elején Jarama irányából Lukács tábornok XII. Brigádja és a XI. Brigád védelmi szakaszán óriási súlyt képezve akartak áttörni, hogy elvágják a Madrid—Valencia összekötő utat, s ezzel Madridot teljesen bekerítsék. Az óriási túlerő és technikai fölény ellenére a támadást a köztársaságiak — köztük a Rákosi-század harcosai — visszaverték. A magyar század, a február 2-án kezdődő és több mint három hétig tartó harcokban állományának mintegy 80%-át elvesztette.

A jaramai csatát mindkét fél jól kiépített védelmi állásokból kezdte, s a harc folyamán a peremvonalak igen közel kerültek egymáshoz. Így február közepén a XII. Brigád védelmi szakaszán a szembenálló felek állásai közötti távolság alig volt ötven méter.

„Madrid körül harcolunk. Védjük a fővárost az ellenségtől és szétzúzzuk a fasizmus erőit itt, ahol győzelmének végső célját igyekezett elérni... az ellenség, mely a szó szoros értelmében a város (a főváros!) küszöbén áll, nem képes behatolni a városba. No pasaran!" — szólnak Zalka levelének lelkeshangú sorai.

A nemzetközi brigádok, s az egész Köztársasági Hadsereg a harcok tüzében rohamosan fejlődik, erősödik, növekszik védelmi- és ütőereje.

1937. március 8-án az olasz expedíciós hadtest (40.000 fő) gépesített egységei Madrid támadási céllal a guadalajarai frontszakaszra törtek, ahol a XII. hadosztály gyengén felszerelt spanyol egységei védték a 80 km széles arcvonalat. A nagykiterjedésű védelmi szakasz gyengesége, s a rendelkezésre álló erők elégtelensége miatt a támadók áttörték a támpont rendszerű védelmet és szinte ellenállás nélkül nyomultak északról Guadalajara irányába. Elfoglalták Brihuega-t.

A támadás megállítására a madridi parancsnokság a XI. és XII.

Nemzetközi Brigádot vetette be. Lukács brigádját a Köztársasági Hadsereg vezérkara mindig ott dobta harcba, ahol veszélyes előretörést kellett visszaverni, vagy az ellenség szívós védelmében rést kellett biztosítani a támadó főerőknek.

A helyzet igen válságos volt. 13-án és 14-én a XI. és XII. Nemzetközi Brigád csatlakozásánál a fasiszták beékelődtek és a két nemzetközi brigád egyetlen használható útját, a Torija-i országutat veszélyeztették. Sikerük ezen a ponton a nemzetköziek visszavonulásának meghiúsítását jelentette volna. „Lukács tábornok a kritikus pillanatban éppen megfigyelő állásomon tartózkodott, s személyesen figyelte a gyorsan lejátszódó eseményeket... Lukács tábornok felismerte a fenyegető veszedelmet, összegyűjtötte a törzsnél található lovasokat, telefonistákat, küldönceket, mindenkit, akit csak mozgósítani lehetett, s a veszélyeztetett helyre küldte őket. Nekem pedig parancsot adott, hogy a hátunkat fenyegető ellenséges gyalogságra irányítsam a tüzet. Nagy volt a Thälmann tüzérek meglepetése, amikor parancsot kaptak, hogy az ágyúk csövét majdnem 180 fokkal az előző főlőiránnyal ellenkező irányba fordítsák el, s úgy nyissák meg a tüzet.[4]"

Lukács tábornok gyors helyzetfelismerése, az élőerővel és tűzzel való merész manőverezése, határozott intézkedései nyomán a nemzetköziek megállták helyüket a harc válságos időszakában.

Lukács egységeinek bevetésével a köztársasági erők nemcsak megállították az olaszokat, hanem már március 18-án ellenlökésük sikeres kifejlesztésével csapást mértek az olasz hadosztályokra és az egész arcvonalon általános ellentámadásba kezdtek. A köztársaságiak két hadosztályból és két nemzetközi brigádból álló, mintegy 10,000 főt kitevő gyalogos egységeit légierő (130 gép) is támogatta. Az összehangolt operáció szétszórta a fasiszta erőket, egy részük megsemmisült, vagy fogságba esett, másik részük pedig fegyvereit és felszereléseit szétszórva futva menekült.

Lukács tábornok ebben a harcban igazolta kiváló katonai képességét. Mussolini jólképzett, Abesszíniát végigharcolt gépesített hadait háromnapi kemény küzdelem után tönkreverte. Ez a világraszóló, katonai körökben nagy meglepetést keltő győzelem a nemzetközi brigádok hősies harcának, s a vezetés magas színvonalának volt köszönhető. Zalka Máté, a szovjet nép intervenció elleni harcainak bátor katonája, akiben a bátorság egyesült a jó katonai vezetés egyéb követelményeivel, a spanyol népnek is ünnepelt hőse lett.

Ezekben a dicsőséges harcokban ott küzdött a XI. Brigád kötelékében a Rákosi-század, s a XII., XIII. és XIV. dandárban is harcoltak magyar antifasiszták.

„A guadalajarai hadműveletek sikere hozzájárult a köztársaság más

[4] Szántó Rezső: Megnyitóbeszéd a Zalka-emlékkiállításon 1956. április 22-én. (Szöveg: H. I. L. A spanyol polgárháborúra vonatkozó gyűjtemény.)

frontjain lévő csapatok harckészültségének és erkölcsi erejének növeléséhez. A guadalajarai hadműveletek után az olasz—német intervenciós csapatok kénytelenek voltak ideiglenesen lemondani az aktív katonai tevékenységről."[5]

Lukács tábornokot a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a Kommunista Párt, a szovjet nép alakította, formálta kemény katonává, önfeláldozó harcossá.

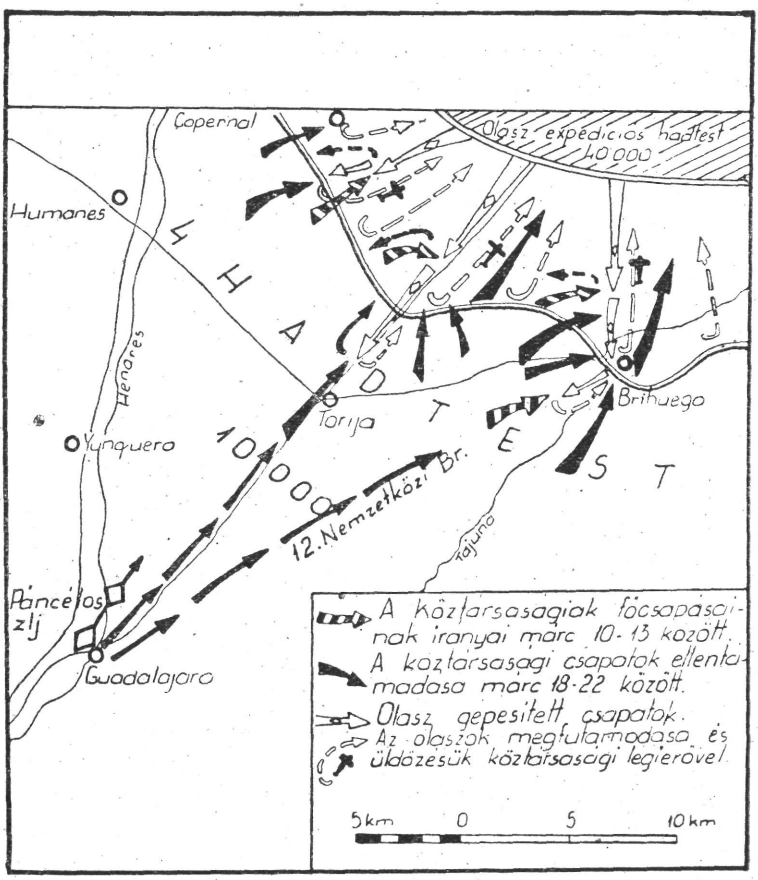

Az olasz expedíciós hadtest szétverése Guadalajaranál.

[5] Nagy Szovjet Enciklopédia. 10. kötet.

Példás parancsnok volt. Minden kedvezményt visszautasított, amit katonái igyekeztek biztosítani részére. Jót, rosszat, mindent megosztott katonáival. Napokat töltött étlen, szomjan, alvás nélkül, ha a harc úgy kívánta. „... Összes erőmet meg kell feszítenem, hogy bebizonyítsam: a megbizatás, amit itt kaptam, nem ért méltatlanul, és én be is bizonyítom." — fogadja feleségének küldött 1937. május 15-i levelében. Önmagát sohasem, de a gondjaira bízott emberéletet mindig kímélte. A céltalan vérontást kerülte, de következetes igényességgel s határozottsággal vezette egységeit, ha a köztársaságiak sikerének eléréséhez az elszánt, elkeseredett harcra volt szükség.

Mi tette sziklaszilárddá ezt az igaz embert? Hadd válaszoljon erre maga Zalka: „... Amikor nagyon elfáradok, amikor egy nehéz nap után elcsendesül sok hangos szavunk és úgy érzem, hogy nincs többé erőm: csak arra kell gondolnom, hogy a Szovjetunió neveltje vagyok. És akkor elszégyellem magam és erőim visszatérnek. Ez nagyon fegyelmez és bátorít..."

„... Nincs időm magamra gondolni, nem is akarok. Én nem létezem, az úgy létezik és ez a fő." Találhatunk-e szebb és jellemzőbb sorokat arra a szabadságharcosra, aki 18 éves korától kezdve hazájától távol kényszerült élni, de, aki mindig hazakészült szülőföldjére, hogy szeretett népén segítsen.

Pihenő idején állandóan a csapatokat járta, minden katonáját ismerte. Elbeszélgetett velük személyes dolgaikról, gondjaikról, bajaikról, otthon hagyott családjukról. Gyöngéd volt, ha vigasztalni, nyugtatni kellett, tréfával űzte el a gondot katonái arcáról; szigorú, ha hanyagságot, fegyelmezetlenséget tapasztalt. Dicsért, ha jót látott, s nem mulasztotta el a fenyítést, ha annak látta szükségességét. Az ő segítségében mindig bíztak harcosai. Örömmel vett részt beosztottjai mulatságaiban. Katonái rajongásig szerették, s ez is magyarázza nagy tekintélyét. S a parancsnok tekintélye az adott helyzetben fokozott szerepet játszott a sikerek elérésében. A parancs erejét és hatását ekkor döntően a parancsnok tekintélye szabta meg.

Ilja Ehrenburg, Lukács barátja és harcostársa, így magyarázza a tábornok magas parancsnoki minőségének forrását:

„A legbensőbb emberi érzések mélyreható ismerete segítette hozzá Lukács tábornokot, hogy kedvelt és szeretett parancsnok legyen, s összeforrassza és bátor harcosokká változtassa a XII. Brigád soknyelvű önkénteseit."

Nagyon szerette a spanyol népet. „A spanyol nép — nagy nép. Ősi nép." — írja Zalka levelében.

1937 márciusában Lukács tábornok javaslatára és kezdeményezésére a különböző egységekben harcoló magyarok többségét összevonták, s Mecoban megalakult a Rákosi zászlóalj, amely eleinte a XII. dandár, majd később a XIII. Dombrovszkij dandár kötelékében harcolt. Az ütkö-

zetek szüneteiben pedig állandóan tanulással és kiképzéssel fokozták katonai és politikai tudásukat. Ennek a szolgálatába állították a rendszeres politikai foglalkozást, s ezt segítette a Rákosi zászlóalj magyarnyelvű lapja, az „Előre" is.

Lukács tábornok a kiképzés rendszeres és lelkiismeretes vezetését igen szigorúan vette. Ebben a kérdésben sohasem tanúsított elnézést. Parancsnoki ellenőrzéseim oktatta, nevelte harcosait és tisztjeit. Ezekről írja Antonio Roasio, a Garibaldi zászlóalj politikai biztosa: „Ezek a szemlék az ellenséges fronton nem voltak futólagosak, gyakran órákig elhúzódtak és Lukács tábornok a katonai stratégiáról és taktikáról gyakorlati előadásokat tartott nekünk. Nemcsak azt jelölte meg, hogy az ellenség hol található, hogyan közelíthető meg, hanem tanácsokat adott a katonai akció taktikai levezetésére."[6]

1937 április—májusában új nemzetközi brigádok felállítása mellett a meglévőket is átszervezik. A különböző nemzetiségű egységeket, a XI., XII., XIII., XIV. és XV. Nemzetközi Brigádokba tömörítik, amelyeket spanyol egységekkel együtt két hadosztályba, a 35. és a 45. hadosztályba sorolnak be. Lukács tábornok a 45. hadosztály parancsnoka lett. A Rákosi-zászlóalj ezután az átszervezés után a XIII. Dobrovszkij Brigád kötelékében harcol.

1937. június elején Lukács hadosztályát Madrid alól az aragoni frontra dobták át.

A köztársasági csapatok vezérkara ebben a hónapban a nagy nyomás alatt lévő más, különösen az északi arcvonal tehermentesítésére, valamint a francia határ mentén kelet felé előretörő fasiszta hadseregcsoportok térnyerésének elreteszelésére Huescánál nagyobb támadást tervezett, amelynek előkészítésében, mint a csapástmérő egységek parancsnoka, Lukács tábornok is részt vett. Ennek a támadásnak előestéjén, 1937. július 11-én halt hősi halált egy Huesca melletti faluban.

Halálának körülményeiről Krajkovics Józsefnek, Lukács tábornok volt tolmácsának visszaemlékezése alapján a következőket tudjuk:

A huescai támadás előtt Lukács tábornok terepszemlére ment. „Lukács, mielőtt támadásba vitte volna embereit, mindig előbb maga kémlelte ki a hadszínteret, nehogy csapatát meglepetések érjék... Most is így történt" — írja Krajkovics.

A kis faluból, ahol a Rákosi-zálszóalj is tartózkodott, elsőrendű műút vezetett a fasiszták kezén lévő Huesca városkáig. Az út, amelyen a tábornok gépkocsija haladt, helyenként hosszú szakaszon az ellenség által belátható terepen vezetett. A fasiszták ennek a terepnek már minden talpalatnyi zugára jól belőtték magukat. A gépkocsiban négyen ültek: egy spanyol sofőr, Lukács tábornok, egy orosz alezredes és Regler német író. Már jól előre haladtak a huescai úton, amikor a fasiszta tüzérség

[6] Antonio Roasio visszaemlékezése. P. T. I. Múzeum.

heves tüzet zúdított rájuk, s a gépkocsi előtt fekete füstfelhő csapott fel. A tüzérségi lövedék közvetlenül a gépkocsi elé vágódott és halálosan megsebesítette Lukács tábornokot. Sok sebből vérzett és koponyájának felső részét leszakította a repesz. Még élt, amikor visszahozták a faluba, de már nem lehetett rajta segíteni. Másnap reggelre meghalt.

A halálos sebesülés a tábornok tizenkilencedik sebesülése volt. Az orosz alezredes és Regler is súlyosan megsebesült, de mindkettő életben maradt. A sofőr még a becsapódás helyén meghalt.

A forrón szeretett parancsnok halálának híre mélyen megrendítette katonáit. Fájdalom marcangolta torkukat, s a halállal minden percben bátran szembenéző harcosok szemébe könnyek todultak.

Másnap a parancsnokuk halálálért égő bosszúval szívükben rohamozták Lukács katonái Huescát.

A köztársaságiak támadása azonban nem járt sikerrel. A páratlan hősiesség és igen nagy áldozat ellenére sem sikerült Huescát bevenni.

A huescai harcok után Valenciában temették el Lukács Pál tábornokot. A környék lakosságából többezres tömeg — katonák, a párt vezetői, a kormány tagjai, s a messzi vidékek egyszerű embereinek odasereglett sokasága sorakozott fel a temetőhöz vezető útvonalon, ahol virágerdőben vitték Zalka koporsóját. Harcostársai ezt a felírást vésték sírkövére: „Hősi halált halt a spanyol és magyar nép szabadságáért." A spanyolok s valamennyi nemzet fiai, akik ott álltak a tábornok holttestének sírbahelyezésénél, mindnyájan tudták, hogy a népszabadság eszméjének egyik legbátrabb harcosát vesztették el.

*

1937 júliusában a köztársasági csapatok — kötelékükben a Rákosi zászlóaljjal — fényes győzelmet arattak Brunete-nél a fasiszta csapatokon, 15—20 km-re visszanyomták az ellenséget az ostromlott Madridtól.

Ebben az időben mondja Dimitrov elvtárs:

„Egy éve áll már a spanyol nép a nemzetközi reakció és a fasizmus elleni harc első soraiban, bátran védve szabadságát és függetlenségét, s ezzel együtt a demokrácia és kultúra és a béke érdekeit a fasiszta barbárok és háborús uszítók ellen. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy ez a heroikus küzdelem a Nagy Októberi Forradalom után Európa háború utáni történelmének egyik legjelentősebb eseménye."[7]

A további harcokban az aragoni, zaragozai szakaszon, az Ebrónál, Teruel elfoglalásánál, Estremadura körletében, Léridánál, a Segre folyó mentén, Colberánál, Candesánál és a spanyol nép szabadságharcának sok más csatájában a magyarok vitézül harcoltak és sok vért hullattak a fasiszta barbárok ellen.

Madrid, a hős város harminckét hónapon keresztül szilárdan állta Franco, Hitler, Mussolini fasiszta hadainak viharos támadásait, míg az

[7] „Világszemle" 1937 augusztus 1. szám (Bratislava—Pozsony).

Orden de la Liberación de España.

El Gran Canciller de la Orden

Certifica: Que por Decreto de 3 de Junio de 1948 el Excmo. Sr. Presidente de la República Española ha tenido á bien conferir al Señor General Zalka Máté (General Lukács en España) de nacionalidad húngara, el Título de Comendador de la Orden de la Liberación de España, con derecho al uso de las condecoraciones y al disfrute de las prerrogativas que las leyes reconozcan á sus beneficiarios.

Visto, sellado y registrado, núm. 4
El Canciller.

En París á 4 de Junio de 1948.

A Título póstumo.

Spanyol Szabadság Rend.
(Zalka Máté posthumus kitüntetése, amelyet a spanyol köztársasági kormánytól kapott.)

áruló Katonai Tanács 1939. március 5-én megnyitotta az utat a főváros elözönlésére.

A fasiszta túlerő, a nemzetközi imperializmus összefogása, az idegen beavatkozás, a köztársasági csapatokba beépült ellenség aknamunkája, s a köztársaság fontos posztjain lévő néhány állami és katonai vezető gyengesége és árulása miatt a spanyol nép szabadságharca — amelyért oly sok spanyol hazafi és internacionalista hős áldozta életét — elbukott.

*

A „nép tábornoka" — ahogyan Zalkát a harcoló Spanyolország nevezte, spanyol földben, Valencia temetőjében fekszik. Mindig hazakészült, de ez a vágya nem teljesült.

„Magyarország utáni vágyódása, amely ország oly kedves és oly közel volt szívéhez, sohasem hagyta el. Honfitársaival találkozva órákig kérdezgette őket népének életéről. Zalka Máté szenvedélyesen álmodozott arról a napról, amikor népe megszabadul leigázóitól és a nagy Szovjetunió útjára lép."[8]

Zalka nem érhette meg, hogy harcostársaival együtt felszabadítóként szeretett hazája földjére lépjen, de álma valósággá vált: a dicsőséges Szovjet Hadsereg által felszabadított magyar nép — pártunk és kormányunk vezetésével — ma már boldogan építi szocialista hazáját, s tántoríthatatlan elszántsággal viszi győzelemre azt az ügyet, amelyért Zalka Máté harcolt. Ebben a nagy munkában a magyar nép, a magyar ifjúság Zalka Máté példájából is erőt merít, aki a kommunista elvhűség, szilárdság, bátorság, önfeláldozás mintaképe volt. A magyar nép, s a világ szabadságszerető népei sohasem felejtik el a nemzetközi szabadságharc e nagy alakját, aki oly forrón szerette hazáját és az embereket. Néphadseregünk katonái méltók akarnak lenni és méltók is lesznek Zalka Máté hősi életéhez.

[8] Pablo Frizt, a köztársasági Spanyolország volt ezredesének visszaemlékezése. (H. I. L. A spanyol polgárháborúra vonatkozó gyűjtemény.)

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK

EGY PÉLDAMUTATÓ KURUC EZREDES

(Winkler Vilmos)

Egy derék és a haza szabadságáért híven harcoló tiszt emlékét kívánom feleleveníteni, egyben a középső vezetés történetéről ismert adatainkat eggyel bővíteni. Winkler Vilmos ezredesről nem sokat tudunk, de ami róla fennmaradt, fényesen bizonyítja, hogy ha nem is volt nagy hadvezér, de haza- és szabadságszeretete, valamint vitézsége méltó arra, hogy példaként álljon előttünk. Winkler 1703-ban elsők között csatlakozott a szabadságharchoz, mint gyalogos hadnagy. Csakhamar ezredet toborzott magának és ezredével részt vett Bercsényi felvidéki hadjáratában. Ezredének nagy része volt abban, hogy november 23-án Rajecnél sikerült súlyos csapást mérni a hátráló Ritschan császári tábornokra. A császáriak ezután a Felvidék nyugati részén lévő várakra támaszkodva igyekeztek feltartóztatni a kuruc csapatokat. Winkler ezredes Trencsén vára alatt maradt. Az ostrom azonban sokáig húzódott. A császáriak mindenáron meg akarták tartani Trencsént, hogy Morvaországgal való összeköttetésüket fenntartsák. A vár alatt fekvő Trencsén városa azonban 1704. február 13-án kapitulált s parancsnoka Winkler lett. Trencsén várába azonban a császáriak ekkor is és ismételten többször képesek voltak élelmiszert és friss erőket bevinni, így a fontos vár a szabadságharc végéig a kezükön maradt s Trencsén várost is rövidesen vissza tudták szerezni. Winkler ezredét a trencséni ostromzárnál Luzsenszky Sándor ezrede váltotta fel, Winkler feladata pedig a morvaországi portyázó, diversiós hadakozás lett.

1706 márciusában Winklert ezredével a kurucok egyik legfontosabb dunai átkelőhelyénél, a püspöki sáncnál találjuk Thuróczy Gáspár ezredével együtt. Bercsényitől azt a feladatot kapták, hogy tegyenek színleges támadást a császáriak pozsonyi kikötője ellen, közben pedig két kuruc katona egyik oldalról, két paraszt pedig a másik oldalról a kikötőbe lopódzva vágja el a császári hídhajók köteleit, ezeket majd leviszi a víz. Ez a fortély sikerült és a kurucok így 30 nagy hajót nyertek. A nemsokkal ezután megkötött fegyverszünet egyelőre véget vetett a harcoknak, ezek felmondása után Esztergom várára irányult mind a kuruc,

mind a császári hadvezetés figyelme. A kurucok által ostrom alá fogott Esztergom felmentésére Stahremberg császári tábornagy indult meg hadaival, elővédjeit Pálffy János tábornok ezredei alkották. Csallóköz a kurucok kezén volt. A fontos nagymagyari sáncnál őrködött Winkler Vilmos ezredével. A másik ezredet, amelynek feladata hasonló volt a Winkleréhez, most is, — csakúgy, mint az év tavaszán, Thuróczy Gáspár hajdúi alkották. Mellettük volt még Balogh István ezredének egy része.

A nagymagyari sánc védelme tehát elsőrendűen fontos volt, hogy a császáriak útját elállja. A fontos sánc 1706. szeptember 5-én mégis elveszett, amiben az árulásnak is nagy szerepe volt. Hiába esett el azután szeptember 17-én Esztergom, Stahremberg hadainak már előzőleg megnyílt az útjuk a vár felé. A hősiesen védekező Winkler Vilmos maga is fogságba került a nagymagyari sáncnál lezajlott harcnál. A fejedelem sokra értékelte Winklert s lehetővé tette, hogy fogságából az első fogolycsere alkalmával kiszabaduljon. Fogságából való kiszabadulása után folyamodványt nyújtott be Rákóczihoz, melyből megtudjuk a nagymagyari sáncnál lefolyt harc részleteit, de kitűnik belőle Winkler hősiessége is, amelyet ez alkalommal is tanúsított. A folyamodvány, amelyben leírja a nagymagyari harc lefolyását és utal szegény legény voltára is, a következőképpen szól:

„Az közöleb elmúlt september havának ötödik napján Nagy Magyarnál, az kis Duna mellett való sánczban, az szerencsétlenséghnek sorsa mire hozta vala igyemet Nagyságod Méltóságos fejedelmi személye előtt is constál, az holott, noha némelly gonosz akaróim, ne talántán, másként informálták Nagyságodat, de tugyja Isten és regimentembe megh maradot némelly tisztek is, mi kíppen az ellenségh hat óratájban reggel reánk ötvén, egész tizenkét óráigh magunkat oltalmaztunk. Két helyett is az vízen való által menetelit ágyúkkal impediáltam de távulabb ez hol észre sem vehettönk, magoknak járót keresvén csakugyan által mentenek, és azon csekély sánczocskában, kit csak egy nap alatt, az hajdúsághal valamentire erősítettem vala, minden fölül az reánk rohant ellenségnek sokasága csak elnyomott benőnket, és magam is csaknem halálos sebekkel rabbá estem tized magammal. Hét paripámot nyergestől, fékestől minden fegyveremet, könytösömet és két szekeres lovamat kocsimmal együtt, sok szép egyéb portékáimot az ellenségh el nyerte, úgy hogy csak kerülettem lévő ezüst portékácskám többre ment volna két száz lat ezöstnél. Azokon kívül csak nem mezitelen hadtanak s rabsághomban ezöst pénzen kellett élnem Posonyban és az borbélyokra is alkalmas költséget tenném; mire való nézve nagy könyörgésemre, mint ott helyben mint Szluha Ferencz uramtul adjutántom által többet száz tíz rhénes forintoknál kellett contrahálnom. Mivel pedig Nagyságod fejedelmi kegyelmessége által Isten nemsokára azon rabságomból kiszabadítván: kívánom alázatossan továbbá is Nagyságodhoz, mint kegyelmes uramhoz s

édes nemzetemhez szíves kész szolgálatomat és hívségemet utolsó csöp véremig contribuálnom, már Istennek hála, magham is hajdan helyre álok süllyos sebeimből, s naponként regimentemnek restaurátiójában annyira serénykedem, hogy már alkalmassént hét százon hajdúimat egyben gyüjtettem, de mint hogy kegyelmes uram ilyen nagy romlásban és kárvallásban estem, úgy hogy két ezer forinthig akármi könnyen elvesztettem, szegénylegény lévén magamot tovább való kampániára nem reparálhatom, hacsak Nagyságod magával született fejedelmi kegyelmessége által nem szubleváltatom.

Könyörgem azért leborult nagy alázatossággal mint kegyelmes uramnak, Nagyságodnak valamely fejér pénzbeli költséggel méltóztassék Nagyságod megsegíteni, minthogy sem fegyver, sem lovakot sem más tábori készületemet másként meg nem szerezhetem, aszerint fölülírt adósságomat nem lehet máskíppen exolválnom.

Nemkülönben nagyobbára el fegyvertelenedet hajdúimnak is fegyverek iránt méltóztassék kegyelmesen Nagyságod tekintetes Sréter János artoleria inspectorának, uramnak ő kegyelmének parancsolni bár csak száz flintáig, mint hogy úgy is tavaly, az franczia közzé assignáltatott hajdúim is többet száz flintáknál vittenek vala el, segítetni hic et nunc regimentemet, kiért kívánom, hogy az Úr Isten Nagyságod fejedelmi fegyverét minden ellenségi ellen édes hazánk javára és boldogulássára diadalmassá tegye és Nagyságod életit is számos esztendőkre terjessze kegyelmes válaszát óhajtozva várván.

Nagyságodnak, mint kegyelmes uramnak

Méltatlan, de igaz és holtigh való alázatos hív szolgája

Vinkler Vilhelm."

A hű ezredes eme folyamodványára a fejedelem 1707. január 26-án Rozsnyóról így válaszolt:

„Committáltatott Nagyságos Hellenbach János bányavárosi kamarák administrátorának reflexióban, vévén azon belől írt instansnak az haza szolgálattyában lett hűséges magaviseletét, adgyon számára fejér pénzbül 400 rhénes forintokat az hova is ezen parancsolatunk mellett, recurrálván fogyatkozás nélkül azon deputátomot kezéhez vehetni Rosnaviaé die 26-ta mensis januarii anno 1707.

F. Rákóczi m. p.

Sigismundus Jánoki m. p.
Franciscus Aszalay m. p."[1]

A fejedelem tehát 400 forintot, azaz a legmagasabb összeget adatta vitéz ezredesének. Ennyit csak azoknak fizettetett ki folyamodványukra,

[1] OL. A Rákóczi szabadságharc levéltára. II. 2. f.

akiknek katonai vagy más vonalon kiváló érdemeik voltak. Winkler ezek közé tartozott, nemsokára ismét bebizonyította, hogy méltó a jutalmazásra. Ezrede Ocskay dandárába volt osztva, s ennek keretein belül működött, de Winkler más feladatokat is kapott. 1707 őszén reá volt bízva a Trencsén megyei szlovák népfelkelés megszervezése. Winkler ezt a Zsolna és Kisuca vidéki népfelkelést hadnagyságokra osztotta. Ez jelentős erőt jelentett volna, hiszen Trencsén vármegyében 7070 fegyverfogható szlovákot írtak össze, de mivel lőfegyvere csak 978-nak volt, a fegyverhiány lehetetlenné tette a népfelkelés szélesebb körű alkalmazását.

A kurucok ügye a trencséni csata után lehanyatlott. A császáriak előnyomulását azonban még egy ideig fel tudták tartóztatni. Segítségükre voltak a kisebb-nagyobb hegyi várak, ezeknek védelmét azonban megfelelő emberekre kellett bízni. Winklernek az árvai és trencséni szlovákokból toborzott hajdúi úgy látszik különösen a sáncok és várak őrzéséhez értettek. Az ezred a trencséni csata után öt Trencsén megyei várban, a csácai sáncban, Bajmócon és Árva várában volt beosztva. A legerősebb vár ezek közül Árva volt, itt maga Winkler volt a parancsnok mintegy 350 hajdú felett. A többi kisebb vár gyorsan elesett, de Árva kemény diót jelentett a császáriaknak. Bajmócon is egy ideig feltartóztatta az ellenséget Marsinszky, a Winkler ezred őrnagya, akinek alig volt több ereje egy századnál. A kisebb várak eleste után egyre több császári zúdult Árva várára. Winkler ígéretet tett, hogy a várat az elégtelen létszám ellenére két hónapig védeni fogja. A feladást kérő Pálffy Jánosnak pedig „rövid, de gömbölyű" feleletet adott, azaz nem volt hajlandó alkudozásokba bocsátkozni. Rákóczi örömmel írta az elszánt várvédőkről: „Árva várát csak bíztatni kell, hiszem Istenemet, két hónap alatt lesz is mód segítségére, penig hogy oly resolutióval vannak, azmint esküvésekből kitetszik."

Hiábavaló volt Rákóczi reménysége. A két hónap már letelt és még mindig nem érkezett meg a felmentés a várba, ahol már az élelmiszer is fogytán volt. Winkler ígéretén felül még egy hónapig tartotta a várat Ebergényi, Lancken és Tollet császári tábornokok csapatai ellen. A körülzáratás negyedik havának elején, 1709. április 10-én azonban már kénytelen volt alkudozásba bocsátkozni az ellenséggel a vár feladásáról, noha ő és tisztjei el voltak szánva a harc tovább folytatására. A koplaló hajdúk azonban már elkedvetlenedtek és így április közepén a vár császári kézre került. Winkler most már másodízben került ellenséges fogságba és Heister Győrbe vitette. Mostani fogsága azonban hosszabb volt az elsőnél. Nem tudjuk, mikor szabadult ki az ellenség börtönéből, lehetséges, hogy csak a szatmári béke után. Minden esetre azon kuruc tisztek közé tartozott, akik a haza iránti kötelességüket komolyan vették és nem rajtuk múlt, hogy a szabadságharc hősies küzdelem után mégis elbukott.

Gottreich László

TÖRÖK VÁZLAT SZIGETVÁR 1566. ÉVI OSTROMÁRÓL

A hadtörténeti kutatás számára igen nagybecsű értéket képviselnek az egyes hadmozdulatokat vagy harcászati eseményeket megörökítő egykorú térképek és vázlatok. Kellőszámú és megbízható anyag hiányában azonban, e tudományszak kutatóinak gyakran nélkülözniök kell ezeket az értékes forrásokat, s meg kell elégedniök a természetüknél fogva pontatlanabb adatokat szolgáltató leírásokkal, amelyek nem is mindig szemtanú, vagy kortárs, hanem esetleg szájhagyományokat összegyűjtő írók tollából erednek. Különösen megnehezíti a történész munkáját, ha az elbeszélő források ugyanazon eseményről eltérő adatokat közölnek. Ilyen esetekben jelentős, sokszor vitás kérdéseket eldöntő szerepük van az egykorú rajzoknak, térképeknek és vázlatoknak. Kritikai felhasználásukkal ugyanis lemérhetjük és ellenőrizhetjük az elbeszélő források hitelességét.

A fényképmásolatban közölt török vázlat Szigetvár 1566. évi ostroma idején készült[1]. A rajzoló, bár az épületek, bástyák és falak ábrázolásában gondos munkát végzett, a vár nevét és az ostrom idejét nem tüntette fel[2]. Ennek megállapítása csak a vázlatra írt személynevekből volt lehetséges. Az előforduló három név közül Musztafa és Ferhád (?) nevének ismerete semmi közelebbi tájékozódást nem nyújtott. Több ilyen nevű vezért ismerünk a XVI—XVII. század végvári harcaiból. A vár nevét és az esemény időpontját *Ali Portuk* pasa nevének szereplése határozza meg. A portugál származású Ali Portuk pasa ugyanis a magyarországi harcokban csak Szigetvár 1566. évi ostromában vett részt, Ferhád és Musztafa társaságában pedig csak itt harcolt.

A hármas tagozású vár vázlati rajza nem felel meg a valóságos arányoknak. Legnagyobb kiterjedésűnek az Új-várost (a vázlaton „Felgyújtandó hely") jelöli, holott, egyéb fennmaradt forrásokból kitűnik, hogy e várrész volt a legkisebb kiterjedésű. Az irodalomban Ó-város, a török

[1] Magyar Országos Levéltár, Filmtár, H. 334. — A filmet Fekete Lajos professzor hozta Törökországból.

[2] Lehetséges, hogy a Konstantinápolyban őrzött eredeti rajzon megtalálható a vár neve és az ostrom időpontja is, de a fényképezés során a filmről lemaradt. E feltevés valószínűnek látszik, mert a várrajz mind a négy oldala csonka. Jobb oldalon Ferhád (?) pasa nevének pedig csak három utolsó betűje fért rá a filmezőre.

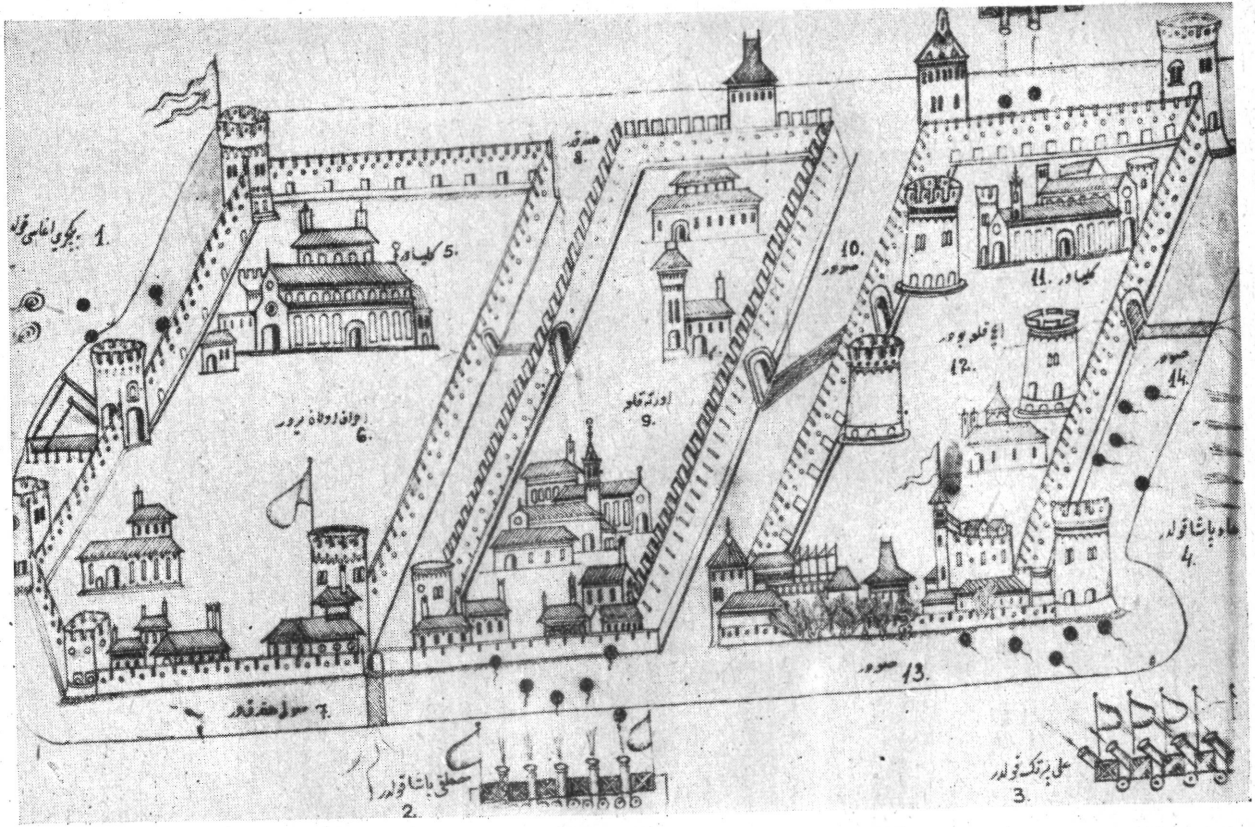
1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.
11.
12.
13.
14.

vázlaton „Középsővár"-nak nevezett, s legkisebb alapterületűnek ábrázolt rész a valóságban a legnagyobb területtel bírt.[3] A belső várat, hasonlóan az Új-városhoz, erősen túlméretezte, s a középső és belső várat elkülönítő, vízzel elárasztott széles területet keskeny vizesárokká zsugorította.[4] Az egyéb építményeket, bástyákat, templomokat, szögleteket nagyjából helyesen, de aránytalanul rajzolta meg.

Evlia Cselebi, a híres török utazó, csaknem száz évvel az ostrom után járt Szigetvárban. A külső várban (Új-város) hét bástyát számolt össze, két kaput látott, s a kapuk előtt fahidakat.[5] A török vázlatkészítő csak öt bástyát és három kaput rajzolt. Ha Evlia Cselebi nem tévedett, két bástyát már a török uralom ideje alatt építettek az Új-városban. Nem láthatók a rajzon e várrész lakóházai sem, pedig ez a hely volt Szigetvár legsűrűbben beépített területe. A házak helyén e felírás olvasható: „felgyújtandó hely". A középső vár itt is, mint Cselebi leírásában, hosszúkás alakú négyszög.[6] Négy kapu helyett azonban csak két átjáró látható. A belsővár sarokbástyáinak száma megegyezik Cselebi adataival,[7] a kapuk számát és irányát illetően azonban már eltérés mutatkozik. A török utazó ugyanis egy délkeletre néző kapuról ír, a vázlat viszont kettőt ábrázol, egyet északkeleti, egyet pedig délnyugati irányban.

A rajz magyarázó szövegeket és neveket is tartalmaz. Az általam számmal jelölt török személynevek és magyarázatok magyar megfelelői a következők:

1. Janicsár aga serege,
2. Musztafa pasa serege,
3. Ali Portuk pasa serege,
4. Ferhád pasa serege,
5. templom,
6. felgyújtandó hely,
7. vizesárok,
8. árok,
9. középső vár,
10. víz,
11. templom,
12. belsővár,
13. } víz.
14. }

3 *Stephanie* A.: Szigetvár építészete és ostroma 566-ban. Hadtört. Közl. 1896.
4 Evlia Cselebi a középső és belső vár közötti vízzel borított terület hosszúságát mintegy 200 lépésre becsüli *Karácson I.*: Evlia Cselebi magyarországi utazásai. Török—magyarkori történeti emlékek. II. oszt. III. köt. Bp. 1904. — 492. o.
5 U. o. 491. o.
6 U. o.
7 U. o. 492. o.

A vázlat keszítője a vár részeinek és fontosabb épületeinek megjelölésén túl, láthatóan arra törekedett, hogy hű képet adjon az ostromló sereg egyes csapatainak elhelyezkedéséről. Ez a körülmény teszi rajzunkat elsődleges történeti forrássá és alkalmassá arra, hogy adataira támaszkodva ellenőrizhetjük a Szigetvár ostromával foglalkozó keresztény és török elbeszélő források eseményhűségét, de helyreigazíthatjuk azokat a téves állításokat is, amelyek a hadtörténeti irodalomban elterjedtek.[8]

Az ostromló sereg felállítását az elbeszélő források egymástól eltérően ismertetik. Evlia Cselebi Ferhád pasát és az anatóliai vezirt[9] a déli, Musztafa pasát és a ruméliai sereget az északi oldalra helyezi.[10] Csaknem egyezően írja le Pecsevi is a vár körülzárását, azzal az eltéréssel, hogy Ferhád és Mehmud pasák seregeit a délnyugati oldalra állítja. Pecsevi egyébként maga is mondja, hogy az ostrom egész történetét, s így a seregek felállítását is mások elbeszélése alapján írta le.[11] A sok, egymásnak ellentmondó feljegyzés között különös figyelmet érdemel Musztafa Szelaniki idevonatkozó munkája.[12] Nemcsak azért, mert írásából alaposságra és tárgyilagosságra való törekvést olvashatunk ki, hanem főként azért, mert szemtanúként vett részt Szigetvár ostromában: „Szelaniki állítása szerint mindjárt kezdetben körülvette a török sereg Szigetet, mégpedig a ruméliai sereg Kizil Ahmedli Musztafa pasa és Semsz Ahmed beglerbég vezérlete alatt az Új-város felől, az anatóliai sereg, élén Ferhád pasa vezirrel és Zál Mahmud anatóliai beglerbéggel, északon a belső vár felől. A janicsárok helyét nem jelöli meg pontosan, talán azért, mert úgyis magától érthető, hogy középütt harcoltak, tehát az Ó-várost vívták."[13]

Musztafa Szelaniki leírása megegyezik a vázlaton rögzített állapottal. Semsz Ahmed és Zál Mahmud helye ugyan nem található meg a rajzon — amely, mint említettem, a szakszerűtlen fényképezés következtében mind a négy oldalán csonka — de e seregtestek Szelaniki által közölt elhelyezésében nincs okunk kételkedni, mivel azon adatai, amelyek a vázlat segítségével ellenőrizhetők, helyeseknek bizonyultak. Nem szól Szelaniki a Ferhád és Musztafa pasa seregei között a délkeleti falakat vívó Ali Portuk pasáról és a janicsárokról. Szerencse, hogy a török vázlatkészítő mindkét seregtestet berajzolta az ostromállapotnak megfelelő helyre. Thury József, Szelaniki történeti munkáját ismertetve, magától

8 *Rónai Horváth Jenő:* „Magyar Hadi krónika" című munkájában (II. rész, 87. o.) a Szigetvárat megszálló török sereg harcrendjéről azt írja, hogy a törökök a vár körül nagy *félkörben* helyezkedtek el. A vázlat, bár felső szélén, a belső vár felett csak két ágyú látható, világosan mutatja, hogy e várat az ostromlók *egészen körülzárták.*

9 Mahmud pasa volt ebben a hadjáratban az anatóliai sereg parancsnoka.

10 *Karácson Imre:* Evlia Cselebi utazásai Magyarországon. Bp. 1904. 484. o.

11 Karácson Imre jegyzete Pecsevi Tarikh-jának fordításához. (Török—magyarkori történeti emlékek, II. oszt. III. kötet. 77. o.)

12 Ismertette és fordítását közölte, *Thury József:* Szigetvár elfoglalása. Hadtört. Közl. 1891. évfolyamában.

13 U. o. 67. o.

érthetőnek találja, hogy a janicsárok az Ó-várost vívták. Nem tudni, milyen meggondolás alapján állította ezt Thury, annyi azonban bizonyos, hogy tévedett, mert mint a vázlatból kitűnik, a janicsárok nem az Ó-, hanem az Új-város délnyugati, nyugati részét ostromolták.

A szemtanú Musztafa Szelaniki és az ismertetett török vázlat egymással egyező, illetve egymást kiegészítő adatainak segítségével felvázolhatjuk az 1566-ban Szigetvárat ostromló török sereg valóságos harcrendjét, az alábbiak szerint: A megszálló sereg, amelynek minden csapatához külön tüzérség is tartozott, a várat egészen körülzárta. Az ostromgyűrű egy kisebb szakaszon csak északnyugati irányban volt nyitva, ahol az egybefüggő mocsaras talaj lehetetlenné tette az ostromsáncok elkészítését. Ezen a szakaszon a török tüzérség a jelzett iránytól északkeletre a belső vár templomával (11-es számmal jelölt épület) szemben foglalt tüzelőállást. Az anatóliai sereg Ferhád pasa és Zál Mahmud anatóliai beglerbég parancsnoksága alatt a belső vár északi, északkeleti oldalát, Ali Portuk pasa a keleti és délkeleti falakat és végül Musztafa pasa Semsz Ahmed ruméliai beglerbéggel az Ó- és az Új-város délkeleti oldalát vívta. A janicsárok délnyugat, nyugat felől az Új-várost ostromolták.

Krizsán László

ADATOK AZ EDELÉNYI—BESENYŐI CSATA TÖRTÉNETÉHEZ 1604-BEN

A Bocskai szabadságharc katonai történetének több olyan mozzanata van, amit még nem derített fel, vagy nem tisztázott megnyugtató és kielégítő módon a hadtörténetírás. Így többek között tisztázásra szorul az 1604 novemberének utolsó napjaiban végbement csata pontos helye, ideje és lefolyása, melyet edelényi csata néven tartunk számon történetírásunkban.

Rónai Horváth Jenő a döntő mértékben Istvánffyra és Orteliusra támaszkodó tanulmányában[1] maga is kételkedve forrásainak pontosságában, a következőképpen írja le a csata helyét és időpontját:

Ortelius a csatával kapcsolatban „... olyan badarságokat hord össze, melyek — eltekintve a nyakatekert helynevektől is — egyáltalán nem érthetők. Mivel azonban az egyetlen forrás, mely az eseményről részletesen beszél, adatait mégis fölemlítjük. Szerinte 1604. november 25-én Putnoktól egy mérföldnyire találkozott Básta a hajdúkkal, s harcolt is velük, de eredmény nélkül. Másnap a császári had egy szoroson vonult át, mire a hajdúk — amint a zavaros előadásból kivehető — a szorost a császáriak mögött is megszállották, de végre elűzettek; a császári had hátrább vonult és az éjet egy szorosban egy Besele? nevű helynél töltötte. A szoros a Putnok és Sajókaza közti lehetett, az éjjelező hely talán Velezd. Harmadnap, november 17-én, Básta hadát a hajdúsereg minden oldalról körülkerítette, mi a császáriak közt oly nagy rémületet keltett, hogy a zsoldosok már szökdösni kezdének... Negyednap végre, november 28-án ment végbe a döntő küzdelem, a tulajdonképpeni edelényi csata ...” stb.[2]

Elöljáróban meg kell annyit jegyezni, hogy bár Ortelius Rónai Horváth által idézett adatai nem pontosak, de mégis közelebb járnak a valósághoz, mint azt Rónai Horváth hitte. Vegyük sorra a számbajöhető forrásokat, s ez rögtön be is bizonyosodik.

A legcélszerűbb talán először is megnézni a támadást irányító hadvezérnek, Bástának a leveleit, amelyeket hiteles támpontként használhatunk.

[1] *Rónai Horváth Jenő:* Bocskay István háborúja Rudolf ellen. Hadtörténelmi Közlemények. 1893. 569—634. o.

[2] *R. Horváth J.:* i. m. 596—597. o.

A november 17-én lezajlott osgyáni ütközet után, november 22-én Básta már Putnokon volt.[3] Itt tartózkodott még másnap is, majd lassan megindult a Sajó és Bódva találkozása, valamint Sajószentpéter tájékán gyülekező hajdúcsapatok felé.

A hajdúcsapatok a segélyerők érkezésére várva, kitértek a harc elől, s ezért Básta úgy döntött, hogy északkelet felé fordulva, Edelényen keresztül Kassa elfoglalására indul.[4]

Básta november 26-án reggel indult el Edelényről[5] (Szamosközi szerint 25-én, de ez nem fogadható el, mert Básta több levelében határozottan 26-át ír, úgyszintén Hohenlohe György Frigyes is a szász választóhoz küldött november 30-i levelében, bár őnála tíz napos eltérés van minden dátumban, mert még a régi időszámítást használta.)[6]

A császári seregnek két hídon kellett átkelnie: az Edelényt átszelő kis patak, valamint a Bodva hídján. Bocskai serege, amely Básta adatai szerint 5000 hajdúból és 3000 török-tatár segélycsapatból állott (Hohenlohe szerint 25 000 fő), szemközt helyezkedett el, Básta szerint azzal a szándékkal, hogy rátörjön a császári sereg hátvédére. Básta, hogy a rajtaütést elkerülje, a poggyászokat és szekereket fedezettel előreküldte, maga pedig három gyalogezreddel és a lovasság nagy részével hátramaradt a híd innenső oldalán.

A hajdúsereg megtámadta az átkelésre készülő császáriakat november 26-án és véres harc fejlődött ki a híd környékén. A császáriaknak csak jelentős veszteség árán (Szamosközy szerint 400, Básta szerint kb. 200 fő) sikerült átkelni a hídon.

A folyón való átkelés után este Básta a Besenyő (ma Lád—Besenyő) falu körüli dombokon táborozott le seregével. Ezt a terepet alkalmasnak tartotta a védekezésre a zömében gyalogságból álló sereg számára.

Másnap, 27-én reggel feltűntek Bocskai katonái, akiket — Básta szerint — „... gőgössé tett a támadás, amelyet előző napon intéztek ellenünk a hídon való átkelésünk előtt, azt gondolva, hogy a visszavonulásunk menekülés volt..."[7]

Bocskai, miután látta, hogy a császáriak előnyös védelmi állást foglaltak el, nem indított támadást ellenük, hanem látóközelben maradva igyekezett bekeríteni Básta seregét. A bekerítés megijesztette a császári vezért, mert mint írja: „... már attól kellett tartanom, hogy vereséget

[3] Basta 1604. nov. 22-i levele Kollonitsch Siegfried kapitányhoz, valamint nov. 23-i levele Rudolfhoz. (*Dr. Veress Endre:* Basta György hadvezér levelzése és iratai. Budapest, 1913. II. k. 1713. és 1714. sz.)

[4] Basta 1604. nov. 22-i levele. (i. m. 1714. sz.)

[5] Basta 1604. december 18-i levele San Clemente prágai spanyol követhez. (i. m. 1741. sz.) „... en el partirme la manana de los 26 del village de Edelinio..."

[6] *Szilágyi Sándor:* Szamosközy István történeti maradványai. Budapest, 1880. (Monumenta Hungariae Historica Scriptores XXX. k.) 261. o. Hohenlohe György Frigyes 1604. nov. 20-i (helyesen 30-i) levele a szász választóhoz. (*Marczali Henrik:* Regesták a külföldi levéltárakból. Budapest, 1882. 95. o.

[7] Basta 1604. dec. id. 18-i lev.

kell majd szenvednem, mivelhogy nem tudtam megmozdulni, sem élelem keresésére menni; tekintetbe véve pedig a veszélyeket, és veszteségeket, amelyek ebből következhetnek, elhatároztam magam a következő reggel, amely 28-án volt, hogy megtámadom az ellenség táborát..."[8]

Maga az edelényi, vagyis helyesebben mondva, a besenyői csata a következőképpen zajlott le:

28-án hajnalban a sűrű köd leple alatt Básta észrevétlenül felállította seregét, s egy völgyön keresztül amely a hajdúk felé vezetett, támadásra indult ellenük. Olyan észrevétlenül sikerült megközelíteni a hajdúkat, hogy azok „... se nem láttak, se nem hallottak..."[9] semmit. A rajtaütés elején sikerült elfoglalni három tüzérségi löveget, s sikerült elválasztani egymástól a gyalogságot és lovasságot. Két óráig tartó kemény küzdelem után Bocskai lovassága megkezdte a visszavonulást. A gyalogságból sokan elestek, úgyszintén a törökök közül is. Istvánffy szerint kb. 600 janicsár és más török katona esett el az ágyúk védelmében.[10] A császáriak vesztesége Básta adatai szerint mindössze csak 40 katona volt, köztük gróf Salm Frigyes kapitány is.

Básta adatait alátámasztják Szamosközy és Sepsi Laczkó Máté írásai is, bár ez utóbbi szűkszavúan csak annyit ír a csatáról, hogy: „... Básta megütközik Edelénynél Bocskai hadával és megfordula a had Básta György hada előtt, mert stratagemával csalá meg..."[11] Pethő Gergely azzal egészíti még ki az edelényi csata adatait, hogy Bocskai a csata előtti csapatösszevonáskor a „... a földnépét is mind fölvevé..."[12]

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy bár az edelényi—besenyői csatára vonatkozó források hézagosak és szűkszavúak, mégis megközelítően pontos képet kaphatunk lefolyásáról az elmondottak alapján. Bocskai tehát az osgyáni vesztes ütközet után a Sajó és Bodva között igyekezett feltartóztatni a császári támadást. A csapatösszevonást nem tudta teljes mértékben végrehajtani, mert például Homonnai Bálint serege sem érkezett meg a csata előtt. Így Bocskai kerülni kívánta a nyílt összecsapást és rajtaütéssel, majd bekerítéssel akarta felmorzsolni a császári had erejét, illetve megállítani Básta támadását. Ez utóbbi nem járt sikerrel, mert Básta a ködöt és a rejtett völgy előnyeit kihasználva, meglepte és megfutamította Bocskai seregét. Bástának azonban ez a második győzelme is csak harcászati sikert eredményezett, mert nem sikerült döntő csapást mérni a szabadságharc hadseregére és nem sikerült felszámolni a mozgalmat, amely a széles néptömegek aktív részvételére támaszkodott.

Nagy László

[8] U. o.
[9] U. o.
[10] *Istvánffy Miklós:* Magyarország története 1490—1606. Vidovich Gy. ford. Debrecen, 1867. 902. o.
[11] Sepsi Laczkó Máté krónikája. (*Rohonyi G. — Nagy L. — Tóth Gy.* szerk.: Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. Hadtörténelmi Intézet, Budapest, 1955. I. k. 197. o.)
[12] *Pethő Gergely:* Magyar Krónika. (Geréb: A hazai osztályharcok irodalma. Budapest, 1955. 259. o.)

KÖNYVSZEMLE ÉS KRITIKA

MÁRKUS LÁSZLÓ:

GUYON RICHÁRD

Művelt Nép. Budapest, 1955. 153 oldal

Történészeink a felszabadulás után nagy érdeklődéssel fordultak múltunk haladó hagyományai felé. Az a törekvés hatotta át őket, hogy megtisztítsák a polgári és ellenforradalmi történetírás ferdítéseitől és eltüntessék róla az agyonhallgatás porát. Különösen az 1848/49-es forradalom és szabadságharc keltette fel a történészek érdeklődését. Erről számos megjelent kisebb-nagyobb munka tanúskodik. Ezek számát gyarapítja Márkus László Guyon Richard honvédtábornokról írt történeti életrajza.

Guyon Richard nevével és tetteinek bemutatásával a szabadságharc irodalmának csaknem valamennyi felszabadulás előtti termékében találkozunk. Nincs talán memoáríró vagy történész, aki ne foglalkozott volna vele és kivonhatta volna magát Guyon Richard sajátos egyéniségének és nem mindennapi életútjának hatása alól. Mégis, a Guyon Richardról szóló marxista történeti életrajz elkészítése nem volt könnyű feladat. A szétszórt és hiányos forrásanyag megnehezítette a szerző azon törekvését, hogy hősét a szabadságharc egészébe állítva ábrázolja, hűen adja vissza eredeti egyéniségét, megkapó emberi vonásait és ne csak leírja tetteit, hanem megmutassa azok indítékait és következményeit.

Az életrajz elolvasása után az a benyomásunk, hogy a szerző általában sikerrel küzdötte le a munkája során felmerült akadályokat és jó stílussal, színes és megragadó módon megírt könyvéből nem papírfigurát vagy eszményített hőst, hanem rokonszenves hús-vér embert, igazi forradalmár katonát ismerünk meg. Márkus László nagy szeretettel eleveníti fel Guyon alakját és dicséretére válik, hogy mértéktartó, ragaszkodik a valósághoz, nem ruházza fel többel és nem tünteti fel nagyobbnak, mint amilyen volt. Nemcsak élete nagy pillanatait, sorsának fordulópontjait mutatja meg, hanem a hétköznapokat is, ezáltal még közelebb hozza olvasóihoz hősét gondjaival, egyéni vonásaival. Gondosan ábrázolja azt a folyamatot, amely a francia származású angol gentryből magyar hazafit formált, minden olyan motívumra ráirányítja a figyel-

met, amely Guyon következetes függetlenségi álláspontjának kialakulásában szerepet játszott. A szerző munkáját olvasva figyelemmel kísérhetjük Guyon politikai fejlődését és természetesnek találjuk, hogy hősünk Kossuth odaadó, lelkes híve volt és maradt mindvégig. Guyon Görgey személyi intrikái mögött hamar meglátta politikai célkitűzéseit és vele szemben mindig a politikai vezetés álláspontját vallotta magáénak.

Guyon és Görgey között kezdettől fogva alapvető ellentét volt. Márkus László feltárja ennek okait és megcáfolja azt a nézetet, mintha az ellentét forrása pusztán személyi természetű okokból eredt volna. Nem tagadja ugyan, hogy ez is szerepet játszott, de az események vizsgálatával meggyőz bennünket a Guyon—Görgey ellentét elvi-politikai természetéről. Guyon hamar felismerte Görgeyben a forradalom ellenségét és következetesen harcolt ellene nemcsak a hadseregen belül, hanem rendszeresen felhívta Kossuth figyelmét is a jelenségekre. Helyesen értékelte a váci kiáltványt, szembeszállt Görgeyvel a Dembinszky-kérdésben, hű maradt forradalmi függetlenségi elveihez. Abban az időben, amikor még a baloldali forradalmi erők határozott fellépésével még lehetett volna menteni a helyzetet, Guyon erélyesen követelte Görgey vád alá helyezését és jellemzően egyenes, forradalomhoz hű egyéniségéhez, ő maga kész volt a vádló szerepét elvállalni.

Görgey is felismerte, hogy Guyon útjában áll terveinek, átlát manőverein és akadályozhatja azok keresztülvitelét. Ezért minden alkalmat megragadva, áskálódott Guyon ellen, rágalmazta és katonai téren is lejáratására törekedett. A polgári történetírás éppen Görgey és öccse nyomán világította meg hosszú évtizedeken át helytelenül Guyon szerepét a Simmunich elleni akcióban. Márkus László az események részletes elemzésével és helyes bemutatásával a valóságnak megfelelően világítja meg Guyon szerepét, tisztázva ezzel őt a Görgey-pártiak vádjai alól. Görgey Guyont mindig a legnehezebb feladatokkal bízta meg. A téli hadjárat idején egészen Besztercebányáig utóvédként biztosíttatta vele a főseregét, onnan pedig pihenés nélkül elővédként küldte tovább. Mikor a maga kezébe kaparintotta a főparancsnokságot és a hadügyminisztériumot, szintén gondja volt Guyonra, aki addigra már országos hírű katonai vezető lett. Mivel ki akarta kapcsolni az események tényleges irányításából, tartalékhadtest-parancsnokká nevezte ki, amely beosztás főleg szervezési feladatokkal járt együtt. Kossuth erélyes közbelépésére volt szükség, hogy Guyon végre képességeihez méltó megbízatást kapjon. A déli hadszíntéren harcoló IV. hadtest parancsnokává nevezik ki. Ebben a beosztásban Bácska sikeres megtisztításával öregbíti hírét. Sajnos, a szabadságharc ekkor már Világoshoz közeledett és Guyon nem sokáig mutathatta meg, mit ér ő képességeinek megfelelő beosztásban.

Már említettük, hogy Márkus László milyen nagy gonddal mutatja be Guyon jellemvonásait. Ezek közül különösen szembetűnő a hősiesség

és bátorság, amely soha sem hagyja el Guyont. A veszéllyel soha nem törődött, katonáit személyes példájával ragadta magával. A könyv különösen szép részei azok az oldalak, amelyeket a szerző e tulajdonságok megrajzolásának szentel. A pákozdi csatában a magyar sereg jobbszárnyát az a fergeteges roham mentette meg a bekerítéstől, amelyet Guyon vezetett zászlóalja élén. Mannswört ostrománál zászlóval kezében rohant elől, mitsem törődve a körülötte záporozó golyóesővel, s decemberben már a nagyszombati ütközetben tüntette ki magát. A szükségtelen és fárasztó, ezernyi nehézséggel teli visszavonulás, amely téli hadjárat néven ismeretes, egyetlen komoly, dicsőséges harccselekménye is Guyon és hadosztálya nevéhez fűződik. Branyiszkó elfoglalása volt ez. Guyon a legválságosabb pillanatban, mikor az osztrák ágyúk heves kartácstüze megingatta a rohamozó honvédek sorait, lováról leugorva karddal kezében katonái élére állt és a hős honvédek félelmet nem ismerve, megszerezték a győzelmet. Részt vett a tavaszi hadjáratban és kimagasló érdemeket szerzett Nagysallónál. Guyon bátorságának és hősiességének újabb példáit Komárom várparancsnokaként tanúsította. Álruhában, rengeteg veszélyes helyzetet leküzdve, jutott be az ostromzár alatt tartott Komáromba és már megjelenésével reményt öntött a védő seregbe. Guyon minden poszton vitézül megállta a helyét, ahová őt a szabadságharc ügye szólította, s a hősiesség és bátorság, a személyes példamutatás már-már legendássá váló megnyilvánulásait tanúsította. Nagyon rövid idő alatt érdemelte ki katonáitól, akik őt tüzön-vizen át követték, a „csaták oroszlánja" nevet.

Nem véletlen, hogy Guyon a szabadságharc rövid ideje alatt olyan ragyogó pályát futott be. Zászlóaljparancsnok őrnagyként kezdte és pesti nemzetőröket vezetett rohamra Pákozdnál. Schwechat után a csatatéren Kossuth személyesen nevezte ki ezredessé és a téli hadjáratban már hadosztályt vezényelt. 1849. március 8-án a forradalom és szabadságharc odaadó hívei lelkes örömmel fogadták Guyon tábornoki kinevezését és a komáromi vár parancsnokságával történt megbízatását. Pályája egyre felfelé ívelt és Guyon rövid idő alatt a szabadságharc legismertebb katonai vezetői közé emelkedett. Teljes mértékben helytálló Márkus László ama megállapítása, hogy: „Az angol Guyon Richard magyar lélekkel kötött kardot és a magyar tricolorra tett esküjéhez élete végéig hű maradt." Érdeme a szerzőnek, hogy felismerte, milyen komoly szerepük van a szubjektív tényezőknek a háborúban, a győzelem kivívásában. Nem félt e tényezőkkel, mint hősiesség, bátorság, hazafiság, katonai rátermettség stb. és ezek hatásával súlyuknak megfelelően foglalkozni. Ilymódon elkerülte a sablonosságot, a valóságnak megfelelőbben sokrétűbben tudta megmutatni a helyzeteket és azokban hősének tetteit. A szerző megvilágítja, hogy Guyon nemcsak magyar hazafivá vált, hanem következetes forradalmárrá is. Mint katona forradalmár volt, Bemmel, Perczellel és Nagy Sándorral együtt, a hadsereg baloldali szárnyá-

nak vezetője. Az idegenből Magyarországba szakadt, magyarul csak törve beszélő Guyon magyarabb volt, mint az ősi eredetére büszke Görgey. Guyon a hadviselésben is forradalmi nézeteket vallott. Katonai gyakorlata híven szolgálta a szabadságharc ügyét. A pákozdi csata után Jellasicsot üldözve, nem akadályozták alkotmányjogi fontolgatások a Lajtán való átkelésben és később is bebizonyította, hogy a forradalom és szabadságharc győzelmének biztosítása vezeti minden cselekedetében. Márkus László helyesen jellemzi hősét erről az oldaláról is, sőt a szabadságharc utáni tevékenységének ábrázolásával meggyőz bennünket arról, hogy Guyon azok közé tartozott, akik az emigráció választóvizében is kiállták a próbát.

A munka sok pozitívuma mellett azonban néhány hibájára is fel kell hívni a figyelmet. A szerző Guyon fejlődését megvilágítva többször megemlíti, milyen hatást gyakorolt hősére a nép, mennyire szerette katonáit, hogyan törődött velük. Ezáltal úgy érezzük, Guyont teljesen megismertük és helyesen ismertük meg. Mindemellett azonban keveset látunk Guyon környezetéből, jóformán semmit alparancsnokai tevékenységéből és az egyszerű katonák alakja, hősiessége, szerepe a csaták sorsának eldöntésében sem domborodik ki kellően. Bár a szerző nem túlozza el szerepét szerintünk egyetlen alkalommal sem, mégis Guyon úgy lép elénk a könyv hasábjain, hogy a „csaták oroszlánja" ragyogásával kissé mindenkit elhomályosít. Némely helyen a szerző a rész vizsgálatába merülve, szem elől téveszti a szabadságharc egészét és ebből adódóan kisebb hibákat vét. Itt csupán egyetlen tárgyi tévedésére kívánunk utalni. Márkus László szerint a tisztikar a pákozdi csata előtt még nem induló alapot. Világosan felismerte: milyen fontos szerepet játszik a jövő bírni a császárhű tiszteket is. Mint forrásra, Ivánkára hivatkozik. Tény, hogy egyébként Ivánka munkáját kritikával használja, de e kérdésben ezt elmulasztja és így adódik elő, hogy nem nyúl ahhoz a komoly tényanyaghoz, amely Ivánka állítását határozottan megcáfolja. A tisztek több forrásból is értesültek a haditanácskozás előtt a Lambergen végrehajtott népítéletről, s éppen a pesti nép forradalmi megmozdulása hatott ki a hadseregre is, erősítette annak forradalomhoz hű szárnyát és vezetett el a pákozdi csata tervének elfogadásáig.

Kevés ilyen és más természetű hibát találhatunk a szerző munkájában, ezek azonban nem homályosíthatják el a mű pozitivumait. Márkus László, kinek egyébként ez az első történeti munkája, avatott íróként nyúlt témájához. Cseppet sem jellemző rá az elvont, száraz nyelvezet, frázisok ismételgetése. Leírásai képszerűek, megelevenítik az eseményeket, színesen és érdekesen adják vissza a történteket. A Mannswört elleni roham, a téli hadjárat, Branyiszkó bevétele és végig a harcok bemutatása jó tollú íróra vall, aki nagy szeretettel mélyült el munkájában és igyekezett a legjobbat adni. A szerzőnek hőséhez hasonlóan nem egy nehéz próbát kellett kiállani. A történeti életrajz az a műfaj, amely

a legkönnyebben elvezeti az írót az idealizálás ingoványára, s onnan nehéz a szabadulás. Guyon egyénisége és egész élete olyan volt, hogy a vele foglalkozó történésznek komoly csábításokat kellett leküzdenie, hogy elkerülje az idealizálást és ne essen túlzásokba. A munka elolvasása után az az érzésünk, hogy Márkus László minden kísértés ellenére sem esett az idealizálás hibájába. Nem túlozza el Guyon szerepét, nem tünteti fel többnek és nagyobbnak, mint volt, helyesen jelöli meg helyét a szabadságharc vezetői sorában.

Munkája marxista történetírásunk pozitív terméke, előbbre visz bennünket a szabadságharc részleteinek megismerésében és emléket állít egyik hős vezetőjének. Meggyőződésünk, hogy a könyv hasznos szolgálatot tesz népünk hazafiságának elmélyítésében, s különösen néphadseregünk harcosai és tisztjei fogadják örömmel a munkát, amelyből eléjük tárul Guyon Richard, a forradalmár katona példamutató, harcos élete.

T. S.

PROSPER LISSAGARAY:

HISTOIRE DE LA COMMUNE À PARIS, 1871

Paris, Dentu, 1896. 576 oldal

Az idén ünnepeljük 85. évfordulóját annak, hogy Párizs munkásai és forradalmi tömegei a történelem folyamán először kísérelték meg a kapitalizmus forradalmi úton való megdöntését és a dolgozók kizsákmányolástól mentes társadalmának megteremtését. A kommünnek óriási történelmi jelentősége volt. „A kommün — mondotta Lenin — felrázta Európában a szocialista mozgalmat és megmutatta a polgárháború erejét... A kommün megtanította az európai proletariátust arra, hogyan kell konkrét formában felállítani a szocialista forradalom feladatait."

A párizsi forradalmárok hősi harcainak állít maradandó emléket a kommün egykori önfeláldozó harcosa, majd lelkes és tehetséges krónikása, Prosper Lissagaray. Lissagaray élete főfeladatának tekintette, hogy megvédje a kommün emlékét az ellenforradalom rágalomhadjáratától. Az 1876-i brüsszeli kiadás előszavában leszögezi művének fő célját: tisztázni a fogalmakat a kommün körül, megismertetni ennek igazi jelentőségét, elhárítani a reakció rágalmait. Figyelmét elsősorban a kommün leglényegesebb kérdései felé fordítja. Műve első kiadásának előszavában felveti a kommün legfontosabb problémáit: „Ki hozta létre március 18-át? Mit tett a központi bizottság? Mi is volt tulajdonképpen a kommün? Hogy történt az, hogy százezer francia veszett el a haza számára? Ki a felelős?" Látjuk tehát, hogy Lissagaray helyesen látta meg a kommün fő problémáit és művének feldolgozásánál megteremtette a helyes kiinduló alapot. Világosan felismerte: milyen fontos szerepet játszik a jövő forradalmi harcosai számára a múlt küzdelmeinek — itt a párizsi kommünre gondolt — tanulmányozása és jól látta a kommün történelmi szerepét és jelentőségét is. A brüsszeli kiadás előszavában így ír: „Az 1871-es kommün csak előjáték volt. A császárságok küzdelmei között nagy társadalmi harcok jelentkeznek. Ha a holnap harcosa nem ismeri alaposan a tegnap csatáit, úgy ugyanaz a vérfürdő vár rá is."

Mielőtt rátérnénk a mű méltatására, elengedhetetlen, hogy néhány szóval ne emlékezzünk meg a szerző személyéről, annál is inkább, mivel

Prosper Lissagarayt — teljesen méltánytalanul — nemcsak a nagyközönség, hanem a szakemberek körében is kevesen ismerik.

1838-ban született Toulouseban, baszk eredetű, jómódú polgári családból. Klasszikus tanulmányai elvégzése után néhány évre az Egyesült Államokba utazik, majd visszatér Párizsba, ahol azonnal beleveti magát a kor leghevesebb politikai küzdelmeibe. Szabadságszerető szelleme nem tűri III. Napoleon rendszerének zsarnokságát és a toll fegyverével harcol ellene. Szerkesztője lesz a L'Avenir (Jövő) című haladó, radikális újságnak és cikkeiben élesen támadja a kormányt és a császárt. Ezért többször sújtják pénz-, sőt börtönbüntetéssel is.

Nem helyesli a poroszok elleni háborút, de kész harcolni Franciaország függetlenségéért. 1870. szeptember 4-én a sedani katasztrófa után megbukik a második császárság. Helyébe egy polgári köztársasági kormányzat lép, „mely inkább volt polgári, mint köztársasági" (Marx). A Nemzeti Védelem Kormánya felkészült a poroszok elleni védelemre. Az ellenállás lelke Leon Gambetta, aki vidéken szervezi az új francia hadseregek felállítását. Lissagaray is ki akarja venni részét az ország védelméből és segít a hadsereg szervezésében. Tarn-et-Garonne megyében védelmi biztos, majd a Toulouse-i kiképzőtáborban Gambetta teljesjogú helyettese lesz. Később Chanzy tábornok hadseregéhez csatlakozik és itt éri a fegyverszünet is 1871. január 18-án.

1871. március 18-án Párizs forradalmi tömegei, amelyek elégedetlenek a burzsoázia vezetésével és nem helyeslik a súlyos feltételekkel járó fegyverszünetet, 1793 jakobinus hagyományait követve megdöntik a burzsoázia uralmát és kikiáltják — ugyancsak 1793 mintájára —, a párizsi kommünt. Lissagaray is csatlakozik Párizshoz és tollát a forradalom szolgálatába állítja. Kiadja az Action (Tett), majd a Tribune du Peuple (Néptribun) című újságokat. Ez utóbbi május 24-én jelent meg utoljára. E lapok hangjukban és célkitűzéseikben a nagy francia forradalom jakobinusait igyekeztek követni. Amikor a versailles-iak (az ellenforradalmi kormány csapatai) elfoglalják a Montmartre-t, Lissagaray is úgy látja, hogy már csak fegyverrel lehet szolgálni a forradalom ügyét. Elmegy a barikádokra harcolni. Itt tanúja az öreg jakobinus Delescluze halálának, majd átmegy az ellenállás utolsó központjába, Belleville-be. Tehát ha Lissagaray szenvedélyes hangú, szabatos leírásait olvassuk Párizs védelmének utolsó harcairól, akkor ezeket a leírásokat annál is inkább hiteleseknek kell elfogadnunk, mert a szerző nemcsak szemtanúk útján írta le ezeket a harcokat, hanem maga is hősiesen küzdött az ellenség ellen. Úgy érezzük, talán éppen rá vonatkoznak a következő sorok. „A májusi napok utolsó barikádja a Ramponneau utcában volt. Egyetlen federált tartja egy negyedórán keresztül. Háromszor lövi el a Párizs utcai barikádra kitűzött versailles-i zászló nyelét. Bátorsága jutalmául a kommün utolsó katonájának sikerül megmenekülnie." (429. old.)

Az ellenforradalom bosszúja elől sikerül Londonba menekülnie, ahol

nehéz körülmények között él kilenc évig. Már ebben az időben elhatározza, hogy a kommün igazi történetének a megírását tekinti élete fő feladatának, ezért alaposan áttanulmányozza a hozzáférhető forrásanyagot. Kapcsolatban áll Marxszal is. Maga nem marxista, de sok tekintetben elismeri a marxizmus igazságát, világosan felismeri pl. az osztályharc lényegét. Erősen individualista volta azonban nem engedi meglátnia a szervezetek jelentőségét a forradalmi mozgalmakban. Élete végéig sem csatlakozik egyetlen párthoz, egyetlen mozgalomhoz sem. Ez a hibás nézőpont korlátja művének is. Lissagaray jó megfigyelő volt, helyesen látta a párizsi kommün kisebb-nagyobb fogyatékosságait, de nem tudta feltárni azokat a legfőbb okokat, amelyek végül is a kommün bukásához vezettek.

A Párizsi kommün első kiadása 1876-ban Brüsszelben jelent meg. A műnek már ez az első, nem teljes és több ténybeli tévedést tartalmazó első csiszolatlan feldolgozása is óriási jelentőségű volt. A francia munkásmozgalom éppen ebben az időben kezdett magához térni a kommün bukása után, és szükséges volt, hogy történetének egyik legdicsőségesebb időszakát, a kommünt megtisztítsák a minden oldalról rászórt rágalmaktól és helyes, a tényeknek megfelelő képet fessenek róla. Erre a nehéz feladatra vállalkozott Lissagaray.

1880-ban az amnesztia utolsó napján visszatér Párizsba, ahol további munkásságát a kommün történetének alaposabb feldolgozására, valamint a kor politikai küzdelmeiben való részvételre fordítja. Lapot alapít (Bataille = Harc), mely a szociáldemokratákhoz áll a legközelebb, azonban ezekkel sem tud teljesen megegyezni. Éles, meg nem alkuvó harcot folytat a sovinizmus és a Boulanger tábornok köré csoportosult revansista militarizmus ellen.

1896-ban jelenik meg a Párizsi kommün új, teljes kiadása, amely alapos kutatás után, a meglévő tévedéseket nagyrészt helyesbítette és ebben a formájában már valóban méltó emléket állított a kommünnek.

Egyre súlyosbodó betegsége — gégerák — miatt a kor politikai küzdelmeiben már nem tud részt venni és néhány évre nagy művének megjelenése után 1901-ben meghal.

Temetésén a régi harcostárs, Vaillant úgy beszél róla, mint „a forradalom kardjáról". Egyik munkatársa, Gérault-Richard így jellemzi: „Ideges és zömök, fáradhatatlan menetelő, keresi a harcot és a veszélyt." Valóban ezek a szavak jellemezték leginkább Prosper Lissagaray harcos, fáradhatatlan, igazságszerető, de fegyelmezetlen, merev egyéniségét.

A párizsi kommün történetének részletes ismertetése — ez volna tulajdonképpen Lissagaray művének is a részletes tárgyalása — nem áll szándékomban, messze túl kellene lépni egy szerény könyvismertetés kereteit, ezért csak néhány, a hadtörténészeket elsősorban érdeklő gondolatot vetek fel, melyek a mű olvasása közben felmerültek.

Elöljáróban leszögezhetjük: Lissagaray műve a leíró, krónikajellegű történeti művek közé tartozik, ez természetes is, ha az író személyét és a könyv létrejöttének a körülményeit vizsgáljuk. Lissagaray maga is a kommün harcosainak a soraiban küzdött, és egyrészt személyes élményei, másrészt a rendelkezésére álló egyéb forrásanyag is — legnagyobbrészt szemtanúk elbeszélései — előre meghatározták a mű jellegét. Szenvedélyes magávalragadó stílusa, jó újságírói megfigyelőkészsége, éles kritikai érzéke érdekessé, könnyen olvashatóvá teszik a művet, de haszonnal forgathatja a kutató is, mivel a párizsi kommün eseményeinek hűséges és pontos leírásán felül még számos értékes gondolatot, egyéni véleményt és eredeti szempontot is talál Lissagaray művében.

*

Művének bevezető részét Lissagaray a párizsi kommün előtörténetének, a porosz—francia háborúnak szenteli. Élesen felvillanó pillanatfelvételként bukkannak fel előttünk III. Napóleon uralmának végnapjai. Látjuk a császárt és tehetségtelen minisztereit, akiknek fogalmuk sincs arról, milyen veszedelembe sodorták felelőtlenségükkel az országot. A helyzetre jellemző Leboeuf hadügyminiszter kérkedő nyilatkozata néhány nappal a sedáni katasztrófa előtt: „Mi felkészültünk! Poroszország nem készült fel!... A porosz hadsereg puszta létezését is tagadom!" „Íme a legjobb katonai térkép!" — és a kardját mutogatta. (94. old.) Ollivier miniszterelnök is így nyilatkozott: „A mai naptól (a hadüzenet napja, 1870. június 15.) kollégáimra és magamra nagy felelősség hárul, de mi könnyű szívvel vállaljuk." (93. old.)

Ilyen előkészületek után a császári Franciaország természetesen katasztrófális vereséget szenvedett a háborúban. 1870. szeptember 2-án az utolsó harcképes francia hadsereg élén a császárral és Mac Mahonnal, Franciaország marsalljával, Sedannál letette a fegyvert. A vereség hírére a császárság mintegy önmagától megszünt létezni és elsősorban Párizs forradalmi tömegeinek kezdeményezésére kikiáltották a köztársaságot és felkészültek a most már önvédelmi háború továbbfolytatására.

Az új köztársasági kormány, jóllehet bizonyos fokig ellenállást tanúsított a németekkel szemben, valójában mégsem mert erélyesebb eszközökhöz nyúlni a győzelem kivívása érdekében, mert félt a tömegektől, és különösen félt a párizsi néptől. A nép pedig kész volt hazáját megvédeni. Csak magában Párizsban 125 000 harcrakész nemzetőrt találunk. A népi csapatokat nem merték a frontra küldeni. November 30-án pl. egy sikertelenül végződött kitörési kísérlet után Thomas tábornok — akit később saját katonái lőttek agyon — fel akarta oszlatni az, igaz kevés tapasztalattal rendelkező, de bátran és odaadóan harcoló Belleville-i (Párizs XX. kerülete, az utolsó ellenállás színhelye a kommün napjaiban) népfelkelő zászlóaljakat.

A párizsi nép látta, hogy az ország vezetői nem tudják, vagy nem

akarják folytatni a harcot az ellenség ellen, sőt inkább a népet kezdik igazi ellenségüknek tekinteni. Erre a magatartásra a nép felkelésekkel válaszolt. Több sikertelen kísérlet után március 18-án kiűzte a burzsoázia csapatait Párizsból — és másnap 1793 jakobinus hagyományait követve, kikiáltotta a kommünt.

Ha március 18-ának eseményeit olvassuk, akkor Lissagaraynál csak az tűnik elő, hogy a siker csak véletlen következménye volt. Tulajdonképpen a reakció provokatív támadása — a párizsi népfelkelő zászlóaljak lefegyverezési kísérlete volt az, ami kiváltotta a nép haragját és ezzel lehetővé tette a kommün megteremtését. Lissagaray nem látta milyen éles forradalmi helyzet volt Franciaországban, mennyire szükségszerű volt a francia dolgozók forradalma és hogy a március 18-i provokáció csak siettette az eseményeket.

A kommünnek, mint ezt Lissagaray jól látta, már fennállása első pillanatától kezdve önvédelmi harcra kellett berendezkednie az ellenforradalom támadásával szemben. A Párizsból kiűzött ellenséges elemek Versailles-ban gyülekeztek. Vezérük, Thiers már április 1-én mintegy hadat üzent a párizsi kommünnek: „A Nemzetgyűlés Versailles-ban székel, ahol nemsokára befejeződik a francia történelem egyik legszebb hadseregének megszervezése. Aki tehát jó polgár, az nyugodt maradhat, és remélheti, hogy nemsokára véget ér a harc, mely talán fájdalmas, de rövid lesz." „A francia történelem egyik legszebb hadserege — mondja Lissagaray — egyelőre csak március 18-ának csürhéje volt, melyet öt-hat ezreddel erősítettek meg; mintegy harmincötezer ember." (235. old.)

Párizs azonban még ennek a hadseregnek a létezésében sem akart hinni. Lissagaray nagyon helyesen mutat rá a párizsi kommün egyik legnagyobb hibájára, ami végül is döntő mértékben járult hozzá a forradalom bukásához: a kommün saját békés szándékaiban és erejében túlságosan is bizakodva, nem vette figyelembe az ellenséges erőket és lehetőségeket és nem készült fel Párizs védelmére.

Nézzük meg milyen erőkkel rendelkezett az ostromlott Párizs. Lissagaray ezen a téren is pontos felvilágosításokkal tud szolgálni. „A tényleges létszám mintegy 96 000 katona és 4000 tiszt volt az aktív nemzetőrségnél, maga a helyőrség ezenkívül 100 000 katonát és 3500 tisztet számlált. Mindent egybevetve 60 000 harcost lehetett volna kiállítani, ha helyesen szervezték volna meg ezeket. De a Hadügyi Bizottság gyengesége következtében... a kevésbé bátrak, és azok, akiknek nem volt zsoldra szükségük, kívül maradtak az ellenőrzésen... Saint-Quen és Ivry között valójában csak 15—16 000 federált (a kommün híveinek akkor használatos neve) védte Párizst az ostromlókkal szemben." (280. old.) Ezzel az erővel szemben a versailles-iak — hála Bismarck segítségének — már április 25-én 110 000 emberből álló hadsereg felett rendelkeztek, melynek élén a Sedan-nál kapitulált hadsereg parancsnoka, Mac-Mahon tábornok állott.

Lissagaray élesen bírálja a kommün katonai vezetőit. Megállapítja, hogy általános terv egyáltalán nem létezett, a tisztek csak egy parancsot kaptak: védekezzetek! A kommünnek a szó szoros értelemben nem volt katonai vezetője. Akadtak tehetséges tisztek, mint a lengyel Dombrowski és Wroblewski, akik értek is el sikereket, mert meg tudták nyerni a katonák bizalmát, a tisztek legnagyobb része azonban — élén a hadügyi bizottság tagjaival — képtelenek voltak megbirkózni a feladatokkal. Lissagaray élénk színekkel festi le a Hadügyi Bizottságban uralkodó zürzavaros állapotokat. „A pénzügyihez képest a Hadügyi Bizottság sötét kamrára emlékeztetett... Az első emeleten tartotta zürzavaros üléseit a Központi Bizottság, melyet Cluseret (a kommün vezérkari főnöke) állított fel. Megrótták a delegátust, új jelvény tervezésével szórakoztak,... helyzetjelenteseket kértek a vezérkar főnökétől s ragaszkodtak hozzá, hogy a katonai műveletekről elmondják a véleményüket. A március 18-án létrehozott tüzérségi bizottság el akarta venni az ágyúkat a Hadügyi Bizottságtól... Sohasem sikerült közös ágyúparkot létesíteni, vagy megtudni a lövegek pontos számát. Több mint 1100 ágyúja... volt Párizsnak. A messzehordó ágyúk az utolsó pillanatig a falakon hevertek, és az erődök csak 7-es és 12-es lövegekkel tudtak a tengerészet ágyúóriásainak válaszolni, a kiküldött lőszer gyakran nem is volt megfelelő kaliberű." (287. old.) Természetes, hogy a kommün vezérkara nem volt képes a helyzet magaslatára emelkedni és nem tudta Párizs védelmét tényleg vezetni. Az erődökben felváltás nélkül harcoló csapatok csak saját magukra utalva álltak a túlerőben lévő versailles-iak támadásait. Hősiességükről Lissagaray is lángoló szavakkal emlékezik meg. „A bástyákon néhány tüzér végigpásztázza a versailles-iak vonalait, s anélkül, hogy kenyéren és vason kívül egyebet kívánna, kitart lövegei mellett, amíg csak szét nem roncsolják az ellenséges gránátok. A beomlott pincézetű, szétmálló lőrésű erődök viszonozzák a magaslatokról alázúduló tüzet. Bátor lövészek fedezetlenül rohanják meg árkaikban a sorkatonaságot. Mindez az odaadás, mindez a hősiesség semmibe vész." (283. old.)

Míg a kommün egyszerű harcosai ilyen hősiesen és önfeláldozóan harcoltak, a vezetés egymásután követte el a baklövéseket, amelyek lehetetlenné tették a harc sikeres befejezését. Lissagaray könyve éles vádirat ezek ellen a kommün ügyét eláruló, tehetségtelen vezetők ellen. Cluseret-ről, a vezérkar főnökéről pl. megállapítja: „működését egy baklövéssel kezdte el: csak a 17 és 35 év közötti nőtleneket hívta be, megfosztva így a kommünt a legerélyesebb elemtől, az őszülő hajú forradalmároktól, akik mindig elsőnek kezdik és utolsónak hagyják abba a felkeléseket. Három nappal később módosítani kellett ezt a rendelkezést. (Április) 5-én ez a „nagy" stratéga a kommünhöz intézett jelentésében azt bizonygatta, hogy a versailles-iak támadása csak leplezése annak a hadmozdulatnak, mely a jobbparti erődök elfoglalására irányul: ezek a poroszok kezén voltak pillanatnyilag". (263—264. old.)

Ugyanilyen leplezetlen nyíltsággal beszél Lissagaray a kommün többi hibáiról is. Mégis amikor kérlelhetetlenül bírálja a kommünt az elkövetett hibákért, ugyanakkor szenvedélyesen védelmébe veszi minden támadással szemben. Érdekes megfigyelnünk Lissagaray stílusát, amikor Thiers-ről, vagy általában a versailles-iakról beszél. Maró gúny, szenvedélyes gyűlölet fűtik szavait. Thiers-ről pl. így ír: „Thiers ezt a táviratot küldte Jules Favre-nak: »Most jövök Párizsból, szörnyű jelenetek tanúja voltam. Jöjjön kedves barátom, élvezze ön is örömünket.« Thiers csakugyan végignézhetett néhány rövidített eljárást, amit mi kevésbé költőien a foglyok lemészárlásának mondanánk."

Lissagaray művének legfőbb értékei azok a pompás leírások, amiket a kommün régi harcosa saját emlékeiből merítve a kommün egyszerű katonái hősiességének állít maradandó emléket. Különösen magával ragadó az ostromlott Párizs utolsó hetének, az ún. „véres hét"-nek a leírása. Döbbenetes erejű pl. az a kép, amit Lissagaray május 24-e éjszakájáról rajzol. „A tűzvész tovább dühöng Párizsban. Sötétvörös fények izzanak a fekete éjszakában... A lángok szeszélyes vonalai fantasztikus, lobogó boltívek, kupolák, épületek körvonalait rajzolják az éjszaka hátterére. Hatalmas füstgombák nőnek a lángok fölé, szikrafelhő csap fel a magasba egy-egy szörnyű robbanás után... Az ágyúk lélegzethez sem jutnak a folytonos tüzelésben. Roppant láng- és füstkoszorú ölelésében vergődik az egész város." „Milyen bátorság van ebben a maroknyi emberben, akik vezetők nélkül, a győzelem minden reménye nélkül, úgy harcolnak minden kockakőért, mintha alatta lenne elrejtve a győzelem. A reakció őket tette felelőssé a város égéséért, mintha a versailles-i gránátok egyetlen házat sem gyújtottak volna fel, s mintha egyes „úri emberek" spekulációja .. semmi szerepet nem játszott volna a város pusztulásában." (405. old.)

*

Ha Lissagaray forró szenvedélytől izzó, ragyogó tollú munkáját elolvastuk, lehetetlen megszabadulnunk attól az érzésünktől, hogy ez a mű több, mint a párizsi kommün eseményeinek puszta krónikája. Az író itt több mint újságíró, az események egyszerű regisztrálója. Lissagaray ebben a művében a nagy történészek magaslatára emelkedik. A „hivatásos" történészek gyakran vádolták azzal, hogy túlságosan egyoldalúan, szubjektíven látja az eseményeket, bírálták művének módszereit is, azt, hogy elsősorban a szemtanúk elbeszélései alapján írta meg szenvedélyes hangú, egyáltalán nem tárgyilagos védőbeszédét a kommün nagy ügye mellett, de az ő módszere volt az, ami az adott helyzetben a legalkalmasabb volt. Nemcsak azért, mert még nem állottak rendelkezésére hivatalos okmányok, és így valóban csak a szemtanúk elbeszéléseire támaszkodhatott, de azért is, mert művének legfőbb célja az volt, hogy Franciaország és az egész világ dolgozói számára helyes képet fessen a kommünről, megismertesse őket a legfontosabb eseményeivel, és ami talán a legfontosabb,

megmutassa nekik a kommün harcosainak hangulatát, bepillantást engedjen érzéseikbe, gondolataikba. Ezt a célt, csakis ezzel a módszerrel érhette el a szerző. Mindezeken felül Lissagaray műve a legszigorúbb történelmi mértékkel mérve is nagynak mondható. Helyesen látta meg a kommün történetének döntő kérdéseit, jól mutatott rá hibáira —, mint láttuk éles bírálattal illette a kommün katonai vezetését, mely nem volt képes arra, hogy egységes terv és elgondolás segítségével vezesse Párizs védelmét. Ténybeli tévedések előfordulnak munkájában és ez természetes is az adott körülmények között. Nem tudott pl. konkrét adatokat Bismarck és Thiers együttműködéséről — nem tudta pl. hogy a poroszok egyik békefeltétele az volt, hogy a francia kormány — a versailles-iak — verjék le a párizsi kommünt. Ezért nem is foglalkozott kellő mértékben a porosz hadsereg szerepével sem. Mindezek a kisebb fogyatékosságai azonban semmit sem vonnak le művének értékéből és Prosper Lissagarayt méltán nevezhetjük a „kommün klasszikus történetírójának".

*

Könyvkiadásunk súlyos hiánya, hogy ez a klasszikus történelmi mű még nem jelent meg teljes kiadásában magyar nyelven, holott használata — és alapos használata — nélkülözhetetlen minden párizsi kommün történetével foglalkozó kutató és különösen a hadtörténészek számára. Néhány szemelvény már jelent meg belőle a Párizsi Kommün című válogatásban (Bp. 1952.), amely a kortársak emlékiratai alapján — elsősorban természetesen Lissagaray adataira támaszkodva — ismerteti a kommün történetét, azonban ez nyilvánvalóan nem nyújt teljes kárpótlást és továbbra is sürgetővé teszi az egész mű lefordítását.

R. Gy.

MARCEL WILLARD:

VÁDOL A VÉDELEM

Szikra, Budapest, 1955. 399 oldal.

Nem a hősök, nem egyes kiemelkedő nagy személyiségek a történelem formálói, de példájuk nagy hatással lehet, és többnyire van is, a történelem igazi alkotóira, a néptömegekre. Ilyen emberekről ír könyvében Marcel Willard; olyan emberekről, akik a maguk emberségével emberségre, helytállásukkal helytállásra, bátorságukkal bátorságra nevelték sok-sok tízezer és százezer társukat. Olyan emberekről beszél ez a könyv, akik rendíthetetlenül hittek a társadalmi igazságban, akik elnyomott testvéreikért bátran szálltak szembe az elnyomók rendszerével, nyugodtan tekintettek a halál szemébe: ők tudták, hogy életük nagy és szent célját, a világ dolgozó millióinak felszabadulását semmi sem akadályozhatja meg. Alakjuk nemcsak lelkesítő, de harcuk, puritán életük, a börtön és a halál küszöbén tanúsított magatartásuk, valóban megható is.

Marcel Willard „Vádol a védelem" című könyvében a nemzetközi munkásmozgalom egy-egy hősi fejezetét eleveníti meg, a burzsoázia és a proletariátus több mint másfélszázados küzdelmének néhány válogatott epizódját gyűjti csokorba. Sokan úgy képzelték, hogy az elnyomatás és kizsákmányolás elleni harc felszámolásához elegendő lesz, ha néhány — olykor véres kimenetelű — bírósági komédiával rettentik el ellenfeleiket a további küzdelemtől. Persze igyekeztek, hogy a munkásmozgalom legjobbjai essenek a terror áldozatául, de tévedtek számításaikban, mert a munkásosztály harca minden üldöztetés ellenére is tovább fokozódott. Egyesek, a gyengék és állhatatlanok megtörtek az üldöztetés alatt, többségük azonban hősiesen kitartott osztálya és meggyőződése mellett s a bíróság tárgyalótermét egy nagy eszme szószékévé változtatta át. A vádlottak lendültek támadásba, vádlókká lettek, leleplezték az uralkodó osztályt és a fennálló államrend igazi jellegét, tanították társaikat. Így tett Babeuf és Blanqui, így Marx és Dimitrov, így a fasizmus ellen harcoló ellenállók és a munkásmozgalom, a Kommunista Pártok legutóbbi áldozatai egészen napjainkig.

Kevés hivatottabb vállalkozhatott volna e könyv megírására a nem régen elhúnyt Marcel Willardnál. Ő maga jogász, s egyúttal a munkásmozgalom, a Francia Kommunista Párt régi, kipróbált harcosa. A nemzetközi munkásmozgalom nem egy vezetője ellen indított perben vett részt védőként és behatóan tanulmányozta azokat a pereket is, amelyeknek nem volt közvetlen részese.

A könyv előszavában Willard kísérletet tesz, hogy meghatározza a forradalmár bíróság előtti magatartásának és védekezésének módszertanát. Lenin Sztaszovához intézett levele alapján megállapítja, hogy az osztálybíróság előtti védekezésnek mindig következetes *politikai védelem*nek kell lennie. A védelemnek fel kell használnia a rendelkezésre álló tényleges és jogi bizonyító eszközöket is, de mindig alárendelve ezeket a politikai védelem célkitűzéseinek. A hivatásos jogász, hacsak maga is nem igaz forradalmár — mint amilyen Marcel Willard volt —, hajlamos arra, hogy megakadályozza „védence" politikai védekezését. Ezért tanít Lenin már említett levelében arra, hogy a harcos a bíróság előtt, még akkor is, ha módja volt védőjéül becsületes jogászt választania, csak magára számítson és egyedül saját maga biztosíthatja és irányíthatja politikai védelmét.

E lenini tanítások kristálytiszta alkalmazását figyelhetjük meg a híres lipcsei perben, pedig ott a vádlott Dimitrovnak nemcsak a bírósággal, hanem kirendelt fasiszta védőjével is szilárdan kellett harcolnia. A bizonyító eljárás során beigazolódott, hogy Dimitrov a Reichstag felgyújtásának időpontjában nem is tartózkodott Berlinben, Dimitrov azonban azt akarta bebizonyítani, és be is bizonyította, hogy ezt a tettet kommunista nem követhette el. Önmagát is úgy védhette legjobban, ha megvédi osztályát és pártját. A marxi—lenini tanítások elítélik a terrorakciókat, s emellett — hangoztatta Dimitrov — a kommunistáknak semmi érdeke sem fűződhetett a gyújtogatáshoz. Ezt csak a fasiszták követhették el, mert az ő malmukra hajtotta a német politika akkoriban oly zavaros vizét.

A Dimitrov által követett stratégia lényege: védekezése politikai és támadó jellegű. Utóbb önmaga a következőkben foglalta össze a tárgyaláson követett stratégiáját:

„Először is magunkhoz kell ragadni és meg kell tartani a kezdeményezést.

Ennek a kezdeményezésnek birtokában stratégiai tervet kellett kigondolnom és végrehajtanom.

Arra törekedtem, hogy nemcsak a vádat semmisítsem meg politikailag, hanem magát az ellenséget is. Mégpedig a közvélemény előtt semmisítsem meg és tegyem nevetségessé.

A rendőrségen kezdtem. Aztán a vizsgálóbíró, a híres Vogt következett...

Erélyesen támadtam a két ügyészt: Parrisiust és Wernert.

Aztán az ügyvédeket, különösen dr. Sackot, Torgler ügyvédjét és természetesen dr. Teichertet [Dimitrov kirendelt védője] is. Az utóbbi ezt nem is tudta kiheverni.

És mindig támadtam a sajtót is, a hitlerista sajtót; igyekeztem leleplezni mindegyik rágalomhadjáratát, amelyek közvetve tájékoztattak ütéseim horderejéről.

A törvényszék ilyenformán elszigetelődött, gyenge lett..."

Hogyan kell tehát védekeznie a kommunistának a bíróság előtt? A forradalmár védekezése akkor helyes — adja meg a választ Willard —, „ha megfelel a dolgozó tömegek érdekeinek. Ez az egyetlen elengedhetetlen követelmény".

A munkásmozgalomnak mindazon vezetői, akiknek perét a szerző ismerteti, tudatosan vagy csak a forradalmár helyes érzékével felismerték és tartották magukat ehhez a követelményhez. Így tett Babeuf és Blanqui is, pedig ők még nem voltak megfelelő ideológiai fegyverzettel ellátva. Soha nem tagadták gyávák módjára tetteiket és gondolataikat, nem védekeztek, hanem támadtak. Nem a maguk bűntelenségét kívánták bebizonyítani, hanem a fennálló rend igazságtalanságát, amely ellen harcolni jogos. Így lettek vádlottakból vádlókká, az elnyomottak szószólóivá az elnyomók bírósága előtt is.

Ez a magatartás, a politikai védelemnek a szembeszegezése a vádhatóságokkal Babeufnél és Blanquinál még nem tudatos, elméletileg még nem megalapozott. Ez a magatartás náluk még csak „forradalmi ösztön" és még nem minden társuknak jellemzője. Willard itt Engelst idézi: „Nem mindenkiben van meg a forradalmár ösztön és gyors elhatározóképesség, ami Blanquit jellemzi. Bármilyen sokat beszél is Hamlet energiáról, bármilyen nagyon szeretne is energikus lenni, mégis mindvégig megmarad töprengő Hamletnek."

A politikai védelem első tudatos alkalmazása a Marx Károly ellen 1848 őszén indított kölni „lázadási" perben tanulmányozható. Marxot azért fogták perbe, mert — midőn a porosz katonai reakció szétkergette a nemzetgyűlést — két társával felhívást készített és tett közzé az aktív ellenállásra. Védekezése a bíróság előtt — miként ezt Willard különösen kiemeli — politikai remekmű. Egy szó sem esik saját személyéről, nem maga és társai büntetlenségét bizonygatja, hanem politikai alapon támadja meg a vádat és a rendszert. Mélyrehatóan elemezte az 1848-as forradalmak jellegét, az adott korszak történeti körülményeit és támadta a királyi államcsínyt, mely 1848 novemberében szétzavarta a tehetetlen nemzetgyűlést. Marx az államcsínyt vádolta törvénytelenséggel, s így ellene minden eszköz jogosságát hirdette. Marx célja e beszédével az volt, hogy kortársai szemét felnyitva, ráirányítsa figyelmüket a német történelmi fejlődés legégetőbb problémáira.

A bíróság előtt elmondott dialektikai remekének óriási hatása volt. Meggyőzte az esküdteket és sokkal szélesebb körben is megvilágította a tennivalókat: a munkásság nem maradhat tovább közömbös, szövetkeznie kell a feudális reakció ellen a burzsoá demokrácia táborával. Ezt követelte 1848-ban az egész német nép érdeke.

Marx már nemcsak a forradalmár ösztönével volt felfegyverezve, mikor a porosz reakció bírósága előtt vívta harcát, hanem elméletileg is szilárd talajon állt és ez hozta meg hatalmas győzelmét a bíróság és a mögötte álló reakciós erők felett. Marx és Engels zseniális tanításai néhány évtized alatt mély gyökeret eresztettek a munkásmozgalomban és a nemzetközi munkásmozgalom harcosait következetes, forradalmi ideológiával fegyverezték fel. Ez nyomját rá bélyegét a 19. század második felében és a 20. század elején lefolytatott perekre, melyekben a vádlottak már módszeresen és *tudatosan* alkalmazzák a politikai védelmet. Ezt mutatják az I. Internacionále harcosai, az orosz bolsevikok, a lengyel Waryński, a német antimilitaristák: a két Liebknecht, Wilhelm és Karl, Bebel és Rosa Luxemburg, vagy a Thorez ellen lefolytatott „bűnperek".

Minél nagyobb tömegeket mozgatott meg a proletariátus forradalmi mozgalma, annál elkeseredettebben vetették rá magukat a nagyburzsoázia kopói azokra, akiket legveszélyesebbeknek tartottak. Minden ürügyet alkalmasnak találtak: akár egy újságcikket, akár egy parlamenti felszólalást, hogy perbe fogják és — mint csalóka módon remélték — megtörjék a munkásmozgalom legjobbjait. Az államapparátus is egyre brutálisabb eszközöket alkalmazott, s ebben az orosz cárizmus politikai titkos rendőrsége, a hírhedt Ochrana járt elől, mely módszereiben méltó elődje a hitleri Gestapónak. A letartóztatottakat testileg és lelkileg akarták megtörni, a vizsgálati fogság a kínszenvedések kálváriájává változott. Eszközeik változatosak voltak: kínvallatás, rábeszélés, megfélemlítés, hazugságok, majd ismét és ismét kínzások.

Ezekben az években alakultak ki a forradalmárok politikai védekezésének leghelyesebb formái. Minthogy a rendőrség és bíróság az egész szervezet felgöngyölítését tűzte ki céljául, nagyon kellett ügyelniök a vádlottaknak arra, hogy ne adjanak ki olyan adatokat, amelyek ezt a célt elősegíthetnék. Mindenekelőtt az orosz bolsevikok mutattak példát. A bíróság előtt is büszkén vallották elveiket, széleskörűen fejtegették a Bolsevik Párt politikai programját, leleplezték az elnyomatás rendszerét, de megtagadtak minden felvilágosítást, melyek szervezeti kérdésekre és módszerekre vonatkoztak. Volt néhány, akit megtört a vizsgálati fogság számtalan kínszenvedése, léprement a rábeszélő, „barátságos" szavaknak és „beszélt", s minden esetben ráfizetett erre ő maga is és az egész mozgalom is. Ezért ajánlotta a Bolsevik Párt tagjainak azt, hogy letartóztatás esetén tagadják meg a választ a vizsgálóbíró ilyen kérdéseire.

A könyv középpontjában a nemzetközi munkásmozgalom egyik legnagyobb győzelme, a híres lipcsei per áll. Ez a per világjelentőségűvé vált, mert közvetlenül a hitleri fasizmus uralomrajutása után országvilág színe előtt leplezte le a fasiszta hazugság- és terrorgépezetet és bizonyította be annak gyengeségét. Egy egész ország rendőri és bírói apparátusa nem tudott megbirkózni egyetlen bátor kommunista harcossal.

G. M. Dimitrov, a Kommunista Internacionále egyik felelős vezetője elleni perrel a náci fasizmus és a nemzetközi reakció szövetkezett erői nemcsak a hitleristák németországi helyzetét akarták megszilárdítani, hanem a kommunista mozgalomra is nagy csapást akartak mérni. A bírósági komédia azonban a rendezők ellen fordult. Dimitrov leleplezte a Reichstag felgyújtásában bűnös fasiszta maffiát, leleplezte a német burzsoázia szerepét is és megtisztítva minden ráfröccsentett mocsoktól, magasra emelte a munkásosztály harci zászlaját. Bátran hirdette eszméit a fasiszta vérbíróság előtt, megvédte a gyalázatos hazugságoktól Németország Kommunista Pártját és a marxi—lenini eszméket is. Bátor, megalkuvás nélküli harca az egész világon minden becsületes emberben nagy rokonszenvet keltett, s végül a hitleristák és a velük szövetkezett erők teljes vereségével végződött.

A lipcsei per sok tanulsággal szolgált. Willard rámutat könyvében a politikai tanulságokra is, de mindenekelőtt azt elemzi és bizonyítja be, hogy a kommunista védekezésnek egyedül helyes módja az, amelyet Dimitrov alkalmazott, s amelyet a nemzetközi munkásmozgalom évszázados harca és tapasztalatai alakítottak ki. Vádlott társai, akik nem merték őt követni hősies útján, nem nyertek semmit sem megalkuvásukkal, nem is beszélve az árulóvá züllött Torglerről.

A lipcsei vereség után a hitleristák nem mertek többé nyilvános pereket rendezni, de azért vad terrorjuk egyre csak fokozódott. A német munkásmozgalom, a német kommunisták legjobbjait azonban sem a haláltáborok kínzókamrái, sem a hóhérbárd nem félemlítette meg. Lelkesítette őket Dimitrov példája, az állandóan kínzott, de megtörhetetlen Thälmann kitartása, s a bírósági komédiákon, ahol elítélték őket, a fasizmus vádlóiként, a német nép igazi szószólóiként léptek fel.

Méltóak voltak hozzájuk más országokbeli társaik is. Osztályuk és pártjuk igazát hirdették a fasiszta vagy félfasiszta rendszerek bíróságai előtt Rákosi Mátyás, a román nép felszabadulásáért küzdő bukaresti vasutasok, az albán kommunisták és Brazília hőse, „a reménység lovagja": Carlos Prestes. Bátran szálltak szembe a fasiszta Németországgal kacérkodó francia politikai körökkel a becsület útján haladó francia kommunista képviselők nemcsak a parlament szónoki emelvényén, hanem a bíróság tárgyalótermében is. Igazi hősöknek bizonyultak a hitlerizmus által eltiport országok legjobb fiai, az ellenállók. Fegyverrel a kezükben harcoltak, életüket áldozták népük szabadságáért, és jelentős mértékben

járultak hozzá a fasiszta Németország feletti győzelemhez. Hűek maradtak népükhöz és önmagukhoz a hitleri Gestapo börtöneiben és kínzókamráiban, a statáriális vérbíróságok előtt, az akasztófa alatt, vagy a kivégzőosztagok puskacsöveivel szemben.

A második világháborúban a demokrácia és a haladás erői győzedelmeskedtek a fasizmus felett. A népek fellélegeztek, új remények ébredtek: a győztes nagyhatalmak együttműködése a népek és országok békés felvirágzásához fog vezetni. A burzsoázia legreakciósabb csoportjai azonban féltek ettől, s elhatározták, hogy felélesztve a fasiszta barbárság eszközeit, ádáz harcot indítanak a haladás tábora ellen.

A kommunistákat, a haladás zászlóvivőit vették célba fegyvereikkel. Mondvacsinált vádakkal bíróság elé állították az amerikai munkásosztály legjobbjait, az Egyesült Államok Kommunista Pártjának tizenkét vezetőjét. Az amerikai monopoltőke reakciós csoportjainak az volt a céljuk e perrel, hogy „háborús vágányokra" állítsák át az amerikai igazságszolgáltatást. William Foster, Eugene Dennis és társaik a bíróság előtt leleplezték és megbélyegezték ezeket a törekvéseket.

A reakciós monopolista csoportok azonban nemcsak az Egyesült Államokban indították meg támadásukat a munkásmozgalom élcsapata, a Kommunista Párt ellen, hanem hasonszőrű szövetségesekre leltek más országokban is.

Franciaország szélsőséges gyarmatosító körei ádáz gyűlöletet tápláltak szívükben a gyarmati elnyomatásban sinylődő népek háború után egyre jobban fellendülő szabadságmozgalmaival szemben. Harcba indultak ellenük, s elsősorban a kommunisták ellen, akik elítélték a barbár gyarmati rabszolgaságot. Bíróság elé állították és elítélték az afrikai négerek emberibb életéért küzdő harcosokat, de azok fényesen bebizonyították, hogy kik az őket elítélő bíróság igazi gazdái, leleplezték, hogy e bíróság nem a francia népet képviseli.

A szennyes vietnami háború hónapról hónapra nagyobb utálatot és ellenállást váltott ki a francia tömegekben. A háborút támogató gyarmatosító csoportnak sürgős szüksége volt elrettentő példára: ezért rendezték meg a fiatal tengerész, Henri Martin „hazaárulási" perét. Ez a per óriási tömegfelháborodást, tiltakozást és ellenállást váltott ki, és ezért nem sikerült kiszabni a már előre eltervelt „példás" büntetést. Henri Martin tiltakozott, hogy ő, aki már tizenhat éves korában a maquis-ban harcolt a német megszállók ellen, hazaáruló lenne. „Franciaország becsületét védem azzal, hogy az igazságtalan vietnami háború ellen harcolok" — vágta büszkén bírái szemébe.

A francia tömegek egyre fokozódó tiltakozása még vadabb kalandokba kergette a gyarmatosítókat és szövetségeseiket, s e kalandok igazi vesztesei mindannyiszor ők maguk lettek. 1952-ben államellenes összeesküvés hazug vádjával letartóztatták Jacques Duclost. A vádat hamarosan kénytelenek voltak elejteni s ez súlyos vereség volt. Duclos ugyanis

még kihallgatásai során ráirányította a közvélemény figyelmét arra, hogy kik azok, akik valójában összeesküvést szőnek az állam, Franciaország és a francia nép ellen. E tanulság még mindig nem volt elég! Most hazaárulás és a hadsereg demoralizálásának vádját emelték a francia ifjúság szövetségének és a szakszervezeteknek azon vezetői ellen, akik elítélték a háborút. A monopoltőke reakciós urai megint vereséget szenvedtek, ismét csak az ő népellenes, háborús terveikre irányították a vádlottak a közvélemény reflektorának áthatható fénycsóváját.

S ezzel még nem zárul le a sor. Willard beszámol a görög szabadságharcosok elleni vadállati terrorról, azokról a bírósági eljárásokról, melyek százával áldozták fel a görög ellenállókat, a kommunistákat egyes imperialista körök háborús terveinek oltárán. Meghatóan szavakkal emlékezik meg a hazugság és rágalom hős áldozatairól, a Rosenberg házaspár tragédiájáról is. Könyve nem térhet ki a munkásmozgalom eltiprására indított minden perre, s a legjelentősebbek közül is sokat kellett elhagynia. Mindaz, amit a szerző leír, a munkásosztály hősi harcának ragyogóan szép példája, és példája annak, hogyan viselkedik az igaz forradalmár, a béke ügyének becsületes harcosa vádlói előtt.

*

Könyve előszavában a szerző arról ír, hogy nem történelmet, nem történelemkönyvet akart olvasói kezébe adni.

Valójában mégis történelmet írt: válogatott fejezeteket a dolgozók és az elnyomott népek szabadságáért vívott harc történelméből. E harc leghősibb fejezeteit foglalja össze, röviden, de lángoló szavakkal festve meg a munkásosztály elszántságát. A történetíró pontosságával, az avatott jogtudós alaposságával s a forradalmár harcos tapasztalataival tárja fel ezeknek a dicső epizódoknak a körülményeit is. És Willard nem marad meg az események krónikásának, hanem értékeli azokat, rámutat az adódó tanulságokra, a helyes és jó módszerekre, vagy éppen az esetleg elkövetett hibákra.

Mi a történetírás célja? Az, hogy a múlt eseményeinek megvilágításával tanítsa a ma élőket és utódaikat; a történetírásnak tehát nevelnie kell. S mi a célja könyvével Marcel Willardnak? Erre is megfelel művének előszavában.

Elsősorban a munkásmozgalom fiatal harcosait akarja tanítani, nekik szánja könyvét. Fel akarja őket vértezni az elkövetkező harcok idejére a proletariátus mozgalmának sokévtizedes tapasztalataival. „Ha abban a harcban — írja —, amelyet bajtársaiddal együtt menetelve a kenyérért, a szabadságért, a tisztességért, a békéért folytatsz, az ellenség bérenceinek gyanúsítására vagy vádjára börtönbe vetnek, és ha kételkedni kezdenél önmagadban, saját erődben, a mi erőnkben, akkor emlékezzél vissza ezekre a férfiakra, ezekre a nőkre, akik — mint te,

bilincsbe verve — győzelmesen dacolni tudtak azzal az agyaglábú kolosszussal, amelynek neve: fasizmus."

A mi ifjúságunk is nagyon sokat meríthet a perek történetéből: áldozatkészséget és harcos magatartást tanulhat belőlük. A magyar ifjúság nagy tömegei nevelődnek néphadseregünkben, s így különösen fontos volna, ha elterjedne közöttük ez a könyv, mely mindvégig érdekfeszítő, lebilincselő és annyira tanulságos. Jó volna, ha minden tiszt és harcos kezében megfordulna a „Vádol a védelem", melyből erőt és öntudatot meríthet áldozatos hivatásának teljesítéséhez.

A „Vádol a védelem" témájánál fogva már önmagában is lebilincseli az olvasót. Az érdekes témához járul szerzője kiváló előadásmódja. A mű seholsem válik unalmassá vagy egyhangúvá, első lapjától az utolsóig leköti az olvasó figyelmét. A könyvnek ezek a tulajdonságai biztosítják, hogy szerzője eléri művével az előszavában maga elé tűzött célt.

R. G.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

HELYZETJELENTÉSEK II. RÁKÓCZI FERENC SZABADSÁGHARCÁBÓL

II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának gazdag levéltári anyagában — mind az Országos Levéltár Rákóczi-Aspremont gyűjteményében, mind pedig a főváros és az ország egyéb levéltáraiban — szinte megszámlálhatatlan azoknak az érdekes leveleknek, jelentéseknek, emlékiratoknak száma, amik eddig nem kerültek napvilágra, illetve a szakfolyóiratok lapjain még nem lettek kiadva és ismertetve. A szabadságharc katonai történetének lefolyását már jól ismerjük és egy-két, még nem egészen tisztázott kérdéstől eltekintve, a hadműveletek összefüggő leírását és a nevezetesebb nagy csaták, ütközetek, portyázások lefolyását ma már helyes megvilágításban olvashatjuk. Mégis mindig akadunk a levéltári anyagban olyan írásokra, amelyek kiegészítik eddigi ismereteinket és esetleg rávilágítanak a Fejedelem valamelyik hadműveleti elhatározásának rugójára, eredetére.

Ebben a vonatkozásban különösen érdekesek a Rákóczitól kiinduló vagy hozzáérkezett olyan írások, amelyek a kuruc hadseregben a magyar ügyért harcoló francia tisztek, diplomaták és külföldi barátai kezétől származnak. Rákóczi francia diplomáciai kapcsolataival foglalkozó, most készülő nagy forráskiadvány munkaközösségében dolgozva, már eddig is több érdekes, eddig még ismeretlen írásra bukkantam és e folyóirat hasábjain közzétettem.[1]

Ebben a közleményemben folytatom újabb kutatásaim eredményének közzétételét s ezúttal két helyzetjelentést mutatok be magyar nyelvre átültetve. Az első, Rákóczi maga kezével írott fogalmazványa, amelyben Miksa Emanuel bajor választófejedelmet tájékoztatja az 1705. november 11-én Zsibó mellett elszenvedett vereségéről. A második, egy rendkívül érdekes emlékirat Szilézia lakosságának magatartásáról, abban az esetben, ha Rákóczi megvalósítaná kedves tervét, a „Sziléziai expedíciónak" elnevezett stratégiai, egyben diplomáciai tervét, a Sziléziába való betörést, amely hadművelet 1708. augusztus 3-án a szerencsétlen

1 Hadtörténelmi Közlemények 1954. és 1955. évfolyamaiban.

trencséni vereséggel végleg megfeneklett. A közölt iratok bevezetésében ismertetem az irat technikai részletkérdéseit és keletkezésének adatait. Szövegkritikai hozzászólásaimat az illető írás végén és a magyarázó lábjegyzetekben közlöm.

I.

RÁKÓCZI LEVELE A ZSIBÓI VERESÉG UTÁN[2]

Rákóczi ezt a levelet 1705. november 15-én írta Erdélyben, Bethlen községben, tehát négy nappal a zsibói csata után. Az idézett levéltári gyűjteményben a Fejedelem maga kezével írt fogalmazványát találtam meg. Úgy, mint bizalmas leveleskönyveiben tapasztaljuk, kis negyedalakú lapokon van ez is, mint Rákóczinak legtöbb levele írva. A levél elején csak a keltezés olvasható, címzés nincs, azt rendszerint a levél végén szokta feltüntetni. Mivel azonban a mindössze két oldalból álló fogalmazvány befejezetlen töredék s a vége hiányzik, a címzett nevét nem ismerjük. „Monsieur" megszólítással kezdődik, de azután a szövegben állandóan „Votre Altesse"-nek, azaz Fenségednek szólítja azt a személyt, akihez a levelet írta. Mivel pedig mindjárt az első sorban említést tesz egy Bornel nevű egyénről, aki Miksa Emanuel bajor választófejedelem embere volt, bizonyosan mondhatjuk, hogy ez a levél a bajor választónak szólt, akivel Rákóczi a szabadságharc egész tartama alatt sűrűn levelezett és őt minden nevezetesebb eseményről tájékoztatta.

A levél szövege:

„Uram, — az ellenséges haderő megszakította összeköttetésemet Magyarországgal,[3] ezért Bornel úr csak tegnapelőtt érkezett hozzám, ő majd tájékoztatja Fenségedet a valóságnak megfelelően a lefolyt harcról, amelyet 11-én gyalogságom a németek főseregével vívott. Az bizonyos, hogy ha tábori erődítményeink állapota jobb lett volna, azaz ha a sáncolási munkák előrehaladottabb állapotot értek volna el, az ellenség sohasem érhette volna el célját.[4]

De még ezen a hiányon túl is nagy baj volt, hogy az erdőket nem tarolták le idejében harcállásom balszárnyán s így az ellenséges lovas-

2 Országos Levéltár A Rákóczi szabadságharc levéltára. Caps. B. fasc. 12. 3. sorszám.

3 Herbeville marsallnak Erdélybe való betörése és a zsibói csata következményeképpen megbénult az összeköttetés az országgal, illetőleg csak nagy kerülővel, észak felé Nagybánya—Mármarosszigeten keresztül, délfelé pedig a töröktől megszállott Bánáton át volt lehetséges.

4 Ennek oka, mint azt Rákóczi Emlékirataiban is felpanaszolta, i. h. 131. oldal, Forgách tábornok és az erdélyi Rendek közti hatásköri viták és nemtörődömség voltak. Abban igaza van Rákóczinak, hogy ha a sáncvonal a Zsibó—Karikai völgyekben az ő utasításainak és a képzett francia hadmérnökök terveinek megfelelően Herbeville seregeinek odaérkezése előtt elkészül, akkor a császári sereg behatolását Erdélybe bizonyára meg lehetett volna akadályozni.

ság úgy támadhatta hátba gyalogságomat, hogy az nem volt képes védekezni. Lovasságom Károlyi tábornok vezetése alatt megtámadhatta volna őket még a táborhelyükön, mialatt a sáncvonalak támadása folyt, de magas hegyek és áthatolhatatlan szakadékok megakadályozták őt ebben.[5]

Ha hitelt lehet adni a Károlyitól foglyul ejtett császári katonák vallomásának, az ellenség ebben a vállalkozásában 1200 embert vesztett. Schlick tábornok és a dán segélycsapatok parancsnoka ágyúlövést elestek, úgyszintén a csatatéren maradt három alezredesük és több kapitányuk. Az én veszteségeimet még nem tudom pontosan meghatározni, mivel a küzdelem színterét sűrű erdő borítja és a sebesültek szétszéledtek. De most már állandóan gyülekeznek és úgylátszik és jelentéseikből is az tűnik ki, hogy 200 embernél aligha volt több veszteségem.[6]

Az ellenségnek ez a vállalkozása megkönnyítette neki a hegyekből a síkságra való levonulást, de remélem, hogy ha lovasságom ismét összegyülekezik és én elérem azokat, már nem lesz olyan szerencsés, hogy birtokába vehesse a Fejedelemségem alá tartozó országrész többi területét."

* * *

Eddig tart a választófejedelemhez intézett tájékoztatásnak hadtörténeti szempontból érdekes szövege. A levél második részében — mindössze egy féloldalon — olvassuk, hogy Rákóczi sérelmesnek tartja azt, hogy a bécsi udvar kancellárja nem akar kiállítani valamilyen igazolványt (passeport) és hogy I. Péter cárt ő ellene izgatja.

Rákóczi a zsibói csatának ilyen leegyszerűsített összefoglalásában — bár nem hallgatja el a vereséget és nem szépíti annak következményeit — bizonyára meg akarta nyugtatni a választófejedelmet arról, hogy serege a vereség dacára is további hadműveletekre képes lesz. Tudjuk azonban, hogy a nagy harc nem úgy zajlott le, ahogy ő itt azt röviden vázolta. A hevenyészve kiépített sáncvonal jobbszárnyán Des Alleurs altábornagy parancsolt (ez volt az első és utolsó szereplése Rákóczi háborújában, mint csapatvezető, közvetlenül a harc mezején). A balszárny parancsnoka Forgách tábornok volt. Az egész igen heves küzdelem a császáriak és dánok támadásával kezdődött és mindössze 1 óráig tartott, mert a sűrű erdőben az ellenfelek oly hamar jutottak közel egymáshoz, hogy nagyobb tűzelőkészítés nélkül, azonnal közel-

[5] Rákóczi magyarázni igyekszik Károlyi mulasztásait, pedig a vereség főoka éppen ennek a kuruc tábornoknak távolmaradása volt. Utalok II. Rákóczi Ferenc a Hadvezér c. könyvemben a zsibói csata részletes leírásánál kifejtett megállapításaimra, 312. és következő oldalak.

[6] A veszteségekről közölt adatok nem felelnek meg a valóságnak. Sem Schlik császári tábornok, sem Harboe dán tábornok, a dán segélycsapatok parancsnoka, nem esett el. A bécsi Kriegsarchivban lévő eredeti beszámoló jelentésből megállapítható, hogy a császári sereg vesztesége, beleértve a dánokat 450 főre, a kurucok vesztesége, 600 főra becsülhető. Lásd *Markó Árpád:* i. m. 311. o.

harcra került a sor. A döntést az hozta meg, hogy egy román pópa rejtett hegyi utakon a kuruc állások mögé vezette a rác lovasságot, akkor, amikor a kurucok arcvonala már amúgy is inogni kezdett. Károlyi ennek ellenére is feltétlenül kedvezőre változtathatta volna a már elveszettnek látszott küzdelmet, ha a császáriakat, amikor azok a súlyos harc után kimerülve, szétbontott csapatrészeikkel a Zsibó melletti táborukba visszatértek, ott rajtukütött volna. Ezt, az eltorlaszolt utak, sűrű erdők, szakadékok ellenére is ideje és alkalma lett volna megtenni, hiszen mint maga írja egyik levelében „... láttam az ostromot, nem messze lévén tőlük".[7]

A csata után Rákóczi Szamosújvárra ment, onnan Bethlenbe. Lassan vonul ki Erdélyből, hogy — mint Emlékirataiban írja — „bátor magatartást mutassak az erdélyieknek".[8]

II.

BIZALMAS EMLÉKIRAT SZILÉZIA HELYZETÉRŐL, LAKOSSÁGA HANGULATÁRÓL 1707—1708-BAN[9]

II. Rákóczi Ferenc szabadságharca alatti tevékenységének szinte talán legjelentősebb része diplomáciai működése volt. Jól tudta azt, hogy csupán a nemzet erejére támaszkodva nem lesz képes ügyét diadalra vinni, ezért minden törekvése odairányult, hogy hadműveleti terveit összhangba hozza nagyszabású külpolitikai tervezgetéseivel. A magyar szabadságharc eredményes befejezését csupán a vele egy táborban a Habsburgok ellen közösen harcoló nagyhatalmak seregeivel való együttműködés révén remélte.[10]

Nagyon előrelátó és körültekintő ember lévén, nem szerette a hebehurgya elhatározásokat és minden hadműveletének tervezésében elkerülhetetlenül szükségesnek tartotta annak alapos előkészítését, nem csak katonai, hadszervezési és diplomáciai téren, hanem tájékoztatni akarta magát ama országrész lakosságának hangulatáról, amely felé tervezett hadműveletét vezetni kívánta, hogy tisztában legyen azzal, milyen fogadtatást remélhet azoktól.

A magyar királykérdés a szabadságharc éveiben többször került előtérbe. Rákóczi bölcs önmérséklettel mindig elhárította magától a koronát és olyan királyt szeretett volna a magyar trónra ültetni, aki kellő

7 *Markó Árpád* i. m. 413. o.
8 Emlékirat 137. o.
9 OL Idézett gyűjtemény. Caps. E. fasc. 110. 58. sorszám.
10 *Markó Árpád:* II. Rákóczi Ferenc haditervei és azok kapcsolata a spanyol örökösödési háború eseményeivel. Századok 1936. évfolyam. Pótfüzet 579—597-ig.

európai diplomáciai súllyal lesz képes a Habsburg-ház ellen fellépni és a magyar királyság alkotmányos jogait, ha kell, fegyverrel is megvédelmezni. A királyjelöltek közül a legmegfelelőbbnek látszott a szabadságharc első felében Miksa Emanuel bajor választófejedelem személye. Őt Magyarországon még a törököktől való felszabadulás hadjáratai alatti szereplése miatt előnyösen ismerték. De amikor a spanyol örökösödési háború második felében Savoyai Jenő őt Bajorországból kiszorította, végleg kijelentette, hogy nem pályázik a magyar trónra, mert nem akar már többet kockáztatni. Mivel előzőleg küldött válaszai sem voltak megnyugtatóak, Rákóczi a porosz királyi udvarnál már előbb is érdeklődött Frigyes Vilmos hajlandósága felől. Sűrű levelezés és követküldés után a helyzet végre 1707 végén, illetve 1708 első negyedében tisztázódott, Miksa Emanuel határozottan kijelentette, hogy nem lép fel a Habsburg-ház ellen, a porosz királlyal való tárgyalások ellenben kedvező mederben folytak. A király beleegyezett abba, hogy fia, Frigyes Vilmos, mint magánszemély, Magyarországra mehessen, de ezt a lépését az általános európai helyzet miatt nem kívánja hivatalosan támogatni. Hallgatólag beleegyezett abba is, hogy néhány brandenburgi ezred a sziléziai határon átlopózva, titokban csatlakozzék ott fiához. De mindez csak akkor történhetik, ha Rákóczi megfelelő rendezett, erős haderővel megjelenik a sziléziai határon és ebbe a tartományba betörve, találkozik a királyjelölttel és brandenburgi ezredeivel. Ezzel a sziléziai hadműveleti tervvel kapcsolatban Rákóczi még egy másik tervét is szerette volna megvalósítani.

Szilézia 1675-ben került a brandenburgi választófejedelem fennhatósága alá. Utóda III. Frigyes, 1694-ben egy régebbi megállapodás alapján kénytelen volt az egész sziléziai területet a német császár fennhatóságába átengedni. Így tehát Rákóczi szabadságharca alatt ott a bécsi udvar uralkodott, nem kevésbé zsarnoki eszközökkel, mint Magyarországon s ezzel a sziléziai népet és nemességet végleg elkeserítette. Ezt a hangulatot kihasználandó, Rákóczi arra gondolt, hogy Sziléziába betörve, fellázítja annak lakosságát a Habsburg-ház uralma ellen, felajánlja támogatását, s ezzel megkönnyíti a magyar szabadságharc helyzetét is. Különösen az 1708. év első felének időpontja látszott ilyen nagyvonalú tervek számára kedvezőnek, mert ugyanakkor XII. Károly svéd király megszállotta Szászországot, tehát neki onnan könnyű lett volna Csehországba betörni. És ha Rákóczi sziléziai betörésével összhangban közösen lépnek fel, az ausztriai házat innen is veszélyeztethetik.

Rákóczi 1708 tavaszára tervezett hadjáratának tehát meg volt a külpolitikai és egyúttal stratégiai célja is. Lelkesedéssel készült fel erre és Egerben állította fel azt a hadseregét, amely a szabadságharc egész ideje alatt a legkitünőbben felöltöztetett és felszerelt, külsőleg is tekintélyes hadsereg volt, mert ilyen haderő élén akarta ő a porosz királyfit

Szilézia határában fogadni. Tervét sokáig titokban tartotta, csak akkor volt kénytelen ezt elárulni alvezéreinek, amikor azok, a nekik érthetetlen hallgatás és a kuruc haderő eme elite csapatának nyugat felé vonulása és látszólagos tétlensége miatt békétlenkedni kezdtek. Nagyon igaza volt Zrínyi Miklósnak, amikor a Vitéz Hadnagy 52. aphorismájában ezt írja:[11]

„Egy kapitány azért ne induljon meg az alattvalóinak zúgolódásán, ne adja okát nékik a maga cselekedetének avagy szándékának, tartsa magában, mert ha kimondja, hitemre, elromol és szégyent vall." Rákóczi sajnos kimondta a tervét, és így a sziléziai expedíció sikerét alvezéreinek rövidlátása, gáncsoskodása, hiusította meg. Ismételt haditanácsokon leszavazták. Egy ráerőszakolt hadművelet végén Rákóczi legszebb serege Trencsén alatt 1708. augusztus 3-án legsúlyosabb vereségét szenvedte s ezzel kútba esett Rákóczi legszebb terve.

Az elite hadsereg felállítását a Fejedelem Egerben személyesen ellenőrizte és 1708. június 15-én indult el Egerből Szilézia felé. De mint óvatos diplomata, kellő tájékoztatást is kívánt megszerezni Szilézia helyzetéről és az ottani lakosság hangulatáról. Ezért küldött oda megbízható embereket a lakosság hangulatának kipuhatolására, latin, német és cseh nyelven röpiratokat osztatott szét ott és felkérte — talán még lengyelországi tartózkodása alatt ott megismert — sziléziai barátait, hogy tájékoztassák őt a helyzetről, a lakosság hangulatáról, adjanak tanácsot, hogy miképpen lépjen fel a magyar hadsereg ott, ha sikerül neki Sziléziába bevonulni.[12]

Egy ilyen megbízható emberének francia nyelven szerkesztett, öt oldalra terjedő emlékirata fekszik az Orsz. Levéltár fentidézett iratkötegében, amelyet kutatóink eddig még nem közöltek. Mint az ilyen természetű bizalmas irat keltezés és aláírás nélkül került Rákóczi kezébe. De egész tartalmából világosan kitűnik, hogy egészen biztosan a sziléziai expedíció előkészítésének iratanyagához tartozik. Íróját nem ismerjük, de az emlékirat megfogalmazásából, folyékony francia írásmódjából kitűnik, hogy művelt, a sziléziai viszonyokat és lakosságot jól ismerő egyén lehetett, akinek szoros kapcsolatai voltak az ottani fő- és köznemesség sok tagjával. Ebből az emlékiratból Rákóczi valójában megtudhatta mindazt, amire kíváncsi volt, s amit, ha sikerül neki Sziléziába benyomulni, igen jól felhasználhatott.

A memorandum teljes szövege magyarra átültetve így hangzik:

„Monseigneur! Nincs szándékomban, hogy Fenséged elhatározásaira

11 *Markó Árpád* „gróf Zrínyi Miklós prózai munkái" 159. o.

12 Mindezekre vonatkozólag lásd Rákóczi Emlékiratait, 183 o. *Markó Árpád:* i. m. 191., 192. oldal. *Márki Sándor* „II. Rákóczi Ferenc" II. kötet az 548—552. oldalakon a királykérdésről, az 570. oldalon a porosz trónörökössel való kapcsolatról. Végül *Köpeczi Béla* és *R. Várkonyi Ágnes:* II. Rákóczi Ferenc most, 1955. végén megjelent kitűnő Rákóczi életrajzának idevágó fejezetét.

rávilágítsak ezekkel a javaslataimmal, csupán az a kívánságom, hogy Önnek határozott szolgálatot tegyek és ez késztet engem arra, hogy tanácsot adjak egy és más dologban, amit, ha megfogad, hasznára lehet.

Ahhoz, hogy meg legyen az alapja, a háborút egy tisztességes és előnyös békével befejezni, feltétlenül be kell törnie Sziléziába, amit könnyen megtehet, mert a lakosság nem fogja ellenségként fogadni, ha Fenséged hadereje barátként ismerteti meg ott magát.

Leírom röviden az eljárást, amit Önnek követni tanácsolok és tájékoztatom, hogy e tartomány népe milyen állapotban van és mire kell figyelemmel lennie. Nagyon kérem Fenségedet, tanulmányozza behatóan ezt az írásomat, mert meg vagyok győződve, hogy arra méltónak találja. Hangsúlyozom, hogy az itt elmondandó dolgokat megbízható forrásokból és velem folytatott beszélgetésekből tudom, mert mind a fő-, mind a középnemesség tagjaival már közel 2 év óta kapcsolatban vagyok.

A betörésre legalkalmasabb hely Bielitz (Bilise) lenne, amely község a magyar határhoz közel fekszik és annyira szomszédos Lengyelországgal, hogy egyik külvárosa már odatartozik, tehát lengyel területen kell átmenni, hogy ember odajusson.[13]

Egész Sziléziában csupán három megerősített helyőrség van, mégpedig Brieg (Brick), Glogau (Gloselogau) és Boroszló (Breslau).[14]

A két előbb említett város az Odera partján a lengyel, szász és Brandenburg közti határon van. Ez a két megerősített hely nem fogja megakadályozni a tervezett vállalkozást, csupán Boroszló lehet veszélyes, ha azt ostrommal akarná valaki bevenni, mert ez nagy időveszteséget okozna, és az ottani lakosságot elkeserítené. De ha a svéd király nyíltan fellép a császár ellen, akkor tudnék neki ajánlani egy megoldást, hogy ezt a fővárost elfoglalja, könnyebben, mint gondolná.

Egy dologról biztosíthatom Fenségedet, s ez az, hogy abban a pillanatban, amikor az Ön csapatai sziléziai területre lépnek, az egész — pedig igen nagy számban lévő — nemesség azonnal az Ön pártján fog a vállakozásban résztvenni. Ez nem az én magánvéleményem, csak ismétlem azt, amit nekem sokan ismételve mondtak. Ugyanabban az időben, amikor a bajor választófejedelem franciákkal együtt Német-

13 Bielitz, sziléziai község a Biala folyó partján fekszik, amely határfolyó volt az akkori Szilézia és Lengyelország közt. A várossal átellenben, a túlsó parton, tehát már lengyel területen volt Biala község. Így érthető tehát, az emlékirat írójának az a megjegyzése, hogy Bielitz külvárosából lengyel területen át lehet a városba jutni. (t. i., ha valaki kelet felől közeledik.) Bielitz mindössze 25—30 km távolságra van a régi magyar határtól, a jablunkai hágóban fekvő Csacza községtől. Az írónak az a javaslata, hogy Rákóczi seregét ezen a vonalon vezesse be Sziléziába, igen célszerű volt, mert a jablunkai hágón keresztül már a középkorban is használt út vezetett keresztül, a magyar—lengyel kereskedelmi közlekedés egyik főútvonala.

14 Mind a három város az Odera partján van.

országba behatolt és amikor sváb területen több megerősített helyet elfoglalt, a csehek és a sziléziaiak örvendezni kezdtek, abban a reményben, hogy felvirrad nekik s lerázzák az ausztriai ház igáját nyakukról, mert azt remélték, hogy a Fenséges Választófejedelem a franciákkal együtt bevonul Csehországba, ugyanabban az évben, amikor kénytelenek voltak Bajorországot mégis kiüríteni a szerencsétlen Höchstädti (Echstädti) csata után.[15]

Ismételten mondogatták nekem, hogy az egész ország, illetve mind a két tartomány lakossága azonnal fegyvert ragadott volna a bajor választó oldalán.

Nincs szándékomban Csehországra vonatkozólag Fenségednek javaslatokat tenni, kizárólag Sziléziáról és a sziléziaiakról szeretnék beszámolni. Közlök egy névsort azokról a hűséges emberekről a főnemesség soraiból, akik attól a perctől kezdve, amikor Fenséged csapatai a tartomány területére behatolnak, Önnek minden vonatkozásban támogatást fognak nyújtani. Ezek a következők:[16]

Ezek a családok a következők: Bielitz grófja Felső-Sziléziában. Promnitz gróf, Sorau herceg, Felső-Sziléziában. Utóbbinak a felesége Weissenfels hercegnője, a szász királyi családdal rokon. Hinkel gróf. Freistadt báró Felső-Sziléziában. Burghausen gróf Alsó-Sziléziában.[17]

Lippe gróf Alsó-Sziléziában. Nemeritz gróf Alsó-Sziléziában. Rader gróf Alsó-Sziléziában. A Scheneie-család (talán Schönaich?) Alsó-Sziléziában. Tarlo gróf Alsó-Sziléziában. Würtemberg herceg Alsó-Sziléziában, Bartemberg gróf Alsó-Sziléziában, A d'Elsens (?) hercegi család két tagja, akik édesatyjuk halála után körülbelül négy évvel ezelőtt

[15] A franciák vereségével végződő csata Höchstädt mellett 1704-ben zajlott le. Sorsdöntő jelentőségű volt Rákóczi számára is, amint emlékiratainak (93. oldal) szomorúan feljegyzi: „Ez az esemény megfosztott még a reményétől is, hogy egyesülhessek a bajor választófejedelemmel. Ez a remény volt egyetlen alapja annak, hogy belefogtam a háborúba, amelynek nehézségeit nagyon is előreláttam".

[16] A névsor német és lengyel hangzású neveit az író franciás fonetikával írja, s így lehetséges, hogy egyik vagy másik név nem helyesen van feltüntetve. Ahol nem csupán egyes neveket említ, hanem azt mondja például: „La maison de Kotulinski", annyit jelent, hogy a Kotulinski család tagjai, alárendeltjei, rokonsága. A „maison", eredetileg „ház" kifejezés a francia nyelvben ilyen vonatkozásban egy közösség megjelölésére szolgál. Pl. egy uralkodónak a katonai irodáját hívták maison militaire-nek. Ha tehát a névsorban pl. mikor egy család neve után azt mondja, hogy 300—500 emberre számít, ez annyit jelent, hogy az illető családnak az egész együttese (maison) tehát közeli távoli rokonai, jobbágyai, alkalmazottai, s tőle valami módon függő emberei, együttesen ragadnak fegyvert.

[17] Az emlékiratban használt Felső- és Alsó-Szilézia földrajzi megnevezés csupán egy, az írótól említett, valószínűleg általánosan használt geografiai meghatározás. Szilézia birtokáért később II. (Nagy) Frigyes porosz király és Mária Terézia királyné közt folyt 1740-től 1763-ig a két sziléziai örökösödési és a 7 éves háború, amelynek befejeztével Nagy Frigyes megtartotta Szilézia északi nagyobb területét s Mária Terézia monarchiájához csupán annak déli, kisebb része került. Ez idő óta a két tartomány mint Porosz-, illetve Osztrák-Szilézia szerepelt. Valószínű, hogy az emlékiratban használt Alsó-Szilézia területe volt az, ami később az Osztrák-Magyar Monarchia egyik tartománya lett.

Berlinbe költöztek. A Knobelsdorff grófi és bárói családok Alsó-Sziléziában. Nosztitz gróf Alsó-Sziléziában. Sobeck báró családja Felső-Sziléziában. Bludoski báró Felső-Sziléziában, különösen derék és nagy tiszteletnek örvendő ember. Felesége egy Colonna hercegnő. A Felső- és Alsó-Sziléziában birtokos Giroffsky bárói családok. Petherings(?) báró Felső-Sziléziában. A Skribinski-család Felső- és Alsó-Sziléziában. A Stonau-család Felső-Sziléziában. A Kotulinski-család Felső- és Alsó-Sziléziában. A nemes Rosteck-, Maroloski-, Tremeski- és Franck-családok Felső-, Alsó-Sziléziában. Stoltz báró családja Felső-, Alsó-Sziléziában. Malzan báró családja Alsó-Sziléziában. A Frankenberg-család Felső- és Alsó-Sziléziában. Wilanoski báró Felső-Sziléziában. A Pacinski-család, akik magukat Tenczin grófjának nevezik, mert azoktól a Tenczin grófoktól származnak, akik III. Henrik királyt követték, amikor Lengyelországból menekülve Franciaországba hazatért.[18]

A Fluck-család Alsó-Sziléziában, 500 főnél több tagot számláló család. Valamennyien feltűnő magastermetű emberek és közülük sokan szolgáltak már mint katonatisztek. A Holly-család Felső-, Alsó-Sziléziában, legalább 300 emberrel. A Serres bárói család Alsó-Sziléziában és még sokan mások. A felsoroltakon kívül még sokan vannak mind a két Sziléziában — ezeknek a neve nem jut eszembe — akik mindnyájan azt kívánják, hogy megéljenek egy kedvező alkalmat, amely őket megszabadítja az osztrák-ház zsarnokságától (így emlegetik a jelenlegi császári uralom kormányzását). Azt is mondják nekem, hogy a főnemesség azonnal lóra száll és közülük mindegyik visz magával 4—8 felfegyverzett szolgát, kitünő lovakon és fegyverekkel. Azután körülbelül 10 000—12 000 köznemes is követi példájukat, mindegyiküknek két csatlóst vinne magával s mindezeken felül legalább 25 000 ember a köznép sorából szintén fegyvert ragadna. Ezek a családok hajlandók a maguk költségére védelmi állapotba helyezni, megerősíteni a környékükön fekvő helységeket s általában hajlandók lennének legalább 30 000 embert talpra állítani hazájuk védelmére.

Sohasem volt még ilyen kedvező alkalom, mint most és a jövőben sem lesz, Fenséged szolgálatára. Szilézia lakossága kezét nyújtja Ön felé, Csehország lakossága a svéd király felé, és a császár nem lesz képes ezt megakadályozni, mert másütt van lekötve.

Ha Bethlen Gábor (Betlhem) 1620-ban ugyanolyan kedvező helyzetet talált volna, amikor Fenségedhez hasonló célokért ragadott fegyvert, éppen olyan sikert arathatott volna, ha bemegy Sziléziába, elsősegíti

[18] III. Henrik, későbbi francia király, II. Henrik király és Medici Katalin harmadszülött fia lévén, a francia trónra nem tarthatott igényt. 1753-ban megválasztották Lengyelország királyává, de amikor megtudta, hogy fivére, IX. Károly francia király meghalt és ő foglalhatja el a francia trónt, titokban megszökött Lengyelországból. Ebben a szökésben segítette meg őt úgy látszik az itt említett Tenczin gróf.

a választófejedelemnek cseh királlyá való választását. Ha azt teszi, amit tennie kellett volna, de nem tette.[19]

Öneki azonban nagyobb tervek jártak a fejében, pedig akkor sem Buquoy gróf vallonjaival, sem a bajor választófejedelem bajor katonáival, sem pedig a szász választófejedelem szász hadseregével, akik az újonnan választott király ellen hadba szálltak, nem tudták volna ezt a mostani expedíciót megakadályozni, amint akkor az nekik sikerült. Sőt ellenkezőleg, a két utóbbi bizonyára Fenséged tervének kedvezően működött volna közre, egyikük azért, hogy visszafoglalja elvesztett országát, másik pedig megszerezze azt a koronát, amelyre vágyódott, a helyett, amit elvesztett.

Egyébként Fenséges uram, ha nem lennék biztos abban, hogy Fenségednek ez a vállalkozása sikerülni fog, nem mertem volna Önnek bármit is ajánlani. De hogy az csalhatatlanul sikerüljön, két dologra kell figyelnie. Először is arra, hogy a lakosság — mind a nemesség, mind a köznép —, hajlandó lesz egy általános felkelésben résztvenni, jóhiszeműen mindent el fognak követni az osztrák-háztól való megszabadulásuk érdekében. Másodszor pedig, hogy a császár ezt nem is lesz képes megakadályozni és abban az esetben, nem csak a cseh királyság és a sziléziai hercegség, de a morva őrgrófság is felszabadul, ott amúgy is csak egy erősség, egy vár — Spielberg — van megerősítve. Jól tájékozott helyről tudom, hogy ez utóbbi tartomány lakossága szintén szeretne jelenlegi urától megszabadulni éppúgy, mint a két előzőleg említett ország. Így tehát nincs olyan ok, ami ellentmondana annak, hogy Fenséged belefogjon ebbe a vállalkozásba, mert láthatja, hogy ennek sikere biztos és ennek folyományaképpen hamarosan bekövetkezne az általános béke s mindenki visszanyerhetné azt, ami az övé, de ezenfelül abba a helyzetbe kerülne, hogy jogosan követelhetne Magyarország számára többet is. Így aztán bekövetkezne az, hogy a király előnyös békét köt, és a bajor herceg visszatérhet országaiba kedvező feltételek mellett.

De hogy ez a vállalkozás könnyen sikerüljön, nagyon nagy figyelemre kell méltatni a következő dolgokat:

1. Ha Fenséged csapatai Szilézia területére lépnek, ne engedje meg nekik, hogy bármiféle rendetlenséget okozzanak, egyúttal tudassa a lakossággal, hogy nem azért jöttek e tartományba, hogy okot szolgáltassanak panaszokra és elégedetlenségekre, hanem azért, hogy felszabadítsák az osztrák iga alól. 2. A lutheránusok és református vallásúak

[19] Bethlen 1619—21. évi hadjárataiban támogatta második Ferdinándot cseh királlyá való választásában. Ez a terv az 1620 november 20-án vívott fehérhegyi csatában meghiúsult. Buquoy tábornokot Érsekújvár alatt 1621 július 10-én egy magyar hajdu szúrta le közelharcban. Lásd a Magyar Katona Vitézségünk 1000 éve. *Berkó—Gyalókay—Markó—Pilch* gyűjteményes munkája I. kötet 281. és következő oldalakon.

szabadon folytathassák vallásgyakorlatukat, de ne legyen nekik joguk katholikus templomokat elfoglalni, hanem meg kell nekik engedni, hogy a kijelölendő helyeken építhetnek annyi templomot, amennyit akarnak. 3. Hogy a katholikusok ne legyenek semmiképpen sem megzavarva vallásuk szabad gyakorlásában és az Oltáriszentséget szabadon vihessék, úgy, mint azelőtt, nyilvános körmeneteken és a betegekhez. 4. Hogy a lakosság visszanyerje régi előjogait, amiket eddig élvezett, mindaddig, amíg a császár azoktól meg nem fosztotta. 5. A császár közegei által elkobzott vagyonokat mindenki visszakapja. 6. Megfelelő személyeket kell keresni és ilyenekre bízni az igazságszolgáltatást és a közigazgatást vallás és születésre való tekintet nélkül. 7. Senki bármilyen minőségben vagy állásban se merjen a jövőben semmiféle vallási villongást szítani, mert különben súlyos pénzbüntetésben részesül, mivel az ilyen fajta viszálykodások sokszor nagyon kellemetlen következményekkel járnak. 8. Ha a svéd király Őfelségének kedve lenne Csehország ellen megindulni, akkor ajánlatos volna, hogy Fenséged vele együtt határozná meg azt az időpontot, amikor mind a ketten kétoldalról megindítják a hadműveleteiket.

Fenséged mindezekből tisztán láthatja, hogy mincs más kívánságunk, mint az, hogy a lakosságot kifogástalan egységben megtartsuk. Mindazt, amit én elmondtam, több mint két év óta tárgyaljuk egymás között Bécsben is, minden felekezethez tartozó előkelő sziléziai személyek társaságában, akik a fennhatóságuk alá tartozó területek egész lakossága nevében beszélhetnek.

Még valamit kell szem előtt tartani, amely az egész vállalkozásnak zálogát képezi és ez a titoktartás. Enélkül semmit sem lehet tenni, mert, hogy ha a lakosság valamit megsejt, akkor nehéz lesz őket előre meggyőzni arról, hogy nem lesznek ugyanolyan sanyargatásoknak, ellenségeskedéseknek kitéve, mint Morvaország lakossága, amikor a magyarok annak alsó részébe betörtek.[20]

Hanem nagy gondot kell fordítani arra, hogy meggyőzzük őket arról, hogy a magyarok az országba azért jönnek, hogy őket támogassák, nem pedig, hogy felprédálják. Ezt csak akkor fogják elhinni, ha látják, hogy Fenséged csapatai nagyszámban, a legnagyobb rendben vonulnak be Sziléziába és a legkisebb garázdálkodást sem követik el és meg kell nekik azt is magyarázni, hogy mi a célja ennek a bevonulásnak. Ha ez sikerül, akkor minden nagyobb feltűnés nélkül meg fogja adni a lakosság mindazt a segítséget, amit én ebben az emlékiratban ígértem.

A legalkalmasabb időpont a betörésre május vége lenne, amikor a téli szállásokon lévő csapatok új hadműveletekre indulnak. Mindehhez

[20] Az emlékirat írója bizonyára Ocskay, Károlyi betöréseire céloz 1705—1706-ban.

bizonyos előkészület kell, és legalább körülbelül 5000 emberből álló rendes haderőre lenne szükség, hogy az expedíció sikerüljön. Ha ez már ebben az évben nem volna lehetséges, akkor tessék azt a jövő évre elhalasztani és Fenséged addig háborúját védekező módon folytassa, hogy megtartsa hazáját, amelyet... (pour conserver le pais, qu'elle)..."

* * *

Itt, ezzel a befejezetlen mondattal végződik az emlékirat, de valószínűleg ezzel amúgy is véget ért volna, mert úgy látszik, mindent elmondott, amit Rákóczival közölni akart. Ha mindaz igaz, amit írója elmondott, akkor Rákóczinak valóban reménye lehetett volna ahhoz, hogy a sziléziai expedícióval rendkívül nagy horderejű külpolitikai és hadászati eredményeket érhessen el, természetesen csak akkor, ha sikerül kuruc hadinépét feszes kötelékben, fegyelmezett haderőként bemutatni Szilézia lakosságának és megakadályozni csapatainak minden önkényes harácsolását, kártevését. De hogy ebben a legideálisabb helyzetben sikerült volna-e neki XII. Károly svéd királyt is bevonni nagyvonalú terveinek keretébe, — az kétséges. A svéd király ekkor már erősen készült Nagy Péter cárral való leszámolásra, — amint ő hitte, — hogy az északi háború győzelmes befejezésével magához ragadja az északi államok feletti hegemóniát. Ebben csalódott, mert Péter cár poltavai nagy győzelme ezt a tervét végleg sírba döntötte.

Rákóczi bizonyára érdeklődéssel olvashatta sziléziai hívének részletes tájékoztatását. Hogy az abban rózsás színekkel festett helyzet valóban megfelelt-e a valóságnak, és nem csupán a tartomány lakossága egy részének — főleg főnemesi osztályának — magánvéleménye és kívánsága volt-e, ma már nem tudjuk eldönteni. Az emlékirat írója minden bizonnyal művelt, olvasott és a történelemben jártas ember lehetett — bár a Bethlen Gábor dolgaival való összehasonlítása Rákóczi tervezgetéseinek — nem egészen helytálló és érthető. Hogy a vallási, jobbanmondva felekezeti kérdések taglalását ilyen nagyvonalú külpolitikai tervezgetések keretében is fontosnak tartotta, azt megértjük, mert a protestáns rendek támogatása a katholikus Habsburg-politikát folytató körökkel szemben, Rákóczi ügyének csak használt volna.

Mindez ma már csak egy érdekes történeti visszapillantás. A szerencsétlen trencséni csata után Rákóczi tervezgetéseiben már sem a porosz királyfi magyar királyjelöltsége, sem egy sziléziai betörés felmelegített újabb terve nem kapott helyet, és nem is lett volna időszerű.

Markó Árpád,
a történettudományok kandidátusa

MIHÁLKA ENDRE
48-AS HONVÉDALTISZT EMLÉKIRATÁBÓL

Mihálka Endre emlékiratában az 1848—49-i szabadságharcban viselt dolgait és a szabadságharc leverését követő honvédüldözéseket *élményei és jegyzetei alapján* már több mint száz évvel ezelőtt, *1854-ben feldolgozta.* Kézirata a nagy idők hiteles, hűséges megvilágítása. Az emlékiratból addig is, míg egész terjedelmében megjelenik, itt néhány részletet mutatunk be.[1]

Mihálka munkájának érdekessége és jelentősége éppen az, hogy nem politikus, nem hadvezér, az eseményeket irányító, felülről szemlélő ember írta. Ilyen feldolgozást, visszaemlékezést szabadságharcunk történelmi irodalma elég sokat ismer.[2] Mihálka azonban, mint egyszerű harcos, honvédaltiszt, benne élt az események, küzdelmek, csaták viharában. Amiket ő látott, tapasztalt, megfigyelt és leírt: *a kis részletek* sokszor élesebben tárják elénk szabadságharcunk ügyét és eseményeit, mint a kormányrendeletek vagy a vezetők nyilatkozatai.

Az emlékirat ugyanakkor az egyszerű honvéd példamutató hazaszeretetének, hősi helytállásának is felbecsülhetetlen értékű forrása.

Mihálka 1848-ban *szegény munkás,* vándorúton lévő szabólegény volt. 7 éves korától árva gyermekként nőtt fel, mert szüleit még az 1831. évi nagy kolerajárvány idején elveszítette. Iskolába csak 12 éves koráig járt, falusi iskolába; oda is csak télen, mert máskor a nevelőapja juhnyáját őrizte. Műve előszavában elnézést is kér az olvasótól, hogy „irálya", vagyis stílusa, kifejezései nem olyanok, „miként azt egy

1 Munkájának címe: *Mihálka Endrének 1848/9-dik évi Függetlenségi harczokban, mint honvéd altisztnek, a 48-dik honvéd zászlóalj alatt* (ceruzaírással betoldás: *VI. század I. szakasza*) *viselt dolgai, és az utóbb bekövetkezett honvéd üldözések. — Leírta mindezeket 1854-évben, Ozorán.* — A kéziratot a kiskunfélegyházi Kiskún Múzeum őrzi. Ide Mihálka Endre Kiskunfélegyházán lakó fiának, Mihálka Gézának adománya folytán került.

2 *I. Tóth Zoltán* szerk.: Magyar történeti bibliográfia, Bp. 1950, III. köt. 73—75. o. — Az itt felsorolt közel 200 magyar szerzőtől származó, magyar és idegen nyelvű napló, emlékirat közt csak igen kevés az egyszerű honvédek feljegyzése. Azt, amit Mihálka Endre műve előszavában óhajként fejezett ki: *„bár csak minden volt honvéd bajtársam, a közvitéztől kezdve a tábornokig, írná le ama szent ügyért harczolva tett viszontagságaikat"* — csak kevesen teljesítették; főkép az egyszerű harcosok közül.

nagy iskolákat végzett egyéntől kívánni lehetne". Tanulási vágya azonban nem hagyta nyugodni. Önképzéssel egyre gyarapította ismereteit.

A nagy őszi honvédtoborzás idején, 1848 októberében, Mihálka Szombathelyen dolgozott. Minden áldozatra, az önfeláldozásra is kész hazaszeretete, szabadságszeretete indította arra, hogy mint „önkéntes', a forradalmi idők és harc jelentőségének tudatában, lelkesen a honvédek sorába álljon. Emlékezései bevezetőjében erről így ír:

„A szabadság fájának — melynek elültetése annyi sírba s ápolása annyi vérbe került, — s az azt kidönteni törekvő dühös elem ellen megvédeni én is föláldozám magam..."

Ami értéke egy szegény munkásembernek volt, a szent ügy érdekében azt is mind föláldozta: polgári ruháit, ingóságait eladta. Ennek árából honvédruhát készíttett magának. A toborzáskor kapott 20 pengő forint „felpénzen" egy szombathelyi nemzetőr „jó harci fegyverét" vette meg. Ezzel küzdött a szabadságharc huszonnégy csatájában, s „mint hű társamat, soha el nem hagytam" — írja Mihálka.

Néhány hetes kiképzés után Mihálka Endre honvéd tizedes, „szakaszvezér' a móri csatától kezdve a Tisza-melléki harcokban, a tavaszi hadjárat dicsőséges ütközeteiben, Buda várának megvívásában, a Komárom körüli küzdelmekben és utolsó kirohanásokban, egész a vár kapitulációjáig mindenütt ott volt. Az első sorokban harcolt. Budavár visszafoglalásakor pl. több honvédtársával együtt „Eljen a haza, veszen a császár!" kiáltással maga tépte ronggyá a védők osztrák zászlaját, s tett el belőle emlékül egy darabot. Mikor azután az ostrom végén a zsákmányolt osztrák hadipénztárt többedmagával felszállította Görgey főhadiszállására, a Svábhegyre, s itt a tisztek a zászlófoszlányért pénzt kínáltak neki, önérzetesen, büszkén mutatott a várra: „Ott ingyen kaphattak volna." Az ácsi csatában súlyosan megsebesült, majd Klapka tábornok tűzte a mellére a harmadrendű érdemjelet.

Mihálka emlékirata nem egyszerű eseményismertetés. Ha csak az lenne is: a csaták leírása, a harcoló egységekről közölt adatok, a honvédek életének rajza, kiképzésük, felszerelésük, csapatbeosztásuk ismertetése miatt az 1848—49-es szabadságharc történelmi irodalma már mint értékes forrást tarthatja számon, használhatja fel. Mint szabónak pl. különleges érzéke volt a külsőségek, a honvédek, tisztek ruházatának leírására.

Mihálka Endre azonban eszmei harcos is! Éles megfigyelő, bíráló. Közlései nem maradnak csak a részleteknél, hanem ezeken felülemelkedve, sokszor vizsgálja az események okait és a közöttük lévő összefüggéseket. Ítéletet mond egész a felső hadvezetésig, s az ő szavaiban, bírálatában, az egyszerű honvéd vélekedésében a nép ítélete hangzik. A múlt idők történetírásának minden igyekezete, hogy Görgey szerepét az árulás bélyegétől megtisztítsa, kárbaveszettnek tűnik fel, amikor pl. a nép egy-

szerű fia, az egyszerű honvéd, amilyen Mihálka Endre is volt, így vélekedik róla:

„Görgei rútul használta fel a nép és a honvéd hadsereg iránta tanúsított, tántoríthatatlan bizalmát s ragaszkodását; a nemzet nagyon csalódott, midőn Kossuth Lajos a polgári és katonai hatalmat Görgei Arthur-ra bízta, ki azt saját érdekeire használta fel, s vele a nemzet bukását idézte elő... kit mi meglátva, mint egy hadistent tiszteltünk, kinek csak egy szavára a haza érdekéért, készek voltunk a legbizonyosabb halálba rohanni... ezen férfiú tehette velünk azon csúfot, melyet neki megbocsátani, talán még a legutolsó közhonvéd sem fog soha!"

Mihálka a gyűlölt osztrák zsarnokság bukását is rendületlen hittel hirdette, mint egy eljövendő forradalmi harc eredményét: „el fog majd egykor jönni az idő, a számonkérés és fizetésnek ideje; midőn... a leigázott nép sóhajából egy rettenetes orkán fog kerekedni, mely felkorbácsolja a nép millióinak érzelmeit, mint hánykódó tenger, irtózatosan fog elnyelni benneteket."

Néhány idézetben Mihálka Endre személyében egy eddig ismeretlen népköltőt is bemutatunk. A saját verses életrajzában közli, hogy midőn a juhokat őrizte, a szél egy széttépett könyv lapjait hozta felé. Ezeken „literatura volt, remek darabokban". A versek nagyon megtetszettek neki, megtanulta őket:

Utóbb a rímeket
tanulmányozgattam,
melyeken magamtul
Dalt írni próbáltam.

Említi is, hogy a móri csata előtt honvédtársait versek szavalásával tüzelte a harcra. Népdalszerű, a honvédek életéről szóló, a szabadságharcért lelkesedő versei közül többet emlékirata fejezeteinek elején közölt, más verseit az emlékirat végén találjuk. Ezek az újonc dalától kezdve, a forradalmi indulón át a száműzöttek keservéig, a honvédözvegy bánatáig, Petőfi siratásáig mind a hazaszeretet mély érzelmeit fejezik ki.

Mihálka emlékiratának mintegy kétharmad része a szabadságharc eseményeiről szól. Ennél nem kevésbé érdekes és értékes munkájának a honvédek üldözését ismertető második része. Megrázóan írja le mindjárt a komáromi fegyverletételt:

„a véres csatákba vígan és örömmel rohantunk, melyet rendesen csak lakodalomnak neveztünk, s most!... midőn egy délután azon parancs jött, hogy az egész zászlóalj álljon ki, mert a fegyvert letesszük, valamennyien elhalványodtunk s remegve engedtünk a parancsnak."

A fegyverletétel után a komáromi várból távozó honvédeket nemcsak az osztrák katonák gúnyolták „republikaner Hund"-nak, s bántak

velük olyan megalázóan, amilyenek csak a „kislelkű gyáva szolgák tudnak lenni", hanem találkoztak „császári magyar" katonákkal is, akik őket „Kossuth kutyáknak, revelisttáknak,[3] fölségsértőknek" szidalmazták. Mihálkának ez fájt a legjobban. Elmondja, hogy az ellenségnek a kapituláció alkalmával csak a zászlójuk üres tokját adták át, magát a zászlót a tisztek elrejtették, megmentették.[4] Mikor a kapitánya őt könnyezni látta, ezzel vigasztalta: „Kossuth Lajos nem sokára vissza jön nagy hadsereggel, s újra fegyverre szóllít majd bennünket..." Mihálka azonban már tragikusabbnak látta a helyzetet, hogysem ebben hinni tudott volna.

A szabadságharc végén a honvédruháján, vörös szalagba göngyölített vitézségi érmén és 20 pengő Kossuth-bankóján kívül nem volt egyebe. Utóbbi értékeit a kabátja belsejébe varrva rejtegette, és sikerült is megmentenie.

A katonafogdosás, embervadászat elől hosszú ideig bujdosott. Szombathelyről sikerült megkapnia a vándorkönyvét: „hajh, de hiányzott belőle tizenkét hónap, t. i. melyet a forradalomban fegyver alatt töltöttem el..." Ezen a hiányon azonban egy kis hamisítással lehetett segíteni. A honvédüldözés, kegyetlenkedés, beárulás több esetét mondja el. Maga is alig pihen meg az egyik helyen, már tovább kell futnia. Csak akkor vigad ő is egy kicsit, mikor az egyik kocsmában menekülő honvédekből lett betyárokkal találkozott. Együtt éltették Kossuth Lajost, Perczel Mórt, énekelték a Kossuth-indulót. Amikor a puszták szülöttei körében a hazaszeretet tüzének fellobogását látta, csak akkor támadt reménye a szabadság feltámadásában:

„szent hazám, te neked vannak csak igaz fiaid, kik veszélyeidben védnek, s bukásodat gyászolva, könnyezve vigadnak... néked vannak fiaidból, téged védő lelkesült katonáid, csak a szabadság zászlóját lássák előttök lobogni; a halál nekik dicső föltámadásnak tűnik fel; a zsarnokoknak csak bérszolgájok van..."

Mihálka végül is, hosszas bujdosás után Tolna megyében, Ozora községben telepedett le. Itt 1851-ben elkészítette remekét, bevették a céhbe, s még ebben az évben megnősült. Azt, hogy honvéd volt, a legnagyobb titokban kellett tartania. Az elnyomatás idejére jellemző, hogy még a feleségének is csak akkor merte elárulni, hogy honvéd, mégpedig sebesült honvéd, amikor már a második gyermekük is megszületett: „de bizalmatlankodni kellett akkor, még a testvéreknek is egymás iránt, mert akkor olyan korszak volt!" — írja Mihálka.

3 Vagyis rebellisek = lázadók, pártütők.

4 A 48. zászlóalj rövid történetét ismertető egyik közlemény is megemlíti, hogy a zászló „mint történeti becses kincs, a Szabolcsi honvéd egylet által a megyei levéltárban őriztetik". — *Krudy Gyula:* A szabolcsi 48-ik honvéd zászlóalj rövid történeti vázlata. — 1848—49. Történelmi Lapok, 1892, évf. 39. o. — A zászlót tehát valóban sikerült megmenteniök.

Emlékiratát elkeseredett szavakkal zárta be. Sokat szenvedett amiatt, hogy kartácsszilánkkal összetört mellcsontja, bordái nem rendesen forrtak össze. Görnyedő szabómunkája közben a mellében állandóan szúró fájdalmat érzett. Még ennél is jobban fájt azonban neki az emberek részvétlensége: „a haza, melynek védelmében e kapott sebeim fájdalmait szenvedem, elfordul tőlem, s mostoha gyermekének tekint; s vannak többen, kik vigasztalás helyett nem szégyenlik hozzám azt mondani „úgy kell! minek lettem honvéd..." Felsóhajt, hogy az ácsi osztrák sáncok ellen intézett roham alkalmával a golyó miért csak félig ölte meg. Ő, a „szabadságért küzdött szabadtalan", az elnyomatás korában, szenvedéseiben, nyomorában már csak a halál gondolatában talált vigasztalódást.

Nagy családjával, nyolc kis gyermekével, betegen, szabómunkája csekély keresetéből végső inségbe jutott. A kiegyezés évében, 1867-ben a honvédelmi minisztériumba, a Honvéd Segélyező Bizottmányhoz támogatásért folyamodott. Hivatkozott a kitüntetésére, sebesülésére, betegségére, nyomorára. Ezekről volt parancsnokai és kezelőorvosa bizonyítványait mellékelte, „de hiába várta annak eredményét mindhalálig, nem érkezett meg soha". — Ezt már a családtagjai jegyezték föl.[5]

Mihálka előszavában megemlíti, hogy emlékiratát a gyermekei számára készítette, „hogy majd midőn érett korra jutnak, meg tudhassák, hogy atyjok mit állt ki, és szenvedett az 1848/9 diki szabadság harcok alatt." Hangsúlyozza, hogy amit megírt, az „nem légből kapkodott állítás, vagy hiú hírvágy ösztöne, hanem valóban megtörtént igazi tény, melyet majd, habár igen késő idővel is, a história lapjain a történet musája is fel fog mutatni, s igazolni fogja."

Valóban, Mihálka fenti kijelentését a tudományos ellenőrzés teljes mértékben alátámasztja. Közlései a szabadságharc történetét ismertető tudományos munkák és egyéb források, emlékiratok adataival megegyezőek. Mihálka legfeljebb csak az egyes helyzetekben a hadvezetés elgondolásait, céljait nem ismerte, bár helyenként még ezekre is kitér, és a csaták jelentőségét igyekszik megvilágítani. Az összefüggéseket vizsgáló történelmi munkák viszont éppen azt ismerik és tárgyalják kevésbé, amiről Mihálka emlékirata is beszámol: a honvédek életének apró részleteit, egyéni tetteit, gondolkodását, érzelmeit. Ebben van Mihálka munkájának, mint történelmi forrásnak, elsőrangú jelentősége.

Mihálka emlékiratának közzétételét „habár igen késő idővel", megírása után több mint egy évszázad múlva, egy sokat szenvedett hős honvéd emléke iránt némi jóvátételnek is szánjuk. Feljegyzéseiből nemcsak az ő fiai tanulhattak önfeláldozó hazaszeretet, a szabadság ügyéért való lelkes odaadást, hősies helytállást, hanem munkája kinyomtatása révén tanulhat majd belőle egész népünk.

[5] A bizonyítványok másolata Mihálka több kéziratával együtt szintén a Kiskun Múzeumban található.

A fia, *Mihálka Géza*, aki az emlékiratot megőrizte, követte apja útmutatásait: évtizedekig a kiskunfélegyházi 48-as függetlenségi párt közismert, vezetőségi tagja és az iparos tanulóifjúság kultúrcsoportjának vezetője volt. Az ő sírköve is ezt hirdeti a kiskunfélegyházi temetőben: „... nemes lélek, jó hazafi volt. Kövessétek példáját."

I.

Mihálka Endre emlékirata első fejezetében arról tudósít, hogyan lett honvéd. Közli, hogy mint újoncot, *a szabolcsi, 48. honvédzászlóaljba* osztották be.

Mindaz igen értékes adat, amit a honvédtoborzásról, zászlóalja szervezetéről, vezetői jelleméről, a zászlóalj kiegészítéséről vagy a szakaszában lévő honvédek származásáról ír. A földművesekből lett honvédeken kívül találunk itt kiszolgált császári katonát, lengyel származású pálinkafőző legényt, muzsikus cigányt, pipakopakoló izraelitát, kovácslegényt, diákokat. Egy zászlóaljban szolgált pl. egy idős apa a két fiával. Amint a csaták a honvédek sorait megritkították, a hiányt ismételten újoncokkal egészítették ki. Így kaptak később, „Bematyus" ajándékaképpen már nagyobb számú román újoncot is. A „szabolcsi" zászlóalj tehát nemcsak megyebeliekből állott, hanem utánpótlását az ország minden részéből származó újoncokból is kapta.

Mihálkánál a 48. zászlóalj megalakulására vonatkozólag nem találunk adatokat, mert őt is ide már a Dunántúlon osztották be. Ekkor, 1848 decemberében a 48. zászlóalj, Ausztria területére történt betörése után, már visszavonulóban volt. Kiegészítésül közöljük, hogy ez a zászlóalj, mint Szabolcs megye „mozgó nemzetőr zászlóalja", 1848. szept. 12-én esküdött fel. A kormány Patay István őrnagy, a zászlóalj parancsnokának vezetésével Pestről hamarosan Perczel Mór dandárához, Dunaföldvárra irányította. Okt. 7-én Ozoránál már részt vett Perczel Zrínyi-csapatával és a Görgey vezetésére bízott Hunyady-csapattal a Horvátországból hazánkba betört Roth-féle hadosztály elfogásában.[6]

„Letévén ekkor nemzetőri jellegét, a szabolcsi 48-ik honvédzászlóalj címén, a rendes honvédek sorába osztatott be."[7]

Ezek előrebocsátása után lássuk Mihálka szövegét: hogyan került ehhez a zászlóaljhoz, mit közöl annak szervezetéről, harci tetteiről.

[6] *Krudy:* i. m. 38. o., és a katonai történet kiegészítésére v. ö. *Rüstow:* Az 1848—49-diki magyar hadjárat története (Ford.: Vértesi Arnold és Áldor Imre, Pest, 1866.) I. köt. 57—62. o. — A 48. zászlóaljba állt be Pesten *Kárpáti Nagy Benő*, s ő emlékezéseit Egy honvéd albuma címen írta meg. (Nagyvárad, 1887.) Ő említi, hogy a 35. sz. Zrínyi- és az 50. sz. Hunyadi-zászlóaljhoz Nagykanizsán még a zalai 47. zászlóalj csatlakozott (24—25. o.) Ezeknek a zászlóaljaknak a szabadságharcban, a 48. zászlóaljjal együtt vivott harcairól Mihálka is többször tesz említést.

[7] Krudy: i. m. 38. o.

Honvéd lettem

Önkénytessé lettem rózsám,
Meg csak most illik szád csókja reám,
Jobb karommal védem a hazát,
Téged a ballal karollak át.

Az 1848-dik évben Szombathelyen, mint szabósegéd Nedvig N. szabómesternél dolgoztam; sorsom a legboldogabbak közé tartozott, mint egy szegény kézműves segéde csak lehet; mert szorgalmam után soha szükséget nem szenvedtem, és mindenki által, mindenütt kedvelve és szeretve voltam.

A szabadság fájának — melynek elültetése annyi sírba, s ápolása annyi verbe került, — s az azt kidönteni törekvő dunos elem ellen megvédeni, én is feláldozám magam, 1848-dik év október 27-dikén, Vendel testvéremmel együtt, a toborzási hadfogadónál, mindketten felcsaptunk önkényteseknek, s ugyan akkor velünk együtt két ötödik osztályú tanuló is, nevök: Simon Vendel és Csáky Ferencz, kik igen jó barátaim voltak, s kikkel utóbb egy zászlóaljba is lettem beosztva.

Mind négyen a Szombathelyi megyeház nagy termében meg lettünk vizitálva, hárman tökéletesen beváltunk, t. i. én, Simon Vendel és Csáky Ferencz; Vendel testvérem, nagy keserűsége s bosszúságára, nem vált be, mivel nyakán gyermekkori mély sebforradások voltak, hogy idővel arra ne utaljon, mintha a csatákban kapta volna, s ez által segélyt igényelhessen.

Könyörgött, rimánkodott, hogy ha már én beváltam, mint testvérje, vegyék be őt is s ne utasítsák el, hasztalan volt minden; minket feleskettek; testvéremet elutasították, a városból is elment másnap, s előttem tett oly fogadást, hogy addig meg nem nyugszik, míg honvédnek valahol fel nem veszik; akkor majd a harczmezőn ismét találkozandunk, a mi később csak ugyan még is történt.

Mi nekünk pedig, felesketés után, húsz pengő forintot adtak, felpénzt; melyen én azonnal egy Szombathelyi nemzetőrnek jó harczi fegyverét vettem meg; — mivel ki volt adva, hogy a magyar seregek lefelé húzódnak; tehát a kormány parancsa; hogy mindenki fegyverét adja be, hogy a császáriak utánunk jövén, be ne szedhessék; — e fegyvert huszonnégy csatában mint hű társamat, soha el nem hagytam, mind addig, míg 1849-év július tizenegyedikén tetemes megsebesülésem következtében eszméletemet vesztve, az Ácsi harczmezőn örökre elmaradt tőlem, mit utóbb felüdülésem után, másikkal kellett felcserélnem.

Ruháim s egyéb ingóságaimat mivel bírtam, s a mikre többé szükségem nem volt, eladtam, s az értök kapott pénzen magamnak honvéd ruhát készíttettem, tetőtől talpig felszereltem magamat, a mi ruhanémüre csak szükség volt, a legkisebb darabtól kezdve a legnagyobbig.

Ezentúl minden nap gyakorlatra jártunk, naponta kétszer, t. i. délelőtt és délután, mindaddig, míg deczember utolja felé Perczel Mór tábornok a Fridau-i csata után, seregével Steierországból, Vasvármegyén keresztül Szombathely felé húzódott táborával.[8]

Fridau Steierország egyik tekintélyes gazdag városa; Perczel Mór tábornok az ott táborozó cs. hadsereg ellen vezetvén táborát, melyet ott szerencsésen szétvervén, a várost elfoglalta, s talán tovább űzte volna az ellenséget, ha Bécsnél hadseregünket Vindicsgrácz cs. tábornok vissza nem nyomja, minek következtében Perczel Mór tábornok vissza vonult. Szombathely mellett Rum nevű helységben vetettünk át, mint szállító csapat Perczel táborába, s ott beszállásoltak bennünket.[9]

Másnap Tődtős[10] nevű helységben szállásoltak el bennünket, a tábort pedig a körüllevő falvakban; másnap az 1848-diki Karácsony napja virradt fel ránk, derült csikorgó kemény száraz fagyos hideg idő s e nap Somlyó alatt Jenőre[11] vonultunk be, s a tábor szinte a környékben levő helységekbe lettek beszállásolva. Én Jenőn Bodó hadnaggyal, ki nagyon kedvelt engem, Jankovits nyugalmazott császári ezredes, s gazdag földesúrnál lettünk beszállásolva; ki egy igen öreg ősz hadastyán, s kedélyes víg kedvű öreg volt; igen sokat beszélt a Franczia háborúról, melynek több csatáiban igen nagy részt vett, s bennünket a legelőzékenyebb vendégszeretettel fogadott és vendégelt meg, sőt azon faluban beszállásolt honvédeknek, karácsonnapi áldomásul több akó bort hordatott ki vedrekben, melyet aránylag kellett kiosztani, kastélya előtt, míg ő az ablakból nézve a harczfiak bor által kapott kedvőkön gyönyörködött.

Másnap este későn értünk be Pápára, hol szinte Bodó hadnaggyal voltam együtt szálláson, itt a nemzetőrök felkérték Perczel Mór tábornokot, hogy engedje meg, hogy ők állhassanak őrt, s mindenütt tehessenek hadi szolgálatot, az elfáradt honvédek helyett; s a honvédekkel itt a legelőzékenyebb vendégszeretettel bántak, sokan dicsekedtek a honvédek közöl, hogy ez éjjel gazdájok lakomát rendezett számokra; másnap reggel fel lett állítva a tábor tovább indulásra; s a híres Szabolcsi

8 Mihálkának ez a hallomásból vett értesülése is hiteles. Perczel Mór Csáktornyáról kiindulva, nov. 3-án tört be Stájerországba. Friedau városát elfoglalta, de hamarosan visszatért. (V. ö. *K. Nagy Benő:* i. m. 25—26. o. és *Gelich Rikhárd:* Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. Bpest, 1883. I. 478—479. o. — Ugyanitt adatok arról, hogy Perczel Mór mintegy 6000 főnyi seregét a Dunántúlon nagyobb számú újonccal egészítették ki, s a 48. zászlóalj toborzási helye Szombathelyen és Zalaegerszegen volt. (I. 448. és 479. o.)

9 Miután Windischgrätz 1848. dec. 14-én Görgey ellen támadását megindította, Kossuth dec. 16-án Perczelnek parancsot küldött csapatai visszavonására és a Görgeyhez való csatlakozásra. — Perczel dec. 23-án érkezett Rumra, 26-án Pápára. — V. ö.: *Gelich:* i. m. II. 133. o., *Rüstow:* i. m. I. 78. és 125. o. — *Mihálka* közlései tehát, bár egyes napok dátumát nem jelzi, pontosan megegyeznek a szabadságharc katonai történetét ismertető munkák adataival.

10 Rábatőttös község, Vas megyében, Rum mellett.

11 Somlójenő község, Veszprém megyében, Pápától délre.

ölkenyetesek, vagy számra 48-dik zászlóalj Grofikastely előtt lett fel állítva, s minket, vagy 150 före menő ujonczokat ezen zászlóaljba osztottak, engem többekkel együtt a 6-dik század első szakaszába mint tiszteletbeli tizedest, Simon Vendelt az első, Csákyt pedig a második szakaszába, szinte mint tiszteletbeli tizedeseket osztottak be; 1848 decemberben 27-dikén zászlóaljnak örnagyja volt *Patay István,* tőzs gyökeres magyar a csatákban elszánt, vakmerő, bátor, barna arczú, sűrű, tömött fekete szakállú és hajú, magas, erős testalkatú; segédtisztje volt *Böszörményi László,* igen barna arczú, sűrű fekete szakállú és hajú, sugár termetű volt.[12]

A 6-dik század kapitánya *Rakovszky Sámuel,* volt nyugalmazott császári kir. kapitány.[13]

Főhadnagy: *Apagyi Simon,* Szabolcs megyei tisztviselő volt; az alhadnagy nevét már elfeledtem, ez egy fiatal mintegy 22—23 éves volt, Szolnok bevétele után megbetegedett, utóbb elmaradt, s vissza sem tért a zászlóaljhoz, s helyette Tiszafüreden Sennyey nevezetű őrmester lett kinevezve.

Számadó őrmester volt: *Majos Sándor,* ez mindig lóháton ülve ment, mert szegénynek lábai köszvényesek voltak, melyeken igen nagy posztószélből fűzött tutyikat viselt; a csatákban soha sem jelenhetett meg, ő csak a század számadásait vezette, Kenderesen elmaradt zászlóaljunktól, s többé nem tért vissza.

A rendező őrmester: Miketz Sándor, ez egy szép, fiatal, piros, karcsú ifjú volt, oskoláit Szathmárban végezte, a csatákban bátor volt, de egy kissé könnyelmű, miért is bátyja, ki ekkor az első századnál volt főhadnagy, később a 6-dik századnál lett kapitány, mint gyámnoka igen sokszor figyelmeztette és pirongatta.

Káplárok voltak: Böszörményi Sándor, mint szakaszvezér, a segédtisztnek testvér öccse; második tizedes Vekerdy, mestersége szíjgyártó volt. Második szakaszvezér Anófry József. Harmadik szakaszvezér Bán János. Negyedik szakaszvezér Bakkó László.

Az első szakasz közvitézzeinek nevei következők: Vörös Antal, Szabó József, Zsíros János, Vona Mihály, Kajatin András, Kardos Mihály, Vajas Mihály, Bognár József, ez kiszolgált császári katona volt, Nyenyiga János, öreg Szabó József, igen öreg ember volt, két fiával ezen

[12] A 48. zászlóalj tisztjeinek, így Böszörményi Lászlónak vitézi tetteiről is feljegyzéseket őrzött meg a zászlóalj tábori naplója. Ezt közölte *Szabó Ábrahám:* A Szabolcsmegyében alakult 48-ik honvéd zászlóalj 1848—9-ik évi tábori naplója cimen, a Nyíregyházán megjelent Nyír c. újság 1868. évi 1., 3. és 5. számában. — Az ácsi csatával kapcsolatban *K. Nagy Benő,* a 48. zászlóalj vitézségéről szólva, Böszörményi Lászlót a „hősök hősé"-nek írja. i. m. 84. o.,

[13] Később, mint őrnagy, a zászlóalj parancsnoka lett. — Zászlóalja a Komárom melletti monostori sáncok visszafoglalásával, 1849. július 2-án olyan hőstettet hajtott végre, hogy kitüntetésül alezredessé léptették elő, s II. rendű érdemjellel díszítették fel. (*Mihálka* későbbi előadása és *Krudy:* i. m.)

zászlóaljnál szolgált, Tóth Ferke, Deminzius János, ez egy lengyel születésű pálinka főző legény volt, Vadótz József, Balog János, Aranyi István, Fülöp József, Sebők Ferencz, Bay Ferke, Fekete Károly, ez vasmegyei kovátslegény volt, Bartha József, Brenner Lőrincz; Horváth Sándor, vasmegyei muzsikus cigány volt, Simon, ez izraelita volt, Szabolcsi, mestersége pipakopakolás, Kilián Mihály, Erdey Mihály, Postár József, Stibrich, Ferenczy József, Bíró, Robcsek György, Babics Pál, Sarkady András, Agárdy, Zondy Ferencz, Bányász János, Széplaky M.

Élelmező főhadnagy: Derzsin.

Tehát a mint Pápán beosztottak bennünket, reggel mintegy 8 órakor még azon nap deczember 27-dikén megindultunk Kisbér felé, Pápa és Kisbér között, egy faluba érve beszállásoltattunk; 28-dikán reggel kiállított bennünket Perczel tábornok; csatára készen felállítva húzódtunk Kisbér felé, mert Bábónánál Görgey megütközött Vinditcsgräczczel, s a sűrű ágyúdörgés hozzánk hallatszott, sőt több csász. holánust[14] láttunk mellettünk a balra eső erdőből kibontakozni, kik Görgey hátrálása után szétszáguldtak a vidéken, de huszárjaink feléjök vágtatva, vissza vonultak az erdőbe; estére értünk be Kisbérre, hol Görgey szétvert táborának egy része, mely oda menekült, már beszállásolta magát; s a nagy hideg ellen hogy óva lehessünk, egy egy szakasz került egy szobába . . .

. . . éjjeli 11 órakor jött a parancs, hogy készen legyünk a tovább indulásra, csakugyan fél 12-kor elhagytuk Kisbért, azok is csatlakozva hozzánk, kik Bábónától ide menekültek, mert Görgey a hadzömével Csákvárnak húzódott, reggeli 8 órára értünk *Moórra*, az elő őrsöket kiállítva, az egész tábor be lett szállásolva, én a szakaszommal a város közepén egy zsidó korcsmároshoz jutottam, hanem mivel csak olyan rezolva[15] káplár voltam, mindig talpon kellett lennem, mert úgy volt mondva: hogy ezen éjjel tovább vonulunk; egész nappal és éjjel poggyászos szekér után jártam, a század számára, de nem hogy szekeret vagy kocsit kaphattam volna, de a térparancsnok lakásához közel sem lehetett menni, a sok szekeret és kocsit követelő katonáktól; végre erőszakhoz nyúltam és hat fegyveres legényt vettem magamhoz, azután házról házra jártuk a várost, nem kérve senkitől engedélyt, hanem a hol szekér volt az udvaron vagy szín alatt, bementünk s a gazdának addig békét nem hagytunk, míg be nem fogott; reggel mint egy 4 órára meg volt hajtva a 4 podgyászos szekér a kapitány szállására, de különösnek tűnt fel előttem, hogy kapitányunk és Majos őrmester, betegségük következtében, még az éjjel Székesfehérvárra mentek, és Apagyi Simon főhadnagy vette át, azaz hogy arra bízta a század vezényletét; ekkor jutott eszembe a mit előtte való estve, az őrnagyhoz egy levelet vittem a kapitánytól

14 Az *ulánus* (lándzsával felszerelt lovas katona) szó megváltoztatott alakja.
15 = *rezerva*, vagyis tartalékost jelentő szó népnyelvi alakja.

s mit ekkor tőle hallottam, a mint a többi főtisztekkel[16] beszélgetett, hogy ő nem bízik hozzá, hogy még az éjjel Vindicsgrácz meg nem támadja a várost, s őt talán az ágyból hurczolják el, mert miután Görgeit — folytatá tovább — Bábolnánál megverték, most bizonyos, hogy minket akarnak megtámadni, és hogy ha az éjjel nem, reggel bizonyosan roppant erővel jönnek hegyibénk a németek, melyet nekünk, bár csak 13-ezeren vagyunk, és ők miként hallottam, vannak vagy 40-ezeren, hogyha mind elveszünk is, a csatát el kell fogadnunk, hogy feltartóztathassuk őket, míg Pestről a miniszterium a Tiszántúlba mehet, a pénz és bankó sajtóval,[17] tehát azon tisztek a zászlóaljból a kik gyengélkedők vagy betegek, jó lesz, ha még az éjjel Fehérvárra mennek; tehát Rakovszky és Majos csakugyan még az éjjel elmentek Fehérvárra, mert az öreg Rakovszky meghűlés következtében csakugyan beteg lett.

A mint a szekereket át adtam, az előőrsre mentünk, az előbbenieket felváltani, a mi megtörténvén, a Győr felől a városba vonuló út mellett, kelet felől a szélső háznál volt az őrtanya, a fegyvereket kulába[18] és egy őrt mellette hagyva (míg a többiek a városon felül voltak mint őrszemek kiállítva), a szobába vonultunk, mert borzasztó hideg volt, és igen nagy száraz fagy, a köd pedig oly sűrű volt, hogy 15-lépésnyire nem láthattuk egymást. Reggel mint egy 8 órakor lévén mindez; éhes voltam, egy legénynek pénzt adtam, melyhez Vekerdy és Böszörményi hozzájárulván, húsért küldtük a legközelebbi mészárszékbe, s módban hagytuk, hogy ha meghozta, rögtön készítse el pörköltnek, én pedig mivel egész éjjel nem alhattam, a szekerek megrendelése utáni lótás futás miatt, ledőltem az asztal melletti sarokpadra, és alig hogy elhelyezkedtem, azon reménnyel, hogy mire a pörkölthús megkészül, egyet jól aluszom, midőn egyszerre 3 ágyúlövés az előőrsön hirdette, „hogy az ellenség itt van"!

II.

Mihálka munkájának második fejezete a *móri csatát* írja le. Az előbbiekből láttuk, hogy Perczel dandára Pápáról dec. 27-én indult el. Másnap, Kisbér felé haladva, már hallották a bábolnai ütközet ágyúdörgéseit, sőt ellenséges lovasok is feltűntek a szemük előtt.

Görgey is dec. 27-én hagyta el Győr városát. Hadserege nagyobb része a „mészárosok útján" Bábolnának tartott. Az őket nyomon követő

[16] A „főtiszt" a szabadságharc idején beosztott *tisztet* jelentett. Megkülönböztettek *törzstisztet, főtisztet* és *altisztet*. A *törzstiszt* a mai értelemben *főtisztet jelentett*, az *altiszt* pedig *tiszthelyettest*.

[17] A Honvédelmi Bizottmány kiáltványa arról, hogy a kormány Debrecenbe teszi át a székhelyét. 1849. jan. 1-én jelent meg. A magyar csapatok gyors visszavonulása folytán a minisztérium elköltözési szándékáról már előbb is terjedtek el hírek, s Mihálka is könnyen hallhatott erről a tisztekről.

[18] Helyesen: gúlába.

osztrák lovas dandár dec. 28-án Bábolnánál beérte és szétverte Görgey utóvéd alakulatait.[19] Az ismeretes hadtörténelmi eseményekkel teljesen egybevágóan mondja el Mihálka a maga megfigyeléseit és azt, hogy Kisbéren már a bábolnai csata után oda menekült katonákat találtak. Ezek hozzájuk csatlakozva, velük folytatták az utat Mór felé.

Mihálka dec. 29-én este zászlóalja tisztjeinek beszélgetéséből leste el és jegyezte fel, hogy még azon az éjjelen a túlerőben lévő ellenség támadására számíthatnak. Nekik helyt kell állniok, az ellenséget fel kell tartóztatniok, hogy a minisztériumnak ideje legyen a Tiszántúlra költözésre, a bankósajtó elszállítására. Ismeretes, hogy Kossuth Lajos valóban az ellenség megállítására hívta fel Perczel Mórt.[20] Igy került sor dec. 30-án a *móri csatára.*

Ezt az ütközetet Mihálka egész részletesen ismerteti. A csata előkészületeit, kifejlését, lefolyását egész az utcai utóvéd-harcokig, majd a csatavesztést követő menekülésüket élénken, szemléltetően vázolja fel. „Nagy" csatának nevezi. Szabadságharcunk hadtörténelmi irodalma is a nevezetesebb ütközetek közt foglalkozik vele.

A móri csatában részvevő magyar és osztrák sereg létszámáról az irodalom eltérő adatokat közöl. Rüstow és az ő adataival megegyezően Gelich Perczel „hadtestét" 5 és fél zászlóalj gyalogságra, 6 és fél század lovasságra és 24 ágyúra, összesen 5600 emberre teszi. Ezzel szemben az osztrák források a magyar sereget 10—15 ezer főre becsülik.[21]

Mihálka a saját zászlóaljukon kívül csak a „harcláncba" kiküldött Zrínyi (35.) és Hunyadi (50.) zászlóaljat, a „Beregi" önkéntes nemzetőr századot és a Miklós-huszárokat említi. Az utóbbiak közvetlenül az ő zászlóaljuk mellett álltak csatasorban. Megjegyzi még, hogy a magyar sereg többi részeit a nagy köd miatt nem láthatta.

Ha a Perczel-féle dandárhoz a bábolnai csata után, Kisbéren csatlakozott, szétvert csapatrészeket is számításba vesszük, a Mihálka által hallomásból feljegyzett szám: „csak 13-ezeren vagyunk", még mindig túlzottnak látszik. Velük szemben így is többszörös osztrák túlerő állott. Amint Mihálka is elmondja, különösen az osztrák tüzérség volt fölényben.

Azt, amit Mihálka a rendkívül hideg időről ír, a móri csatáról szóló egyéb források is megerősítik.[22]

A sebesült honvédek iránt tanúsított bajtársiasság szép példáit mondja el Mihálka. Viszont igen jellemzőek azok az adatok is, hogy a

[19] *Gelich:* i. m. II. köt. 131—132. o. és *Rüstow:* i. m. 128—129. o.

[20] „A folytonos visszavonulás a hadsereg szellemét lehangolta, mindenesetre támadásnak, győzelemnek kell bekövetkezni... csak egyetlen győzelmet, kedves Mór! különben a további visszavonulás a nemzet minden bátorságát leveri," — szólt Kossuth sürgönye. (*Gelich:* i. m. II. 1133. o.)

[21] *Gelich:* i. m. II. 134., illetőleg *Rüstow:* i. m. 154. o.

[22] *K. Nagy Benő:* i. m. 27. o.

tisztek cserben hagyták a legénységet, s a honvédek ezért nekik szemrehányást is tettek.

Mihálka leírása így folytatódik:

Moóri nagy csata

1848 deczember 30-dikán

Igen nagy az ellen száma,
Nagy munka vár a huszárra,
Ágyú s puska, golyót szórva,
Lesz a honvédnek ma dolga.

A ház előtti őr fegyverre kiáltott, az őrszemeket azonnal behúztuk, sorakoztatva befelé a városba vezettük, hol mindenütt dob és trombita riadót hirdettek, s robogva rohantak kifelé a városból; az ágyúk és a huszárok gyors lépésekben vágtattak kifelé, tömött sorokban, s a zászlóaljak gyorsan vonultak dobpergés mellett a harcztérre kibontott zászlókkal; zászlóaljunk is összpontosulva jött szembe velünk, melyhez azonnal mi is csatlakoztunk, s ki vonultunk a városon felül, a Kisbéri út mellett jobbkéz felől, csatarendben állított bennünket, Patay őrnagy, ki szép fehér paripán ülve farkasgubában[23] volt, zászlóaljunk arczban volt felállítva; a város végén kívül, előttünk egy kis hegymagaslaton az ágyúk voltak elhelyezve, mellettünk egyvonalban balról, a Miklós huszárok, ismét azokon túl, a Beregi önkéntes nemzetőr század, azontúl miként volt azt nem tudom, mert a nagy köd mindent eltakart; a Zrínyi és Hunyady zászlóaljak harczlánczban voltak kibocsátva; a harcz megkezdődött az ágyúkkal, a császáriak irtóztató ágyútüzelést bocsátottak ránk, mert igen sok és nehéz ágyúik voltak, ellenben nekünk igen gyenge és kevés, azoknak az ágyújok a legkisebb 6 fontos (itt a golyót kell annyinak érteni), 8—12—18 és 24 fontos; sugár és vetágyújok volt, míg nekünk 18-fontos sugárágyúnk talán nem is volt, vetágyúink csak kevés; ágyúgolyók, melyek a sűrű ködöt utóbb szétverték, úgy sikítottak a ködöt hasítva, mint a sertés, mikor lefogják, az ágyúgolyók, melyek igen sűrűn hullottak ránk, zászlóaljunkból több embert kicsapott; a 6-ik század 1-ső szakaszából, melyben szélről a főhadnagy háta megett a 3-ik sorban volt a helyem, mellettünk a 4-ik tagot, azaz 3 embert egyszerrel kicsapott egy ágyúgolyó, kik azonnal szétmarczangolva szörnyet haltak, és mellettök többen elestek, a légsúlytól az egész szakasz hullámzásban volt; itt voltam legelső csatában, miről valaha a Franczia hadjáratról beszélni hallottam, a Lipcsei ütközetben részt vett hadastyánoktól; itt most annak

[23] A „guba" szó jelentése: felsőruha, kabát. — L. *Szinnyei:* Magyar tájszótár.

szemtanúja voltam, itt láttam az első harczi vért, mindenfelől a halált várva magamra, és nekem jó kedvem volt, mintha nem is a harcz mezején, hanem tánczvigalomban lettem volna, lelkesítő beszédet és verset szavaltam, többi közöl ezt:

Fel harczra vitézek, a kürt riad,
Fel, a vitéz koszorút arat,
Ki vérmezőben ölni vagy
Rontani ősi sereg,
Fent aczéllal vaskezében
Mind gyáva a ki remeg.

De a harczedzett Szabolcsi vitézeknek nem volt szükségök erre, jelszavok ez volt: „döglött kutyának árokban a helye, ha le dől a garádja[24] el van takarva! ha ma meghalok a csatában, holnap nem lesz rá gondom"; ezen jelszavoknak az értelmét szükségtelen magyaráznom, mindenki értheti; s azt csak olyan elszánt önkénytesek mondhatták, minők a Szabolcsiak voltak, kik vitézségök által magoknak históriai nevet vívtak ki.

A három elesett bajtárs közül kettő a Pápán beosztott újonczok közül való volt, egy pedig Szabolcsi, az első sorból.

A Miklóshuszárok balkéz felől mintegy 3 lépésnyire voltak tőlünk egy vonalban, közülök egy őrmester így szólított meg: „Barátom, önnek szerfelett jó kedve van, nem masírozik e még ma a paradicsomba?" „már az mindegy, felelém röviden"; az őrmester elővonta tarsolyát, és egy üveg likőrt vett ki belőle, melyet odanyújtván, engem is megkínált, és én szívesen fogadtam, mert még azon nap sem ettem sem ittam semmit, mert a pörkölthús, melynek elkészítését oly igen óhajtva vártam, az őrtanya tűzhelyén maradt sülőfélben, s úgy hiszem, utóbb valami császári cserepár[25] nyalta meg a száját utána; azután ki vett még a tarsolyból egy kaszafenő követ, mit a többiek is utánozván, és mikínt a kaszások a kaszájokat a réten, úgy ezek a kardjokat nagy csörömpöléssel kezdték fenni; míg ezek történtek, a köd szét foszlott, mint valami óriási fehér oszlopok szerteszét oszlottak a harcztéren, ekkor láttuk az erdőből kibontakozni a vörösköpenyesek tengernyi sokaságát, nagy csapatokban húzódtak jobbra felénk, és a mennyire a szem belátta a harczteret, tengernyi lovasság és gyalogság nyomult szembe velünk, a harczlánc már régebben megkezdte a tüzelést, és az ágyúk mind a két részről pusztítva működtek, a császári lovasság megrohanta a mi ágyúinkat, s mire a Miklóshuszárok fedezésére rohantak, több ágyúink már az ellenség kezébe került, Miklóshuszárok és Sándorhuszárok oroszlánként harczoltak; a

[24] Kerítést, földtöltést jelent. — U. o.
[25] Gyalogos, volt határőrvidéki katonák gúnyneve.

számokat ötszörte meghaladó s többnyire mind vasasokból álló császári lovassággal, de a túlnyomó erő elnyomá őket, mint az áradat, s a kiket az ellen nem vagdalt le, nagy veszteséggel hátrálni kellett; a császárhuszárok itt nem feleltek meg, őseik szokása szerint kötelességöknek, mert a mint össze csaptak és sokaknak közölök elestét látva, néhány bátrabbakat kivéve közölök, megfutottak, vissza végig a városon, oda hagyva a harcztért, a közölök ott maradt bátrabbak csatlakozva a Sándor, Miklós és Koburghuszárokhoz, egy kevéssé visszanyomták a vasasnémeteket; de hasztalan, a túlnyomó erő vissza nyomta őket, be a városba.

A Zrínyi és Hunyady zászlóaljakból csak igen kevés menekülhetett meg, elfogva vagy levagdalva a harczmezőn maradtak. Ekkor vezényelt bennünket Patay őrnagy arczban fel a hegyre, melyen előbb az ágyúk voltak felállítva, de mely jóval előbb a jobb szárnyra húzódott, s ott egy dombról tüzelt keresztben az ellenségre; balszárnyon levő ágyúk közül többet elfoglalt az ellenség, s egypárt a gyors megrohanás következtében fel nem mozdonyozhatván, tüzérjeink csak az elejével szaladhattak el, a Beregi századot a vasasok megrohanták, de ezek tömeget alakítván, sűrű tüzeléssel vissza nyomták őket; ekkor a mi zászlóaljunkat rohanták meg több oldalról, erősen tüzeltünk, sok elhullott közölök, de hasztalan, a túlnyomó erő a jobbszárnyunkat keresztül törte, körülöttünk már nem volt sem gyalog sem huszár, elmenekült ki merre tudott, a város utczáin, a huszárok a vasasak közt folyt az utczaharcz, a harczmezőn csak itt ott lehetett még egy egy huszárt, vagy gyalogot látni, hátrálva küzdeni 3—4 vasasnémet ellen egy maga, míg halálos vágást kapva le nem bukott.

Főtisztjeink már egy sem volt helyt, magunkra maradván, lődözve vissza, mi is a városba húzódtunk; a harcztér tele volt szétmarczangolt huszárok, honvédek és vasasok hulláival; kik közöl bár mi vesztettünk, még is többen maradtak halva és sebesülve a harczmezőn, az elesett lovak és emberek, jóbarát s ellenség, keresztül, kasul, egymáson hevertek, félig eltiporva, a száraz homokban, mert a ki emlékezik rá, tudhatja, hogy az 1848/9-diki tél igen kemény, hideg s éppen ekkor nagyon száraz volt; a mint vissza felé tüzeltem, hátrálva, egyszerre keresztül estem egy a homokban félig eltemetve, sebesült s vonagló lovon, mellette egy fekete nagyszakállú, erőteljes, fiatal egyén, barna gubában, fekve, hátát a ló nyergének vetve, mely féloldalt feküdt, fejeteteje karddal borzasztóan be volt vágva, s az egész haja vérben volt keverve, arcza s ruhája hasonlókép, a mint a fent említett hanyatt bukás rajtam megtörtént, alig érthető elhaló hangon hallám a szerencsétlentől e szavakat:

„Barátim mentsetek meg, az Istenért, ne hagyjatok itt szétgázoltatni, vigyetek magatokkal" a mint rátekinték azonnal felismertem, tüzérhadnagy volt.

Ez csak néhány pillanat műve volt, míg ez történt, mellettem egy fiatal legénynek kiáltám: fogjuk meg hamar Vadótz! mert ez volt neve

a legénynek s én egyik vállát, az pedig a másikat, megragadta felkaptuk, hogy elvigyük magunkkal és megmentsük, de nem vihettük messze, mert az ellenség kívülről és a város felől tódult felénk, s így a legközelebbi házba, a mint Kisbérre megy ki az út balkézfelől, oda bevittük, s künn a tornáczon sopánkodó német paraszt gazdára bíztam, utasítva, hogy vigye szobájába, vetkőztesse le, mossa meg, és testvérileg bánjon vele, s vegye ápolás alá, felelőség terhe alatt; mert hogyha még akármikor vissza térünk, számon fogom tőle kérni; s azzal ott hagytuk a szerencsétlent.

Mire az utzára kifutottunk, tele volt a harcztér császári katonákkal, kik a városba rohantak befelé, most ha az utzán végig megyünk, utánunk nyargalva, levagdalnak, vagy elfognak bennünket, (a mitől jobban féltünk az agyonvagdalásnál) tehát keresztül futottunk az utczán, és az átelleni ház udvara és kertjén, egy közkerítésen, mely sövényből volt fonva, átvetettük magunkat, és a másik utczasor egyik ház udvarán ki, a Győrfelől bemenő útra értünk, és azon be a városba.

A mint Kisbér és Győr felől az út a városban egyesül, egy kis kápolna állt ott — hogy most megvan-e?most midőn e sorokat írom, azt már nem tudom, mert én sem az előtt, sem ez ideig, azon nap óta soha nem voltam, — azon kápolna mellé vonulva, találtam szakaszomat, több más zászlóaljbeliekkel, öszpontosulva, fő és altiszt nélkül, erősen tüzelve a kastély felől a széles utczán visszanyargaló, és a Kisbéri úton tömegesen „hurrah" kiáltással a városba rohanó vasasokra.

A mint megláttak, felkiáltottak mind, „amott jön az új káplár és Vadótz!" azonnal hozzájuk csatlakoztam, lelkesítve bíztattam őket, hogy az utolsó emberig nem hagyjuk egymást, hanem még egy ideig tusakodva feltartóztatjuk őket, hogy a kik már menekülnek, menekülhessenek előlük, ha mi mind ott veszünk is.

Ekkor a Kisbéri utczán tömött sorban nyomult hegyibenk a lovasság, kiket a kápolnától rájok tüzelve, sűrű lövésekkel fogadtunk, mire azok megfordultak, lehajolva lovokra, vissza nyargalni törekedtek, többen lehullottak közölök, az őket mindenkép visszafordítani törekvő főtisztjök is lefordult nyergéből, s lába a kengyelvasban akadván, megbokrosodott lova keresztül kasul nyargalva az utczán, maga után hurczolta vonagló gazdáját, kinek feje a fagyos földhöz verődve, vérfoltot hagyott maga után; ekkor fellelkesülve utánuk rohantunk, de ekkor már a mindenfelől betóduló gyalogság ránk tüzelése elől vissza kellett vonulnunk a kápolna mellé, de itt sem maradhattunk tovább, mert hátunk mögött fel a hegynek a császári vadászok húzódtak fel, s minket bekerítve, elfogni akartak; egy paraszt, ki igen becsületes ember lehetett, a kápolna mellett kinyitotta háza udvarának sövénykapuját, s elég érthető hangon kiáltotta, hogy fussunk hirtelen végig az udvarán, fel a szőllőhegynek, és onnét az erdőbe, Csákvár felé menekülhetünk.

Tanácsát elfogadtuk, s azon úton szerencsésen meg is menekedtünk.

A szőllőhegyekben már a lovasság nem üldözhetett, gyalogság pedig utánunk nem ért, tehát ágyúkkal, hatfontos golyókat lődözött utánunk.

Itt két honvéd egy huszárt vezetett, homloka nagyon be volt vágva, de nem volt bekötve, oda érve, elő vettem fehér zsebkendőmet, s bekötöztök sebjét, s tovább vittük inkább, mint vezettük, mert el volt szegény nagyon gyengülve.

Mint egy 11 óra lehetett talán, midőn a Csókavár omladékjai alá kiértünk az erdőből, ez alatt volt egy kút, melyből a vizet dorongon kellett felcsigázni, itt megpihentünk és megmosakodtunk a vértől, mert megjegyzendő, hogy a tüzérhadnagy és a huszártól nemcsak a ruhánk és kezünk, hanem még az arczunk is bekenődött vérrel; a huszár sebét pedig kimostuk, és vizes ruhával bekötöztük, hogy gyulladást ne kapjon, s tovább vezettük néhányan.

Csak néhányan mondom, mert a többi eloszlott, kinek merre tetszett; mire Csákberénybe értünk, a sebesülttel már csak harmadmagammal maradtam, mert a Vértesi szőllőhegyekben szétoszlottak, éhöket s szomjokat oltani, hol őket a szőllősgazdák igen szívesen fogadták s megvendégelték.

Csákberénybe érve, a református lelkész meglátva bennünket, midőn a háza elé értünk, maga jött ki és besegíté vinni a sebesült huszárt, s ápolás alá vette, minket pedig leültetett a terített asztalhoz, mely körül már többen voltak a csatából erre menekült honvédek, s köztök egy fején megsebesült Miklóshuszár káplár, s előttök felszelt sonka, fehér kenyér és jó Csókai bor volt, melyet jóízűen költöttek, mihez a házigazda szíves kínálására, azonnal hozzáfogtunk jó étvággyal, mert én előtte való nap reggel óta nem ettem.

Búcsút véve a házigazdánktól, tovább mentünk Csákvár felé, itt mindenütt szőllőhegyek alatt kellett mennünk, hol a fellelkesült nép, mely nagy részvéttel volt irántunk, egyik pinczétől kilépve, a másikba hívtak bennünket, hol étellel, itallal szívesen szolgáltak.

Mire ki bírtunk közölök bontakozni, s Csákvárra beértünk, már öregeste lett.

Csákvár tele volt Görgei táborával, úgy hogy a szobák zsúfolásig meg voltak telve emberekkel.

Legtágabb hely lesz, gondolám, a papnál, s azonnal néhányad magammal oda siettem, de itt is tele voltak a szobák Görgei főtisztjeivel s azok cselédjeivel. Számunkra nem volt hely, tovább barangoltunk a városban, több helyeni tiltakozás, kiutasítás s kitaszítással fenyegetés után, egy öreg fazekas műhelyében, a fazékcsináló korongjára felülve, virradtam meg.

Másnap Szilveszternap reggele virradt ránk, reggeli 8-órakor Görgei egy ágyúlövéssel hirdette táborának a ránk nézve oly szomorú 1848-dik év utolsó napjának reggelét. Csikorgó, kemény hideg volt.

Csákvárról Bicske felé húzódtunk, s mire oda értünk, zászlóaljunk

majd mind összpontosult, mert többnyire Moórtól mind Csákvárnak tartott.

Mire Vállhoz értünk, délutánra, már mind együtt voltunk, kivéve azokat, kik Moórnál elvesztek, vagy azon tiszteket, kik Fehérvár felé menekültek.

Kossuthnak két nap nem kellett ránk élelmezésről gondolkozni, de még harmadnap sem, kaptunk semmit, majd étlen vesztünk el, s a merre mentünk, pénzért sem kaphattunk enni vagy inni valót.

Martonvásárján túl, a pesti úton ért el bennünket Rakovszky Sámuel kapitányunk, Majos őrmesterrel, kik mint föntebb említém, még a csata előtt való estén Fehérvárra mentek, s onnét utánunk jöve, itt értek el bennünket; mind kettő lóháton ülve, bundában volt; a mint az öreg Rakovszky oda ért hozzánk, leszállt lováról, s a hatodik század legénységei közül többekkel kezet szorított, s elkezdett könnyezni, s midőn a legénység elégületlenségét fejezé ki a felett, hogy a főtisztek a csatából oly sokan elmaradtak, felkiáltott: „Ne búsuljatok fiaim, többé semmiféle betegség vagy nyavala nem választ el tőletek, hanem csak a halál; vagy ha veletek nem lehetek, akkor rezignálok!"

Ekkor az első szakaszból néhányan a legények közül megfogva kezemet eléje vezettek, itt van kapitány úr, mondták ők, ez volt a mi vezérünk, midőn mind elhagytak a tisztúrak, ez az új káplár vezetett bennünket, legutolsó pillanatban is, a városba nyomuló vasasak ellen rohamra, s mikor már az első szakasz maga maradt, mi vissza nyomtuk az ellenséget, és ez az új káplár elejtette egy főtisztjöket.

Midőn ezt hallotta az öreg, nagyon a szemembe nézett, s így szólt hozzám: „A mely szakasz így beszél egy ismeretlen káplárról, kivel csak pár nap óta van, az megérdemli, hogy azon szakasznak vezérje legyen, ha Pestre beérünk, majd ott utasítandom önt, hogy engem hol keressen meg."

Azzal kezet szorított velem, felült lovára, s be értünk Hamzsabégre[26] este későn, hol be lettünk szállásolva két szakasz egy házhoz.

Csákvártól Hamzsabégig igen nagy távolság, és azt nekünk reggeltől estig, minden szünet nélkül, étlen szomjan egy marsban kellett megtenni.

Másnap új év reggele virradt ránk, reggelre egy kis hó esett, mely a száraz, fagyos s poros úton oly rossz volt, hogy a lovak körmére ragadva, hüvelyk és tenyérnyi magasra nőtt a köröm alatt, melytől utóbb menni is alig tudott; a gyalogoknak pedig a lábbelijök sarkára ragadt úgy fel, melyet szüntelenül a földhez kalapálva kellett levernünk, hogy tovább mehessünk.

Még azon nap bevonultunk Budára, s a Ráczvároson be lettünk szál-

[26] Érd régi neve.

lásolva; én Böszörményi káplárral a „Szarvas" kávéház emeletében, egy zsidó doctorhoz lettünk beszállásolva, hol minden kényelmünk meg volt.

Másnap Rakovszky kapitány felszólított, hogy azon nap reggeli tíz órára Pesten „miatyánk" utcza Balla házban, Perczel Mór tábornok főhadi szállásán jelenjek meg.

Ott is voltam, az előszobában várakoztam többekkel együtt, kik fő tisztjeik által szinte oda voltak rendelve kitűnő vitézségökért, szinte föllebb léptetést nyerendők.

Ott beszélgettünk, midőn kilépett Rakovszky az előszobába, s hozzám azon szavakat intézve, „hogy e naptól kezdve én vagyok a hatodik század első szakaszvezére, s menjek vissza Budára, s vegyem át Böszörményitől a szakaszt, s annak névsorát"; s csakugyan még azon nap, este a napiparancsban, közzé tétetett a kineveztetésem.

III.

Mihálka emlékiratának a szabadságharcot ismertető további fejezetei a Tisza melléki téli táborozásról, Szolnok bevételéről,[27] a tavaszi hadjárat dicsőséges harcairól, Budavár ostromáról és visszafoglalásáról,[28] a csallóközi hadjáratról és a pered-zsigárdi csatáról, a Komárom körül vívott harcokról, kitöréseikről, majd a komáromi vár feladásáról szólnak.

A 48. zászlóalj különösen kitűnt hősiességével, midőn júl. 2-án Görgey egyenes parancsára a monostori szőlőhegyekben lévő földsáncokat az ellenségtől rohammal visszafoglalta. A zászlóalj parancsnoka a csata végén Mihálka vitézségét is kiemelte, a nevét kitüntetésre feljegyezte. A harmadrendű érdemjelet utóbb Klapka tábornok tűzte Mihálka mellére. Megemlítjük, hogy ez jelesebb kitüntetés volt, tábornoktól kezdve a közhonvédig adományozták. Ezt az érdemrendet kapta pl. Petőfi is Bem altábornagytól.[29]

A komáromi vár feladása után Mihálka a Dunántúlon, a Balaton környékén, Somogyban, Zalában, Tolnában hosszabb ideig bújdosott. Előbb Veszprémbe ment, majd a Somogy megyei Acsa községben több hónapot töltött. Hiába volt menlevele a komáromi kapituláció feltételei értelmében, az osztrák önkényuralom ezt semmisnek tekintette. A volt honvédeket kegyetlenül üldözte, elfogatta, az osztrák hadseregbe erőszakkal besorozta.

Az alábbiakban néhány részletet idézünk Mihálka feljegyzéseiből a volt honvédek üldöztetéséről:

„... hogy kikerüljem a besoroztatást, és utána következő kínszenvedéseket, menekültem én is bújdosva, bújva az emberek szeme elől,

[27] L. Jászkúnság 1955. évi 2. számában közölt részletet.
[28] Honvéd, 1949. 5. sz.
[29] Honvéd c. lap, 1849. ápr. 23-i sz.

mint gonosztevő, ismeretlen helyeken; pedig egész hibám csak az volt, hogy honvéd voltam, s hazámat s annak szabadságát védve harczoltam a zsarnoki kényuralom ellen.

Február utolja felé kigyógyultam betegségemből, s ekkorra már a kormánytól tíz pengő forint volt kitűzve minden honvéd fejére, a kit tehát a hazafiatlan lelkiismeret rá vitt, a hány honvédet feladott az akkor felállított zsandároknak — kik igen jó honvéd fogdmeg-ok voltak, köztük több magyar is, — annyi tíz pengő lett kiszolgáltatva neki a kormánytól, és neve titokban maradt a nép előtt.

A zsandárok, a mely honvéd ellenük szegült, a legirtóztatóbban bántalmazták.

Karádon egy erős földműveslegény, ki három zsandár elől egy kamrába menekült, hol saját védelmére egy széklábot ragadott fel, s azzal küzdött védve magát a három zsandár szuronyos fegyvere ellen, élet halál harczot, míg végre az egyik reá lőtt, s lábán a vastaghúson fúródott keresztül a golyó; mire még nagyobb dühvel rohant hegyibük, s leütve az egyik zsandárt, a másiknak pedig karját csapta le; ekkor a harmadik zsandár oly szúrást ejtett rajta, hogy eszméletét vesztve összerogyott.

Egy másik ugyan ott, szembeszállva a zsandárokkal, s velük hosszú küzdés után egyik zsandár puskatussal olyant vágott a hátára, hogy mint a puskaagy eltörött, mint pedig amannak hátgerincze, s nem volt elég a szenvedés, melyet a honvéd örökre koldussá téve kapott, hanem még öt pengőt kellett fizetnie a zsandároknak a rajta eltört puskaagyért.

Egy falusi kovács, ki mint nemzetőr Légrádirénél, a horvátokkali ütközetben egy granicsár[30] főtisztet lelőtt, most ezt megtudván a Kaposváron törvénykező cs. katona főtisztek, magok elé hurczoltatták a szerencsétlen kovács nemzetőrt, s a granicsár tiszt halálát megbosszulandó rajta, halálig való verésre ítélték, mit rajta végre is hajtottak; s mind ezt azok tették, kik magokat Európában a legczivilizáltabb nemzet gyermekeinek tartják...

Azután jött az újságban Haynaunak azon rendelete, hogy mindazok, kik a honvédeknek menhelyet adnak, vagy azok hollétét titkolják, elfogatván, Pestre hurczoltatandó, börtönre ítéltetnek; úgy szinte azok is, kik az országon át kísért, cs. hadseregbe beosztott honvédekhez adományokkal járulnak, s azokat pénzzel és fehérruhaneművel segélyezni bátorkodnak, haditörvényszék elé idéztetnek.

Számtalan nőket, kik a forradalomban a magyar hadsereg elősegítésére segédkezet nyújtottak, elfogatta s börtönre hányatta őket, s többeket a legundokabb lovagiatlansággal megvesszőztetett s megkorbácsoltatott, kik közöl többen a szégyen miatt megőrültek vagy öngyilkosokká lettek.

30 Határőrvidéki katona.

A fiatalságot, kik közöl többekre csak legkisebb politikai gyanú esett, ötven bot ütéssel büntette."

Mernyén, ahol Mihálka egy szabómesternél kapott munkát: „Számtalan honvédeket, kiket összefogdosva kísértek a városon keresztül előttünk, kik kezöknél fogva kettesével voltak összebilincselve nem kis rémületünkre volt alkalmunk látni, huszonnégy harminczan felfűzve egy hosszú lánczra, fegyveres zsandároktól körül véve, kísértettek Kaposvárra.

Másokat kocsin vittek utánuk, a kik meg nem adván magokat, félig agyon verve, felvetették a kocsira, megvasalva ahhoz irgalmatlanul."

Mihálkának is csakhamar menekülnie kellett Mernyéről, mert itt a segédjegyző, aki pedig maga is honvédhuszár volt, „azon szerencsétlenek közé tartozott, ki... a volt honvéd társait kutatta s adta el tíz pengő forintért." Mihálkát a mestere figyelmeztette, hogy rögtön meneküljön, mert megtudta, hogy a segédjegyző őt is el akarja fogatni.

Lengyeltótiban egy öreg szabómestertől kért munkát, de az így szólt: „a kit a kígyó megcsíp, az a gyíktól is fél... önt én be nem fogadhatom, mert a szeméből nézem ki, hogy honvéd volt, és menekül." Elmondta azután, hogy előzőleg már munkát adott egy menekülő honvédnek, ezért Kaposvárra hurcolták, törvényszék elé állították és egy havi börtönre ítélték.

A honvédekkel szemben elkövetett és leírt számos kegyetlenkedésből Mihálka olyan tanulságot vont le, amelyet a vak önkényuralom még nem fogott fel, de nemsokára tapasztalnia kellett:

„Sok ilyen eset történt akkor, igen igen nagyon sok! s csoda? hogyha az osztráktól undorral fordultunk el, s ellenségeivé lettek mindazon honvédek, kiket ily gyalázatos hóhérjai által, ily fertelmesül elfogatva, hadseregébe soroztatva, azon meggondolatlan öntudattal, hogy azok az ő ügyeiért oly szívesen és elszántan fogják áldozni életöket s véröket, egykoron!

Pedig csalódik! mert alig várják az alkalmat, hogy ezen rajtok végbe vitt gyalázatos tetteket rajta megbosszulhassák!

S velök az osztrák embereit s roppant költségeit szaporítja, de! lelkes harczosokra bennök nem számolhat soha, hanem csak ellenségre! s el fog majd jönni az idő, midőn mindezek még bebizonyulnak, s bukását idézi elő!"

A bújdosó honvédek népdalait is feljegyezte Mihálka:

Szegény legényt a zsandár kíséri,
Szeretője az ablakon nézi,
Ne nézd rózsám gyászos életemet,
Mind hazámért szenvedtem ezeket.

A másik dalban pedig a betyárrá lett honvédek ezt énekelték:

Kezem lábom megvasalva,
Mégis őr áll az ajtóba,
Honvéd voltam, félnek tőlem,
Pedig már nincsen fegyverem.

Elmondja Mihálka, hogy a volt honvédek közül sokan az erdők rengetegébe menekültek. Ide a zsandárok már nem merték követni őket, mert megesett, hogy a honvédek fogták el a zsandárokat, s ők is kegyetlen bosszút álltak rajtuk. Végül is császári vadász katonákkal hajtóvadászatot tartottak az elfogatásukra.

Az üldözés odáig fajult, hogy az osztrákok minden városra és falura kivetették, hogy hány elfogott honvédet kell katonának beadniok.

Az önkényuralmat kiszolgáló járási és helyi közigazgatás éppúgy elénk tűnik Mihálka emlékiratából, mint a volt honvédek iránt helyenként megnyilvánuló jóakarat, segítő szándék. A honvédüldözések fejezeteiben Mihálka bemutatja a maga szenvedésein, tapasztalatain keresztül a szabadságharc bukását követő kegyetlen megtorlást, történelmünk egyik legtragikusabb korszakát is.

Mezősi Károly

TARTALOM

TANULMÁNYOK

	A nándorfehérvári diadal 500. évfordulójára — —	3
JE. A. RAŽIN professzor, vezérőrnagy	A hadművészet története. A rabszolgatartó társadalom kora háborúinak hadművészete. Bevezetés. II. rész — — — — — — — — —	9
DR. HORVÁTH MIKLÓS őrnagy	A magyar állam nemzetközi helyzetének főbb vonásai és a magyar—szláv katonai együttműködés a XI. században — — — — — — — —	27
SPIRA GYÖRGY a történettudomány kandidátusa	A honvédsereg stratégiai ellentámadása és a szabadságharc nemzeti egységfrontjának felbomlása 1849 tavaszán, I. rész — — — — — —	59
KOVALCSIK JÓZSEF	A párizsi kommün fegyveres harcai — — — —	87
HARSÁNYI JÁNOS százados	Zalka Máté születésének 60. évfordulójára — —	122

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK

Egy példamutató kuruc ezredes (*Gottreich László*) 143

Török vázlat Szigetvár 1566. évi ostromáról (*Krizsán László*) — — — — — — — — — — — 147

Adatok az edelényi-besenyői csata történetéhez 1604-ben (*Nagy László*) — — — — — — — — 152

KÖNYVSZEMLE ÉS KRITIKA

MÁRKUS LÁSZLÓ	Guyon Richárd (ism. *Tóth Sándor szds.*) — — —	155
PROSPER LISSAGARAY	Historie de la Commune à Paris, 1871. (ism. *Rázsó Gyula*) — — — — — — — — — — — —	160
MARCEL WILLARD	Vádol a védelem (ism. *Rohonyi Gábor*) — — —	168

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТИ

	К 500. годовщине победы под Нандорфехервар —	3
Профессор генерал-майор Е. А. РАЗИН	История военного искусства. Военное искусство рабовладельческого периода войны. Введение. 2-я часть — — — — — — — — — — — —	9
Майор ХОРВАТХ МИКЛОШ	Основные черты международного положения венгерского государства и военное сотрудничество венгров и славян в XI веке — — — — — —	27
Кандидат исторической науки ШПИРА ДЕРДЬ	Стратегическое контрнаступление армии гонведов и распад единого национального фронта весной 1849 года — — — — — — — — — — — —	59
КОВАЧИК ЙОЖЕФ	Вооруженная борьба Парижской коммуны — —	87
Капитан ХАРШАНИ ЯНОШ	60. годовщина Залка Мате — — — — — —	122
	КОРОТКО ПО ВОПРОСАМ ВОЕННОЙ ИСТОРИИ — — — — — — — — — —	143
	КРИТИКА И РЕЦЕНЗИЯ — — — — —	155
	ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ — —	177

HIBAIGAZÍTÓ

49. oldalon a 22. sorban:

I. Vratislav, helyesen I. Bretislav.

57. oldalon a 4. sorban:

Vasziko, helyesen Vaszilko.

57. oldalon a 9. sorban:

premysli, helyesen przemysli.

KURUC VITÉZEK FOLYAMODVÁNYAI

ÖSSZEÁLLÍTOTTA: ESZE TAMÁS

A forráskiadvány megszólaltatja az egyszerű kuruc katonák hangját, köztük a Magyarországon élő idegenajkú népek egyszerű fiait is. Folyamodványaikból a szabadságharchoz való hűségük és a fejedelem iránti ragaszkodásuk egyaránt kitűnik. A kötet számos apró mozzanatából a szabadságharc csatáinak és ütközeteinek eddig ismeretlen részletei bontakoznak ki. A gyűjtemény iratai a néptömegek történelemalakító szerepének fényes bizonyítékai. Ára: 80 Ft.

Megrendelhető:

Katonai Kiadó, Bp., VI., Sztálin út 2.

HADTÖRTÉNELMI INTÉZET KIADVÁNYA

Ára: 8,— Ft